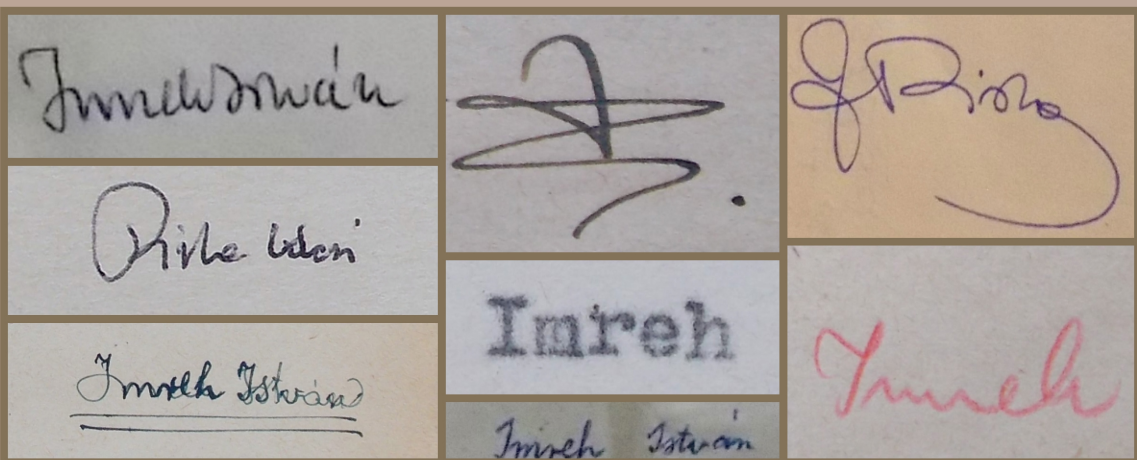

BOTH NOÉMI ZSUZSANNA

A székely faluközösség nótáriusa

Imreh István élete és munkássága

ERDÉLYI
MÚZEUM
EGYESÜLET
KOLOZSVÁR

294

ERDÉLYI
TUDOMÁNYOS
FÜZETEK

A SZÉKELY FALUKÖZÖSSÉG NÓTÁRIUSA
IMREH ISTVÁN ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

294

ISSN 2068-309X

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

294

BOTH NOÉMI ZSUZSANNA

A SZÉKELY FALUKÖZÖSSÉG NÓTÁRIUSA

Imreh István élete és munkássága

Kolozsvár, 2021

A kötet megjelenését az Erdély Öröksége Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

© Both Noémi Zsuzsanna, 2021
© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021

Felelős kiadó
BIRÓ ANNAMÁRIA

Lektorálta
ROMSICS IGNÁC

Korrektúra
ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítóterv
BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok
F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető
AMBRUS ENIKŐ

DOI: <https://doi.org/10.36240/etf-294>

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BOTH, NOÉMI ZSUZSANNA

A székely faluközösség nótáriusa : Imreh István élete és munkássága /
Both Noémi Zsuzsanna. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021
Conține bibliografie
ISBN 978-606-739-179-4

TARTALOM

Elöljáróban	7
Gyermekkor	17
A kolozsvári unitárius kollégiumban	27
A brassói református felső kereskedelmi iskolában	35
A Ferenc József Tudományegyetem hallgatójaként.....	43
Kutatómunka az Erdélyi Tudományos Intézet kötelékében	55
Az átmenet évei.....	77
Szövetkezeti tisztségviselőként	81
Akadémiai közegben	84
Tanár-igazgatóként	97
Az államszocializmus időszaka	103
A Bolyai, illetve a Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a kolozsvári Történeti Intézet alkalmazottjaként.....	110
A család és barátok körében	134
A Szekuritáté perspektívájából	141
A székelyek múltjának marxista kutatója.....	144
A tudományszervező.....	164
A közösség szolgálatában	179
A rendszerváltást követően	185
Összegzés	199
Felhasznált források.....	203
Képmelléklet.....	227
Rezumat.....	245
Abstract.....	247

ELŐLJÁRÓBAN

A Magyar Nemzeti Galéria 2016-ban szervezett Picasso-tárlatának a művész 1907 és 1916 közötti alkotói periódusára vonatkozó szövegrészlete szerint: „Picasso alighanem az Avignoni kisasszonyokkal (1907; New York, Museum of Modern Art) vált Picassóvá”. Ennek analógiájára mondhatjuk, hogy Imreh István (Sepsiszentkirály, 1919. szeptember 11. – Kolozsvár, 2003. január 31.) *A rendtartó székely falu* és *A törvényhozó székely falu* című könyveivel vált „Imreh Istvánná”.¹ Szerteágazó tematikájú tudományos és népszerűsítő írásai, illetve kutatási területétől jórészt eltérő egyetemi előadásai ellenére, élete zenitjén a „székely faluközösség nótáriusa”-ként tekintett magára,² sőt egy 1970-ben kelt, Wellmann Imrének küldött levelében elragadtatásában odaig ment, hogy kijelentette: „Amióta az eszemet tudom, szeretnék székely paraszti írásokat megjelentetni. Székely falutörvényeket első sorban, de mást is, amiben ők beszélnek önmagukról”.³ A róla kialakult kép is ennek megfelelően vagy legalábbis ehhez hasonlóan alakult.

Imreh István neve ugyanis az erdélyi magyarság körében a szakmabeliek és a szélesebb nagyközönség által is a székely falu kutatójaként ismert. Ezzel szemben, eredményei a román köztudatba román nyelvű publiká-

¹ Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiból*. Kriterion, Bukarest, 1973; Uő.: *A törvényhozó székely falu*. Kriterion, Bukarest, 1983.

² Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára (a továbbiakban CSMLHL). Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella iratai. 8 doboz. 13a tétel. Imreh István Tárkány Szücs Ernőnek küldött újévi köszöntője. Év nélkül. Az üdvözlőlap külső részére Imreh István egy székely falutörvénykönyvet ábrázoló fényképet ragasztott.

³ Hermann Ottó Múzeum (a továbbiakban HOM). Wellmann Imre kéziratgyatéka. Imreh István Wellmann Imrének küldött levele. 1970. március 23.

cióinak viszonylag nagy száma ellenére sem épültek be.⁴ Magyarországi viszonylatban Imreh István nevét rendszerint a „kolozsvári magyar történész-műhely” gyűjtőnévvel jelölt történészek sorában szokás említeni.

A magyar történetírás 19–20. századi történetét szintetikusán az elsők között összefoglaló s ilyenként némiképp kanonizáló Romsics Ignác szerint a 20. század sorsfordulóinak következtében jelentősen megnőtt a kisebbségben élő magyar történészek száma, a Magyarország határain kívül tevékenykedő kutatóknak azonban egyedül Erdélyben sikerült csoporttá szerveződniük. Romsics Jakó Zsigmondot az 1945 utáni romániai magyar történetírás doyenjének nevezi.⁵ A tanulmányait az 1930-as években Budapesten folytató Jakó Zsigmond 1941-ben került a Kelemen Lajos főigazgatósága alatt működő Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) levéltárába, s élete hátralévő részét Kolozsváron töltötte. Kisebb megszakítással 1947 és 1981 között a kolozsvári egyetem paleográfiát és középkori történelmet oktató tanára volt, ami mellett 1949-től 1968-ig az akadémia alá tartozó kolozsvári Történeti Intézet munkatársaként működött. Jelentős tudományszervező szerepet vállalt, s közben Erdély közép-, és újkori művelődéstörténetére vonatkozóan alkotott maradandót. Hozzá kötődik a középkori erdélyi Királyi könyvek napjainkban is tartó módszeres feltárásának megszervezése.

Imreh István és Jakó Zsigmond mellett még a „kolozsvári történetírói műhely” tagjaként tartják számon a levéltartan és a várostörténet művelőjeként ismert Kiss Andrást, a 18–19. század iránt érdeklődő Csetri Eleket, az Imreh Istvánnal közösen is publikáló Pataki Józsefet, illetve a valamivel fiatalabb, az 1920-as évek végén született Benkő Samut és Egyed Ákost.

Az államszocializmus időszakában Kolozsváron alkotó történészek ezen szűkebb körére vonatkoztatva, a csoportképző használatát azért tartom legitimnek, mert az egymással kollegiális és baráti viszonyban lévő kutatók az erdélyi magyar történetírás intézményes kereteinek hiányában tevékenységük összehangolására és explicite megfogalmazott távlati célok követésére törekedtek. Imreh István munkái például sok tekintetben előkészítették a talajt az 1950-es évek elején egyetemi előadásait is hallgató Egyed Ákos számára, aki az 1848–1849-es szabadságharc háromszéki, később erdélyi eseményeiről jelentetett meg monográfiát.⁶ Általában igaz, hogy míg Jakó Zsigmondnak az erdélyi magyar történetírás irányvonalai-

⁴ Pál Judit: Az erdélyi társadalomtörténet-írás helyzete 1945 után. In: Erős Vilmos–Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Eötvös Loránd Tudományegyetem–Ötvös Kiadó, Budapest, 2012. 50–51.

⁵ Lásd: Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest, 2011. 412.

⁶ Vö: Trócsányi Zsolt: Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. *Századok*. 1980/5. 865.

nak meghatározásában volt kulcsszerepe, addig Imreh István véleménye a székely múlt feltárásának vonatkozásában számított referenciának.⁷

Ami a nemzetközi beágyazottságot illeti, Imreh István Nathalie Germond munkája révén vált külföldön is némiképp ismertté. A Kálnoky családba beházasodó francia jogtörténész doktori disszertációjának tárgyául a székely jog történetét választotta. Imreh István által is segített kutatásának eredményeit 2004-ben tette közzé francia nyelven, pár évvel később a kiadvány Egyed Ákos bevezetőjével *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai* címmel magyarul is napvilágot látott.⁸

Az Imreh István életéről és munkásságáról szóló irodalom jelentős részét az 1970-es évektől megjelenő nagyszámú lexikoni szócikkek és a történész munkatársai, barátai által, ünnepi alkalmakból írt méltatások teszik ki. Imreh István 60. születésnapja alkalmából munkatársai a Babeş–Bolyai Tudományegyetem égisze alatt kisebb formátumú kötetet adtak ki, melyben Pompiliu Teodor laudációja mellett Imreh István 1943 és 1979 között megjelent írásainak bibliográfiái jegyzékét is közölték.⁹

1989-ben az *Ethnographia* hasábjain látott napvilágot Wellmann Imre a *Földközösségtől faluközösségig – Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig* című tanulmánya, mely első az Imreh István életművét viszonylag részletesen és szakmai szempontok szerint értékelő szövegek sorában.¹⁰ A szerző a magyar nyelvű gazdaságtörténet-írás száz évének eredményeit tekintette át, kezdve Tagányi Károlynak 1894-ben a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* hasábjain megjelent *A földközösség története Magyarországon* című tanulmányától el egészen Imreh István munkásságának bemutatásáig. Rámutatott arra, hogy Tagányi Károly volt az első, aki magyar nyelvterületen a földközösség intézményének ősidőkből eredő megszakíthatatlan jelenlétét felismerte, állást foglalva ezzel a közösségi és a magántulajdon primátusának kérdése körül kibontakozott vitában.

⁷ Lásd bővebben: Both Noémi Zsuzsanna: „A székelyek múltjának marxista feltárásáért.” Programadó írások a szocializmus időszakából. In: Egyed Emese–Fejér Tamás (Szerk.): *Certamen. V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szaksztyályában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018. 271–281.

⁸ Nathalie, Kálnoky: *Les constitutions et privilèges de la noble nation sicule. Acculturation et maintien d'un système coutumier dans la Transylvanie médiévale*. METEM: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Institut hongrois de Paris–Université de Szeged, Budapest–Paris–Szeged, 2004; Nathalie, Kálnoky: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2007.

⁹ Imreh István műveinek jegyzékét Nicolae Edroiu, Károlyi Iolanda és Maria Tecuşan állította össze. *Istoricul Imreh Ştefan la vârsta de 60 de ani* [A történész Imreh István 60 éves]. Universitatea Babeş–Bolyai, Cluj–Napoca, 1979.

¹⁰ Wellmann Imre: Földközösségtől faluközösségig. Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig. *Ethnographia*. 1989/1–4. 278–302.

Wellmann a Tagányi Károly által elkezdett „földközösségi” és Imreh István által folytatott „faluközösségi” kutatások történeti áttekintését Dománovszky Sándor, Györffy István és Szabó István eredményeinek számbavételével vázolta. Másokhoz hasonlóan Imreh István 1947-ben megjelent *Székely falutörvények* című művét¹¹ tekintette a történész első jelentős publikációjának. A falutörvények felkutatása és közzététele mellett az életmű értékelése során Imreh István módszertani felkészültségét és európai tájékozottságát dicsérte. Áttekintésének jelentősége részben abban áll, hogy Tagányi Károly *A földközösség története Magyarországon* című művét kiemelte abból az ideológiailag terhelt értelmezési közegből, amelybe az írás az 1950-es újraközlés és Molnár Erik előszava révén került,¹² másrészt abban, hogy Imreh István munkásságát elhelyezte a magyar gazdaság- és társadalomtörténet-írás egy évszázados történetében, egyszersmind rámutatva ezzel az életmű jelentőségére is.

Wellmann Imre minden lehetőséget megragadott arra, hogy Imreh István eredményeit Magyarországon meg-, illetve elismertesse. 1988 környékén például *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban* című kötet Mályusz által megküldött példányáért küldött köszönőlevelében írta, hogy „újabbban igen hasznosak a székelyekről Imreh István falutörvény-kiadásai”.¹³ 1990-ben Imreh Istvánt a Magyar Tudományos Akadémia külső taggá választotta. Az erdélyi történésszel személyesen is kapcsolatban álló Wellmann Imre volt az, aki tagsági javaslatát az akadémia testülete elé terjesztette. Imreh István mellett egyébként, az államszocializmus időszakában végzett munkájuk elismeréseként a rendszerváltást követően Benkő Samu, Egyed Ákos, Pataki József és Csetri Elek is a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává vált. Jakó Zsigmondot az intézmény egy évtizeddel korábban, 1988-ban választotta be tiszteletbeli tagjai közé.

1995-ben az *Aetas*, illetve 1997-ben a *Székelyföld* hasábjain jelent meg Imreh István műveinek a korábbihoz képest bővített jegyzéke.¹⁴ 1999-ben pedig születésének 80. évfordulója alkalmából az ünnepelt munkatársai és tanítványai Festschriftet adtak ki, melybe Imreh István munkásságának könyvészete a maga teljességében bekerült.¹⁵ Az *Emlékkönyv*ben látott nap-

¹¹ *Székely falutörvények*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Imreh István. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1947.

¹² Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. Athenaeum, Budapest, 1950.

¹³ Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (a továbbiakban MTA), Wellmann Imre Mályusz Elemérnek küldött levelei. Ms 6407/145–160. Wellmann Imre levele Mályusz Elemérhez. Keltezés nélkül.

¹⁴ Imreh István válogatott bibliográfiája. *Aetas*. 1995/1–2. 240–242; Imreh István műveinek válogatott bibliográfiája. *Székelyföld*. 1997/1. 74–75.

¹⁵ Imreh István irodalmi munkásságának könyvészete. Összeállította Károlyiné Domahidi Jolán. In: Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc (Szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolccanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999. 537–555.

világot emellett Benkő Samu azóta sokak által hivatkozott laudációja is,¹⁶ melyben az életút fontosabb állomásait tekintette át, szót ejtve az Imreh István vonatkozásában meghatározónak vélt szellemi irányzatokról és személyiségekről is. Ugyanebben az évben a *Talentum* sorozat egy epizódjaként, Sas Péter szerkesztésében Imreh Istvánról portréfilm készült, melyben maga beszélt gyermekkorának környezetéről, iskoláiról, tanáiról és történetírói munkásságának ars poeticájáról.

A Romániai Magyar Közgazdász Társaság 2001-ben tanulmánykötetet jelentetett meg *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* címmel, a kiadványban Imreh István Bölöni Farkas Sándorról értekezett.¹⁷ 2004-ben a kötet második darabja is napvilágot látott, ennek utolsó tanulmányát az akkoriban elhunyt tanáráról Vofkori Mária írta.¹⁸ Míg a tanulmány első része, főként Benkő Samu összefoglalójára támaszkodva, Imreh István életrajzát tekinti át, az írás második és harmadik egysége a történész módszereit ismerteti, és tudományos munkásságának fontosabb eredményeiről nyújt képet.

Bognár Szabina 2016-ban megjelent *A népi jogélet kutatása Magyarországon* című könyve¹⁹ Tárkány Szücs Ernő jogszokásgyűjtő programját helyezi a középpontba, de a Mattyasovszky Miklóstól és Baross Jánostól indító nagy ívű áttekintés során többek között Imreh István munkásságának bemutatására is szán egy fejezetet. A szerző Wellmann Imréhez hasonlóan Imreh Istvánról, a székely falutörvények közzététele és a földközösségre vonatkozó kutatásai miatt mint Tagányi Károly programjának legautentikusabb folytatójáról ír.

2019 szeptemberében, Imreh István születésének századik évfordulója alkalmából az Erdélyi Múzeum-Egyesület, A Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Kolozsvári Akadémiai Bizottság Történettudományi Szakbizottsága és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Történettudományi Intézete szervezésében kétnapos konferenciára került sor Kolozsváron. A konferencia első blokkjának előadói Imreh István életének egy-egy szegmenséről beszéltek, mások saját kutatásaik eredményeivel Imreh István munkásságához kapcsolódtak.²⁰

¹⁶ Benkő Samu: A múltidéző titka. Élmény és biztos tudás. In: *Uo.* 5–13.

¹⁷ Imreh István: Bölöni Farkas Sándor. In: Csetri Elek–Egyed Ákos–Kerekes Jenő–Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. I. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2001. 69–79.

¹⁸ Vofkori Mária: Imreh Istvánról. In: Csetri Elek–Egyed Ákos–Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2004. 309–334.

¹⁹ Bognár Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2016.

²⁰ A konferencia programját lásd: http://kmti.hippi.ubbcluj.ro/sites/default/files/imreh_emlekkonferencia_plakat_001.jpg, 2020. július 07.

Imreh István történetírói munkásságával másodéves egyetemistaként kezdtem el foglalkozni. Szakdolgozatomat Imreh István történelemszemléletéről írtam, a későbbiekben azonban figyelmem egyre inkább a biográfia irányába terelődött. 2014-ben elkezdett és 2019 októberében megvédett disszertációmban Imreh István életének és munkásságának a feltárára vállalkoztam. Jelen kötet alapját tehát doktori dolgozatom képezte.

Munkám során abból az *intellectual history* irányzatához köthető tételből indultam ki, mely szerint a történeti diskurzus milyenségét a források mellett a történész személyisége és a szövegek megalkotásának kontextusa is meghatározta. Részint az alapkutatások hiánya, másrészt a környezeti tényezőknek tulajdonított jelentőség magyarázza, hogy viszonylag részletesen ismertetem azt a tágabb (politikai) és szűkebb (intézményes és társadalmi) keretet, melyben Imreh István életműve kibontakozott. Hogy mondanom sok esetben a politikatörténet korszakhatáraival tagoltam, azt a „kisemberek” s még inkább az elit életébe mélyen belenyúló, 20. századi önkényuralmi rendszerek jellege magyarázza.

A történetírás szubjektív meghatározottsága indokolja, hogy munkám során a tudományos szövegeket az életút lenyomatának tekintettem, Philippe Lejeune kifejezésével élve – „önéletrajzi térként” kezeltem.²¹ A székelységhez és ezenbelül is a székely paraszti társadalomhoz való kötődés miatt, Imreh István történészként nem tudott, és a monografikus szociológia, illetve a népi szociográfiák példáját követve, nem is akart kívülállónak közelíteni. Az elkötelezett tudományművelést felerősítette az államszocialista hatalom totális ellenőrzésre igényt tartó jellege, melynek következtében másokhoz hasonlóan Imreh István is törekedett saját értékeit a nyilvános térben megjeleníteni. Mindezek révén, ha történelmi tárgyú műveink referenciális hitelessége meg is maradt, munkássága inkább azokat a tulajdonjegyeket viseli magán, amelyekkel Jan Assmann a kulturális emlékezetet illetve, semmint azokat, amelyeket az „elméleti kíváncsiságból és tiszta megismerésvágyból fakadó” történetírásnak tartott fenn.²²

Az impérium- és rendszerváltások által szabdalta 20. században Imreh Istvánnak sikerült tudományos karriert építenie, s közben hitelességét és működésének szakmai színvonalát is megőrizte. Munkám fő kérdése arra vonatkozik, hogy az ellentétes előjelű politikai rendszerek egymásutánisá-

²¹ Az „önéletrajzi térre” vonatkozóan lásd: Lejeune, Philippe: *Önéletírás, élettörtét, napló*. L'Harmattan, Budapest, 2003. Imreh Istvánnak nincs önéletírása, a vele készült nagy számban rendelkezésre álló interjúk révén azonban a kutatás nem nélkülözi az önreflexióra vonatkozó forrásokat sem.

²² Erre vonatkozóan lásd bővebben: Both Noémi Zsuzsanna: A „rendtartó- és törvényhozó székely falu” értelmezésének kontextusai. Reflexiók Imreh István munkásságáról. In: Romsics Ignác (Szerk.): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Komp-Press, Kolozsvár, 2018. 231–264.

gában ez miként volt lehetséges? Dolgozatom emellett társadalom-, intézmény- és esztörténeti, illetve historiográfiai vonatkozásban is adalékul kíván szolgálni az erdélyi magyarság 20. századi történetéhez.

A biográfia megírása során hasznosítható források spektruma széles, munkám során a különböző körülmények között keletkezett, illetve eltérő céllal létrehozott források egyidejű alkalmazására törekedtem. A kutatásban kiemelt fontossággal bírtak azoknak az intézményeknek az iratai, melyek Imreh István életének egy-egy szakaszában jelen voltak, illetve azoknak a személyeknek a kézírathagyatéka, esetenként önéletírása, akik Imreh Istvánnal hosszabb-rövidebb ideig kapcsolatban álltak. A Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Kirendeltségében lévő sepsiszentkirályi és sepsibodoki iskola anyaga mellett használtam a kolozsvári unitárius kollégium, a brassói kereskedelmi iskola, illetve a Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának és a Bolyai Tudományegyetemnek az iratanyagát. Az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) dokumentumai csak töredékesen maradtak fenn, a kolozsvári Történettudományi Intézet irataihoz nem fértem hozzá, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem dokumentumai pedig rendezetlenek, így gyakorlatilag lehetetlen bennük eligazodni. Az Imreh Istvánnal szorosabb kapcsolatban álló, de nem Kolozsváron élő személyek gyűjteménye, illetve hagyatéka első sorban az Imreh István által írt levelek szempontjából volt fontos számomra, igaz, Imreh István szemmel láthatóan azt vallotta, hogy a szeretet volumenét nem levélírásban mérik. Az üdvözlőkártyákkal kivételt tett, ezeket nagy gonddal készítette, és akkurátus pontossággal küldte el azoknak, akiknek ünnepi alkalmából ki akarta fejezni jókívánságait.

Az írott és audio-, illetve audiovizuális források mellett több esetben személyes találkozási és interjúk készítésére is lehetőségem nyílt. Munkám során ezek tanulságait is hasznosítottam, igaz, minduntalan szembesültem azzal, hogy a visszaemlékezések a hiányzó hézagok betömésére nem alkalmasak, s az emlékek sokkal inkább az elbeszélő, semmint az elbeszélte személy vonatkozásában informatívak. Historiográfiai vonatkozásban az Imreh István által publikált írások és az ezekről született recenziók, ismertetések voltak alapvető fontosságúak, de a történelemnek az EME kézírattárában őrzött, 56 doboznyi kézírathagyatéka is igen hasznosnak bizonyult.²³ A hagyatéka elsősorban Imreh István anyaggyűjtéseit és fogalmazványait tartalmazza, de ebben vannak a neki küldött levelek is. Ezeket munkám során hasznosítottam azonban nyilvánvaló, hogy a levélcenzúra létezésével tisztában lévén, a fontosabb kérdéseket Imreh Ist-

²³ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézírattára (a továbbiakban EME), Imreh István kézírathagyatéka. A Fejér Tamás által rendezett hagyatékból található tételek jegyzéke online is elérhető: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=358>, 2017. január 23.

ván, kortársaihoz hasonlóan, a távolabb élőkkel is személyes találkozók alkalmával tárgyalta meg. Mások mellett például erről számolt be Bárh János is, aki szinte havi szinten megfordult Erdélyben, s ezen alkalmakkor Imreh Istvánt is rendszeresen felkereste.²⁴ A megfigyelési iratok között lévő eredeti és fordításban is megjelenő levelek igazolják Imreh Istvánnak a kommunikáció ezen formájával szembeni fenntartásait.

Nem, illetve csak kis mértékben tartalmaznak narratív elemeket, de ugyancsak segítségemre voltak Imreh István több évtizeden keresztül napi rendszerességgel vezetett munkanaplói, melyekbe olyasmiket jegyezett le, hogy naponta mivel mennyi időt töltött, kivel találkozott, mit olvasott, milyen előadást tartott, hova utazott, vagy egyszerűen azt, hogy környezetében milyen jelentős esemény történt. A napló hasznosítását nehezítette, hogy a feljegyzések hiányosak, sok esetben csupán néhány órai tevékenység mibenlétéről tájékoztatnak, így ez alapján nem próbáltam meg például a társadalmi háló, az előadások helyszínei vagy más vonatkozásban messzemenő következtetéseket levonni, kvantitatív elemzéseket végezni. Nyilvánvaló, hogy a munkanaplók Imreh István számára elsősorban a hasznos időbeosztást szolgálták, és bizonyára a saját maga és munkáltatói irányában való elszámolást segítették elő. Azért kellett, hogy lássa, mikor hány órát és mivel dolgozott. A tanári (és kutatói) alkalmazással járó tevékenységek és a rájuk szánt idő, illetve ennek napi szintű összesítése ugyanis minden esetben szerepel benne. Az óraszámok alapján Imreh István utólag diagramokat is készített, melyek megszállottságról, de ezzel együtt precizitásról és rendszerességről tesznek tanúságot. Bizonyos, hogy a naplóba kerülő információk előzetes szűrőn mentek keresztül. Imreh István lánya, Imreh Mária beszélt arról, hogy ezek a dolgozószoba íróasztalának elmaradhatatlan kellékei voltak.²⁵ Szó szerint nyitott könyvek tehát azok számára, akik a helyiségbe bebocsátást nyertek, netán szerveztek.

A naplóírás kezdete Imreh István sűrűsödő programjával esik egybe. Ránk maradt naplóinak első bejegyzése 1946. november 25-én keletkezett. Az összesen 14 füzetnyi napló utolsó bejegyzése 2002 októberéből származik. A füzet beteltével, az ekkor nagybeteg Imreh István, akinek már az írás szemmel láthatóan erőfeszítésbe került, munkaképtelen lévén nem látta indokoltnak ezen tevékenység folytatását.²⁶

Imreh István életének jelentős része az államszocialista rendszer fennállásának időszakával esik egybe, így életrajzának kutatása során külön forráscsoportot képeznek a Szekuritáté levéltárában (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității – CNSAS) őrzött iratok.

²⁴ Bárh János szívélyes közlése.

²⁵ Imreh Mária szóbeli közlése.

²⁶ Vö. Lejeune, Philippe: Hogyan végződnek a naplók? In: Lejeune, Philippe: *Önéletírás, élettörténet, napló...* 210–222.

Kötetem első fele kronologikusan követi nyomon Imreh István 1919 és 1944 közötti életszakaszát. Külön fejezet foglalkozik a Sepsiszentkirályon és Sepsibodokon töltött gyermekévekkel, vázolja azt a szűkebb és tágabb környezetet, mely az életpálya későbbi alakulása szempontjából is jelentőséggel bír. A kolozsvári unitárius kollégium falai között eltöltött négy évvel, illetve a brassói református felső kereskedelmi iskolához kötődő ugyancsak négy év időszakával külön fejeztek foglalkoznak, ahogyan Imreh István úgynevezett „kis magyar világ” korszakával egybeeső egyetemi éveivel is.

A kötet második felét az egyes korszakokon belül tematikus egységek tagolják. Az 1944 és 1948 közé eső „átmeneti időszakban” Imreh István egyszerre több tevékenységet is folytatott, így a Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetében (MÁGISZ), a Bolyai Tudományegyetem fennhatósága alá került ETI-ben és az 1945-ben létrejött Móricz Zsigmond Kollégiumban kifejtett munkáját külön fejezetek tárgyalják. Az államszocialista korszak dinamikájának általános jellemzőit *Az államszocializmus időszaka* című fejezetben tárgyalom, melyet követően Imreh István 1948 és 1983 közötti tanári munkájának ismertetésével majd magánemberként való jellemzésével foglalkozom. Miután az állambiztonság léte és a megfigyelés alatt álló személyekről kialakított véleménye a megfigyelték életét minden vonatkozásban befolyásolta, a Szekuritáté levéltárából előkerült iratokat külön részben tárgyalom. Imreh Istvánnak az államszocializmus időszakában kifejtett kutatói tevékenysége bemutatását követően tudomány-szervező szerepét és tudomány-népszerűsítő tevékenységét mutatom be. Az 1989 utáni újjászervezés és Imreh István ebben játszott szerepe, illetve a rendszerváltás utáni tudományos tevékenységének bemutatása a kötet utolsó fejezetét képezi. A képmellékletbe azokat, a kutatás során fellelt fotókat illesztettem be, melyekről azt gondolom, hogy kiegészítik és/vagy életszerűbbé teszik az általam elmondottakat.

A többéves kutatómunka során tanáraimtól, barátaimtól, Imreh István leszármazottjaitól és különböző intézmények munkatársaitól számos segítséget kaptam, melyet ezúton szeretnék megköszönni. Külön köszönet illeti Pál Juditot, Romsics Ignácot és Bárdi Nándort, kikhez szakmai kérdésekkel, de magánemberként is bármikor fordulhattam.

A kötet megjelentetése a Nemzeti Kulturális Alap és az Erdély Öröksége Alapítvány támogatásával valósult meg.

GYERMEKKOR

Az Imreh István emlékezetében halványabban élő anyai ágú felmenők az egykori Udvarhelyszék (ma Maros megye) területén lévő Szolokmáról származtak.²⁷ Az Imreh család régmúltja a háromszéki (ma Kovászna megye), Sepsiszentgyörgytől 6 km-re fekvő Sepsiszentkirályhoz kötődik. A család a legkorábbi időktől fogva unitárius vallású, földbirtokkal rendelkező família volt.²⁸ A szentkirályi Imréhk története, írott források alapján a 16. században élt Imreh Jánosig (1570–1599) visszavezethető. A sellenbergi csatában életét vesztő Imreh Jánost egy 1590-ben keletkezett irat „ludimagisterként”, azaz tanítóként említi.²⁹ A családnak később is több írástudó, tanító és lelkészi hivatást gyakorló tagja volt, amit Imreh István értelmiségiként nem leplezett büszkeséggel hangsúlyozott is.

„Tanulnom kellett már csak azért is, mert a szükség mellett a familiabeli tradíció szintén megkövetelte, hiszen a 17–18. század során »ludi magister«-ek, »schola mester«-ek, »deák«-ok hosszú sora tanúsítja: eleim tollforgatók is voltak. (Emellett határőrkatona-rendi, lovas részről való nemzetségem, s nálunk ez is iskolába hajtó tényező).”³⁰

A családi legendáriumot, melyet Imreh István és a vele rokon Imreh Barna családtörténeti kutatásai révén dokumentumok is megtámogatnak, kuruc szemléletű, változtatásra fogékony férfiak és erős akaratú háztartásbeli nők népesítik be. Imreh István dédnagyapja, Imreh Sámuel 1802-ban született Sepsiszentkirályon. Felesége, Törös Judit, a szomszédos Illyefalva szülőtte volt. Hozzá kötik a leszármazottak tulajdonságaként is számon-

²⁷ Történészek műhelyében. Imreh Istvántól kérdezett Páll Árpád. *Új Élet*. 1982/21. 14.

²⁸ Arhivele Naționale Biroul Județean Covasna [Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Kirendeltsége] (a továbbiakban ANBJC). Fondul familial Imreh (1687–1864) [Asepsiszentkirályi Imreh család fondja (1687–1864)]. F 412.

²⁹ Történészek műhelyében... 14.

³⁰ Imreh István: Itt vagyok otthon. *Székelyszék*. 1997/1. 58.

tartott „híres Imreh lobbanékonytságot”, amelyből a szájhagyomány szerint Imreh Istvánnak is jócskán kijutott.³¹

Imreh István nagyapja, akit szintén Istvánnak hívtak, hét testvére közül legkisebbként tanulással szeretett volna érvényesülni. A hagyomány szerint Nagyenyeden járt iskolába, taníttatását József nevű bátyja támogatta, aki apjához hasonlóan szintén Illyefalváról választott magának feleséget, de utódja nem lévén, rokonait segítette. A nagyapát a hagyomány szerint egy Habsburg-ellenes konspiráció résztvevőjeként elfogták és bebörtönözték. Fegyházbüntetésének lejártaival Csehország területén, főleg Olmützben katonáskodott, s a leszerelést követően is mozgalmas életet élt. Háromszék különböző településein állomásfőnökként, kereskedőként, bérlőként, vendéglősként egyaránt szerencsét próbált.³² Az 1848–1849-es forradalomról és a börtönben töltött évekről szóló elbeszélései révén neki is része lehetett Imreh István történelem iránti érdeklődésének felkeltésében és Habsburg-ellenes történelemszemléletének megalapozásában. Nagyapjára a hatvanéves Imreh István a következőképpen gondolt vissza:

„Időtlennek érett koragyermekkori emlék: nagyapám – a negyvennyolcból nem engedő és hatvanhétben ki nem egyező – kezét fogva hallgatom a szabadságharc regéjét, s a függetlenségi pártnak, gondolatnak szolgálatába szegődött, hosszú fogságot is szenvedett ember szavait”.³³

Imreh István apja, idősebb Imreh István (1894–1970) két testvérével, Irénnel (sz. 1899) és Ilonával (1901–1918) együtt Sepsiszentkirályon gyermekeskedett. Iskoláinak befejezésével a Szebentől 12 km-re lévő Nagytalmácsra került, ahol egy vasúti faipari vállalatnál munkavezetőként dolgozott.³⁴ Imreh István egy interjúban arról tett említést, hogy az 1920-as hatalomváltás következtében kitétek „hivatalából”, ami a családi hagyomány szerint azért történt meg, mert megverte az új román főnökét. Mindezenre Talmácson ismerte meg jövődóbeli feleségét, a földművelő-családból származó Hajós Ősz Juliánnát (1895–1973), „Böskét”, akivel a házasságkötést követően a sepsiszentkirályi szülői házba költöztek. Ősz Juliánna Hajósék által örökbefogadott lány volt. Szülőanyja a gyermek felneveléséhez szükséges egzisztenciát nélkülöző, megesett cseléd lány volt.

³¹ Erre vonatkozóan lásd bővebben: Töredékek Imreh István emlékeiből. A szöveget gondozta Vofkori Máira. *Korunk*. 2014/12. 86–92.

³² *Uo.* 88.

³³ Régiektől a valóságig. Beszélgetés a hatvanéves Imreh Istvánnal. Kérdezett Beke György. *A Hét*. 1980/5. 9.

³⁴ Igyekeztem jó tanár lenni, s igazat írni. *Szabadság*. 1998. szeptember 18. 9.

1919. szeptember 12-én látta meg a napvilágot a fiatal pár elsőszülött gyermeke, akit ugyanezen év október 5-én Gál Mózes, a sepsiszentkirályi unitárius parókia lelkésze István névre keresztelt.³⁵ Imreh István tehát egy-éves sem volt akkor, amikor az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében Háromszék, a korábban Magyarország keleti részét alkotó, ma együttesen Erdélynek nevezett 102 723 km² terület részeként Romániához került.

A 19 egészében elcsatolt vármegye közül Háromszék azon négy vármegye egyike volt, amelynek lakossága abszolút magyar többséggel rendelkezett. Ez a magyarázata annak, hogy Imreh István gyermekkorának helyszíne az impériumváltás ellenére is magyar anyanyelvű, magyar kultúrájú közegben telt. Székely származásának tudatosítása és a „kisebbségi lét” tapasztalata ebből adódóan számára az 1930-as évek második felére tehető, amikor Brassóban kellett érvényesülnie.

1929-ben Imreh István tíz, Ibolya nevű húga hétéves volt, amikor szülei úgy döntöttek, hogy Sepsibodokra költözve próbálnak szerencsét.³⁶ A Sepsiszentgyörgytől 11 km távolságra elterülő falunak a várossal való kapcsolatát a 19. század végén kiépült vasútvonal tette a korábbinál szorosabbá.

A Bodoki-havasok nyugati lábánál elhelyezkedő falu és környéke ideális feltételeket teremtett a letelepedéshez. Sepsibodokról már az őskorból maradtak ránk emberi településre utaló leletek.³⁷ Orbán Balázs Székelyföld-leírásában Sepsibodok kapcsán a helység nevezetes régészeti emlékeit emelte ki, emellett hosszasan taglalta a Bodok és környékén feltörő borvizek jótékony hatását, melyről „csudákat beszélnek”.³⁸ A székely identitás megteremtésében és a székelyekről kialakult kép formálásában Orbán Balázs művének kiemelkedő szerepe volt.³⁹ Nem véletlen, hogy Imreh István felnőttként gyermekkorának helyszínéről beszélve, szinte egyetlen alkalommal sem mulasztott el szólni a településen feltörő, Orbán Balázs által is részletesen ecsetelt borvizekről.

Bodok középkori egyházának léteiről az 1332–1334 közötti pápai tizedjegyzék tudósít. A 14. század elején a kőtemplommal bíró helyi katolikus egyház önálló plébániát alkotott. Valószínűsíthető, hogy a lakosság a 16.

³⁵ ANBJC, Colecția de Stare Civilă Parohiale [Egyházi Anyakönyvi iratok]. F 105. Keresztelési anyakönyv (1878–1934). 1–49.

³⁶ Imreh István: Az otthon múltja. *Erdélyi Gazda*. 1995/5. 3.

³⁷ Székely Zsolt: Bodok régészeti múltja. In: Csáki Árpád–Kinda István–Nagy Balázs–Tóth Szabolcs Barnabás (Szerk.): *Bodok. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy*, 2016. 17.

³⁸ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása: Történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*. III – Háromszék. Ráth Mór Kiadása, Pest, 1869. 53–54.

³⁹ Lásd: Bárdi Nándor–Pál Judit (Szerk.): *Székelyföld története*. III. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2016. 349–352.

század második felének első évtizedeiben tért át protestáns hitre. A környező települések példájából arra következtethetünk, hogy a bodokiak is evangélikusok, néhány évtizeddel később unitáriusok, 1570–1580 körül pedig reformátusok lettek. A református egyház évszázadok múltán is megőrizte dominanciáját.⁴⁰ Az 1900-as évek elején Bodokon 844-en voltak reformátusok, 64-en unitáriusok, 40-en római katolikusok és 12-en izraeliták.⁴¹ A bodoki unitárius egyházközség a kálnoki eklézsia leányegyházaként működött. A 19. század második felében a sepsibodoki unitáriusok a kálnoki anyaegyház segítségével haranglábat és templomot építettek, továbbá – éppen Sepsiszentkirályról – orgonát is szereztek maguknak.⁴²

Társadalmi rétegződés szempontjából Bodok a háromszéki falvak döntő többségéhez hasonlóan a jobbágyság és határőrkatonák által vegyesen lakott falvak típusához tartozott. Míg 1764-ben, a határőrség felállításakor a katonarendiek száma 83-ra rúgott, az 1830-as évekre a lakosság jelentős része már határőrkatonára volt. A Mikó család egyik allodiális központja lévén, a jobbágyság jelenléte a falu életében nem lebecsülendő.⁴³ A megtelepedés időszakában Bodokon is maradtak szabadon hagyott szántók, legelők és erdők, melyeket később sem osztottak fel, közösen birtokoltak.

A fejedelemség korában a falu nagyobb része a hidvégi Mikó család 16. század végén kivált bodoki ágának tulajdonát képezte. 1893-ban még a település legnagyobb földbirtokosa gróf Mikó Anna volt, aki 611 katasztrális hold fölött rendelkezett. A nagyságrendben ezt követő 186 katasztrális hold községi tulajdonban volt. Az összesítés szerint a községi tulajdon jórészt használatlan területeket ölelt fel, ezzel szemben a grófi birtok nagyobb része erdőkből és szántókból, kisebb részben pedig kertből és rétből állt.⁴⁴

Az 1910-es összesítés szerint 100 katasztrális holdon felüli birtokkal már egyetlen személy sem rendelkezett. A 10 és 100 katasztrális hold közötti, de legfőképpen a 10 holdon aluli birtoktesten való gazdálkodás volt jellemző. A lakosság nagyobb része mezőgazdasági munkás volt, de a környező településekhez képest, Bodokon relatíve magas, 50 fő volt az ipari foglalkoztatottak száma, akik közül 25-en a helyi ásványvíz értékesítésére létrejött vállalat munkásaként dolgoztak. A járason belül, Sepsiszent-

⁴⁰ Csáki Árpád: A bodoki református egyházközség rövid története. In: Csáki Árpád–Kinda István–Nagy Balázs–Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.): *Bodok...* 23.

⁴¹ *A Magyar Szent Korona Országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként.* 46. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913. 394.

⁴² Márka Attila: A bodoki unitárius kápolna orgonája. In: Csáki Árpád–Kinda István–Nagy Balázs–Tóth Szabolcs Barnabás (szerk.): *Bodok...* 59–65.

⁴³ Cserey Zoltán: Faluközösség a nemesi és katonai uralom szorításában a 18–19. században. In: *Uo.* 67.

⁴⁴ Baross Károly (szerk.): *Magyarország földbirtokosai.* Budapest, 1893. 276.

györgy, Kézdivásárhely és a több mint 5500 lakosú Magyarbodza mellett, a századelőn egyedül Sepsibodokon működött ipari vállalat.⁴⁵

Az 1910-es összeírás adatai szerint Bodoknak 965, egészében magyar nemzetiségű lakosa volt.⁴⁶ 1900 és 1910 között a lakosság száma 987-ről 965-re csökkent annak ellenére, hogy a természetes szaporulat pozitív volt,⁴⁷ ami magas arányú elvándorlásra enged következtetni. A környező településekhez képest Sepsibodok mind kulturális, mind gazdasági szempontból nagyobb fejlettséget mutatott. 1910-ben magas volt az írástudók aránya, és jók voltak a lakásviszonyok. Habár a 245 ház nagy része fából készült, jellemző módon zsindegyel vagy deszkával födve, egyre nagyobb számban épültek kő- és téglaházak, cserép-, pala- vagy bádogtetővel.⁴⁸

Imreh István 1940-es években keletkezett jegyzetei arról tanúskodnak, hogy Bodokról meglehetősen pozitív kép alakult ki benne. Úgy vélte, hogy az arra járó első benyomása a rendezettség, a tisztaság, és hogy Sepsibodok „a környéken a legdolgosabb falu”. Az udvarokról írta, hogy azok „homokosok, tiszták, mint a templom földje”, összességében pedig az volt a véleménye, hogy „a falu külső képe jómódot tükröz”. A gazdaságot is mintaszerűnek tekintette. Kiemelte, hogy „a falu határa túlnyomórészt vetőgéppel van ellepve a földek megmunkálása, gondozása mintaszerű. Parlagon hagyott pihenő földet hiába keres a szem”. A jövőt illetően sem voltak kétségei; ellentmondást nem tűrően írta: „a szemlélő megállapíthatja, hogy a falu életerős, tele vitalitással, és a legjobb úton halad a paraszti kötöttségekből való kibontakozás útján a polgárosultság felé”.⁴⁹

A bodokiak közül az Imreh család társadalmi és gazdasági szempontból is kiemelkedett. Ehhez hozzájárult az Erdős famíliával ápolt közeli barátságuk is. Erdős Sándor (1891–1947) a bodoki állami iskola tanára volt. Apja, idősebb Erdős Sándor (1869–1932) korábban ugyancsak tanárként tevékenykedett, emellett volt községi bíró, a fogyasztási szövetkezet igazgatója, a hitelszövetkezet főkönyvelője és a református egyház kántora, később presbitere is. Ifjabb Erdős Sándor és felesége, Szabó Emma kocsmatartással is megpróbálkozott, ám mivel az üzlet nem ment, túladtak

⁴⁵ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. 48. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913. 786–787. A vármegyében ekkor összesen 22 ipari vállalat és 1 bánya működött. Uo. 786–787; 1066.

⁴⁶ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. 42. Budapest, 1942. 394.

⁴⁷ A Magyar Szent Korona Országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként... 46. 394–395.

⁴⁸ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása... 42. 395.

⁴⁹ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 32. doboz.

rajta. Imréhek Sepsibodokra költözésüket követően tőlük vették át a vállalkozást.⁵⁰

47-es számú házuk első részében 1929 szeptemberétől vegyeskereskedést és kocsmát működtettek.⁵¹ 1910-ben a faluban kereskedelemmel és hitelügyekkel mindössze négyen foglalkoztak, heten a közszolgáltatban vagy szabadfoglalkozásuként dolgoztak. Idősebb Imreh István a környéken elsőként személygépkocsi-tulajdonos volt. Hat évig náluk szolgáló csíkszeredai cselédjüket Simon Reginának hívták.⁵² Magasabb társadalmi állásuk hozzájárulhatott ahhoz, hogy a falubeliek Hajós Ősz Juliánnát zsidó származásúnak tekintették. Az Imreh család üzletét maguk között „zsidó boltként” emlegették.⁵³ A második világháború után a család minden vagyonát elvesztette. Idősebb Imreh István évekig a bodoki Matild borvízvállalat könyvelőjeként dolgozott. Miután megtudta, hogy kuláklistára került, és ezért kizárták a Román Kommunista Pártból, az akkor Ițcani (Szucsáva megye) városában élő Ibolya lányához költözött.

Imreh István és húga, Imreh Ibolya élettörténete nem sok szálon érintkezik. A tanulásban kiemelkedő eredményeket elérő Imreh Istvánnal ellentétben a család legfiatalabb tagja e téren nem jeleskedett. Imreh Ibolya iskoláit Sepsibodokon, Brassóban és Sepsiszentgyörgyön végezte. Akik ismerték, feltűnő szépségének és rapszodikus szerelmi kalandjainak megidézésével emlékeztek meg róla. Úgy vélték, „megszerette az italt és megszerette a férfiakat; egy kicsit rossz viseletű volt, Ibi”.⁵⁴ A második világháború időszakában, a menekülés közben ismerkedett meg majdani férjével, Bârză Gheorghe mozdonyvezetővel, akivel a Szucsáva megyei Ițcani városába költözött. A házasságból két gyermek született, de a frigy nem tartott örökké. Imreh István és Imreh Ibolya felnőttként is tartották a kapcsolatot, a rendszeres találkozások azonban nem tették elmélyültebbé a testvérpár viszonyát. Húga haláláról Imreh István 1983. július 7-én értesült, a temetésre két nappal később került sor.⁵⁵

A sepsiszentkirályi elemi iskola iratai között Imreh István neve nem szerepel, ami vagy a hanyag nyilvántartásra, vagy arra vezethető vissza, hogy az alsó osztályokat magánúton végezte el.⁵⁶ Az elemi utolsó évét

⁵⁰ Barabás Rozáliával készített interjú (Sepsibodok, 2014). A szerző tulajdonában.

⁵¹ ANBJC, Camera de Comerț și Industrie, Târgu Mureș [Kereskedelmi- és Iparkamara, Marosvásárhely]. F 6. inv. 796. dos. 385. Imreh Ștefan, Cerere de înmatriculare [Imreh István felvételi kérelme] 1.

⁵² Barabás Rozáliával készített interjú.

⁵³ A faluból mint korábbi „zsidó boltosról” egyedül Lichtenstein Manóról tudunk. Az információért Kozma Csabának tartozom köszönettel.

⁵⁴ Imreh Rozáliával készített interjú (Sepsibodok, 2014). A szerző tulajdonában.

⁵⁵ Imreh István munkanaplójának július 7. és 9-i bejegyzése. Imreh István leszármazottainak tulajdonában.

⁵⁶ ANBJC, Școala generală, Sâncraiu [Sepsiszentkirályi elemi iskola]. F 202.

ezzel szemben bizonyosan a sepsibodoki állami elemi iskolában járta ki. A bodoki oktatás kezdetei írásos dokumentumokkal alátámaszthatóan a 16. századig nyúlnak vissza.⁵⁷ 1904-ben a református egyház, majd a helyi hatóságok felügyelete alól az iskola a magyar állam fennhatósága alá került. A trianoni döntéssel, az erdélyi állami iskolák fölötti felügyeleti jog a román államra szállt. A két világháború közötti időszakban törvény szerint bármely román állampolgárnak jogában állt iskolát alapítani abban az esetben, ha erre előzőleg a Köznevelésiügyi Minisztériumtól engedélyt kapott.⁵⁸ Az 1921 és 1948 közötti időszakban Sepsibodokon egyszerre két iskola működött, ugyanis 1921-ben egyházi és közösségi támogatással újraindult a református felekezeti oktatás.⁵⁹

Az egyházi iskola fenntartását a közösség az ezzel járó többletkiadás ellenére is vállalta. Az előjárók azon a véleményen voltak, hogy „Tekintse a presbitérium a legfőbb feladatának, hogy biztosítsa övéinek a nyelvén és szokásaiban való megmaradását és ennek tényezőiről gondoskodjék. A jövőnek ilyenképpen megalapozása áldozatot követel”.⁶⁰ A református egyházi iskola létét a presbitérium tagjai „[...] az egész magyarságunkat érintő, rendkívül fontos érdek[...]”-nek tartották.⁶¹ A román állam egyházi iskolákat hátrányosan megkülönböztető oktatáspolitikája ellenére a magyar közösségek – főként az 1920-as években – az állami iskolákkal szemben, jellemző módon, az egyházi iskolákat részesítették előnyben. Így volt ez Sepsibodokon is, ahol az 1928/1929-es tanévig, éppen az Imreh család odaköltözéséig, az egyházi iskolába járó diákok száma meghaladta az állami oktatásban részesülő tanulók arányát.⁶²

Az 1918-as impériumváltást követő első évtizedben a sepsibodoki állami iskola – az egyházi iskolához hasonlóan – magyar tanítókkal és magyar igazgató irányítása alatt működött. Az intézmény igazgatói tisztségét az 1918-as évet követően Farkas Aladár töltötte be, aki feleségével, Elczner Margittal pallérozta a sepsibodoki ifjak elméjét.⁶³ Az 1901-ben átadott, mai

⁵⁷ Kozma Csaba: *Tanítsa írásra, szám vetésének mesterségére. Adalékok a bodoki oktatás történetéhez*. Bodoki Henter Károly Egyesület, Sepsiszentgyörgy, 2003.11.

⁵⁸ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpuláció Erdélyben 1918–1948 között*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013. 29.

⁵⁹ Kozma Csaba: *Tanítsa írásra...* 53–69.

⁶⁰ Sepsibodoki református egyházközség (a továbbiakban SRE). A sepsibodoki református egyházközség presbitériumának jegyzőkönyve 1923. július 1-től 1930. augusztus 3-ig. Jegyzőkönyv a sepsibodoki református egyházközség presbitériumának 1924. jún. 15-én tartott gyűléséről. 43–47. Idézet a 46–47. oldalról.

⁶¹ Uo. 14–16. Idézet a 15. oldalról.

⁶² Kozma Csaba: *Tanítsa írásra...* 58.

⁶³ Az 1931/1932-es tanévtől kezdődően azonban az állami iskola igazgatója a román nemzetiségű Isosif Viciu lett. Feleségével, Elczner Rozáliával együtt ettől a tanévtől ő töltötte be az iskola tanárának tisztségét is. Uo. 59.

Henter Károly Óvoda helyén álló iskolaépületnek három tanterme volt, gyakorlat szerint ezekben két-három osztály összevonásával, párhuzamosan zajlott a tanítás. Míg a tanítónő rendszerint a kisebb gyermekekkel, a tanító a nagyobb diákokkal foglalkozott.

Részben a Farkas Aladárhoz való ragaszkodás és az iskola jobb felszereltsége lehettek azok az okok, amelyek idősebb Imreh Istvánt arra bírták, hogy fiát ne az egyházi, hanem az állami elemi iskolába járassa. A nem kálvinista felekezetű diákok református elemi iskolába való beíratása elé gördített akadályok ezt amúgy is valószínű, hogy ellehetetlenítették volna. Az 1927/1928-as tanévben például a sepsibodoki református felekezetű elemi iskolába eredetileg 54 tanulót íratnak be, a tanévet azonban csak 49 diák kezdhette meg. 5 gyermek felvételét azok unitárius felekezete miatt utasították el.⁶⁴

Az állami népiskola anyakönyveiben Imreh István neve az 1929/1930-as tanévben szerepel. Az intézménybe az adott tanévben hivatalosan 106 diák iratkozott be, akik közül 83 tanuló volt aktív.⁶⁵ Az elemi osztályok tananyaga, amely a közép- és felsőoktatás megalapozását szolgálta, országos szinten egységes volt. A diákok órarendjében a román nyelv, matematika, hit- és erkölcstan, történelem, földrajz, természet- és egészségtan, állampolgári ismeretek, szépírási, rajz, ének, kézimunka és testnevelés tárgyak szerepeltek. A kisebbségi diákok számára, a román nyelv kötelező oktatása mellett, elemi osztályokban lehetőség nyílt az anyanyelven való tanulásra. Negyedik osztályban 10-es tanulmányi átlagával Imreh István nemcsak az osztály, hanem az iskola legjobb tanulójaként végzett. Az impozáns eredmények a továbbtanulás tekintetében ösztönzőek voltak. Az ifjú tudásvágya szerencsésen találkozott szüleinek akaratával és a közösség buzdításával. Tanárának pedagógusi erényeit jelzi, hogy Imreh István leszármazottainak körében „Farkas tanár úr” neve ma is ismerősen cseng. Elmondásuk alapján, sepsibodoki diákeveinek elbeszélésekor Imreh István legszívesebben arról emlékezett meg, hogy a tanító kényszerű távollétében (pl. szénacsinálás) ő volt az, aki a katedrán helyettesítette.⁶⁶ A leszármazottak azt is tudni vélik, hogy Farkas tanár úr egyenesen verést ígért idősebb Imreh Istvánnak, amennyiben az fiát nem lett volna hajlandó rendes helyen taníttatni.⁶⁷

Imreh István Sepsibodokon a nála két évvel fiatalabb, Erdős Lászlóval (1921–1999), Erdős Sándor és Szabó Emma fiával került közelebbi barátságba. A sport és a képzőművészet iránti érdeklődés kapcsolatuk meg-

⁶⁴ Uo. 57.

⁶⁵ ANBJC, Școala generală Bodoc [Sepsibodoki általános iskola]. F 201. dos. 69. Matriculă – 1929/1930 [Iskolai anyakönyv 1929/1930]. 1–114.

⁶⁶ Imreh Máriával készített interjú (Kolozsvar, 2011). A szerző tulajdonában.

⁶⁷ Ifjabb Imreh István szóbeli közlése.

tározó eleme volt. Az 1930-as években közösen eltöltött nyarak alkalmával született festmények a falusi idill megidézésének iskolapéldái. Erdős László a gimnáziumot Sepsiszentgyörgyön, a Székely Mikó Kollégiumban végezte. A fiatalok barátságának a távolság vetett véget, ugyanis Erdős László 1943-tól a budapesti Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémián tanult. Élete hátralévő részében is Magyarországon élt, ahol élsportoló lett, majd tájképeivel autodidakta festőként szerzett ismertséget.⁶⁸

A falusi környezetből való származás Imreh István később kibontakozó tudományos munkássága tekintetében jelentős. Ahogyan azt egy 1972-ben készült interjúban megfogalmazta: „Az indulás nem determináló, de nem is lebecsülhető”.⁶⁹ A székely falvak gazdaság- és társadalomtörténete a háromszéki falvakban gyermekeskedő Imreh István történeti munkásságának központi témájává vált. A tágabb szülőföld iránt érzett kötelék, mely élete során végigkísérte, tudományos munkásságának fő csapását is meghatározta. A kutatásai során felmerülő kérdések megválaszolása során gyakran nyúlt vissza ahhoz az élményanyaghoz, melyet a sepsibodoki közösség működése iránti kíváncsiságtól hajtva szerzett meg. Hasonlóképpen Egyed Ákoshoz, aki számára „[...] a szülőfalu egyfajta laboratórium szerepét töltötte be”.⁷⁰ A székely eredetkérdés vonatkozásában Imreh István például azért hajlott a későbbiekben arra, hogy a „székelyt” ne etnikai, hanem foglalkozást jelölő csoportként határozza meg, mert a sepsibodoki öregekkel folytatott beszélgetések során a helyiek a katonarendűek szinonimájaként használták a fogalmat. A sepsibodoki környezet meghatározó voltáról az 1990-es években egy helyen Imreh István a következőket írta:

„Megkérdeztek historikus barátaim több ízben is, hogy miért írtam egy életem át a rendtartó székely falu történetét, s kereteiben az élő történetét. Nos, hát ezért. Mert hiszem és vallom, hogy hihetetlenül erős kötelékek fűznek mindenkit emberformáló gyermekkorra színteréhez, helyéhez, szülőföldjéhez. Szentkirályban Imrefüve helynév is jelzi, hol voltunk s vagyunk otthon. Itt a Nyíresben még a viricseles, bodzafapuska csinálás, a bűdös banka fészerek számbavétele s hasonlatos dolgok foglalkoztattak. Az erdőre édesapám kezét fogva úgy is ki-ki jártam, mint a miénkre, mert hiszen közbirtokos régi erdőjussunk volt. Bodokon már érettebben, majd pedig egyetemre járó tanulóként élvezhettem Nákó József, Simon György, Ferenc Mihály, Kész László és annyi más bodoki ember bizalmát, akik gyönyörű téli hajnalokon vittek magukkal erdőosztáskor, cinkus-húzáskor, majd pedig okosítottak, tanítottak, meséltek

⁶⁸ Lásd: Losonci Miklós: *Erdős László*. Dunántúli Kőolajipari Gépgyár Szakszervezeti Bizottsága, Szolnok, 1987.

⁶⁹ Hogyan dolgozik a parasztságtörténet kutatója. *Előre*. 1972. május 4. 3.

⁷⁰ Lásd: „... számomra a szülőfalu egyfajta laboratórium szerepét töltötte be.” Beszélgetés Egyed Ákossal. *Aetas*. 2003/3. 157–162.

a régi, embernek inkább való világról, a rendtartó faluról, a kalákák közösségi ünnepnapjairól.”⁷¹

Imreh István emlékezetét a sepsibodokiak is őrzik. Akik ismerték, a folyóparton olvasó, idejét tanulással töltő, társasági élettől távol maradó, külsejét tekintve pedig igen vonzó „úri kölyök-”ként jellemezték.⁷² A sepsibodoki Henter Károly Általános Iskola könyvtárterme napjainkban a nevét viseli, 2019 októberében pedig a falu művelődési háza előtt szobrot is állítottak neki.

⁷¹ Imreh István: *Az otthon múltja...* 3.

⁷² Barabás Rozáliával készített interjú.

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUMBAN

Az elemi iskola elvégzését követően Imreh István gimnáziumi éveinek első négy évét a kolozsvári unitárius kollégiumban töltötte. Az iskolaválasztást vallása és a magas szintű képzés igénye indokolta. Tanulmányait a székelykeresztúti unitárius kollégiumban is folytathatta volna, azonban a család inkább Kolozsvár mellett döntött.

A korszakban a kolozsvári unitárius kollégium nyilvános jogú fiúgimnáziumként működött. Fenntartója a romániai magyar unitárius egyház volt, mely főfelügyelői jogát az egyházi főtanács és az egyházi képviselőtanács által gyakorolta. Az intézmény fölött állami felügyeleti joga a Köznevelési Minisztériumnak volt. A diákok felvételénél az unitárius felekezethez való tartozás nem volt feltétel, ennek ellenére az unitárius vallásúak alkották a kollégium tanulóinak döntő többségét. Az intézményben folyó mindennapi munka viszonylatában az iskola egyházi jellegének meghatározó szerep jutott.

A kollégium statisztikai kimutatásai a tanulók szociális összetételének heterogenitását jelzik, mindazonáltal a diákok nagyobb részét a szellemi és gazdasági elithez tartozó családok gyermekei alkották.⁷³ Nagy számban voltak jelen a kisbirtokosok, bérlők, kisiparosok és kiskereskedők gyermekei.⁷⁴ Noha a diákok jelentős része középosztálybeli szülők gyermeke volt, a tanügyi jelentések állandó jelleggel az intézmény költségvetési nehézségeiről és a tanulók családjának elszegényedéséről számoltak be. Az

⁷³ Arhivele Naționale Direcția Județeană Cluj [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltsége] (a továbbiakban ANBJCJ). Colegiul unitarian din Cluj [Kolozsvári unitárius kollégium]. F 164. dos. 91. Statisztikai adatok a főgimnáziumi tanulókról az 1932/1933. iskolai évre vonatkozóan. 60–62.

⁷⁴ Gaál György: Az unitárius kollégium a 20. században. In: Gál Kelemen–Benczédi Gergely–Gaál György (Szerk.): *Fejezetek a kolozsvári unitárius kollégium történetéből*. Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2007. 226.

1933/1934. iskolai évről szóló tanügyi jelentés végén például a következő sorok olvashatók:

„Nem zárhatjuk le tanügyi jelentésünket anélkül, hogy említsünk egy közismert szomorú ténytet: a tanítató magyar szülők anyagi helyzetének évről-évre mindinkább rosszabbodását, valóságos lerongyolódását. A szülők nagy része még a legszükségesebb taneszközöket sem képes gyermeke részére beszerezni, annál kevésbé az iskolai, konviktusi és tandíjat megfizetni. Evvel a szomorú és állandóan rosszabbodó helyzettel számolnunk kell. A kétségbeesztő az, hogy e helyzet megjavulására sehol a legkisebb reménysugár sem mutatkozik s így lassan és biztosan maga után vonja a többi ok mellett ez is a felekezeti magyar középiskolák elnéptelenedését.”⁷⁵

A kollégium Kolozsvár központi részében elhelyezkedő, Pákei Lajos tervezte épülete látványának sem lehetett mindennapi az 1930 ősztől ideérkező Imreh István számára. Legimpozánsabb része az előcsarnok, amelyhez az utcáról kétszárnyú kapu és díszes korlát vezet. A lépcsőkorlátok végén görög mintás díszvázák voltak, az előcsarnok leghangsúlyosabb helyén elhelyezett szoborfülkék előtt az intézmény volt igazgatójának, Berde Mózesnek és a neves polihisztornak, Brassai Sámuelnek a másfélszeres életnagyságú mellszobrai állnak.⁷⁶ A kollégium előkelő csarnokát Imreh István „nagykorúsításának” helyszínévé avatta az emlékezet. Sok évvel később írta, hogy:

„Beiratkozásomkor Brassai Sámuel és Berde Mózes mellszobra előtt közölte velem édesapám, hogy fogjunk kezet, s búcsúzóul meg se csókol, mert már nagy vagyok! Létem gondját hordozni segített a Berde-cipő s az a szőrványos napsütés, ami kolozsvári és sepsibodoki (akkor már ott laktunk és ittuk a Matild-borvizet) ifjúi koromat beragyogta.”⁷⁷

A szüleitől első ízben huzamosabb ideig távol lévő háromszéki fiatal számára Kolozsvár nagyvárosias jellege és az iskola által támasztott követelmények az első kihívást jelentették.

A nem kolozsvári születésű diákoknak otthont adó internátus „rendtartása”, az oktatásban megkövetelt fegyelemhez hasonlóan, szigorú szabályokból állt, melyek betartásáról a kollégium tanárai és tanárjelöltjei közül kiválasztott nevelők gondoskodtak. Az intézmény működtetéséhez különböző díjakat szedtek, melyek az unitárius felekezeti tanulók számára alacsonyabbak voltak, ők a nagyobb tételeknek számító internátusi és konviktusi költségek fizetése alól teljes vagy részleges mentesítést élveztek. Az internátus 220 személy befogadására volt alkalmas, és összesen 27 helyiséggel rendelkezett. Az egyes szobák élén a szobafelelős állt, akit

⁷⁵ ANBJCJ, Colegiul unitarian din Cluj [Kolozsvári unitárius kollégium]. 164. dos. 91. Tanügyi jelentés az 1933/1934. iskolai évről. Fogalmazvány. 80–86.

⁷⁶ Adatbank erdélyi magyar elektronikus könyvtár – lexikon. Kolozsvári unitárius kollégium, Kolozsvár, <http://lexikon.adatbank.ro/muemlek.php?id=393>, 2015. január 3.

⁷⁷ Igyekeztem jó tanár lenni... 9.

az intézmény igazgatója nevezett ki a felsőbb osztályos diákok közül. A kezdeti időszakban ráháruló alávetettséget Imreh István nehezen viselte. Jellemző, hogy Imreh Mária később apjának kezdeti rossz komfortérzetét „szabad székelty szellemének” gúzsba kötésével magyarázta.⁷⁸

Imreh István unitárius kollégiumban való diákoskodásának ideje a képzőművészet irányába való tájékozódásnak és az e téren elért eredmények gyarapításának az időszaka volt. Kibontakozásában nagy szerepet játszott a miniatüristaként és linóleummetszőként ismert Tóth István, aki Budapesten szerzett rajztanári képesítést, 1925-től pedig a kollégium tanáraként működött. Képzőművész, rajztanár, és két évig (1930–1932) osztályfőnöki minőségben gyakorolt hatást Imreh Istvánra. Nevét diákjai több évvel később is gyakran emlegették. Imreh István későbbi kolozsvári lakásának falain többek között Tóth István által készített képek is voltak berámázva.

Márkos Albert és Ferenczi Sándor az irodalom és latin nyelv, illetve a természettudományok irányába keltették fel a fiatalok, köztük Imreh István érdeklődését. Márkos Albert tanári munkája mellett könyvtárosi tevékenységet is vállalt, 1932 és 1934 között pedig Imreh István osztályfőnöke volt. Ferenczi Sándor részben a diákothon felügyelőjeként, részben pedig a hétvégi kirándulások alkalmával kerülhetett közelebbi kapcsolatba a tanulókkal, akik között széles körű népszerűségnek örvendett. Az őszi és a tavaszi hónapokban minden szombat délután Kolozsvár környéki kirándulást szervezett, melynek célja a vidék jellegzetes geológiai alakulatainak és növény-, illetve állatvilágának a megismertetése volt. Diákjaival időnként az Erdélyi Kárpát-Egyesület és az EME rendezvényeire is ellátogatott.⁷⁹ Az iskola diákjai ezen túlmenően Kolozsvár olyan jeles személyiségeivel is megismerkedhettek, mint például Kelemen Lajos, aki a kollégium 1930/1931-es tanévre vonatkozó értesítője szerint a város unitárius és általános történelmi vonatkozású emlékeihez látogatott el a felső osztályos tanulókkal, így ezek „Vezetőjük szép magyarázataiból sokat tanultak”.⁸⁰

Az unitárius kollégium tanulóinak heti óraszama rendszerint meghaladta a 30-at. Az oktatás során a valláserkölcsi, esztétikai és képzőművészeti nevelés kiemelkedő hangsúlyt kapott. Az elemi alsó osztályaiban tanult tárgyak sora kibővült, így Imreh István a korábban is hallgatott tárgyak mellett V. osztálytól tanult magyar nyelvet, fizika–kémia, heti három órában franciát, VI. osztályban jogot és ugyanettől az évtől heti három alkalommal latinórán vett részt. A földrajzot és a történelmet román nyelven tanulta. A felsoroltak mellett órarendjében hetente több testnevelésóra is

⁷⁸ Imreh Máriával készített interjú.

⁷⁹ *A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1930/1931-es iskolai évről*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Kolozsvár, 1932. 43.

⁸⁰ *Uo.*

szerepelt, emellett az istentiszteleteken való rendszeres részvétel is kötelező volt.⁸¹ Eredményei arról tanúskodnak, hogy a nyelvek tanulása jelentette számára a legnagyobb problémát. Tanulmányi átlagát a románból, franciából és latinból kapott értékelések rontották.

A központilag meghatározott tanrenddel szemben az önképzőkörben szabadabb munkavégzés folyt. A gimnázium keretében 1928-as betiltásáig működött a Kriza János Önképzőkör. Ennek az 1927/1928-as tanévben az akkor nyolcadik gimnáziumi osztályt végző, később meghatározó közéleti szerepet játszó Mikó Imre volt az elnöke.⁸² A diákok önszerveződésen alapuló tevékenysége az önképzőkörök felfüggesztésének ideje alatt is folytatódott. Erről tanúskodik a *Remény* című diáklap is, melynek szerkesztése a Kriza János Önképzőkör betiltását követően a Vári Albert védnöksége alatt működő Ferenc József Unitárius Kör tevékenységének sorába került át.⁸³

A *Remény* című lapnak 1930 és 1934 között több mint 20 száma készült el.⁸⁴ A felsőbb osztályos tanulók által szerkesztett újság ebben az időszakban kézzel írva, egyetlen példányban, fényképekkel és rajzokkal illusztrálva jelent meg. A lap kiadója a későbbi időszakban Imreh Istvánna kollegiális viszonyba kerülő Bodor András volt. Az újságban közzétett dolgozatok erős vallási és magyar identitástudatot közvetítettek, miközben a revízió eszméjét is napirenden tartották.

Tana József, VII. osztályos gimnazista a lap 1931-es évi 2. számában a román hatóságokkal szemben méltatlankodva jegyezte meg, hogy „Mert, ami tetszik Budapestnek, annak Erdélyben irredenta visszhangja van”. Valószínűleg a kortársak közül nem sokan látták ezt ellentmondásban azzal, hogy az újság ugyanazon évfolyamának 4. számában egy iskolai mulatságot ábrázoló fénykép látható, ahol a táblán a „Nem, nem, soha” felirat különösebb jelentőség nélkül, mintegy az osztályterem elmaradhatatlan tartozékaként díszleleg. Az iskolaújságban megjelentetett cikkek tartalma és műfaja változatos volt, állandó rovatok adtak helyet a tudományos, irodalmi, sport- és színházi eseményekkel foglalkozó írásoknak. Mindezek többek között arról tanúskodnak, hogy az iskola diákjai az ekkor Janovics Jenő igazgatósága alatt működő színház rendszeres látogatói voltak, s az előadások általában elnyerték tetszésüket. Imreh István volt a legfiatalabb azoknak a sorában, akik rajzaikkal illusztrálták a felsőévesek által írt lapot.

⁸¹ ANBJCJ, Colegiul unitarian din Cluj [Kolozsvári unitárius kollégium]. 164. dos. 91. Adatok az 1932/1933 iskolai év történetéhez. 49–58.

⁸² ANBJCJ, Colegiul unitarian din Cluj [Kolozsvári unitárius kollégium]. 164. dos. 91. Tanulmányi jelentés a kolozsvári unitárius kollégium 1927/28-ik évi működéséről. 10–11.

⁸³ Lásd: Gaal György: A kolozsvári unitárius kollégium diáklapjai. In: Gaal György: *Műzsák és érények jegyében*. Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2001. 108–118.

⁸⁴ Az Akadémiai Könyvtár Speciális Gyűjteménye. *Remény* című diáklap. MsU 1298-XLIII (1930–1932); MsU 1298-XLIV (1932); MsU 1298-XLV (1933–1934).

Iskolatársai közül a később szobrászi pályára lépő, a szakmában ma is számontartott, emellett társadalomtudományi kérdésekkel is foglalkozó⁸⁵ Márkos András volt az, akihez Imreh Istvánt kolozsvári diákévei alatt és később is baráti szálak fűzték.⁸⁶ Márkos a kollégium említett magyar-tanárának, Márkos Albertnek a fia, Imreh Istvánnak osztálytársa volt. A 40, később 30 körüli létszámú osztály legjobb tanulójának címét ő tudhatta magáénak, de Imreh István is a jól tanuló diákok sorában végzett. Az 1933/1934-es tanévben Tóth István pénzadományt tett, annak érdekében, hogy a tanév végén Imreh István 220, Márkos András pedig 200 lej jutalomban részesüljön „[...] a rajzban tanúsított előmenetel és szorgalom [...]” elismerése jeléül.⁸⁷

A Sepsibodokon egyedülálló tanulmányi eredményeket elérő Imreh István számára Kolozsváron nehezen ment a beilleszkedés, amit több általa örökül hagyott anekdota is jelez. A kollégium bentlakásában a nagyobbak akaratának kiszolgálójává vált, az iskolában pedig nem volt első, osztályában is legfennebb második lehetett. A falusi iskola által nyújtott tudás színvonala alacsonyabb volt annál, mint amit Kolozsváron elvártak, mindez a kezdeti időszakban belső konfliktusokat eredményezett.

Imreh Mária visszaemlékezése szerint – amikor a természetrajzórán Ferenczi Sándor behozta a kitömött ragadozó madarakat, amihez az addig háttérbe szoruló Imreh István is érteni vélte, elérkezettnek tűnt a bizonyítás ideje. A tanár a madárra mutatva kérdezte, hogy az milyen állat, mire ő rögtön mondta is, amit otthonról tanult, tudniillik, hogy minden baromfit pusztító ragadozó madár neve „ülű”. Ferenczi Sándor kijavította, azonban miután Imreh István a harmadik madarat is „ülűnek” mondta, és ettől nem tárgított, az anekdota szerint tenyerest kapott.

Tájszólása miatt osztálytársai csúfolták. A gúnyolódásokért cserébe, és mert „Utálta a porcelángombos úri ficsúrokat, akik mindent jobban tudtak s miattuk elsőből utolsó lett”,⁸⁸ Imreh István egy szünetben éppen későbbi barátját, Márkos Andrást ragadta meg, s zsebkésével „halálosan” megfenyegette. Az intézmény hivatalos irataiban az esetre nem találtam utalást. Imreh István magaviseleti jegyei között nincsenek kirívó lepontozások. Minősítései VI. és VIII. osztályban „[...] az osztályba tanúsított rendetlen

⁸⁵ Márkos András 1958-ban például az *Ethnographia* hasábjain közölt cikket *Homoródalmási szállások* címmel. Írására többek között Gunda Béla is felfigyelt, és levélben biztatta a kolozsvári szobrászt a Hargita építészetének kutatására. MTA. Gunda Béla levelei Márkos Andrásnak. Ms 3228/ 371. Gunda Béla levele Márkos Andrásnak. 1959. április 5.

⁸⁶ *Igyekeztem jó tanár lenni...* 9.

⁸⁷ ANBJCJ, Colegiul unitarian din Cluj [Kolozsvári unitárius kollégium]. F 164. dos. 91. Tanügyi jelentés az 1933/1934. évről. 80–92. Idézet a 88. oldalról.

⁸⁸ Imreh Máriával készített interjú.

magaviseletéért [...]” gyengébbek, ez azonban a szigorú elbírálás miatt nem tekinthető rendhagyó esetnek.⁸⁹

A gimnázium negyedik osztályának elvégzését követően, 1934-ben idősebb Imreh István fiát a brassói református felső kereskedelmi iskolába íratta. Az apa ebbéli döntését Imreh István több vele készült interjúban is konkrét eseményhez kötötte. Eszerint, az előzmény egy cikk volt, amelyben őt mint ígéretes tehetségnek mutakozó ifjú művészt méltatta a *Keleti Újság* és az *Ellenzék* újságírója, az unitárius kollégium tavaszi tárlatáról szóló tudósításában. A családi emlékezet szerint idősebb Imreh István a sepsiszentgyörgyi hétfői heti vásárról vonaton Sepsibodok felé tartva, az újságból értesült fia szárnypróbálgatásairól. Félt, hogy festő lesz, és „bohémná züllik”,⁹⁰ így Imreh Istvánt a brassói kereskedelmi iskolába íratta, mely megfelelő helynek látszott arra, hogy a nagybajszú székelyeket, gémeskutakat és falutornyákat nagy kedvvel rajzoló ifjú ambíciója a kereskedelmi pálya irányába forduljon.

1929-től az unitárius kollégium hagyományai közé tartozott, hogy a tanévet záró ünnepség részeként a diákok évi munkáiból egész nyáron megtekinthető tavaszi tárlatot szerveztek. A kolozsvári újságok rendszerint nagy lelkesedéssel és Tóth István tanári munkáját dicsérő szavakkal számoltak be az eseményről.⁹¹ Az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* hasábjain Imreh István tehetségének név szerinti méltatásával és a néhány Imreh Istvánnal készült interjúban megjelenő „Székelyföld küldi az őstehetségeket” című sajtócikkkel nem találkoztam. Ezzel szemben, a korabeli kolozsvári újságokban több olyan írás is fellelhető, amely a középosztálybeli szülők gyermekeinek szellemi pályák irányába való fordulása helyett az ipari és kereskedelmi képzés elvégzésének szükségességét javallja. Ezen írások érvrendszer szerint „az új életpályákra való áttérésre” az értelmiségi szakmák telítettsége miatt lenne szükség. Az „új világ” hírnökei három-négyévi kereskedelmi és ipari képzést követően a 17-18 éves fiatalok számára önálló egzisztencia megteremtésének lehetőségét irányozták elő.⁹²

⁸⁹ ANBJC], Colegiul unitarian din Cluj [Kolozsvári unitárius kollégium]. F 164. dos 98. Proces verbal al conferințelor metodice și de clasificare [Módszertani és osztályozó konferenciák jegyzőkönyve]. 1933. december 14. 32–34.

⁹⁰ *Igyekeztem jó tanár lenni...* 9.

⁹¹ Lásd: Diák művészek. *Keleti Újság*. 1933. június 15. 5; Rajz és kézimunka-kiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Keleti Újság*. 1934. június 19. 8; Rajz és kézimunka-kiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Ellenzék*. 1932. június 5. 14; Évzáró kiállítás a kolozsvári unitárius gimnáziumban. *Ellenzék*. 1932. június 14. 7; Rajz és kézimunka-kiállítás az unitárius főgimnáziumban. *Ellenzék* 1933. június 20. 5; Rajzkiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Ellenzék*. 1934. június 14. 8.

⁹² Szathmáry Lajos: Növeljük ipari és kereskedelmi pályára középiskolás ifjúságunkat. *Keleti Újság*. 1934. június 17. 4.

Idősebb Imreh István is ezekhez hasonló igények mentén hozhatta meg döntését, bizonyára számolva azzal is, hogy fia a négyévi kereskedelmi iskola elvégzését követően a családi vállalkozás terheinek továbbvivője lesz. Mivel a brassói református kereskedelmi iskola az ország egyetlen magyar tannyelvű kereskedelmi képzést nyújtó intézménye volt, hasonló szándékú szülőknek – ha magyar nyelven kívánták taníttatni gyermekeiket – nem volt lehetősége választásra. Miután itt csak felső osztályok működtek, az sem zárható ki, hogy idősebb Imreh István már 1930-ban is pusztán átmenetileg íratta fiát a kolozsvári unitárius kollégiumba.

Imreh István Kolozsvárról való távozásával, még ha a rajzolással és a képzőművészet iránti érdeklődéssel nem is hagyott fel, végleg eltávolodott egy lehetséges képzőművészeti pályához vezető úttól. Kolozsvári osztálytársainak többségével a későbbiekben is kapcsolatban maradt. Az osztálytalálkozók voltak azok az alkalmak, melyek révén időközönként egymásról hírt kaptak. Az 1981. július 3-ai összejövetelt követően, miután a *Békés Megyei Népújság* egy cikkben Imreh István nevét helytelenül jelentette meg („Inerek István-”nak írva),⁹³ a hajdani osztálytársak egyike nem volt rest, és felhívta a szerkesztőség figyelmét a hibára. Indoklása szerint „a hitelesség érdekében ragadtam tollat, mert úgy érzem, ennyivel tartozom az Erdély szerte ismert neves történésznek”.⁹⁴

⁹³ Új könyvek. *Békés Megyei Népújság*. 1981. december 2. 6.

⁹⁴ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 22. doboz. 396. tétel. A *Békés Megyei Népújság* szerkesztősége és Gergely Sándor közötti levélváltás.

A BRASSÓI REFORMÁTUS FELSO KERESKEDELMI ISKOLÁBAN

Vita Sándor, aki az 1920-as, 1930-as években többek között Kolozsváron és Brassóban is több időt töltött, emlékiratában a következőképpen ítélte meg a két város szellemi atmoszférája közötti különbséget:

„Brassó élete egészen más volt, mint Kolozsvaré. Az őslakosság szász és román volt, de a Székelyföldről nagyon erős volt a bevándorlás. Sok székely család is szolgált Brassóban, szerették őket a gazdag szászok, mert rendesek és tiszták voltak. És sok volt a székely gyári munkás is, úgyhogy az 1930-as népszámlálás szerint a magyarság a 60 ezres lakosságú Brassóban már 42, 2%-ot tett ki, az őslakos szászok csak 22, 4%-ot. De a gazdasági erő mégis a szászok kezében volt. Mindenesetre más volt itt a magyarság politikai gondolkodása is, mint például Kolozsvárt, ahol a politikai vezetés teljesen a középosztály kezében volt. A brassói magyarság sokkal demokratikusabb gondolkodású volt”.⁹⁵

Az 1930-as évek Brassóját, ami a „demokratikus gondolkodást” illeti, Vita Sándor néhány kortársa is hasonlóképpen látta.⁹⁶

A brassói felső kereskedelmi református fiúiskolát 1919-ben alapították. Az iskola fenntartója az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa volt. Az intézményben az alsó tagozat létrehozásának állandó igénye ellenére kizárólag felső osztályok működtek. Felvettek minden olyan magyar tannyelvű diákot, aki sikerrel elvégezte a gimnázium alsó osztályait, és végbizonyítvánnyal rendelkezett. Külön vizsgára ehhez nem volt szükség.⁹⁷ Az intézmény hivatása a szegény családokból származó diákok

⁹⁵ Vita Sándor: Visszaemlékezés életemre és a Hitelre. In: Vita Sándor: *A Hiteltől a Tisztelt Házig. Visszaemlékezés, napló (1943–1944), országgyűlési beszédek*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Hunyadi Attila Gábor. Polis, Kolozsvár, 2014. 44.

⁹⁶ Lásd például: Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap fölött*. Magvető, Budapest, 1985; Uő: *Virág alatt, iszap fölött*. Magvető, Budapest, 1985; Uő: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Magvető, Budapest, 1985.

⁹⁷ Tanügyi hírek. *Ellenzék*. 1931. július 18. 7.

gyors kenyérkereseti lehetőséghez való hozzásegítése volt. A fenntartók célja szerint a tanulókat nem kész állások betöltésére képezték, hanem vállalati, szövetkezeti, illetőleg kereskedelmi pályákon egzisztenciát teremteni képes egyének képzésére törekedtek. Ahhoz, hogy a célok érvényesülésének mértékét ellenőrizni lehessen, a brassói felső kereskedelmi iskola társadalmi mobilizációs szerepének a mélyrehatóbb vizsgálatára lenne szükség. Mindazonáltal Imreh István életútja, nem kevésbé a Budapesti Kereskedelmi Akadémiára vonatkozóan végzett kutatások eredményei, melyek az önálló felső kereskedelmi iskolába járó gyermekek nagyarányú alkalmazottá válását mutatják, legalábbis kérdésessé teszik az iskolafenntartók eredeti célkitűzésének gyakorlati megvalósulását.⁹⁸

A vezetőség először 1927-ben kérvényezte az intézmény számára a nyilvánossági jog megadását, amire 1931 februárjában érkezett minisztériumi leirat. Ezen határozat az iskolának működési engedélyt adott, a nyilvánossági jog ügyében való döntést azonban egy megfelelő iskolaépület felépítése utáni időszakra halasztotta. Az igazgatótanács kétemeletes, internátussal ellátott épületet állíttatott. Az 1932/1933-as tanévben itt kezdődött meg a tanítás. Az épület használatba vételét követően a vezetőség újból a nyilvánossági jog megadását kérte, amelyet az 1933/1934-es tanévre meg is kapott. A minisztérium az ügy végleges rendezését egy speciális látogatástól tette függővé.⁹⁹

Idősebb Imreh István 1934-ben nyugodt szívvel íratta be fiát az előző tanévben nyilvánossági jogot élvező kereskedelmi iskolába. Mivel az iskolafenntartók szerint az intézmény a minisztériumi elvárásoknak minden tekintetben eleget tett – a vezetőséghez hasonlóan –, nem láthatta előre, hogy az iskola 1933-at követően nyilvánossági jogot nem fog kapni.

Az államilag is érvényes oklevelek kibocsátási jogának megadása és megvonása az országos politikai eseményekkel volt szinkronban. A nyilvánossági jog megadásakor Romániában a Nemzeti Parasztpárt volt kormányon, az Oktatási Miniszter pozícióját pedig Dimitrie Gusti töltötte be. 1933 őszén azonban a Parasztpártnak az addigi leggyengébb választási eredménnyel kellett szembenéznie, a Nemzeti Liberális Párt térnyerése

⁹⁸ Vö. Bódy Zsombor: Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860–1906. In: Kövér György (Szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század elejéig*. Századvég, Budapest, 2006. 757–783.

⁹⁹ Arhivele Naționale Biroul Județeană Brașov [Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Kirendeltsége] (a továbbiakban ANBJB), Liceul comercial reformat cu predare maghiare, Brașov [Brassói református felső-kereskedelmi fiúiskola]. F 112. dos. 21. A brassói református kereskedelmi iskola eljárásának nyilvánossági jog ügyében Szabó Béni képviselőhöz intézett levele. 1935. március 22. 169.

pedig nem kedvezett a kisebbségi jogok érvényesítésének.¹⁰⁰ 1935-ben az iskola előjárói úgy vélték, hogy eleget tettek a feljuk támasztott elvárásoknak:

„Rendelkezünk teljesen kifogástalan, új iskolaépülettel, teljes tanári karral melynek minden tagja szakképzett és miniszteri autorizáció alapján működik, a román nyelv tanítására román anyanyelvű tanerőt alkalmaztunk, lényegesen gyarapítottuk a román ifjúsági könyvek számát, az egyes tárgyak terminus technikusait román nyelven is tanítjuk, felterjesztett tankönyveink jegyzékét, órarendünket, tantárgybeosztásunkat a tanfelügyelőség [Serviciul Local de Învăţământ] jóváhagyta”.¹⁰¹

A nyilvánossági jog hiánya az érettségi vizsgák előtt álló diákok számára jelentett problémát. Enélkül ugyanis kötelesek voltak vizsgadíjat fizetni, továbbá jelentősen nagyobb volt a sikertelenül vizsgázók aránya. Utóbbinak az volt az oka, hogy a maturandusoknak saját tanáraik helyett a minisztérium által delegált, idegen tanárokból álló bizottság előtt, román nyelven kellett vizsgáznuk. Az intézmény vezetőségének másik, állandó jelleggel napirenden lévő problémája a fenntartáshoz szükséges anyagi javak hiánya volt. Ezzel összefügg az, hogy a tanulók létszáma az idő előrehaladtával látványosan apadt. Az 1934/1935-ös tanévben beiratkozott 21 diák közül 1938-ban 6-an fejezték be tanulmányaikat. Közülük az egyik Imreh István volt.

Imreh István a kereskedelmi iskolában rendszerint osztályának legjobb, máskor legjobbjai közé tartozó tanulója volt, az ugyancsak Imreh István névre hallgató – iratokban „Imreh István (b)” vagy „Imreh István Pál” néven jelölt – névrokonát is megelőzve ezzel. A kézdivásárhelyi Imreh István Pál Miklós egyébként értelmiségi családból származott, apja Imreh Samu közjegyzőként dolgozott.¹⁰² A sepsiszentkirályi Imreh Istvánhoz hasonlóan, a kolozsvári egyetem Közgazdaságtudományi Karán folytatta tanulmányait. Az erdélyi faipar témakörében írt disszertációjával az 1943/1944-es tanévben doktori címet is szerzett.

Az intézmény önmagát „gyakorlati iskolaként” határozta meg, az általános műveltséget megalapozó tárgyak mellett az oktatás során nagy hangsúlyt kapott a szakképzés. A diákok kereskedelmi ismereteket és könyvvitelt, áruismeretet, közgazdaságtant és pénzügytant, kereskedelmi

¹⁰⁰ A két világháború közötti romániai parlamenti választásokra vonatkozóan lásd: Scurtu, Ioan: Parlamenti választások Romániában. Választások Nagy-Romániában (1919–1937). *Magyar Kisebbség*: 1996/1–2. 71–82.

¹⁰¹ ANBJB, Liceul comercial reformat cu predare maghiare, Braşov [Brassói református felső-kereskedelmi fiúiskola]. F 112. dos. 21. A brassói református felső kereskedelmi iskola előjáróságának nyilvánosság ügyében püspökhöz intézett levele. 1935. május 1. 158.

¹⁰² Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára (a továbbiakban BCE), A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara, 201c_6. Imreh István Pál Miklós egyetemi törzslapja.

törvénykezést és kereskedelmi jogot, illetve utolsó évben szociológiát is tanultak. A korábban is meglévő magyar, román és francia nyelv itt némettel egészült ki. Igaz, az unitárius kollégiummal ellentétben a kereskedelmi iskolában nem tanítottak latint. Később Imreh Istvánnak nagy előnyére szolgált, hogy az Erdély történetére vonatkozó magyar, román és német nyelvű forrásokat egyaránt értette. A latin oklevelek olvasásában Pataki József és Bitay Ilona személyében talált segítséget.

A románul nem tudó Imreh István számára Brassó multikulturális jellege szokatlan volt, noha az iskolaváltás tanulmányi eredményeinek tükrében nem jelentett törést. A különböző tárgyakból kapott osztályzatai ez alkalommal is arról tanúskodnak, hogy a nyelvek tanulása jelentette számára a legnagyobb problémát, igaz a német a románhoz és a franciához képest jobban ment neki.¹⁰³ A tantervben szereplő tárgyak mellett a gimnázium felső osztályaiba járó diákok számára kötelező volt a katonai előképzésen való részvétel, amit Imreh István nem tartott fontosnak. Igazolatlan hiányzásai miatt intésben is részesült.¹⁰⁴

A kereskedelmi iskola oktatási és nevelési elveinek alaptételei a kolozsvári unitárius kollégiumhoz hasonlóan valláserkölcsei világnézetben gyökereztek. A diákok között a református felekezetűek kisebbségben voltak. A szolgálat, az egyén közösségért való önkéntes áldozathozatalának szükségessége, a hűség és a felelősségvállalás imperatívusza olyan értékek voltak, amelyek átadásának igényét a vezetőség több alkalommal is kifejezésre juttatta.

Az első világháborút követően kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarság számára az egyház intézménye, illetve az egyházi iskolák nem csupán a hitélet tereit, illetve a társadalmi felemelkedés lehetséges útját, hanem a felekezeti és nemzeti identitás megőrzésének intézményes kereteit is jelentették. Mindez a fokozott felelősségvállalás mellett az egyházi iskolák társadalmi szerepvállalásának tartalmát is meghatározta. A társadalmi felelősség eszméjének fiatalok körében való népszerűsítése a tanítás terének kibővítését vonta maga után. A diákok gyárakba, szövetkezetekbe való ellátogatása a mindennapok gyakori eseménye volt.

¹⁰³ ANBJB, Liceul comercial reformat cu predare maghiare, Braşov [Brassói református felső-kereskedelmi fiúiskola]. F 112. dos. 23., 26., 27., 28. Matriculă şcolară (1934/1935), (1935/1936), (1936/1937), (1937/1938)/Iskolai Anyakönyv (1934/1935), (1935/1936), (1936/1937), (1937/1938).

¹⁰⁴ ANBJB, Liceul comercial reformat cu predare maghiare, Braşov [Brassói református felső-kereskedelmi fiúiskola]. F 112. dos. 21. dos. 24. Tabel de lipsurile de la şedinţa de instrucţie din ziua de 12. decembrie 1936 [Mulasztási nyilvántartás 1936. december 12-ére vonatkozóan], 55.

Az 1930-as években vált használatossá az erdélyi magyarság vezető köreiből a „népszolgálat” fogalma, mely ideológia révén az elit saját társadalomban betöltött szerepét meghatározta.¹⁰⁵ A közösségi érdeket egyéni érvényesülés fölé helyező „népszolgálati eszme” az egyházi tanításokkal mutat rokon vonásokat, így nem meglepő, hogy közvetítésében az egyházi intézmények kiemelkedő szerepet vállaltak. Ebben a vonatkozásban fontos, hogy Imreh István 1930-as évekből szocializációja protestáns felekezeti iskolákban zajlott. Az itt szerzett benyomások és tapasztalatok ugyanis értékrendszerét egy életre meghatározták, a hitélet vonatkozásában azonban nem hagytak látható nyomot. Imreh István ugyanis nem élt vallásos életet. Sem 1989 előtt, sem pedig azt követően nem tartozott a rendszeres templomba járók közé. Az egyházi ünnepek közül a karácsony volt az egyedüli olyan ünnep, amelyet családi körben is megültek, s bizonyára a hagyományörzés igénye vette rá arra, hogy húsvétkor nőismerőseinél tiszteletét tegye. A március 15-ék voltak azok az alkalmak, amelyek őt szabadabb politikai légkörben mozgósították.

Imreh István Brassóban töltött éveinek jelentőségét élete későbbi szakaszában a népi mozgalommal, illetve a szociográfiai és falukutató munkákkal való megismerkedésben látta. „Művelt tanáraitól itt »fertőződtem« meg szociológiával, népi irodalommal, eljutva Dimitrie Gusti monografikus társadalomkutatásáig” – mondta egy vele készült interjúban.¹⁰⁶ „Művelt tanáira” utalva mindenekelőtt Szécsi Sándorra gondolt, aki a bukaresti szociológiai iskola tevékenységének ismertetése mellett, diákjainak nem csupán a „népi írók” műveit adta kezükbe, hanem a *Hitel*, a *Korunk* és az *Erdélyi Fiatalok* című folyóiratokat is, sőt az első dunántúli falukutató, a kemsei vállalkozás eredményeivel is megismertette fiatal hallgatóságát.

Szécsi Sándor politikai gazdaságtanból és jogtudományból szerzett diplomát 1929-ben Kolozsváron, a brassói kereskedelmi iskolában közgazdaságtant, gazdaságpolitikát, gazdaságtörténetet, pénzügyet, statisztikát és jogot tanított. Kacsó Sándor mellett egyik legaktívabb tagja volt az 1930-as évek Brassójában kibontakozó szövetkezeti és nyelvművelő mozgalomnak. Az igazgatóság és a felügyelőbizottság tagjaként meghatározó személyisége volt a Kacsó Sándor nevéhez fűződő, 1933 és 1940 között létezett Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetnek. Kacsó sok évvel később ke-

¹⁰⁵ Lásd: Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (Szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram, Budapest, 2015.

¹⁰⁶ *Igyekeztem jó tanár lenni...* 9.

letkezett visszaemlékezésében Szécsiről mint a szövetkezet szervezésében játszott „nagyon kedves segítségéről” emlékezett meg.¹⁰⁷

Az 1980-as évekre történészként elismertséget szerzett Imreh István vallomása szerint:

„A középiskola felső négy osztályát Brassóban végeztem, természetesen még a háború előtt – és ott már jó adag »gustiánus« hatás ért bennünket. Ez párhuzamosan hatott azzal a befolyással, amelyet abban az időben a magyar falukutató mozgalom gyakorolt ránk, s amelyet az *Erdélyi Fiatalok*, Mikó Imre, Böződi György és társaik is közvetítettek felénk. Az ÁGISZ keretében, Kacsó Sándor kezdeményezésére (a táborhoz tartozó Szécsi Sándor tanárom közreműködésével) azt a célt tűztük ki magunk elé, hogy ki-kí otthon, a falujában tudományos alapon foglalkozzék faluvizsgálattal. Két példa állt előttünk. A *Néma forradalom*, a *Puszták népe* – a másik pedig a gustiánus szociográfiai irodalom”.¹⁰⁸

Ezek alapján úgy tűnik, hogy Imreh Istvánnak nem csupán a falu iránti érdeklődése, hanem sepsibodoki kutatásainak kezdete is középiskolás éveire nyúlik vissza, igaz, kezdeti próbálkozásait saját elmondása szerint sem koronázta túl nagy siker.

Az Imreh István és Szécsi Sándor között kialakult kapcsolat mélységét jelzi, hogy Imreh István munkanaplójában több évtized múltán is rendszeres utalások vannak arra, hogy volt tanárával személyesen találkozott Kolozsváron, máskor pedig Brassóban.

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy az Imreh István és Dimitrie Gusti személyes találkozására vonatkozó anekdota is Imreh István brassói korszakához kötődik. Eszerint az emlékezetes eseményre egy katonai előképzés alkalmával került sor. Amikor Imreh István a Brassó megyei Farkasvágón a határ rajzolásával volt elfoglalva, egy mellé lehúzó autó ismeretlen utasai román nyelven érdeklődtek a Prázsmár felé vezető út felől. A munkájában megzavart fiatal türelmetlenül válaszolt, mert – a „porcelángombos úri ficsúrokkal” szembeni ellenszenv mellett – volt benne „valami ellenérzés az elegáns autóval, s így a benne ülőkkel szemben” is.¹⁰⁹ A történet szerint, a mogorva válasz ellenére, az utazók kiszálltak az autóból, és Imreh István rajzainak célja felől érdeklődtek, mire azt a felvilágosítást kapták, hogy amúgy sem értenék, mert ez szociológia. Az anekdota szerint ekkor derült fény arra, hogy az utasok közül az egyik Dimitrie Gusti, a másik kettő pedig két tanítványa, talán Traian Herseni és Henri H. Stahl volt.

¹⁰⁷ Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap...* 418–419. A fentiek mellett Kacsó Sándor visszaemlékezésében Szécsinek az Anyanyelvünk és a Hasznos Könyvtár kiadványainak terjesztésében játszott szerepét is kiemelte.

¹⁰⁸ 100 éve született Dimitrie Gusti. Szociológia tegnap és ma. Beszélgetés Imreh Istvánnal. Erdélyi Lajos interjúja. *Új Élet*. 23. 1980/3. 14.

¹⁰⁹ *Uo.*

A Brassóban töltött négy év időszakában szerzett tudást Imreh István egyetemistaként volt alkalma elmélyíteni, ehhez azonban előbb az érettségi vizsga abszolválására volt szüksége, ami a felsőoktatásban való részvétel feltétele volt. A két világháború közötti időszakban a sikeresen leérettségizett erdélyi magyar diákok mindenekelőtt a román tannyelvű I. Ferdinánd Tudományegyetemen (1919–1940) folytatták tanulmányaikat. Az intézményben tanuló magyar diákok száma az 1920-as években alacsony volt, a következő évtizedben azonban fokozatosan emelkedett. Az 1938/1939-es tanévben 32% volt az egyetem nem görögkeleti és görögkatolikus felekezetű diákjainak az aránya.

1938 augusztusában a brassói kereskedelmi iskola Imreh István kérésére bizonylatot állított ki a felső osztályok elvégzéséről.¹¹⁰ Sikeres érettségi vizsgát azonban csak 1940. december 12-én a marosvásárhelyi állami felső kereskedelmi iskolában tett.¹¹¹ Saját elmondása szerint 1938-ban az iskola tanulóinak végzős évfolyamából rajta kívül még két diák próbálkozott meg az érettségivel, de a vizsga egyikőjüknek sem sikerült. Úgy vélte, hogy mindhárman megfelelő szakismerettel rendelkeztek, de román nyelvtudásuk nem volt tökéletes.¹¹² Ily módon azoknak az erdélyi magyaroknak a számát gyarapították, akik a két világháború közötti időszakban elbuktak az érettségien, és az 1940-es év végén, illetve 1941 elején vizsgáztak a hatalomváltással megváltozott kritériumoknak igyekezve eleget tenni.

A gimnáziumi osztályok befejezése és az érettségi vizsga letétele közötti két év, melyet később „praxi évekként” emlegetett, Imreh István számára a kereskedelmi iskolában szerzett elméleti tudás gyakorlati felhasználásával telt. 1938 és 1940 között Sepsiszentgyörgyön egy brassói szász tulajdonban lévő alkohol-nagykereskedelmi lerakatnál dolgozott. Kezdetben fizetés nélküli gyakornok volt, később azonban, miután meg voltak elégedve vele, munkájáért javadalmat is kapott.¹¹³ A „Titesz-féle” lerakat a Csíki utca 60-as szám alatti székhellyel működött, a 62-es szám alatt lakó Cserey család szomszédságában volt. A Székely Nemzeti Múzeum nyugalmazott muzeológusa, a helytörténészként ismert Cserey Zoltán (1941) elmondása szerint, szülei révén ismerkedett meg Imreh Istvánnal, akinek jelentős része volt abban, hogy ő is történeti pályára lépett. 1958-ban, amikor Kolozsvárra került, későbbi tanára volt az, aki kollégiumi elhelye-

¹¹⁰ ANBJB, Liceul comercial reformat cu predare maghiare, Braşov [Brassói református felső-kereskedelmi fiúiskola] dos 27. Dovadă [Igazolás]. 1938. augusztus 25. 195.

¹¹¹ Imreh István leckekönyve. Imreh István leszármazottainak tulajdonában.

¹¹² Rostás Zoltán Imreh Istvánnal készített interjúja. Rostás Zoltán tulajdonában. A beszélgetésre valamikor a 2000-es évek környékén kerülhetett sor. Ezúttal szeretnék köszönetet mondani Rostás Zoltánnak, hogy az interjút rendelkezésemre bocsátotta.

¹¹³ Imreh Máriával készített interjú.

zésének kapcsán közbenjárt az érdekében.¹¹⁴ Arról egyébként, hogy Imreh István befolyást szerezve, lehetőségeihez mérten falubelijeit, barátait és ismerőseit is számtalan formában támogatta, többen is megemlékeztek.

Gyakornoki éveinek időszakában Imreh István a sepsibodoki származású Rákosi Annának udvarolt, kinek apja Sepsiszentgyörgyön praktizáló ügyvéd volt. Kiszemeltjéhez azonban túl fiatal lévén, házassági ajánlatát visszautasítás fogadta. Rákosi Anna Imreh Istvánnál magasabb társadalmi körökben mozgott, s élete párjától is többet várt, mint amit kérője akkoriban nyújtani tudott.¹¹⁵ Végül református pap férjet választott magának, fiúgyermekük, ifjabb Farkas György később Imreh István lányát vette el. Rákosi Anna és Farkas György élete egyébként tragikus körülmények között ért véget, robbanás következtében otthonukban haltak meg. Az eseményt Imreh István munkanaplójában is megörökítette, a temetésen azonban nem tudott részt venni.¹¹⁶

¹¹⁴ Cserey Zoltán szívélyes közlése.

¹¹⁵ Imreh Rozáliával készített interjú.

¹¹⁶ Imreh István munkanaplója. 1994. november 26., 28. és 29-i bejegyzések.

A FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM HALLGATÓJAKÉNT

A trianoni döntést követő két évtizedben a magyar kormány a párizsi békeszerződés revíziójára, főként Magyarország határainak kiigazítására törekedett.¹¹⁷ A Romániával szembeni területi igények bilaterális tárgyalására 1940 augusztusában nyílt alkalom. A felek megegyezésének zátonyra futását követően az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéssel Magyarországhoz került észak-erdélyi területek mintegy 43 104 km²-t tettek ki.¹¹⁸ Az 1930-as román statisztika szerint Észak-Erdélyben a magyarok aránya 42,1% volt, miközben a románok 48,7%-os relatív többséget alkottak. Az 1941-es magyar népszámlálás adatai szerint ugyanezen a területen 2577 millió ember élt, akiknek 52,1%-a magyar és 41,5%-a pedig román volt.

Magyarországhoz tehát az 1930-as román statisztika adatai szerint is több mint egymillió magyar került vissza. Visszacsatolták a majdnem teljesen színmagyar Székelyföldet és az abszolút magyar többségű Maros-Torda vármegyét, továbbá Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágyság és Máramaros vármegyéket, ahol a román anyanyelvűek alkottak abszolút többséget.¹¹⁹ Kolozsvár lakosságának nemzetiségi összetétele a magyaroknak kedvezett. Míg az 1930-as román népszámlálás adatai szerint a város lakosságának 34,6%-a vallotta magát románnak és 47,3% magyarnak, az 1941-es magyar népszámlálási eredmények szerint a románok aránya 10% volt miközben a magyar népesség 88%-ot tett ki.¹²⁰

¹¹⁷ Lásd: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2009.

¹¹⁸ A 60 ezer km²-t kitevő Dél-Erdély továbbra is Románia része maradt.

¹¹⁹ Lásd: L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyét. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Akadémia, Budapest, 2012. 28–29.

¹²⁰ Bottoni, Stefano: Az elveszett centrum. Kolozsvár a második világháború után. *Rubicon*. 2005/ 2–3. 127–130.

1940 szeptemberére az addigi revíziós sikerek következtében Magyarország területe 160 ezer km²-re, lakosainak száma pedig 13 millióra nőtt. Ezzel szemben, 1940. június 28-a és szeptember 7-e között, kevesebb mint három hónap alatt Románia elvesztette népességének és területének egy-harmadát.¹²¹ A második bécsi döntés által kialakított új határt azonban nem csupán a román, hanem a magyar fél sem tekintette véglegesnek. Miközben Románia az elvesztett területek visszaszerzésére, Magyarország a nagyobb és gazdagabb dél-erdélyi rész megszerzésére törekedett.¹²²

Az észak-erdélyi magyarság a románokkal ellentétben, euforikus hangulatban, kitörő lelkesedéssel fogadta a második bécsi döntést, majd a magyar csapatok bevonulását, s ebben sok esetben még a szociáldemokrata vagy kommunista érzelműek is osztoztak.¹²³ Az itt élő magyarok számára az impériumváltás a 22 éves román uralom alóli felszabadulást jelentette.¹²⁴ Jellemző például, hogy amikor Jakó Zsigmond Budapestről a hatalomváltást követően hazalátogatott szülőfalujába, a Bihar megyei Micskére, el volt telve a boldogságtól. Szabó T. Attilának küldött levelében írta, hogy

„Kicsi falunk most maga a földre szállott paradicsom. Az oláh szípolyok megszöktek, így megint egyedül maradtunk magyarok. Bár se búza, se bor nem termett, mindenki olyan elégedett, hogy ez már szinte hihetetlen a mi népünk-nél”.¹²⁵

Imreh István számára az észak-erdélyi impériumváltás mindenekelőtt az érettségi vizsga letételét és a magyar nyelven való továbbtanulás lehetőségét jelentette. A „magyar érettséginek” mindazonáltal a „kis-magyar világ” időszakában nem volt túl nagy renoméja. Visszaemlékezésében, a tömegesen érettségizőkről a marosvásárhelyi református kollégium diákjaként, Katona Szabó István lesajnálva írta, hogy:

„Június hátralévő része az évváró vizsgákkal telt. A kollégium életében nagy esemény volt a bukott öreg diákok pótérettségije. Napokon keresztül szóbeliztek öreg, bajszos diákok, akik a román világban nem tudták letenni az érettségét, most külön engedéllyel pótolhatták”.¹²⁶

Már csak ezért sem meglepő, hogy Imreh István a szélesebb nyilvánosság előtt jellemzően nem részletezte érettségi vizsgájának körülményeit.

¹²¹ Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért...* 27–28.

¹²² *Uo...* 30.

¹²³ Erre vonatkozóan lásd: Kunt Gergely L. Balogh Béni–Schmidt Anikó (Szerk.): *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Libri, Budapest, 2018.

¹²⁴ Lásd: Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért...* 30–32.

¹²⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZK), Szabó T. Attila hagyatéka. F 358. Jakó Zsigmond levele Szabó T. Attilának. 1940. október 20.

¹²⁶ Katona Szabó István: *Életem Erdélyben*. Magyar Nemzeti Tájékoztató Alapítvány, Budapest, 2002. 138.

Az észak-erdélyi területek visszacsatolását követően az oktatási rendszer átszervezése a magyar politika sarkalatos pontját képezte, amibe értelemszerűen a felsőoktatás is beletartozott. A kolozsvári egyetem újjászervezéséről szóló, 1940. október 19-én kihirdetett 1940:XXVIII. tc. értelmében az egyetemen összesen öt kar és 84 tanszék működött. A Szegedről Kolozsvárra visszatért egyetem meglévő Jog- és Államtudományi, Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi, Matematikai és Természettudományi, illetve Orvostudományi Kara mellé ötödikként létrehozták a Közgazdaságtudományi Kart. Az intézmény ezzel a budapesti Műegyetem után az ország második olyan egyetemévé vált, amelyen Közgazdaságtudományi Kar működött. A Szentkirályi Sámuel dékán irányította szakirány 10 tanszéke fejlett szakosodást jelez.

1940-ben Imreh István a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karára iratkozott be. Szüleinek akarata ellenére döntött így. Idősebb Imreh István ugyanis fia Brassóban szerzett tudását és érettségi diplomáját elégségesnek tartotta az érvényesüléshez,¹²⁷ Hajós Ósz Julianna pedig jobb szerette volna, hogy elsőszülöttje papi pályára lépjen. Imreh István 1993-ban, egy vele készült interjúban tett említést erről, anyját idézve mondta, hogy „»Édes fiam, be szép életed lenne, hogy ha papnak mennél...«”. Az emlék felelevenítésére egyébként annak apropóján került sor, hogy az interjút készítő Cseke Péter elmondása szerint Imreh István Homoródszentmártonban tartott előadását egy álló hétig „ízlelgették az emberek”, s „A kapálóban az asszonyok mind azt hajtogatták: »ó bárcsak egy ilyen papunk lehetne...!«”.¹²⁸ Arról persze nem szól a fáma, hogy Cseke Péternek honnan volt a kapálóban elhangzottakról tudomása.

Az egyetem 1942-es évi tájékoztatója szerint rendes egyetemi hallgatói státust azok a diákok szerezhettek, akik érettségi vizsgájukat sikerrel letették. A Közgazdaságtudományi Kar esetében a tájékoztató szerint rendes hallgatóul a gazdasági, azaz kereskedelmi és mezőgazdasági középiskolai érettségivel bíró diákok is felvehetők, aminek külön kiemelése azt jelzi, hogy az egyetem más karára a hasonló érettségivel rendelkező tanulók nem felvételizhettek.¹²⁹ A továbbtanulás irányának megválasztását illetően Imreh István esetében az érdeklődés és az egyéni kompetencia mellett tehát a korábbi tanulmányok is meghatározóak voltak, hiszen leszűkítették a választási lehetőséget.

¹²⁷ Imreh Máriával készített interjú.

¹²⁸ Bethlen Gábor a Nagy-Homoród mentén. Imreh István kolozsvári történesszel beszélget Cseke Péter. *Honismeret*. 1993/1. 44.

¹²⁹ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tájékoztatója*. A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő Hivatala, Kolozsvár, 1942. 87.

Imreh István az 1940/1941-es tanév első félévében rendkívüli hallgatóként kezdte meg tanulmányait, 1941. január 15-től azonban, az érettségi bizonyítvány megszerzésével, rendes hallgatóvá minősült.¹³⁰ Egyetemi indexében szereplő fényképén érett fiatalember benyomását kelti. Fehér inget, fekete nyakkendőt és fekete zakót viselt. Haját – mint máskor is – hátrafelé fésülte, arcát gondosan megborotválta. Szelíd tekintete, ápolt külseje és finom vonásai rokonszenves külsőt kölcsönöztek számára.

A Közgazdaságtudományi Kar épülete a Bástyá (ma Constantin Daicoviciu) utca 15. szám alatt volt. Az 1940/1941-es tanév első szemeszterében a karon 36 tanerő dolgozott és 301 diák tanult. Az egyetemen ekkor összesen 222 tanár működött, és 2449 hallgató tanult.¹³¹ A korszakban az Állam- és Jogtudományi Kar örvendett a legnagyobb népszerűségnek, ezzel szemben az újonnan létrehozott közgazdászképzés jelentőségét szélesebb körben még nem ismerték fel.¹³² A Közgazdaságtudományi Kar hallgatói a harmadik év elvégzése után ügynevezett kereskedelmi diplomát kaptak, amely főiskolai végzettségnek felelt meg. A negyedik év befejezése után okleveles közgazdász diplomához jutottak, a szigorlati vizsgák letételével és disszertációjuk megvédésével pedig doktori címet szerezhettek.¹³³ A tandíjkedvezményben nem részesülő diákok egyetemi kartól függetlenül félénként több mint 100 pengő tandíjat fizettek. A „vagyon-talan”, illetve „tanulmányaikat szabályszerűen végző” hallgatók azonban kedvezményekben részesültek, így a tandíj egész, háromnegyed, fél vagy negyedrészenek fizetése alól felmentést kaptak.¹³⁴ Imreh István egyetemi tanulmányainak időszakában, az első két félévben egész tandíjat fizetett, a harmadikban részleges támogatásban részesült, később a tandíj fizetése alól teljes mentesítést kapott.¹³⁵

Az egyetemen a heti óraszám meghaladta a 30-at, az utolsó két félévben pedig 20 körüli volt. A Közgazdaságtudományi Kar óráinak tematikája a kereskedelem, jog, gazdaságtan, statisztika és a gyakorlati ismeretek tárgyköréből került ki, ami mellett a hallgatók heti román és német kereskedelmi levelezést tanultak, illetve testnevelésórán vettek részt. Első évben a „korszerű honvédelem” órán való részvétel is kötelező volt.

¹³⁰ Imreh István leckekönyve.

¹³¹ Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer...* 136.

¹³² Végh József: *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom?* Nagy Nyomda, Kolozsvár, 1942. 110–111.

¹³³ Kerekes Jenő–Somai József: A gazdasági oktatás története Erdélyben. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás...* I. 185–217.

¹³⁴ *A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tájékoztatója...* 46.

¹³⁵ Imreh István leckekönyve.

Imreh Istvánt olyan, a korszakban elismert szakemberek tanították, mint például a konjunktúrakutatásokat kezdeményező Boér Elek, a gazdasági elméletek történetét kutató Kislégi Nagy Dénes, a nemzetközi jogi munkásságával hírnevet szerző Búza László, a modern magyar szociálpolitika megteremtőjeként befolyásos pozíciókkal bíró Kovrig Béla, a gazdasági földrajz területén eredményeket elérő Teleki Géza vagy a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének tanár elnökeként is működő Martonyi János. Benkő Samu Imreh István tanárai közé sorolta az időnként Kolozsvárra látogató Bibó Istvánt is.¹³⁶

Bónis Györgynek az egyetem Jog- és Államtudományi Karán tartott előadásait Imreh István – leckekönyve szerint – nem látogatta, azonban az 1942 és 1943 nyarán lezajlott, általa vezetett kalotaszentkirályi jogi népszokásgyűjtéséről tudomása volt, annál is inkább, mivel a munkában központi szerepet vállaló Tárkány Szücs Ernővel szoros barátságot ápolt. Imreh István kalotaszegi gyűjtésben való közreműködésére abból is következtethetünk, hogy mikor a munka eredményeit összefoglaló szintézis megjelelése előtt Bónis György az 1947. szeptember 15. és 30-a közötti időszakra egy hiánypótló gyűjtést tervezett, akkor Imreh István volt az egyike azoknak, akiket ebbe be szeretett volna vonni.

„Kalotaszeg: A gyűjtésre megvan az anyagi fedezet s szeptember 15–30 közt tervezzük. Résztvevők: Markos, Imreh, Faragó, Incze Miklós, Dobos, Jégh (aki már ügyvédjelölt, hosszú hallgatás után most jelentkezett) és egy III. éves Szilágyi Sándor. A módszer a részletkutatás mélyfúrással. A három szociológustól (különösen Imré[h]től, Markostól) az eddigi megbeszélések alapján sokat várok. Hogy mi lesz persze ezzel a munkával távozásom után, nem tudom, de ha az említettek egyszer belekapnak, nem kell féltetni tervünket.”¹³⁷

A Bónis György által irányított gyűjtések anyaga a kolozsvári egyetem Jogtörténeti Intézetének könyvtárába került, ahol Bognár Szabina szerint megsemmisült.¹³⁸

Ugyancsak egyetemi éveinek időszakában, Budapesten ismerkedett meg Imreh István Magyary Zoltánnal, kinek munkássága a későbbiekben meghatározónak bizonyult számára. Találkozásuk alkalmával Magyary az általa Budapesten létrehozott Közigazgatás-tudományi Intézet létrehozásának és működésének technikai körülményeit is megosztotta az efelől érdeklődő lelkes kolozsvári hallgatóval.¹³⁹

¹³⁶ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 5.

¹³⁷ CSMLHL, Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella iratai. Imreh István személyi dossziéja. 58 doboz, 8/III tétel. Bónis György levele Tárkány Szücs Ernőhöz. 1947. július 29.

¹³⁸ Bognár Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon...* 101.

¹³⁹ Filep Antal: Kísérlet a néprajz és a társadalomtudományok terepkutatásainak megújítására 1935 után. A táj- és népkutató táborok, az egyetemi és a tudományos intézeti falukutatók. In: Keszeg Vilmos–Szakál Anna–Virginás-Tar Emese (Szerk.): *Néprajzi*

Imreh István egyetemi indexében az „igen szorgalmas”, „kiváló”, „kitűnően kollokvált” és hasonló bejegyzések arról tanúskodnak, hogy teljesítményét tanárai elismerésre érdemesnek ítélték. Hasonló megjegyzéseket némettanárától is kapott, azonban románórán való teljesítményéért egyetlen alkalommal sem részesült elismerésben.¹⁴⁰

Egyetemi főtárgyként a gazdaságtörténetet, disszertációja témájául pedig a székely közbirtokosságok történetét választotta. Az ebben az időszakban még közvetett hatásként érvényesülő történelmi materializmus, amely a társadalom múltjának megismerését a gazdasági viszonyok ismeretétől teszi függővé, illetve a paraszti társadalomhoz fűződő érzelmi kötődés Imreh István érdeklődését a székely faluközösség, illetve a székely közbirtokosságok felé terelte. Utóbbiról egy későbbi interjúban a következőképpen szólt:

„Megvallom: szeretnék én is annak az egyszerű embernek a krónikása lenni, aki megteremtette a fennmaradásunk leglényegesebb feltételeit, s biztosította azokat a szakadatlan küzdelemben, konok helytállással a mindennapok gyötörő gondjai közepette. Azokról szeretnék szólni, akiknek tellett erőikből az újtásra, az alkotásra, de a megtartásra is, akik olyan magatartásbeli értékrendet teremtettek, őriztek, hagyományoztak, amely önismeretünket gazdagítja, önbecsülésünket szolgálja”.¹⁴¹

Diákságának időszakában Imreh István az Arad megyei Vadász településen 1922-ben született Höhn Máriának udvarolt. Höhn Mária édesanyja, Némethy Mária 1925-ben meghalt. Apja, Höhn Károly az első világháború után elismert könyvelő lett, aki különböző városokban szervezte a Hangya-fiókokat (Temesvár, Tenke, Szalonta, Debrecen, Nagyvárad, Sepsiszentgyörgy). Megözvegyülését követően újránősült, második házasságából egy, az apa után Károly névre keresztelt fiú született. Höhn Mária iskoláit Nagyenyeden, majd a debreceni és sepsiszentgyörgyi leánygimnáziumban végezte. Az érettségi vizsgát „jó” minősítéssel 1942. június 12-én tette le a sepsiszentgyörgyi református kollégiumban.¹⁴² 1942 és 1944 között a Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán működő kétéves szociális tanfolyam rendkívüli hallgatója volt, így Imreh Istvánnal nem csak szabadidejükben, hanem gyakran az egyetemi munka alkalmával is találkoztak.

kutatástörténeti örökség Erdélyben. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2017. 19.

¹⁴⁰ Az iskola diákjai német nyelvű kereskedelmi levelezést a képzés egész időszakában tanultak, a román kereskedelmi levelezés azonban a negyedik év utolsó félévében nem szerepel Imreh István indexében.

¹⁴¹ *Régiectől a valóságig...* 9.

¹⁴² Höhn Mária leckekönyve. Imreh István leszármazottainak tulajdonában.

Imreh István baráti társasága nagyrészt a Gábor Áron Diákotthon lakói köréből került ki, egyetemi éveinek időszakában a Petőfi utca (ma Avram Iancu utca) 11. szám alatt lévő diákotthon lakója volt.¹⁴³ Az intézmény 250 körüli fő befogadására volt alkalmas, az egyetem kollégiumai közül a legjobban felszerelt internátus volt.¹⁴⁴ Az otthonban lakók közül több mint százan a Dél-Erdélyből menekült magyarok köréből kerültek ki.¹⁴⁵ Az igazgatói tisztséget Puskás Lajos töltötte be, a Szabó T. Attila irányításával helynévkutatással foglalkozó Árvay József pedig ekkoriban a diákotthon egyik felügyelőjeként működött.¹⁴⁶ Puskás Lajos 1961 júniusában keletkezett és 1978 júniusában kiegészített, kiadatlan naplójában a következőképpen fogalmazta meg a Gábor Áron Diákotthon rendszabályának kialakításakor érvényesíteni kívánt célkitűzéseket:

„Pedagógiai elvem az volt, hogy az ország leendő értelmiségi vezetősége kötelességtudó, keresztény elvű, közösségért áldozatkész nemzedék legyen. Ilyen értelemben rendeztünk esti szemináriumokat meghívott előadókkal és fektettünk súlyt a vasárnapi istentiszteletekre, az egyetemi előadások látogatására, a vizsgakötelezettségek teljesítésére, az éjjeli kimaradások elkerülésére, s arra, hogy minden egyetemi hallgató végezzen már most, egyetemista korában valami társadalmi munkát”.¹⁴⁷

Ezen elveknek megfelelően az otthonban előadásokra és közösségi programokra gyakran került sor, így az egyfajta „szakkollégiumként” működött. Az itt szervezett eseményeken az előadók olyan változatos témákról értekeztek, mint például a középiskolai ifjúság nevelése, a bukovinai székelyek hazatelepítése, közigazgatás-történet, népi irodalom, a kereskedő hivatása, szociális reformok, tuberkulózis vagy nemi betegségek.¹⁴⁸

¹⁴³ BCEL, A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara. 201c 6. Doboz. Imreh István hallgatói törzslapja.

¹⁴⁴ Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1942/1943-es tanév I. félévében. György Lajos jelentése. Kolozsvár, 1942. 4.

¹⁴⁵ Puskás Lajos–Puskás Attila: A kolozsvári Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica alapításának története. *Magyar Kisebbség*. 2005/1–2. 144.

¹⁴⁶ Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1942/1943-es tanév I. félévében... 5. Árvay Diákotthonból való távozásának körülményeiről Puskás Lajos közöl visszaemlékezésében információkat: „Egy másik nagyon kellemetlen incidens volt az irodai kassza kirablása. Este elő volt készítve a pénz, hogy másnap befizessük a Diákjólétbe. A kasszát Árvay József kezelte, mindkét kulcs nála volt. Reggel a pénz nem volt a kasszában. Rendőri nyomozás »ismeretlen« tettes ellen eredménytelen maradt. Árvayt kitétték állásából hallgatólagosan őt gyanúsítva (de nem volt bizonyíték) a hiányzó összeget pedig én kellett (volna) megfizessem, havi részletekben levonva fizetésemből. Ugyanis én voltam a felelős pénzkezelő s ezt nem volt jogom átruházni – amint utólag kiderült. És aztán kérvényeztem s az ügy addig húzódott, amíg az 1944-es események miatt az egész ügy elévült.” Jakabffy Elemér Alapítvány (a továbbiakban JEA), Puskás Lajos kéziratanyagátéka. K 92. Önéletrajz. 60.

¹⁴⁷ Uo. 58–59.

¹⁴⁸ Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1943/1944-es tanévben. György Lajos jelentése. Kolozsvár, 1944. 5–10; 16.

Imreh István a diákotthonban három közgazdászársával lakott együtt (Derzsi Ernő, Soó Tamás és Gyűjtő Sándor), akikkel később is kapcsolatot ápolt. Soó Tamás és Derzsi Ernő azok közé a dél-erdélyi hallgatók közé tartozott, akiket a Diákvédő Intézet közösségi munkavégzésért cserébe magas lakás-, menza-, tandíj- és ruhasegélyben részesített.

Soó Tamás szülei Brassóban éltek. Apja református lelkész volt. Fiának az egyetemi tanulmányokhoz szükséges anyagi támogatást nem tudta biztosítani, a szociális segélyek pedig a kiadásoknak csupáncsak egy részét fedezték. Ez volt az oka annak, hogy az 1941/1942-es tanévben Soó Tamás a Szolnok-Doboka Vármegyei Szövetkezethél vállalt szociális irodavezetőként munkát.¹⁴⁹ Soó Tamás neve egyébként szerepel azon a listán is, amely az 1941-es bálványosváraaljai kiszálláson részt vevő diákokat tartalmazza. Valószínű, hogy ezen munka alkalmával került kapcsolatba a Szolnok-Doboka Vármegyei Szövetkezettel is.¹⁵⁰

A korszak kolozsvári diákéletének Soó Tamás és Derzsi Ernő is vezető személyiségei voltak, ahogyan az egyetemi éveinek időszakában Imreh Istvánnal ugyancsak közelebbi kapcsolatba került Gyűjtő Sándor is. Gyűjtőről az emlékiró Katona Szabó István jegyezte, hogy már ekkor munkás-szociográfiai kutatásokat végzett,¹⁵¹ melybe később őt is bevonta,¹⁵² Balogh Edgár pedig Gyűjtőnek az illegális baloldali mozgalommal való kapcsolatáról is említést tett.¹⁵³ Katona Szabó István egyébként emlékiratában Gyűjtő Sándort Imreh Istvánnal, Soó Tamással és Derzsi Ernővel együtt az

¹⁴⁹ ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem], F 1363. dos. 54. A Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar dékáni hivatalának levele Soó Tamáshoz. 1943. június 16. 19; Soó Tamás levele a Közgazdaságtudományi Kar dékáni hivatalához. 1943. április 30. 20; Szegénységi bizonyítvány. 1942. augusztus 20. 28.

¹⁵⁰ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNLO), Szalay Béla miniszteri osztálytanácsos iratai. K 690. 3. csomó. A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége falukutató táborának névsora. Soó Tamás az 1989-es rendszerváltást követően egyébként az EME titkáráként működött.

¹⁵¹ 1943-ban a témában egy kisebb terjedelmű írást is megjelentetett. Gyűjtő Sándor: Munkások a magyar életben. *Március*. 1943/4. 3–4.

¹⁵² Katona Szabó István: *Életem Erdélyben...* 171; 187–188.

¹⁵³ „Számomra, aki részese voltam a Békepárt egyes észak-erdélyi akcióinak, nehéz a személyi vallomástétel, mert a konspiráció szabályai ránk, illegalistákra vagy illegális kapcsolatokat fenntartókra is érvényesek voltak, sőt nagyon is szigorúan érvényesek, s így aligha tudhattam többet a mozgalmi részletekről, mint ami konkrétan rám vonatkozott. Nem tudhattam például arról, hogy Józsa Béla sorra írta leveleit, nemcsak Tamási Áronnak és Mikó Imrének (ezekről még szó került köztünk), hanem az öreg Sándor Józsefnek, Zathureczky főszervezőnek, Pálffy Károly református lelkésznek, az Erdélyi Párt képviselőinek (aki rokona is volt), Kovács Lászlónak, az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjének, Gyűjtő Sándornak, az egyetemi hallgatóság egyik vezetőjének, esetleg még másoknak. Mindezekről csak utólag szereztem tudomást, évtizedekkel az események után, egyes túlélők nyilatkozataiból, Csátári Dániel kutatásainak eredményeiből s a Jordáky Lajosnál hosszú esztendőik során egybegyűlő anyagból.” Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat (1935–1944)*. Kriterion, Bukarest, 1978. 288.

egyetemi és főiskolai ifjúság lapja köré tömörülők baloldali csoportjaként emlegette.¹⁵⁴

1940 és 1944 között az egyetemisták étkeztetését az Egyetemi Diákasztal, illetve 1943 augusztusáig a lányok számára külön menzát fenntartó Szilágyi Erzsébet Leánykollégium biztosította. Háborús viszonyokhoz mérten az ellátás kielégítő volt. György Lajos, aki ekkor az Egyetemi Diákvédő Hivatal elnökeként működött, jelentésében azt írta, hogy „A diákok a mai élet kiválasztottjai és dédelgetettjei közé tartoztak, kik nem ismerték a minden nap újrakezdődő élelmezési küzdelmeket,”¹⁵⁵ igaz ehhez a menzadíj felemelése szükségeltetett.¹⁵⁶ 1942-től az egyetem támogatási programjában való részesedés előfeltétele a közösségi munkavégzés volt,¹⁵⁷ melyet a diákok rendszerint a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének (KMDSZ) keretében teljesítettek.¹⁵⁸

A Ferenc József Tudományegyetem kolozsvári újjászervezésével párhuzamosan jött létre a György Lajos irányítására bízott Egyetemi Diákvédő Hivatal. Az intézmény három tagszervezetet foglalt magában. Első tagozatának hatásköre a szociális ügyekre terjedt ki, irányítására ugyancsak György Lajos kapott megbízást. A második tagozat hatásköre a tanulmányaikkal végzett hallgatók munkapiacra való elhelyezkedésének segítésére, illetve a velük való kapcsolattartásra terjedt ki. A harmadik tagozat alá pedig az egyetemi és főiskolai hallgatók szervezete, a KMDSZ tartozott.

A KMDSZ az egyházi ifjúsági szervezetektől eltekintve, 1940 és 1944 között, az egyetemi és főiskolai ifjúság kizárólagos egyesületeként működött. Tagjai részben karonként csoportosultak, másrészt pedig munkaközösségekbe tömörültek. Míg a karonként szerveződő csoportok egyetemi érdekképviselői szervként működtek, addig a KMDSZ munkaközösségeiben társadalmi munkavégzés zajlott. A szervezet keretei között a kolozsvári egyetem diákjai rendszeres társadalmi munkát végeztek. A Kolozsvár környéki szórványtelepülések magyar lakóit például az egyetem hallgatói heti rendszerességgel meglátogatták. Kicsit sem kirívó Benkő Loránd esete, aki a korszakra visszaemlékezve mondja, hogy:

„Akkortájt egész évben rettentő sok faluban jártam, mert volt egy falukutató mozgalom, amelyiknek semmi köze nem volt tulajdonképpen a nyelvészethez, hanem olyan hazafias társadalmi mozgalom-féle volt. Hetente, szombaton mindig többünkkel mentünk olyan szórványfalukat látogatni, ahol kevés

¹⁵⁴ Katona Szabó István: *A nagy remények kora. Erdélyi demokrácia 1944–1948*. Magvető, Budapest, 1990. 91.

¹⁵⁵ MNLOL Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 82. csomó. 133. tétel. Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1941/1942-es tanévben. 1–82.

¹⁵⁶ *Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1943/1944-es tanévben...* 18.

¹⁵⁷ Darányi Károly: Diákszövetségünk munkaközösségei. *Március*. 1942/1. 6.

¹⁵⁸ A diákszervezetről lásd bővebben: Both Noémi Zsuzsanna: Diákélet a visszacsatolt Erdélyben. In: *BBC History*. 2016/5. 72–75.

magyar volt, hogy egy kis lelket öntsünk pár háznyi magyarságba. Ez volt a fontos feladatunk”.¹⁵⁹

A KMDSZ szociális kérdések irányába mutatott érdeklődése nem volt egyedülálló jelenség a korban. Mivel az erdélyi magyarság több mint 70%-a a két világháború közötti időszakban falun élt, a szociális és etnikai problémák összefonódtak. Miután a nemzet megmaradását a parasztság problémáinak orvoslásától tették függővé, a nehéz körülmények között élők segítségét célul kitűző mozgalmak is széles körben elterjedtek. A KMDSZ – generációs alapon szerveződő szövetség lévén – politikai értelemben nem volt egységes, tagjai azonban olykor jelentős számban vettek részt tömegmegmozdulásokon is.¹⁶⁰

1942. október 25-én Kissebes község közelében határincidens történt, melynek során Erdődy Ödön magyar királyi honvéd hadnagy életét vesztette. A holttestet a hatóságok Kolozsvárra szállították, ahonnan a boncolást követően, október 27-én a városi lakosság katonai pompa keretében a holttestet a vonatállomásra kísérte. A gyászmenet soraiban a kolozsvári egyetem 800–850 hallgatója is jelen volt. A szertartást követően a tömeg széteszlott, az ifjúság azonban román tulajdonban lévő intézmények és vállalatok rongálásába kezdett, amit a karhatalom fellépése ellenére is folytatott. Az azonosított diákok ellen bűnvádi eljárás indult, az ügyet az úgynevezett „kölcsonosségi politika”¹⁶¹ miatt a vezetés legfelsőbb szintjén tárgyalták.

A minisztériumi szintű tanácskozások során az a döntés született, hogy „[...] az eljárás lefolytatása az egyetemi ifjúság és a vele együtt érző közvélemény szempontjából súlyos következményeket vonhatna maga után”, így a nyomozás szükségképpen lezárandó. Határozat az ügyben nem született, mert a végzés szövegének tervezetét a külügyminiszter „külpolitikai szempontból aggályos megállapításokat” tartalmazónak tekintette.

¹⁵⁹ Benkő Loránd: Szabó T. Attiláról. In: Bárh M. János (Szerk.): *Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar–Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 2006. 135.

¹⁶⁰ Lásd például: MNLOL Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 70. csomó. 117. tétel. Magánosok elleni erőszak; MNLOL Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 117. csomó. 134. tétel. A kolozsvári magyar egyetem hallgatóinak a görögkatolikus szeminárium elleni fellépése; MNLOL Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 73. csomó. 121. tétel. A „Hősök emléknapján” szervezett ifjúsági tüntetés; MNLOL Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 90. csomó. 149. tétel. A Mihai Antonescu magyarellenos kijelentését követő egyetembezárás; MNLOL Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 91. csomó. 150. tétel. Jelentés a kolozsvári magyar egyetem román diákjaival szembeni magatartásáról.

¹⁶¹ A „kölcsonosségi politika” elve szerint a magyar kormány olyan elbánásban részesítette az észak-erdélyi románokat, amilyen elbánásban a dél-erdélyi magyarok részesültek. Ehhez hasonlóan, a román kormány is az észak-erdélyi románok jogi helyzetének alakulása szerint igazította saját nemzetiségpolitikáját.

A tüntetésen részt vevő és tettét beismerő gyanúsítottak között egy Imreh István nevű egyén is szerepelt.¹⁶² Az iratokban a gyanúsítottak nevén kívül semmilyen más azonosítást szolgáló adat nem szerepel. Éppen ezért az is meglehet, hogy nem a sepsiszentkirályi Imreh Istvánról, hanem a fentiekben már említett Imreh István Pál nevű kollégájáról van szó bennük.

A fenti esethez hasonlóan a tömegmegmozdulásokat jellemzően valamely dél-erdélyi magyarságot ért – vélt vagy valós – sérelem generálta. Az 1940-től kiélezett helyzet a háborús események előrehaladtával egyre kritikusabbá vált. 1944 márciusában egy, az *Ellenzék*ben megjelenő dél-erdélyi magyar elitet ért sérelemről szóló híradás¹⁶³ is elég volt ahhoz, hogy a kolozsvári egyetem 100–120 hallgatója megtámadja a görögkatolikus szeminárium épületét, és az intézménybe bejutva a teológiahallgatókkal általános verekezésbe bonyolódjon.¹⁶⁴ A sérülésekkel és az épületben keletkezett károkkal járó dulakodásnak a rendőrség vetett véget.

A Gábor Áron Diákotthon lakóinak románellenes tüntetéseit önéletírásában Puskás Lajos sem hagyhatta említés és szabadkozás nélkül. Visszaemlékezése szerint:

„A Gábor Áronhoz fűződő események sorába tartozik egy-egy románellenes kirohanás, valahányszor Dél-Erdélyből magyarellenés akciók híre jött. Persze az egyetemi ifjúság ezekben főrészes volt, én viszont a kollégiumon belül efféle nem tűrtem meg. Hirdetőtáblán hívtam fel és szankciókat helyeztem kilátásba, ha valaki ilyen kilengésekre vetemedik”.¹⁶⁵

Amikor Imreh István 1979-ben – Móricz Zsigmond kolozsvári látogatása kapcsán – erről az időszakról beszélt, sajnálkozva emlékezett vissza arra, hogy a kolozsvári magyar diákságnak nem volt szoros kapcsolata a román egyetemistákkal.

„A véle [Móricz Zsigmonddal] való közvetlen beszélgetés varázsát 1941 tavaszutóján én is érezhettem. Az őt körülvevő kolozsvári fiatalokkal szót váltó író előtt ott álltak megilletődötten, szerényen és zavarodottan a különben minden hamis tekintély, az úri országvezetés, a maradiság ellen lázadók, a jövődőt alakítani, világot átformálni akarók is. A gyakorlat dolgaival ekkor

¹⁶² MNLOL, Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 70. csomó. 117. tétel. Magánosok elleni erőszak.

¹⁶³ Az *Ellenzék* 1944-es évi március 3-ai száma címlapon tudósított arról, hogy február 28-án a brassói Korona étterem külön helyiségében egy névnapi összejövetel alkalmával Magyarország diplomáciai vezetőit és a dél-erdélyi magyar elit néhány képviselőjét súlyos támadás érte. A beszámoló szerint Észak-Erdélyből menekült románok mintegy 60 főből álló csoportja székekkel támadt a társaságra, melynek következtében Csia Pál református lelkész, Vasváry Aladár római katolikus esperes, Bély Ferenc gróf és a főkonzulátus egyik képviselője súlyosan megsérült. „Felelőtlen román elemek” székekkel verték szét a brassói magyar főkonzulátus békésen vacsorázó vendégeit. *Ellenzék*. 1943. március. 3. 1.

¹⁶⁴ MNLOL, Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 117. csomó. 134 tétel. A kolozsvári magyar egyetem hallgatóinak a görögkatolikus szeminárium elleni fellépése.

¹⁶⁵ JEA, Puskás Lajos hagyatéka. K 92. Önéletrajz. 60.

is a valósághoz térítette a meggondolatlanul lelkendezőket. Majd arról tudakozódott – s én ezt nem tudom a mai napiglan feledni – hogy: teremtetünk-e kapcsolatokat, jó viszonyt a román fiatalokkal?

Mondottuk, hogy voltak közeledési kísérletek, megbeszélések, s megvallottuk, hogy azok bizony nem sok eredményt hoztak. A beszámoló mondataiból ki is hallgatta Zsiga bácsi a kudarcokért másokat okoló, a tiszta lelkiismeret vádoló szavait elcsitítgató önfelmentést, mert egy kis idő múltán ő, aki főleg kérdezett, ekkor tanácsolt is, és nagy-nagy csendbe hullottak a szavai arról, hogy helyzetünkél fogva most minekünk kell sok megértéssel, több szeretettel, vállalva többségi voltunk erkölcsi kötelezettségeit, kezdeményoznünk, és az őszinte barátság szándékával kinyújtanunk kezünket román kollégáink fele.”¹⁶⁶

¹⁶⁶ Imreh István: A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése. *Korunk*. 1979/5. 348–349.

KUTATÓMUNKA AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET KÖTELEKÉBEN

A kolozsvári egyetem 1940-es újjászervezése mellett az erdélyi tudományosság másik két fontos intézménye 1940 és 1944 között az 1859-es alapítású EME, illetve az újonnan létrehozott ETI volt. Az Erzsébet út (ma Emil Racoviță) 23-as szám alatti székhellyel működő ETI megalakítására 1940 őszén került sor. Két évvel később, 1942. szeptember 25-én Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Történeti Társulat előtt jelentette be a Teleki Pál Tudományos Intézet felállítását. Ezt követően az Államtudományi Intézet, a Magyar Történettudományi Intézet és az ETI az újonnan létrehozott intézmény kötelekébe tartozott. A Teleki Pál Tudományos Intézet irányítása Hóman Bálint kezében maradt, az Államtudományi Intézet vezető tisztségét Rónai András kapta meg, a Magyar Történettudományi Intézet igazgatója Deér József lett, az ETI igazgatását pedig Tamás Lajosra bízta.¹⁶⁷ Megfogalmazása szerint az intézet célját „Magyarország s különösképpen Erdély földrajzi, néprajzi, történeti, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi, embertani, élettani s egyéb népi kérdéseinek, továbbá más országok népeivel kimutatható kapcsolatainak tudományos tanulmányozása, adatok gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok közzététele” képezte.¹⁶⁸

Az ETI személyi állományát egyetemi tanárok és kutatók,¹⁶⁹ illetve hat tanár-igazgató alkotta.¹⁷⁰ Mellettük külső személyek, főként az egyetem és az EME munkatársai, sőt egyetemi hallgatók is bekapcsolódtak a munká-

¹⁶⁷ Tamás Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet. In: Bisztray Gyula–Szabó T. Attila–Tamás Lajos (szerk.): *Erdély Magyar Egyeteme. Az erdélyi gondolat és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941. 410–411.

¹⁶⁸ Uo. 411.

¹⁶⁹ Bíró Vencel, György Lajos, Kovrig Béla, Mészöly Gedeon, Viski Károly, Baráth Tibor, Csík Lajos, Hantos Gyula, Malán Mihály, Szabó T. Attila és Kelemen Lajos.

¹⁷⁰ László Gyula, Nagy Zoltán, Venczel József, Kovács László, Makkai László és Teleki Géza.

ba. Ehhez az intézet igazgatójának engedélyére volt szükség, amit a szakosztályok vezetőivel való egyeztetés előzött meg.¹⁷¹

Az ETI munkaközösségének eredményeit a kortársak is nagyra értékelték. Balogh Edgár, aki nemzeti elfogultsággal aligha vádolható, az akkoriban igazgatói tisztséget viselő Szabó T. Attilának írt levelében, 1944 augusztusában a következő szavakkal méltatta az intézet kiadványait:

„Az ember története izgat, s bárhová kerülök, így most Vargyason is, nem nyugszom addig, amíg be nem tájékozom magam, s nem fogom fel a maga csodálatos teljességében a lakhely, a táj, a környezet társadalmi múltját s jelenét. A Te rendszerető s kutató nyugalmad mögött is hit lobog, nekem is van szenvedélyem, s éppen a Ti munkátok segít hozzá, hogy egyre jobban megismerhessem Erdélyt, s múltjából gondolhassak jövőjére.

Hogy egyebet ne is mondjak: szabad időmben Vargyas múltját keresem, s a homoródalmási barlang csiszolt kőbaltájától a római Kakasbarázdán át egészen a szabad székely katonáig vagy a mai azbeszt-feltárás ipari ígéreteiig szívom magamba élők és holtak, évszázadok és évezredek minden üzenetét. Azért írom le ezt a líráinak ható vallomást, hogy lásd: nemcsak a tudósvilág, nemcsak könyvtárak számára dolgoztok, hanem vannak rajongó olvasóitok is. És én nagyon bízom egy olyan boldogabb világ, olyan békésebb és termékenyebb társadalom eljövételében, amikor nemcsak egy-egy olvasó akad annyi könyvre, hanem itt Vargyason is mindenki kivétel nélkül az ember s a táj, nemzet és ország, s emberiség és nagyvilág teljes tudatára ébred. A mai szakértelmiség tárgyilagos kutatómunkája tulajdonképpen a százezrek és milliók társadalmi és honismeretét készíti elő. Ez a hitem a titka annak, hogy nem tartozván a tudomány kutató-művelői közé, mégis oly figyelemmel kísérem minden kísérleteket s teszem magamévá munkátok minden eredményét”.¹⁷²

Az ETI keretében 11 szakosztály működött: földrajzi, néprajzi, történelmi, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, magyar-román kapcsolatok, magyar-szász kapcsolatok, irodalmi, embertani és élettani tagozat. A társadalomtudományi szakosztály Kovrig Béla és Venczel József vezetésével a falukutatást tekintette elsőrendű célnak. A terepmunkát földrajzilag jól körülhatárolható egységekre tagolva gondolták kivitelezhetőnek. A kolozsvári Hóstáton, a Kolozsvárral szomszédos Borsavölgyén, Kalotaszegen és a Déstől nem messze lévő, történelmi Szolnok-Doboka vármegyében fekvő Bálványosváraalján is folytak kutatások.¹⁷³ A módszerek kidolgozását követően az egyetem különböző szakos diákjainak bevonásával vette kezdetét a bálványosváraaljai kutatómunka, amelynek szakmai irányítója Venczel József volt.

¹⁷¹ Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet...* 411.

¹⁷² OSZK, Szabó T. Attila hagyatéka. F 358. Balogh Edgár Szabó T. Attilának írt levele. 1944. augusztus 15.; Vö. Balogh Edgár: *Szolgálatban...* 1978. 325–326.

¹⁷³ Imreh István: *Az Erdélyi Tudományos Intézet és a táj kutatás. Korunk.* 1994/9. 18.

A csíkszeredai születésű Venczel József középiskoláinak elvégzését követően az 1930-as évek elején került Kolozsvárra, ahol szinte azonnal bekapcsolódott az *Erdélyi Fiatalok* falumunkájába, mely megalakulása óta nyomon követte a Dimitrie Gusti által irányított román szociológiai iskola tevékenységét. Venczel József az ETI mellett az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) működtetésében is szerepet vállalt, 1938 és 1944 között az egyesület statisztikai ügyosztályának vezetője volt. 1941-ben megjelent, *A falukutatás módszerének vázlatja* című írása a bálványosváraljai kutatások során használt módszerek összefoglalója.¹⁷⁴ Venczel ezen írásában egyszerre hasznosította a román monografikus szociológia, az amerikai *rural sociology* és a német szociológia eredményeit. A különböző irányból érkező szellemi hatások befogadása mellett is szuverén módon dogozta ki a terepmunka módszertani alapelveit. Napjainkban Dimitrie Gusti legjobb magyar tanítványaként tartja számon a szakirodalom. Rajta kívül Markos András volt az, aki az 1940-es évek első felében a monografikus szociológiai iskola elveit magyar nyelven tolmácsolta.

Markos Andrásnak 1942-ben a Magyar Társadalomtudományi Társulat *Társadalomtudomány* nevű folyóiratában jelent meg terjedelmesebb értekezése a bukaresti román monografikus szociológiai iskoláról.¹⁷⁵ A folyóirat szerkesztője, Szombathalvy György, a szöveg megjelenése előtti utolsó simítások kapcsán a stilisztikai javítások szükségessége melletti elvárásait sugallva, Markos Andrásnak írt levelében kifejtette, hogy:

„Talán elég, ha annyit jegyzek meg, hogy a mi feladatunk nem lehet más, mint teljesen tárgyilagos, de a hiányokra élesen rávilágító lemerése annak a munkának, amelyet, a román nép szeretete fűtött, s amely kellő kritikai revízió után számunkra is adhat egyben-másban termékeny útbaigazításokat, gondolatokat. A kézirat nem idegen ettől a célkitűzéstől, de nem domborítja ki eléggé”.¹⁷⁶

1974-ben Nagy Géza Markos András monografikus szociológiai iskola módszeréről írott szövegét mint „a magyar és a román nép és tudományosság közötti közeledés szolgál[atát]” értelmezte.¹⁷⁷ Kétségtelen, hogy adott politikai klímában Markos András szövegéből ezt a célkitűzését is „ki lehet domborítani”.

Markos András értelmezése szerint a Dimitrie Gusti köré tömörülő monografikus szociológia, a szociológia tudományának „tisztán spekulatív” művelésére adott kritikának tekinthető, melynek révén egy sajátos

¹⁷⁴ Venczel József: *A falukutatás módszerének vázlatja*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941.

¹⁷⁵ Markos András: A monografikus szociológia. *Társadalomtudomány*. 1942/4–5. 497–547.

¹⁷⁶ Az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban EREGYL), Markos András kézírathagyatéka. Szombathalvy György levele Markos Andrásához. 1942. április 4.

¹⁷⁷ Uo. Nagy Géza gyászbeszéde. 1974. március 25.

„nemzettudomány” jött létre. Dimitrie Gusti filozófiai rendszerének alapját – ezen értelmezés szerint – a szociológia, az etika és a politika szintézise képezi. A szociológia ebben az értelemben a társadalmi valóság megismerésének tapasztalati úton történő megfigyelésével és a társadalmi valóság „objektív” leírásával azonos, míg az etika a társadalmi valóságtól elrugaszkodó módon jeleníti meg az ideális társadalom képét. A politika reformként jelentkezik, és „visszahat az etikára: a célok értékét és szükségét megvalósíthatási lehetőségük is méri”.¹⁷⁸

Markos András monografikus szociológiai iskolával szembeni kritikai megjegyzései Dimitrie Gusti tevékenységének filozófiai rendszerére utalnak vissza, ugyanis úgy látta, hogy a terepmunka alkalmával végzett kutatást megelőzte és a módszertani alapelvek meghatározását közvetlenül befolyásolta a professzor szociológiai rendszere. Véleményének Szombatfalvy Györgynek írt levelében sarkosabban is hangot adott, mondván, hogy „Az egész monográfiai szociológiában a legnagyobb hiba, hogy tudományos szociológia akart lenni spekulációs előzményekkel és spekulációs igazolással”.¹⁷⁹

A monografikus szociológia eredményeit is felhasználó bálványosváraljai kutatásra 1941 nyara és 1944 januárja között a KMDSZ társadalomtudományi és néprajzi munkaközösségének szervezésével és Venczel József szakmai irányításával került sor. A vállalkozás terve Daday Loránd, Kovács Imre és Erdei Ferenc ösztönzésére már 1940–1941 telén körvonalazódott.¹⁸⁰ A munkában Imreh István mellett a korszak egyetemi ifjúságának legígéretesebb tagjai vettek részt.¹⁸¹ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a kutatást támogatva nagyobb pénzösszeget utalt ki a KMDSZ részére.¹⁸²

¹⁷⁸ Markos András: *A monografikus szociológia...* 518.

¹⁷⁹ EREGYL, Markos András kéziratgyűjteménye. Markos András levele Szombatfalvy Györgynek. 1942. július 13. 1.

¹⁸⁰ Fülöp Mónika: A bálványosváraljai falukutatás. In: Keszeg Vilmos–Szabó Zsolt (Szerk.): *Mezőség, történelem, örökség, társadalom*. Művelődés, Kolozsvár, 2010. 67.

¹⁸¹ Az 1941 júliusában szervezett, első és egyben legnépesebb kiszálláson a következő diákok vettek részt: Bagarus András, Dósa Magda, Finta Gyöngyi, Gajzágó György, Honter János, Hun Nándor, Jancsó Miklós, Kállay Ernő, Keresztes Mátyás, Kozma József, Makkai Endre, Major László, Marosi Péter, Orbán László, Soó Tamás, Steffler Sándor, Schormann Károly, Szakács Gusztáv, Székely Pál, Szabó Gyula, Szani Elemér, Szilágyi István, Tárkány Szűcs Ernő, Török Mária, Valentini Tibor, Veress Rózsa, Weltner Rezső, Zoltáni Pál, Cs. Salamon Alajos, Horosz Béla, Kovács Judit és Kolosy Márton. MNLOL, Szalay Béla miniszteri osztálytanácsos iratai. K 690. 3. csomó. A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége falukutató táborának névsora.

¹⁸² EME, Jordáky Lajos kéziratgyűjteménye. 274. tétel. A Diákvédő Hivatal története és szervezete. 1941. június 30. 1–48.

Az 1941-es kiszállást megelőzően a tábor résztvevői június 26. és július 1-e között tizennégy előadást hallgattak végig, melyek révén képet alkothattak maguknak a településről és annak problémáiról, továbbá eligazítást kaptak a falukutatás módszertani kérdéseiről.¹⁸³ Az előadók többsége az ETI munkatársai, illetve a kolozsvári egyetem tanárai köréből kerültek ki, de Kovács Imre és Erdei Ferenc is tartottak előadásokat.¹⁸⁴ A nyári, rendszerint egy hónapos terepmunkán gyűjtött anyagot év közben megszervezett gyűjtésekkel egészítették ki. Ezekre azért volt szükség, mert nyaranta a falu munkaképes lakói nem voltak elérhetők a diákok számára. Imreh István egy Rostás Zoltánnal való beszélgetés során utalt is erre mondván, hogy:

„Én csúfoltam, hogy vénasszony falukutatás, mert nyáron dologképtelen, határban dolgozóknak főző öregasszonyokat kaptunk otthon, azokat kutatjuk, a dolgos igazán jelentős középkorú, már felerdült fiatalemberekkel nem tudunk beszélgetni. Azért kezdtünk el olyan, nem nyári falukutató tábort rendezni, hanem év közben kimenni és most, hogy pünkösdi ünnepek vannak, a feleségem mondta is, hogy te akkor Váralján voltál, pedig szabad lettél volna és együtt szórakozhattunk volna. Együtt voltunk akkor már. És nekem Váraljára kellett menni. Nem lehetett mást tenni, mert kezdeményezője voltam én is”.¹⁸⁵

A váraljai munka célja az erdélyi agrártelepülések korszerűsítési lehetőségeinek feltérképezése volt. Annak a közeleti programnak a gyakorlati megvalósításáról van szó, melynek alapjait Szász Pál, az EMGE egykori elnöke fektette le. A kiválasztott település fontos és hiteles felmérése egy erdélyi tájegységre érvényes falumodell megalkotását szolgálta.¹⁸⁶

Az első váraljai kutatásról Marosi Péter jelentetett meg beszámolót, melyből kiolvasható a résztvevők lelkesedése, mai szemmel kissé romantikusnak ható buzgalma. Imreh István, aki egy 1949-ben írt rövid életrajzában egyetemi éveit úgy jellemezte, hogy „[...] előbb mint szorgalmas, jótanuló ültem végig minden egyes órát, később viszont már részben az Egyetemi Könyvtárban részben falura járva használtam ki az Egyetem nyújtotta lehetőségeket”,¹⁸⁷ a bálványosváraljai munkatáborban először az 1943-as évben vett részt. Ebben bizonyára jelentősége volt annak, hogy az 1942/1943-as tanévben került kapcsolatba az ETI társadalomtudományi szakosztályának munkatársával, Kovrig Bélával, aki *Társadalomtan és*

¹⁸³ Marosi Péter: Falukutatás Bálványosváralján. *Hitel*. 1940–1941/3–4. 285.

¹⁸⁴ Imreh István: A Bálványosváraljai falukutatás módszerének vázlata. In: *Korunk Évkönyve* 1979. Kolozsvár, 1979. 21.

¹⁸⁵ Rostás Zoltán Imreh Istvánnal készített interjúja.

¹⁸⁶ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 6.

¹⁸⁷ Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității [a Szekuritáté levéltára], (a továbbiakban CNSAS), Imreh István megfigyelési dossziéja. I 195756. 2. Imreh István szakmai önéletrajza. 1949. július 8. 7.

társadalmi politika címmel tartott, heti négyórás előadásain figyelhetett fel a tehetséges fiatalra. Imreh Istvánt, óráin nyújtott teljesítménye alapján, egyébként ő maga is „igen szorgalmas[nak]” ítélte.¹⁸⁸

Imreh István a bálványosváraljai kutatás során szerzett tapasztalatairól a *Március* hasábjain 1943 novemberében jelentett meg ismertetést,¹⁸⁹ melyben a gyűjtőmunkáról és az azt követő teendőkről is szólt. Beszámolója szerint 1943 tavaszán, az Imreh István által toborzott,¹⁹⁰ 9 tagú közigazdásztársaság járt Bálványosváraljára, ahol a falu főbb mezőgazdasági üzemeinek adatait gyűjtötték össze. Az egy hónapos nyári kiszálláson a diákok népesebb köre vett részt. Ekkor 9 közigazdász, 2 teológus, 1-1 bölcsész, vegyész és orvos ment ki Bálványosváraljára. A terepmunka során a hallgatók a helyi iskola épületében voltak elszállásolva, ahol szalmazsákokat terítettek le, s azon aludtak.¹⁹¹ A résztvevők közötti munkamegosztást a diákok szakterülete határozta meg, az egységben látást pedig az esti közös megbeszélések tették lehetővé. Ezek alkalmával azon tapasztalatokról adtak számot egymásnak, melyeket a csapat többi tagja számára is relevánsnak gondoltak.

A munkában legnagyobb arányban részt vevő közigazdaságtudományi szakos hallgatók annak megállapítására tettek kísérletet, hogy mekkora termőterületre van szüksége egy családnak a létfenntartáshoz, illetve, hogy mekkora munkabefektetés szükséges az adott földterület megműveléséhez. Imreh István a Váraljára gyűjtött „gazdag néprajzi anyaggal” szembeni „érthetetlen közömbösségük” miatt a bölcsészhallgatókat elmarasztalta, ezzel együtt pedig a kutatás iránt érdeklődőket a munkába való bekapcsolódásra buzdította. A kolozsvári diákok bálványosváraljai kutatásban való részvételét azért ítélte szükségesnek, mert a meglévő eredményeket hiányosnak tartotta, illetve a tanulmányozni kívánt térség kereteinek („tájkeret”) a tágítását is létfontosságúnak ítélte. Imreh Istvánnak a kutatási keretek tágítására vonatkozó elképzelése nagy valószínűséggel Magyary Zoltán hatására vezethető vissza, kinek falukutatókkal szembeni fenntartásai részben abból eredtek, hogy úgy vélte, a kelleténél kevesebb figyelmet fordítanak a közigazgatásra, illetve a közigazgatás történetének vizsgálatára, másrészt meg hiányolta a falunál közigazgatási szempontból nagyobb egységek kutatását, ezek egymással való összehasonlítását.¹⁹² A

¹⁸⁸ Imreh István leckekönyve.

¹⁸⁹ Imreh István: Közigazdászok Bálványosváralján. *Március*. 1943/5. 11–12.

¹⁹⁰ Rostás Zoltán Imreh Istvánnal készített interjúja.

¹⁹¹ Liberalizmus vagy hivatásrendiség? Beszélgetés Imreh István professzorral Venczel József eszméiről. Kérdezett Tanczos Vilmos. *Székelyföld*. 1997/1. 62.

¹⁹² Kiss István: Magyary Zoltán tatai tevékenysége. In: Gyenisné Landes Edit–Somorjai József: *Tudományos Füzetek*. 5. *Magyary Zoltán munkássága*. Az 1988. május 28-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga. Komárom Megyei Múzeumok Igazgatósága, Tata, 1990. 16–17.

bálványosváraljai munka társadalmi bázisának kiterjesztésével Imreh István a falukutatást mozgalommá kívánta bővíteni. Az egyetemi újságban közzétett cikkében írta, hogy:

„Ezt a távolabbi célt szolgáljuk a mostani feldolgozással is, de ahhoz, hogy ez a mi munkánk, tudományos eredményein felül társadalomalakító mozgalommá válhasson, szükségünk van azokra az értelmiségi fiatalokra, akiknek a népi szolidaritás és az értük való felelősségvállalás nem öncél, nem divatos szólam, hanem a reális, közvetlen ismeret és élményanyagra épített hit. Rengeteg ilyen fiatalra várunk, hogy jövőt alakító mozgalommá válhassuk.”¹⁹³

Venczel József elveinek megfelelően Váralján a falumunkával szemben a falukutatáson volt nagyobb hangsúly. A monografikus szociológiai iskola módszerével ellentétben, a KMDSZ keretében zajló munka során a diákok nem alkalmaztak kérdőíveket, lévén, hogy Venczel József megjegyzése szerint ezek túl nagy teret hagytak volna a kutatók előfeltevéseinek. A kérdőív használatának mellőzése csupán egyike volt azoknak a változtatásoknak, melyeket Venczel József a monografikus szociológiai iskola alapelvein a váraljai kutatás során eszközölt. A váraljaiakkal való beszélgetések relevánsnak tartott részleteit a diákok rendszerint az elhangzottakkal szó szerint egyező módon jegyezték le, később a jegyzetekből képeslapméretű cédulákat készítettek, melyeknek bal felső sarkába az adatközlő nevét, vallását és életkorát, jobb felső sarkába pedig a pontos címét írták. A cédulák középső részére került a gyűjtés során szerzett adat és az adatrögzítő neve.

A jegyzetek tematikus rendezésére a kiszállások közötti időszakban került sor. Ehhez a Mátyás Király Diákház külön helyiséget biztosított. A gyűjtések eredményeként létrejött cédulák feldolgozási munkálatai során Imreh István a bálványosváraljaiak „feudális életformára” való emlékezetét kutatta, mely téma történelmi, néprajzi és közgazdaságtudományi vetülete miatt volt izgalmas számára. A kiszállásokon és a cédulák rendezésében is részt vevő Markos András a szektás mozgalmakat, Tárkány Szűcs Ernő a jogszokásokat, Vincze Lajos a népdalokat, Marosi Péter pedig a hiedelmeket vizsgálta.¹⁹⁴

A váraljai munka végső célja egy komplex falumonográfia elkészítése volt, ezt azonban az események alakulása miatt nem sikerült kivitelezni. A kutatás mégsem volt eredmény nélküli, hiszen az itt gyűjtött anyagot és módszereket a résztvevők későbbi munkájuk során hasznosították, ráadásul a kiszállásoknak az értelmiségi elit rekrutációja tekintetében is jól látható, a szervezők eredeti céljaitól sem idegen következményei voltak.

¹⁹³ Imreh István: *Közzegedések Bálványosváralján...* 12.

¹⁹⁴ Imreh István: Az „úrdolgozás világ.” Kossuth Lajos és negyvennyolc a bálványosváraljaiak emlékezetében. In: Dávid Gyula (Szerk.): *Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994. 49–57.

Imreh István és Tárkány Szücs Ernő mellett a falukutatásnak például a filmrendezőként számontartott, akkor még joghallgató Jancsó Miklós is részese volt. A tábor a kapcsolatépítés szempontjából is sikeres, több évtizeden keresztül kamatoztatható vállalkozásnak bizonyult. A kutatás alkalmával közelebbi ismeretségbe kerülő Imreh István és Tárkány Szücs Ernő például a második világháború után is szoros barátságot ápolt. Mivel Tárkány Szücs Ernő ekkor már Magyarországon élt, kapcsolattartásuk a magyar tudományosság 1945 utáni fejlődése szempontjából is jelentőséggel bír.

Vofkori Mária megállapítása szerint „Imreh István Venczel Józsefben a hagyományteremtő, a matematikai, statisztikai látásmódja és logikája révén eredeti, töretlen utakon járó tudóst látta [...]”.¹⁹⁵ Későbbiekben született, székely parasztság történetével kapcsolatos munkái lényegében a váraljai terepmunka sémáját követik. A „rendtartó- és törvényhozó székely falu” kutatása során alkalmazott módszerét egy helyen maga is „történeti falukutatásnak” nevezte.¹⁹⁶ Nem túlzott, amikor az 1980-as évek elején – tehát majd négy évtizeddel a váraljai tapasztalatot követően – Tárkány Szücs Ernőnek írt levelében azt írta, hogy „ezért élem át, mai napiglan, minden régi írás, paraszti múltbeli üzenet olvasásakor a váraljai napokat és jobbágyvilágot, váraljai színekben látok én már mindig”.¹⁹⁷

1943. július 1-től Imreh István az ETI ösztöndíjasa lett. Arra, hogy ez a gyakorlatban mit jelentett, analógia révén következtethetünk. Markos András kollégájának szakmai önéletrajza és kutatási terve 1943-ban, Venczel József közvetítése révén jutott el Tamás Lajoshoz. Erre válaszolva, az intézet igazgatója felajánlotta, hogy havi 300 pengő tiszteletdíjat ad „arra az esetre, ha szaktudását és munkaerejét hajlandó az intézet rendelkezésére bocsátani”.¹⁹⁸ A feltételek elfogadásával 1943. szeptember 30-tól Markos András az ETI ösztöndíjasává vált, kutatómunkáját a továbbiakban Venczel József irányításával és az ETI támogatásával végezte.¹⁹⁹ Az

¹⁹⁵ Vofkori Mária: *Imreh Istvánról...* 312.

¹⁹⁶ „Nem csupán a múlt teljesebb megismerése, életszerűbbé tétele követeli meg a történetkutatótól, hogy lebukjon a történelmi múlt mélyvizeibe, hanem az élet fejlődéstörvényeinek jobb megismerése is. A paraszti múlt közelről szemlélése, a szinte *történeti falukutatásnak* [kiemelés az eredetiben – B.N.] nevezhető vizsgálódási mód nem követeli meg a historikustól, hogy a kisemberek kis ügyeinek-dolgainak leírása szintjén rekedjen meg. Sőt, hitünk és tapasztalatuk szerint csak így teremthet magának szélesebb, biztosabb, alapot az általános fejlődésmenet jellegének, fokának megállapításához.” Imreh István: A robotoló jobbágy és a társadalomfejlődés. *Korunk*. 1965/9. 1255.

¹⁹⁷ CSMLHL, Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella iratai. 45 doboz. 3/II tétel. Imreh István Tárkány Szücs Ernőnek küldött levele. Keltezés nélkül.

¹⁹⁸ EREGYL, Markos András kézírathagyatéka. Tamás Lajos Markos Andrásnak küldött levele 1943. szeptember 30.

¹⁹⁹ MNLOL, Nemzetiségi és kisebbségi osztály. K 28. 83. csomó. 134. tétel. Az Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1943. évről.

intézettel való szerződéses együttműködés Imreh István tudományos aktivitásának megeléknkülését eredményezte. Ezen kutatások eredményeként született meg 1943-ban a bodoki társadalomról szóló publikációja és az 1944-ben megvédett doktori disszertációja is.

Imreh István élete során gyakran adott hangot annak a nyilván nem szó szerint értendő véleménynek, mely szerint „nem történész az, aki a saját szülőföldjéről, saját falujáról le nem írt legalább húsz sort”.²⁰⁰ Nem meglepő tehát, hogy büszkén hangoztatta: publikációs jegyzékének első tétele gyermekkorának helyszínéhez, Sepsibodokhoz kapcsolódik. A *Tanulságok egy falu életéből* címet viselő írását a *Március* hasábjain közölte.²⁰¹ Az újság a KMDSZ lapjaként jelent meg, szerkesztői Derzsi Sándor, Kolosy Márton és Lőrincz László voltak. A lap 1942 júniusa és 1943 novemberé között, rendszertelen időközönként került kiadásra. Összesen öt száma látott napvilágot. A *Tiszta cél és magyar szív* című programadó írás aláírói között, többek között, Imreh István neve is feltűnik, ami arra enged következtetni, hogy az újság előállításának munkálataiban is részt vállalt.²⁰² A lap köré tömörülő diákok Március Kör néven egyesületet is létrehoztak. Derzsi Ernő, Gyűjtő Sándor, Imreh István és Soó Tamás jelentős támasza volt a diákújság körül kibontakozó mozgalmi jellegű csoportosulásnak.²⁰³

A *Március* – melyet György Lajos a Diákvédő Hivatal tevékenységéről szóló beszámolójában nem teljesen indokolatlanul nevezett „röpiratnak”²⁰⁴ – 16 oldalas, változatos tartalmú, átlagban egy oldal terjedelmű írásokat jelentetett meg. Politikai szempontból a kormánnyal szemben nem volt – és a második világháború alatti fokozott sajtóellenőrzés miatt nem is lehetett²⁰⁵ – ellenzéki, azonban a fennálló társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyokat illetően kritikus hangnemben szólt.

A lap az antiszemitizmus ellen azonban nem szólalt fel, sőt több esetben is a kirekesztés mellett foglalt állást. 1943-ban például Kakas István és Major László az újságban jelentették meg azt a nyilatkozatot, amellyel a KMDSZ nevében szolidaritást vállaltak Novák Ernő mellett, aki az or-

²⁰⁰ Gyöngyössy Gábor: Milyen a székely ember? *Napjaink*. 1988/2. 32–33.

²⁰¹ Imreh István: *Tanulságok egy falu életéből*. *Március*. 1943/4. 5–6.

²⁰² Imreh István mellett a *Március* programadó írásának aláírói között a következő személyek szerepelnek: Barabás Mihály, Dányi Károly, Derzsi Ernő, Derzsi Sándor, Fényi István, Gajzágó György, Gellért Sándor, Kakas István, Kállay Ernő, Kerekes Jenő, Kovács István, Létay Lajos, Lőrincz Ernő, Lőrinczi László, Magyar Miklós, Major László, Marosi Péter, Olosz Iván, Orbán Szilveszter, Papp József, Parajdi Incze Lajos, Pávai Mihály, Polgár István, Salamon Sándor, Sándor Gábor, Simó Attila, Soó Tamás, Somlyai István, Székely József, Takács Miklós, Tárkány Szűcs Ernő, Tóth Samu.

²⁰³ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 6.

²⁰⁴ *Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1943/1944-es tanévben...* 76.

²⁰⁵ Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Argumentum, Budapest, 2011. 209–215.

vosi kamara elnökeként törölte a zsidó orvosokat a testület tagjai közül, ám miután intézkedését magasabb fórumon nem hagyták jóvá, lemondott az elnöki tisztségről.²⁰⁶ A közösségért végzett önzetlen munkát, továbbá a parasztság és a munkásság integrációjának célját a lapban publikálók abszolút értéként jelenítették meg. A parasztság, illetve a paraszti létehez kapcsolódó tárgyi és szellemi kultúrát ezek „nemzetiként” való értelmezése miatt mindenképp fölé helyezték.

Imreh István a folyóirat hasábjain megjelent, Sepsibodokról szóló írásában nyaranta folytatott kutatásainak eredményeit foglalta össze. A sepsibodokiakat gazdasági és kulturális jellemvonások által meghatározható, ugyanakkor a rendi korszakban gyökerező választóvonalak által tagolt közösségként jellemezte. A faluközösséget jelző „communitas” fogalmát ebben az írásában még nem használta, a későbbiekben azonban fontos és gyakran használt kifejezésévé vált. Mindazokat a tényezőket beleértette, amelyek a falut pusztá közigazgatási egységnél többé, a falu lakóit pedig közösséggé tették.

Cikkében kifejtette, hogy a rendiség korában Sepsibodok társadalma három foglalkozás szerinti csoportba oszlott, így „földesurak”, „katonászkodó szabad székelők” és „uradalmi jobbágyság”, „zsellérek” éltek egymás mellett. Megállapítása szerint, míg a „jobbágyság”, „zsellér” saját tulajdon híján, alávetettségben, munkakényszerben, ezáltal pedig erős gazdasági és személyi kötöttségben élt, addig „a másik csoport a határőr-katonaság tagjaként szabadságának tudatában, erős tulajdonosi öntudattal, kényszerből, alávetettség nélkül mentesen dolgozott,” ezáltal nagy fokú csoportönézetet alakított ki.²⁰⁷ Imreh István szerint a „rendi különállást” a közbirtokosság intézménye konzerválta,²⁰⁸ annyira, hogy a „társadalmi csoportok” közötti határvonalak nyomai az 1940-es évekre is láthatóak maradtak. Értelmezése szerint a liberalizmus és a magántulajdon elterjedésére volt szükség a „katona- és a paraszttrendűek” (ti. a „katona” és „paraszttrendű” családok leszármazottai) közötti különbségek elhalványulásához, és ez az 1848–49-es forradalom és szabadságharcot követően, főként az 1870-es és 1880-as években kezdett a térségben általánosan jellemzővé válni.

²⁰⁶ Kakas István–Major László: Nyilatkozat. *Március*. 1943/3. 11.

²⁰⁷ Imreh István: *Tanulságok egy falu életéből*... 5.

²⁰⁸ Imreh István szerint a „katona-rend” csoportértéktudata annyira erős volt, hogy a különállás megőrzése érdekében mindig lemondott az együttműködésből származó gazdasági hasznoszerzés lehetőségéről.

Imreh István Sepsibodokot a közeli város, a szász példa, továbbá a faluban lévő grófi birtok húzóereje miatt háromszéki viszonylatban fejlettnak tekintette.²⁰⁹ Ebből adódóan az volt a véleménye, hogy Bodokon a „közös nyomorúság, munka letompították, elmosták más vonatkozásban azokat a különbségeket, melyeket más faluban még ma is élőként találtam meg”.²¹⁰ „A katona és a paraszt, a gazda és a szolga leültek egy asztalhoz inni.”²¹¹ A közös poharazás azonban Bodokon sem törölte el teljesen a múltban gyökerező különbözőségeket. Ezt illusztrálандó a szerző az „úrbéreseknél” földhöz való ragaszkodásáról és a „kétágú katonacsaládok” (ti. „gyalogos és huszárendű”) „értelmi és polgári” pályák irányába való kirajzásáról szolt. A „katonarendű” családokról nyugtázta, hogy „vállalkozóbb szelleműek, könnyebben mozgóak. Erősen él bennük egy társadalmi emelkedési vágy. Egy párhordas katona-család négy diplomást és egy iparost adott – egymaga. De a gyermek is kevesebb volt náluk, mint az úrbéreseknél”.²¹²

A betelepedés idejét véve alapul, Imreh István „ősi falulakókról” és „jövevényekről” is szót ejtett. Írásában egy rövid bekezdés erejéig utalt a későn jött „zsidó” és „román” fakitermelő vállalkozókra, akiket a közösségi érdek ellen vétő, az egyéni haszonszerzést akár illegális úton is beteljesítő csoportokként jellemzett. „Megjelentek a zsidó és román fakitermelő vállalatok, lóra, zabra is adtak pénzt, csak »a szekér menjen«. Mentek is éjjel-nappal. Éjjel még jobban, a lopott fa miatt” – írta.²¹³

Az 1940-es években nemcsak Imreh István, hanem a szélesebb szakmai közösség is elvetette a köztudatban még élő „nemes székely nemzet” képzetét. A székelység mítoszoktól „letisztított” ábrázolásának szükségességét első ízben Bözödi György 1938-ban napvilágot látott, *Székely bánja* című szociográfiájában hangsúlyozta. Bözödi a székelység legnagyobb problémájának a gazdasági elmaradottságot, az általános szegénységet és a kivándorlást látta. Úgy vélte, hogy a parasztság felzárkóztatásának, illetve a kisebbségi körülmények közötti megmaradásnak első lépése a problémák feltárása kell, hogy legyen, mert korábban a múlt „megismerése helyett megelégedtek a hamis dicsőítésével”.²¹⁴ Bözödi nemcsak a székely társadalom differenciáltságára hívta fel a figyelmet, hanem nagy vonalakban azt a történelmi folyamatot is felvázolta, amelynek során „rendek” alakultak ki. A székely történelmet hanyatlástörténetként értelmezte, melynek eredmé-

²⁰⁹ 1943-ban megjelent írásában már említést tett Sepsibodok relatív „fejlettségéről”, ennek okait azonban nem vizsgálta. A kérdést egy későbbi írásában fejtette ki részletesebben. Lásd: Imreh István: A vagyonszerzés megítélése Sepsibodokon. *Társadalomtudomány*. 1946/2. 166.

²¹⁰ Imreh István: *Tanulságok egy falu életéből...* 5.

²¹¹ Uo.

²¹² Uo. 6.

²¹³ Uo. 5.

²¹⁴ Bözödi György: *Székely bánja*. Mefhosz Könyvkiadó, Budapest, 1939. 23.

nyeként a még el nem vándoroltak jelentős hányada elszegényedett, jogfosztottá vált, és egyre nagyobb rokonszenvvel közeledett a „szektákhoz”.

A „polgárosodásnak” a társadalomtörténet-írásban legalább három lehetséges értelmezése van.²¹⁵ A fentiekből is látszik, hogy Imreh István a fogalmat marxista értelemben használta. Ebből a perspektívából a „polgárosodás” azt a folyamatot jelöli, melynek révén a társadalom a korábbi termelési viszonyok között kialakult formáit feladva, alkalmazkodott a kapitalista termelési körülményekhez.²¹⁶ A marxista történelemszemlélet és fogalomhasználat Imreh Istvánra Erdei Ferenc közvetítése révén hatott. Írásaiknak a tartalmi és fogalmi szinten is megragadható rokonsága mellett ezt Erdei Ferenc kolozsvári diáksággal való kapcsolata²¹⁷ és az Imreh István kézírathagyatékában lévő Erdei Ferenc könyveiből készített jegyzetek is tanúsítják,²¹⁸ de jelzi Tárkány Szücs Ernőnek egy Imreh Istvánhoz írt levele is, melyben a gyomorrrákban elhunyt Erdeiről írta, hogy:

„Én nagyon sajnálom, mert egyike volt a mi társadalomtudományi tanítómesterünknek, mondhatom, hogy szociológiailag rajta nőttünk fel a harminc-negyvenes évek között. Soha sem tudom elfelejteni akkor megjelent komoly munkáit, mint szomjas kacsák, úgy szívtuk magunkba akkoriban a mondanivalóit, minden könyve nagy ünnepély volt”.²¹⁹

Míg az „ősi falulakók”, azaz a „katona-” és „jobbágy-rendűek” esetében Imreh a „polgárosodást” pozitívnak ítélte, a szabadkereskedelem és a kapitalizmus feltételei között adódó gazdasági lehetőségek kihasználását a „zsidó és a román fakitermelő vállalatok” vonatkozásában a „közösség” szempontjából negatív következményekkel járó folyamatként interpretálta. A „idegen középosztály” toposza a két világháború közötti időszakban a politikai, közéleti és tudományos (például Szekfű Gyula, Weis István

²¹⁵ Bódy Zsombor: „Polgárság” és „polgárosodás” fogalma Erdei Ferenc kettőstársadalom-konceptiójában és a társadalomtörténet-írásban. *Kommentár* 2007/3. 9–13.

²¹⁶ *Uo.* 9.

²¹⁷ Balogh Edgár emlékiratában erről a következőket tartotta említésre méltónak: „Erdi Ferenc és Kovács Imre töltött körükben néhány napot. Jókor. Az új Erdély-kutatás falujáróinak ki kellett kecmeregniük egy bizonyos faji mítosz és egyoldalú parasztimádat hálójából, s hasznos érdeklődésüknek a népsors iránt meg kellett találnia a maga biztos alapját egy reális társadalomtudományi szemléletben. A két agrárszociológus előadása kiragadta a parasztkérdést minden faji romantikából, s felvillantotta körülötte a kelet-európai egymásrautaltság távlatait. Hatásukra diákjaink közt megvitatásra került a parasztság és munkásság viszonya, a paraszti életforma változása és a városiasodás, nemkülönben a magyar és a román sorskérdések közös népi nevezőre hozása, olyannyira, hogy újabb tudósításomban leírhattam: »Nem olyan világot élünk, hogy a diákság és az értelmiség diskurzusainak máris közéleti jelentőséget tulajdoníthatnánk, viszont, aki az idő nagyobb távlatában gondolkodik, tudja, hogy ezek a kolozsvári viták az erdélyi magyarság jövőbeli képét alakítják«”. Balogh Edgár: *Szolgálatban...* 207.

²¹⁸ EME, Imreh István kézírathagyatéka. 32. doboz.

²¹⁹ CSMLHL, Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella iratai. 8 doboz, 13a tétel. Tárkány Szücs Ernő Imreh Istvánnak írt levele. 1971. május 22.

vagy éppen Erdei Ferenc által képviselt) diskurzus minduntalan visszatérő motívuma volt, s ennek átvételére a második bécsi döntést követően nemcsak Imreh Istvánban, hanem a kolozsvári magyar diákok egy szélesebb körében is volt hajlandóság. Marosi Péter például a *Március* legelső számában *Ki a középosztályból* címmel jelentetett meg cikket, melyben a következőket írta:

„A legelső feladat az, hogy felső- és középosztályunkat asszimiláljuk. A magyar »értelmiséget«, a magyar iparost és a magyar kereskedőt vissza kell vezetni a magyar lélekhez. Ma már nemcsak a fajilag idegen magyarok teljes asszimilálásáról beszélhetünk. Gondolnunk kell a lélekben elzsidósodott, csaknem elveszett, fajilag különben tiszta magyarok visszahódítására is. De asszimilálni kell maholnap a magyar falut is. Sok idegen kultúrelemet hordott már be falunkba a városi civilizáció”.²²⁰

A második bécsi döntést követően Székelyföld gazdasági felzárkóztatása a politikai cselekvés egyik fontos célját képezte. Egy székelyföldi problémákat tematizáló kongresszus megszervezésének az ötlete először 1943 tavaszán a Sepsiszentgyörgyön tartott háromszéki gazdasági értekezleten körvonalazódott.²²¹ A *Hitel* 1943-as évi 4. számában Venczel József a kezdeményezést felkarolva *Új székely kongresszust!* címmel jelentetett meg felhívást,²²² de ugyanő előadásban is népszerűsítette a tanácskozás gondolatát,²²³ melynek előkészítése érdekében, Imreh István bevonásával, gyakorlati lépéseket is tett. Az EMGE²²⁴ Majális (ma Republicii) utcai statisztikai osztályán Imreh István Venczel Józseffel íróasztalközelben adat-sorok és genealógiák összeállításán dolgozott.²²⁵ Az 1902-es tusnádfürdői székely kongresszushoz hasonló volumenű megmozdulásra végül nem került sor, de a székelyföldi problémákról való közös tanácskozás igénye a kolozsvári diákokat mobilizálta.

1944. január 4. és 6-a között Székelyudvarhelyen került sor a KMDSZ székelyföldi munkaközösségének vándorgyűlésére. Itt többek között Imreh István is szerepet vállalt, első nyilvános előadását tartva meg ezáltal.²²⁶ A találkozó fontosabb programpontjait az előadások és az azt követő viták

²²⁰ Marosi Péter: *Ki a középosztályból. Március*. 1942/1. 9.

²²¹ *Székely Nép*. 1943. április 1.

²²² Venczel József: *Új székely kongresszust! Hitel*. 1943/4. 238–240.

²²³ MNLOL, Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály. K 28. 83. csomó. 134. tétel. A Gróf Teleki Pál Tudományintézet kebelében működő Erdélyi Tudományos Intézet jelentése az 1943-as évről. 1944. január 1. 2–30.

²²⁴ Venczel József 1938-tól töltötte be az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöki tisztségét.

²²⁵ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 18. doboz. 256. tétel. Adatok a székelyudvarhelyi vándorgyűléshez.

²²⁶ EME, Bözödi György kéziratgyűjteménye. III. doboz. Imreh István levele Bözödi Györgyhez. 1983. március 25.

alkották.²²⁷ Az előadók megválasztásánál az idősebb és a fiatalabb generáció közötti párbeszéd volt a szervezők célja, így az idősebb nemzedéket Molter Károly, László Dezső és Teleki Géza képviselte. A középnemzedéket a népi írók hatása alatt álló *Termés* című, 1942 és 1944 között Kolozsváron megjelent folyóirat körül csoportosuló írók (Asztalos István, Szabédi László és Böződi György) alkották, akik Imreh István szerint „a székely egyetemi hallgatókhoz politikailag is közelebb áll[tak]”.²²⁸ Kántor Lajos utóbb a folyóiratot „demokratikus beállítottságú, a népiekkel rokonszenvező, de a szabad véleménynyilvánítást más táborbelieknek is biztosító, egyetemes gondokat felvállaló erdélyi irodalmi orgánumként” jellemezte.²²⁹

Az egyetemi hallgatók közül Bokor Zoltán, Faragó József, Marosi Péter, Izsák József, Lőrincz László, Salamon Sándor és Imreh István adtak elő, a részvétel azonban bárki számára nyitott volt, mi több, Antal István nemzetvédelmi propagandaminiszter 4 ezer pengő értékű utazási és ellátási segínyt nyújtott a „szegényebb anyagi viszonyok között élőknek”.²³⁰

Január 4-én, délután 3-kor Bokor Zoltán megnyitójával vette kezdetét a rendezvény, aki a sajtóban megjelent híradás szerint „szomorúan állapította meg, hogy a diákság feltűnően kis számban képviseltette magát”. Marosi Péter rezignáltan szövére tette, hogy a 600 egyetemi hallgatóból²³¹ csak 50-en jöttek el. Az érdektelenséget látva Imreh István is megállapította, hogy „a mai fiatalságból sokan azt sem tudják meddig terjed Székelyföld határa”.²³² Január 5-én délután a vándorgyűlés különböző műsorszámokkal a székely származású költőt, Tompa Lászlót ünnepelte.²³³ A *Székely Nép* tudósítója szerint az első napon észlelt közönyt a gyűlés második napján érdeklődés váltotta fel,²³⁴ így Imreh István ezen a napon tartott értekezését már népesebb közönség hallgathatta végig.

Az előadók mindegyike Székelyföld gazdasági és szellemi egységének a megteremtése mellett tört lándzsát, melyet a székelység erdélyi és „egyetemes” magyarsággal szembeni „küldetésére” hivatkozva láttak fontosnak

²²⁷ Lásd: Faragó József (Szerk.): *Szülföldünk. A KMDSZ Székelyföldi Munkaközössége székelyudvarhelyi vándorgyűlésének előadásanyaga*. Székelység Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet, Sepsiszentgyörgy, 1944.

²²⁸ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 18. doboz. 256. tétel. Adatok a székelyudvarhelyi vándorgyűléshez. A *Termés* körül csoportosuló írók munkáival egyébként Imreh István még brassói diákoskodásának időszakában kapcsolatba került. Egy akkoriban lezajlott irodalmi est gyakorolt rá maradandó hatást. Imreh István: Híradás Brassó szabadegyeteméről. *Utunk*. 1976/46. 1–2.

²²⁹ Idézi: Gáll Ernő: *Számvetés. Huszonkét év a Korunk szerkesztőségében*. Komp-Press, Kolozsvár, 1995. 99.

²³⁰ *Székely Nép*. 1944. jan. 4. 5.

²³¹ Feltételezhetően ez a szám a székelyföldi származású egyetemi hallgatókra vonatkozik.

²³² *Székely Nép*. 1944. jan. 5. 2.

²³³ *Székely Nép*. 1944. jan. 6. 2.

²³⁴ *Székely Nép*. 1944. jan. 8. 5.

beteljesíteni. A felszólalók kulturális, társadalmi és gazdasági célokat, illetve fejlesztési irányokat határoztak meg. Kulturális téren mindenekelőtt egy úgynevezett Székely Tudományos Intézet felállítását sürgették. Az ETI eredményeinek elismerése mellett úgy gondolták, hogy az nem képes kutatásaival egész Erdély területét lefedni, így szükségét látták egy kizárólag székelyföldi problémákkal foglalkozó kutatóműhely létrehozásának.

A népi műveltség vertikális kiterjesztését sürgették, ezzel ugyanis a „középosztály” és a „polgári” réteg, „kevert fajú”²³⁵ és „idegen” kultúráját kívánták „nemzetiesíteni”.²³⁶ Úgy vélték, hogy a népi kultúra szélesebb körben való terjesztése, társadalmi tekintetben a parasztság „polgárosodását” is megkönnyítené.²³⁷ Ezt az általános és a felsőoktatás ingyenessé tételével, továbbá iparosítással is elő kívánták mozdítani. Utóbbi előfeltételét az infrastruktúrális fejlesztésekben látták. A Székelyudvarhely–Csíkszereda, illetve a Marosvásárhely–Székelyudvarhely–Sepsiszentgyörgy városokat összekötő vasútvonal állami befektetéssel történő kiépítését tartották alapvető fontosságúnak.²³⁸ Mivel tisztában voltak azzal, hogy a gazdasági téren kívánatos átalakítások a parasztság, ezzel együtt pedig a népi műveltség metamorfózisát is magukkal vonják, deklarálták, hogy „ha választani kellene, hogy az ősi kultúra maradjon-e fenn vagy maga a nép, nem lenne nehéz a választás”.²³⁹

Imreh István vándorgyűlésen elhangzott előadásában a székely közbirtokosságok történetét és az aktuális problémák megoldásának társadalompolitikai lehetőségeit vázolta fel. A székelység gazdasági problémáiból eredő, „strukturális rendellenességeinek” lehetséges orvoslási módjára kereste a megoldást. Értekezése szerint a székelység letelepedésének időszakában közös tulajdonban volt a szántó, a legelő és az erdő. A történelem ezen szakaszában a közös tulajdon használatának jogában, „vérség és katonai szolgálat alapján”,²⁴⁰ mindenki egyenlő módon részesült. Nyíltasra időközönként, a lakosságszám fogyásának, illetve, gyarapodásának függvényében került sor. A szociális egyenlőség eszméjéhez közeli állapotként bemutatott régmúlt, az 1940-es évek körülményeinek fényében pozitív előjelet kapott. Az „idill” a magántulajdon megjelenésével, illetve a magántulajdonban lévő birtokok gyarapodásával bomlott meg.

²³⁵ A korszakban a „faj” szónak önmagában nem volt rasszista konnotációja, az „etnikummal” azonos jelentéssel bírt.

²³⁶ Salamon Sándor: A magyar kultúra megújítása. In: *Szülőföldünk...* 76–78.

²³⁷ Bözödi György: Népi feladataink Székelyföldön. In: *Uo.* 83.

²³⁸ Bokor Zoltán: Székelyföldi vasútkérdés. In: *Uo.* 69.

²³⁹ Bözödi György: *Népi feladataink Székelyföldön...* 90.

²⁴⁰ Imreh István: Székely közbirtokosságok. In: *Uo.* 49.

Imreh István értelmezésében a tulajdonforma szerkezeti átalakulása a társadalom strukturális metamorfózisát, ezzel együtt pedig az „idegenvérűek” térnyerését vonta maga után. Úgy vélte, hogy a közösségi tulajdon egyre inkább bomlófélben volt, mert „az önelvű ember korszaka nem tűrte meg, nem tűrhette meg a közös, rendezetlen arányokban, vérség és szokás által kialakult tulajdoni viszonyokat”.²⁴¹ „Így aztán nemzetiségi vagyunk hányatott élete folyamán eljutott oda is, hogy idegen fajta érdekeit szolgálja. Így szegényítette ezt a székelységet főúr, kapitalista fás és hatalmi helyzetbe jutott idegen.”²⁴²

Székelyföld legnagyobb problémájának a terület által eltartani képtelen „néptöbbletet” tekintette, melyre véleménye szerint „az egészséges kitelepítés [kiemelés tőlem – B. N.] még nem teljes megoldás, mert csak a belső megélhetési források kiterjesztésével egyetemben válna azzá”.²⁴³ A szükségyszerű belső átalakulás kiindulópontját gondolatmenete szerint a közbirtokosságoknak kell képezniük, melyek biztosítani tudják a fejlesztésekhez szükséges tőkét. Egy közösségi irányítás alatt álló központi szerv által megtervezett és koordinált iparosítást látott ideálisnak, mert abból indult ki, hogy „ipart kell teremteni és ipart másként teremteni, mint ahogyan ma máshol ipar és iparosodás termelődik”.²⁴⁴ A racionálisan tervezett és irányított iparosítás, érvelése szerint, a vagyonskoncentrációt és a társadalmi érdekharcolatokat, illetve a „polgárosodás okozta elferdülések[et]”²⁴⁵ lett volna hivatott megakadályozni.

Imreh István előadásához Bányai János, a *Székelység* című folyóirat alapítója és szerkesztője,²⁴⁶ Böződi György, illetve a *Termés* köréhez tartozó Szabédi László szólt hozzá. Az eseményről tudósító *Székely Nép* szerint Bányai kíváncsi volt tartotta volna a szakképzett és fizetett hivatalnokok közbirtokosságok élén való alkalmazását, ezt azonban Imreh István elutasította. Úgy vélte, hogy veszélyeztetné a közösségi jelleg „magasabbrendűségét”. Szabédi László az előadás történeti szemléletét kifogásolta. Az előadónak felrótta, hogy nem veszi tekintetbe a történeti fejlődés szükség-szerűségeit, és ebből adódóan feltétlen ragaszkodik az „ősi formához”, kizárólag ezt tartja megfelelőnek.²⁴⁷ Böződi, talán Szabédi véleményére

²⁴¹ Uo. 55.

²⁴² Uo. 58.

²⁴³ Uo. 59.

²⁴⁴ Uo. 65.

²⁴⁵ Uo. 63–64.

²⁴⁶ Bányai János *Székelység* című lapja a két világháború közötti időszakban az Orbán Balázs-kultusz legfontosabb orgánuma volt. Orbán Balázs születésének századik évfordulója alkalmából a lap munkatársai műveinek, melyekre a „székelység új evangéliumaként” tekintettek, újbóli kiadásán fáradoztak. Bárdi Nándor–Pál Judit (Szerk.): *Székelyföld története...* 352.

²⁴⁷ *Székely Nép*. 1944. január 11.

replikázó, hozzászólásában azt fejtegette, hogy „a fejlődés nem egyenlő a haladással. Lehet, hogy a fejlődés széttrombol kereteket, de nem bizonyos, hogy ezzel a haladást is szolgálja. Így érthető a tájékozatlan köznép ragaszkodása a társadalom gazdasági formáihoz, azt érezve, hogy ennél jobbat nem kaphat”.

Évtizedekkel később Imreh István az előadását követő vita szereplőinek álláspontjára a következőképpen emlékezett vissza:

„[...] szeretném, ha tudnád, hogy milyen sokat jelentett nekem az induláskor, első előadásom megtartásakor a te mellémállásod. Székelyudvarhelyen esett meg 1944 januárjának első napjaiban. Akkor te, Asztalos Pista, Szabédi Laci, szólamatokat fel védelmezőn, igazamat támogatón és igen jól fogtak a későbbi biztató szavak is”.²⁴⁸

A kitelepítés mint a nemzetiségi és relatív túlnépesedési problémák alternatív megoldása az 1940-es évek első felében szélesebb körben népszerűségnek örvendő lehetséges megoldási alternatívának tűnt. Az „egészséges kitelepítés”, melyről előadásában Imreh István is szót ejtett, a székely népfesleg problémáját lett volna hivatott orvosolni. A gondolat Venczel József írásaiban jelenik meg a leghangsúlyosabban, aki statisztikai számítások alapján arra a következtetésre jutott, hogy míg a földhiány egyes térségekben „egykezéshez” vezetett, Székelyföldön ez a probléma exodust eredményezett. Elképzelése szerint a szülőföldjén önmagát eltartani képtelen „népfesleg” mozgásának koordinálása a relatív túlnépesedés problémájának megoldása mellett, hosszabb távon Észak-Erdély etnikai arányait a magyarok javára módosíthatta volna.

A székelyudvarhelyi vándorgyűlést a tervek szerint egy Sepsiszentgyörgyön megrendezésre kerülő újabb tanácskozás kellett volna, hogy kövesse, erre azonban nem került már sor.²⁴⁹

A háborús években a behívások miatt egyre csökkent az egyetemi hallgatók száma. Imreh István azonban nem volt katona. Nyilván az ETI befolyásos személyiségeivel való közeli kapcsolata miatt a szolgálat alól felmentést kapott. Ez annál is inkább valószínű, mivel a korszak tudománypolitikai illetékesei megegyezést kötöttek a kolozsvári hadtest parancsnokságával arra vonatkozóan, hogy a kutatásban rendszeresen résztvevőket ne hívják be.²⁵⁰ Amikor 1944 őszén azonnali behívót kapott, akkor nappalra lakóhelyének pincéjében rejtőzködött el.

²⁴⁸ EME, Bözödi György kéziratgyűjteménye, Imreh István levele Bözödi Györgyhez. 1983. március 25.

²⁴⁹ Bokor Zoltán: A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége és a székelyudvarhelyi vándorgyűlés. *Székelység*. 1944/1. 13.

²⁵⁰ Filep Antal: *Kísérlet a néprajz és a társadalomtudományok...75.*

A háborús események a hátország számára 1944 márciusában a német megszállás révén váltak közelebbivé. A megszállás híre a Március Kör tagjait váratlanul érte. A társaság a 19-ét követő napokon minden délelőtt tanácskozást tartott a KMDSZ irodájában. Katona Szabó István visszaemlékezése szerint március 22. vagy 23-án a Március Kör mintegy harminc jelenlévő tagja döbbenettel fogadta az új kormány megalakulásáról szóló rádiós híradást. Katona Szabó visszaemlékezése szerint a kormánytagok névsorának felolvasását követően „felállt Imreh István és azt mondta, hogy ez a kormány nemzeti szerencsétlenség, ezzel nem szabad együttműködni”.²⁵¹

A Március Kör tagjainak megszállást követő magatartásáról Tárkány Szücs Ernő *Magyar népi jogszokások*²⁵² című könyvének vitája alkalmából Filep Antal is megemlékezett. Ő arról tett említést, hogy a fiatalok március 19-én és az azt követő napokban fegyveres harcot kíséreltek meg:

„Elöttem éppen Imreh István professzor tett egyszer vallomást, miként kíséreltek meg Tárkány Szücs Ernőt is bevonva 1944. március 19-én és a következő napokban a fegyveres harcot – a partizán tevékenységet is vállalva – a fasiszta megszállás megakadályozására. Ez mintegy fő próbája volt annak, hogy 1944. október 15. után Tárkány Szücs Ernő a börtönyi fegyveres ellenálló alakulat tagjává válhasson”.²⁵³

Az eseményre Imreh István egy későbbi interjúban is említést tett, mondván, hogy a Sztójay-kormány uralomra jutásakor partizánnak jelentkezett egy kolozsvári ifjúsági szervezetnél, ami miatt ideiglenesen bujkálnia kellett a Bodoki-havasokban.²⁵⁴

A közgazdaságtudományi oklevél a Közgazdaságtudományi Kar négyéves tanmenetének a szabályszerű elvégzése, az előírt kötelező kolokviumok, az előszigorlatok, valamint a három szigorlat letételét követően volt megszerezhető. Imreh István 1944 folyamán fejezte be a székely közbirtokosság történetével foglalkozó doktori disszertációját. Ebben az 1943-ban megjelent tanulmányához hasonlóan a gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozások szoros, egymástól elválaszthatatlan egységét tételezte. A marxista történetírás képviselőihez hasonlóan úgy vélte, hogy a föld tulajdonlásának módja, illetve a termelés mikéntje a történeti beágyazottsággal együtt alakítja ki a társadalom szerveződésének formáit, szabályozza a mindennapi érintkezés módozatait. Ez az oka annak, hogy a

²⁵¹ Katona Szabó István: *Életem Erdélyben...* 209–210. Idézet a 210. oldalról.

²⁵² Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Budapest, 1981.

²⁵³ CSMLHL, Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella néprajzkutató iratai. 58. doboz, 8/III tétel. Filep Antal hozzászólása Tárkány Szücs Ernő Magyar népi jogszokások című könyvének vitájához. 7.

²⁵⁴ „Mi székelyek – magyarok és európaiak vagyunk.” Találkozás Imreh István kolozsvári történésszel. *Új Magyarország*. 1994/241. 10.

földközösség intézményének felbomlásával párhuzamosan dolgozatában a rendi társadalom átalakulásának folyamatát is elemzés tárgyává tette. Úgy gondolta, hogy míg a közösségi földtulajdonra a társadalmi egyenlőség volt jellemző, addig a rendiség és a kapitalizmus az egyenlőtlenséggel, illetve az aránytalansággal társítható.

A székely közbirtokosságok kialakulásának és fejlődésének történetét Imreh István a Tagányi Károly által használt terminológiára és kutatási eredményekre támaszkodva, a székely eredet problémájától a dolgozat megírásának időszakáig, a közbirtokosság intézményének erodálódásáig kíserte nyomon. Okfejtése szerint a székelység letelepedése óta jellemző földközösségi rendszer az idő előrehaladtával meggyengült, majd válságba jutott, ami a társadalmi igazságosság végét is jelentette egyben, mert úgy vélte, hogy a földközösség időszakában „a közösség javaiból az egyénre eső rész a legszociálisabb módon, az egyén szükséglete arányában változott”.²⁵⁵

Azon az állásponton volt, hogy a közbirtokosságból kiváló magánbirtokok közösségellenes úton keletkeztek, és a közösségi érdekekkel szemben álló egyéni haszonszerzést szolgálják. Ez az oka annak, hogy hevesen bírálta a gazdasági liberalizmust és a szabadkereskedelem révén érvényesülőket. A közösségi erdők felvásárlása tekintetében a „zsidó” fakereskedő cégeket marasztalta el, ugyanis azt gondolta, hogy a reális vételár értékének megfizetése nélkül, visszaélések révén lettek erdőtulajdonosok.²⁵⁶ Meggyőződéssel vallotta, hogy a szabadverseny résztvevői nem egyenlő feltételekkel indultak, és hogy a törvény a vagyonos réteg számára több lehetőséget biztosított. Jellemző, hogy ez alkalommal sem állt meg a problémák megjelölésénél, hanem azok orvoslására is kínált alternatívákat, az 1902-es tusnádfürdői kongresszus hibáinak lajstroma révén normatív javaslatokat is megfogalmazott.

Imreh István disszertációjához elsősorban a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban és az EME-levéltárban őrzött forrásokat használta fel, így kerülve közelebbi kapcsolatba többek között Kelemen Lajossal is, mely találkozás későbbi visszaemlékezései szerint történeásszé válásának tekintetében is jelentőségteljes volt. A népi írók szellemisége nyomán formálódott tettekre készség ugyanis elmondása szerint főként Kelemen Lajos hatására egészült ki azzal az életre szóló meggyőződéssel, mely szerint a haladást szolgáló tethez, a helyes döntések kialakításához szükségképpen múltismeretnek kell társulnia. Nem véletlen, hogy sok évvel később séta-

²⁵⁵ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 17. doboz. 217. tétel. Székely közbirtokosságok – doktori dolgozat. 89.

²⁵⁶ Uo. 125.

téri lakásának dolgozószobájában, mások mellett, Kelemen Lajos arcmását is őrizte.

Disszertációjának megírása során a speciálisabb kérdések vizsgálatakor Imreh István nagymértékben támaszkodott Szádeczky Kardoss Lajos (*A székely nemzet története és alkotmánya*), Bónis György (*Magyar jog – székely jog*), Böződi György (*Székely bánja*), Loránd Lajos (*A székely jobbágyság kialakulása*), László Gyula (*A honfoglaló magyar nép élete*) és Mályusz Elemér (*A magyar társadalom a Hunyadiak korában*) kutatásainak eredményeire, dolgozata a székely közbirtokosságok történetének összefoglalása révén haladta meg a korábbi eredményeket. Módszertani szempontból a szociológiának és szociográfiának a forrásfeltáró munkával való együttes használatát érdemes külön kiemelni.

Imreh István életművének viszonylatában doktori disszertációja fontos állomásnak tekinthető. A székely falu és annak társadalma később is figyelmének homlokterében maradt, a nevével mára egybeforrt falutörvények és falujegyzőkönyvek pedig ezen munka elkészítése révén kerültek látókörébe.

Miközben Imreh István a váraljai céduláinak a rendezésével és értelmezésével volt elfoglalva, az ország drámai eseményeket élt meg. A német katonák 1944. március 27-én vonultak be Kolozsvárra.²⁵⁷ Ezt követően kezdetét vette a városban élő, zsidónak minősített lakosok gettóba zárása, majd deportálása. A front közeledtével április 12-én Antal István kultuszminiszter a tanítási év beszüntetéséről rendelkezett.²⁵⁸ Imreh István és a vele egyetemi éveik alatt közelebbi kapcsolatba kerülő Höhn Mária 1944. június 10-én Sepsiszentgyörgyön kelt egybe. Az 1944. augusztus 23-i bukaresti államcsíny annak ellenére érte váratlanul az észak-erdélyi magyarság jó részét, hogy már 1944 nyarán hírek terjedtek Románia háborúból való „kiugrásáról”. A kritikussá vált helyzetben, szeptember 2-án a magyar kormány elrendelte a kolozsvári közintézmények kitelepítését, mely rendelet az egyetem menekítésére is felszólította az illetékeseket.²⁵⁹ Erre válaszul a kolozsvári magyar értelmiségiek egy csoportja szeptember 14-én levélben fordult Miskolczi Dezsőhöz, a Ferenc József Tudományegyetem rektorához, amelyben kérte, hogy az egyetem a magyar kormány felszólítása ellenére maradjon Kolozsváron.

²⁵⁷ Gaál György: Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. In: Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf (Szerk.): *Kolozsvár 1000 éve: a 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár, 2001. 44.

²⁵⁸ Szlucska János: *„Pünkösdi királyság”. Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944*. Gondolat, Budapest, 2009. 368.

²⁵⁹ Nem sokkal ezt követően, szeptember 8-án szovjet és román csapatok foglalták el Sepsiszentgyörgyöt, 11-én pedig már Csíkszeredába is bevonultak.

Katona Szabó István visszaemlékezése szerint a kritikus helyzetben a diákság küldöttséget menesztett az egyetem vezetőségéhez azzal, hogy az intézmény maradjon a helyén, és a tanárok kezdjék meg előadásait. A visszaemlékezés szerint a küldöttségnek öt tagja volt, akik között Katona Szabó István mellett ott volt többek között Imreh István és szószólóként Soó Tamás is. Talán ennek a momentumnak is része volt abban, hogy szeptember 15-én az Egyetemi Tanács úgy határozott, hogy összes tagjával együtt mindaddig Kolozsváron marad, amíg a várost a harcoló csapatok el nem hagyják. A döntést azonban az egyetem nem minden tanára tartotta maga számára nézve is irányadónak. 1944. szeptember 14-én a Közgazdaságtudományi Kar tanárai közül már csak négyen voltak Kolozsváron (köztük Rajty Tivadar, a kar dékánja), és közülük csak ketten szándékoztak továbbra is helyben maradni.²⁶⁰

Rajty Tivadar egy nappal a szovjet hadsereg kolozsvári bevonulását megelőzően, 1944. október 9-én, a Közgazdaságtudományi Kar ülésén tett bejelentést Imreh István doktori értekezésének summa cum laude minősítésű elfogadásáról.²⁶¹ Ugyanekkor érvényesítették többek között Kemény Ilona értekezését is, aki négy nappal korábban kötött házasságot a fennebb többször is említett Markos Andrással.²⁶²

²⁶⁰ ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 150. A Közgazdaságtudományi Kar 1944. szeptember 14-én tartott rendkívüli gyűlése. 43.

²⁶¹ ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 150. Jegyzőkönyv a Közgazdaságtudományi Karnak az 1944. évi okt. 9. napján megtartott üléséről. 1944/1945. 51–55. A gyűlésen a dékánon kívül mindössze Lázár Livius volt jelen, ugyanis a kar többi tagja ekkor már nem tartózkodott a városban.

²⁶² ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 63. Házassági anyakönyvi kivonat. 381. Nem meglepő, hogy házasságkötésük alkalmával az egyik tanú éppen Venczel József volt.

AZ ÁTMENET ÉVEI

A front közeledtével Imreh István szülei és testvére Bodokról Magyarország területére menekült, ő azonban – előbb felmentéssel a kezében, később behívóval a pincében – feleségével együtt Kolozsváron maradt. A menekülés jelensége nem volt egyedülálló. A háború utolsó időszakában a magyar adminisztráció mindenhol visszavonult, de vele együtt rendszerint elmenekült a helyben élő magyar értelmiség is.²⁶³ Az események nyomán a civil lakosság közül sokan – főként Háromszékről, Csík és Maros-Torda vármegyékből – ugyancsak elhagyták állandó otthonukat. A menekültek nyomába szovjet és román csapatok vonultak be szeptember 8-án Sepsiszentgyörgyre, 11-én Csíkszeredába, majd a többi erdélyi városba.²⁶⁴

1944. szeptember 12-ről 13-ára virradó éjszaka Moszkvában a Lucrețiu Pătrășcanu személyében kommunista párti igazságügyi miniszterrel megerősített román delegáció fegyverszüneti egyezményt írt alá a Szovjetunióval. A legyőzött félként kezelt Románia kénytelen volt lemondani Besszarábiáról és Észak-Bukovináról a Szovjetunió javára, cserébe a békekonferencia döntésétől függően ígéretet kapott Erdély vagy annak nagyobb részének a megszerzésére. Az egyezményben határozottak betartásának ellenőrzését szolgálta a bukaresti szovjet főparancsnokság irányítása alatt működő Szovjet Ellenőrző Bizottság (SZEB), melynek túlméretezett hatás-

²⁶³ Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor: Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március). In: *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2004. 35–36. Mindezek következtében a falvak jelentős része a háború legkritikusabb időszakában vezető nélkül maradt.

²⁶⁴ Uo. 36–37.

köre nagymértékben befolyásolta a politikai környezet későbbi alakulását, egyben korlátozta Románia szuverenitását.²⁶⁵

Október 10-én a magyar csapatok feladták Kolozsvárt, 11-én pedig Malinovszkij marsall vezetésével szovjet és román hadsereg foglalta el a várost. A bevonulást követően megkezdődött a román civil és katonai szervek észak-erdélyi berendezkedése, amire a román lakosság túlnyomó többsége a „horthysta elnyomás” időszakának végeként tekintett. A felszabadulás érzése mellett helyenként felülkerekedett a retorzió vágya is. A front mögötti területek „pacifikálása” céljából augusztus végén és szeptember elején létrejött félkatonai alakulatok közül a leghírhedtebb egység a Iuliu Maniuról elnevezett erdélyi önkéntes ezred volt. A megtorló intézkedések és atrocitások hatására az erdélyi magyarok tömegesen települtek át a trianoni Magyarország területére. A csendőrség és a különböző félkatonai alakulatok bosszúhadjárataira hivatkozva a SZEB november 12-én a román katonai és polgári közigazgatás Észak-Erdélyből való kiutasítása és a szovjet katonai közigazgatás bevezetése mellett határozott.²⁶⁶ Észak-Erdély hovatartozásának a „lebegtetése” a szovjet fél számára megfelelő eszköznek bizonyult arra, hogy nyomást gyakoroljon a romániai belpolitikai élet alakulására.²⁶⁷

Az 1944 novemberétől 1945. március közepéig tartó közvetlen szovjet fennhatóság időszakában Kolozsvár Észak-Erdély ideiglenes központjává vált. A lakosság fennálló helyzettel szembeni reményeit szépen illusztrálja a korabeli sajtó, melyben olyan cikkek is napvilágot láttak, melyek Erdély Nagyszeben és Kolozsvár, tehát egy román és egy magyar központtal való „szovjet köztársasággá” válásáról számoltak be.²⁶⁸ A hiányzó közigazgatás helyreállításától a termelés beindításáig minden tekintetben a baloldal játszott kezdeményező és főszerepet.²⁶⁹ A két világháború közötti időszakkal ellentétben, 1944 őszétől a baloldal képviselői kormány szinten is képviselhetett jutottak.

A román közigazgatás azt követően térhetett vissza Észak-Erdélybe, hogy Mihály király 1945. március 6-án, szovjet nyomásnak engedve, Petru Groza vezetésével kommunista többségű kormányt nevezett ki. Ezzel a Román Kommunista Párt ellenőrzése alá vonta a legfontosabb kormány-

²⁶⁵ Nagy Mihály Zoltán: Érdekképviseleti lehetőség – integrációs alku. In: Uő: *Érdekképviseleti lehetőség. Integrációs alku. Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009. 23.

²⁶⁶ Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor: *Észak-Erdély a két román bevonulás között...* 299–324.

²⁶⁷ Fülöp Mihály: Bevezető. In: *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. A bevezető tanulmányt írta és összeállította Fülöp Mihály. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Vincze Gábor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998. 10.

²⁶⁸ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés...* 76–77.

²⁶⁹ Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor: *Észak-Erdély a két román bevonulás között...* 58.

zati pozíciókat, ami személycseréket és reformokat eredményezett.²⁷⁰ Az 1946. november 19-én megtartott országos választásokon az RKP – csalással ugyan, de – elsőprő győzelmet aratott. A romániai politikai rendszer átrendezését az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés és az amerikai, illetve a szovjet hatalmak közötti frontvonalak megmerevedése tette végérvényessé. A „népi demokrácia” győzelmét a népköztársaság 1947. december 30-i proklamálása és a szovjet típusú alkotmány következő évi bevezetése teljesítette ki.²⁷¹

A Román Kommunista Párt segítségével és irányításával 1944 októberétől 1948-ig, illetve formálisan 1953-ig a brassói székhellyel működő Magyar Népi Szövetség látta el a romániai magyar közösség politikai érdekképviselését.²⁷² A szervezet elnöki tisztségét megalakulásától 1947 novemberéig Kurkó Gyárfás, ezt követően Kacsó Sándor töltötte be. A szövetség politikai irányvonala megegyezett az RKP célkitűzéseivel. Küzdött a „magyar népi egységért” és a „demokratikus magyarságért”, ami a magyar társadalom „megtisztítását”, önkritikáját és a magyar nép „árulóinak leleplezését” is jelentette. Ezek mellett lemondott a revízióról, csatlakozott a „demokratikus erőkhöz”, továbbá a román néppel „őszinte együttműködést és barátságot” próbált kialakítani.²⁷³

1945-ben az RKP tagjainak 19%-a, 1947-ben pedig 12,2%-a volt magyar nemzetiségű, ami körülbelül százezres nagyságrendet jelent. Ezzel egy időben az MNSZ-nek félmillió regisztrált tagja volt, ami a felnőtt magyar lakosság felét tette ki.²⁷⁴ 1947. március 18-án a kolozsvári rendőrség átiratban szólította fel a Bolyai Tudományegyetem vezetését arra, hogy tanári karának politikai aktivitásáról kimutatást készítsen.²⁷⁵ Egy hétre rá a Bölcsész-, Nyelv- és Történelemtudományi Kar a Bolyai Tudományegyetem személyzeti osztályának küldte el a kért összesítést.²⁷⁶ Eszerint a karnak ekkor 71 tanára volt, akik közül 65-en a múltban semmiféle politikai tevé-

²⁷⁰ Nagy Mihály Zoltán: *Érdekképviselési lehetőség...* 26.

²⁷¹ *Uo.* 28.

²⁷² A Magyar Autonóm Tartomány megszervezését követően az MNSZ elvesztette legitimitációját, így beszüntette tevékenységét. Juhász Lajos elnökségének időszakában már csak formálisan létező egyesület volt. *Uo.* 22–23.

²⁷³ *Uo.* 48.

²⁷⁴ Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelynél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print, Kolozsvár, 2008. 14.

²⁷⁵ ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 123. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Rectori Hivatala a Bölcsész-, Nyelv- és Történelemtudományi Kar Dékani Hivatalának. 1947. március 20. 93.

²⁷⁶ ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 123. A Bölcsész-, Nyelv- és Történelemtudományi Kar dékánjának személyzeti osztályhoz küldött jelentése. 1947. március 25. 87–91.

kenységet nem folytattak.²⁷⁷ A dokumentumban szereplő személyek nagy része 1947 márciusában sem volt tagja egyetlen politikai szervezetnek sem. 13-an az MNSZ, 11-en pedig a Kommunista Párt tagjai voltak,²⁷⁸ továbbá a megkérdezettek egyike a Román Demokrata Párt aktivistájaként működött. Imreh István azok közé tartozott, akik saját bevallásuk szerint a múltban politikai szerepet nem vállaltak, 1947 márciusában pedig MNSZ-tagssággal rendelkeztek.

A fentieket árnyalja a Szekuritáté egyik, Imreh Istvánról készített jellemzése, mely szerint Imreh 1945-ben belépett a RKP-ba.²⁷⁹ Munkanaplójában pártgyűlésekre vonatkozó bejegyzései is ezt támasztják alá.²⁸⁰ Incze Miklós, aki Imreh Istvánnak egyetemi évfolyamtársa volt, 1949-ben pedig Budapestre költözött, Miskolczi Ambrusnak egy alkalommal arról számolt be, hogy ő volt az, aki Imréht meggyőzte a pártba való belépésről, mert szerette volna, ha valaki tájékoztatja őt arról, hogy milyen tanácskozások és események zajlanak annak keretei között.²⁸¹ Hogy ennek az állításnak mennyi a valóságtartalma, azt utólag nehéz megmondani, azt azonban tudjuk, hogy Incze Miklós később nem tartotta túl távol magát a hatalomtól, az Állambiztonsági Szolgálatok megbízható informátorává vált. Imreh István párttagságát környezete mellett motiválhatta, hogy 1945-ben fiának születésével családja háromfősre gyarapodott, s adott körülmények között ez a lépés egzisztenciális szempontból is előnyösnek látszódnak.

A háromszéki környezetből származó és népi írók szellemiségében nevelkedett, a társadalom felsőbb rétegeivel szemben ellenérzéseket tápláló Imreh István számára a parasztság és a munkásság érdekeit zászlójára tűző politikai irány a szociális problémák megoldásának pozitív alternatívájaként tűnhetett fel. Kisebbségiként a „román-magyar megbékélés” hangoztatása is az újonnan berendezkedő hatalom vonzó tényezője lehetett. Noha az állam által kizárólagossá tett ideológia elsajátítása vonatkozásában volt még mit tanulnia – s naplójának tanúsága szerint, az 1940-es évek második, illetve 1950-es évek első felében ennek érdekében erőfeszítéseket is tett –, a marxista történetírás alaptézisei már korábban is történelem-szemléletének meghatározójává váltak.

²⁷⁷ A nyilatkozatok világosan jelzik, hogy a megkérdezettek nagyon is tisztában voltak azzal, hogy mi az, amit hallani akarnak tőlük.

²⁷⁸ Egy személy volt, aki bevallása szerint az MNSZ-nek és a Kommunista Pártnak egyazon időben tagja volt. Őt mindkét helyen feltüntettem.

²⁷⁹ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja. I 195756. 1. Imreh István életrajzi adatai, 1968. április 05. 1.

²⁸⁰ Ifjabb Imreh Istvánt 1973 júliusában vették fel a pártba, ekkor közölték ugyanis vele, hogy kész doktoriját nem védheti meg párttagság nélkül. 1973 októberében védte meg PhD-tézisét genetikából. Miután kiderült, hogy elhelyezkedett a stockholmi Karolinska Intézetben, párttagságát megvonták.

²⁸¹ Miskolczi Ambrus szívélyes közlése.

Imreh István világnézetének hangsúlyosabb elemei, mint például a közösségi életforma melletti elköteleződés, kapitalizmuskritika vagy a parasztság és a munkásság iránti szolidaritás, akadálytalanul illeszkedtek a második világháború utáni politikai diskurzusba. Az pedig, hogy 1945 előtt tudományos és közéleti tevékenysége éppen csak kibontakozóban volt, a háború után javára szolgáló, szerencsés körülménynek számított.

Szövetkezeti tisztségviselőként

1944 végén a Jordáky Lajos elnökletével működő kolozsvári Szakszervezeti Tanács, mely államhatalmi szervek hiányában a város vezető szervévé nőtte ki magát,²⁸² Imreh Istvánt az „Unirea” [Egyesülés] nevű vasipari vállalat vezetőjévé nevezte ki. Képzettsége és az érettségi vizsgát megelőzően szerzett kétéves szakmai gyakorlata elég volt ahhoz, hogy a rábízott vállalatot két hónap alatt a romokból újjáépítse.²⁸³

Az 1944/1945-ös év szilveszterét a Március Kör megmaradt tagjai együtt ünnepelték Soó Tamás Unió (ma Memorandumului) utcai lakásán. A szilveszteri társaságban a házigazda mellett Derzsi Ernő és felesége, Simó Aranka,²⁸⁴ Katona Szabó István, továbbá Imreh István és felesége volt jelen.²⁸⁵ Az eseményről megemlékező Katona Szabó István jó pár év távlatából a következőképpen írt az újév köszöntésére egybegyűlt társaság várakozásairól: „Reméltük, hogy az elkövetkező esztendő meghozza a békét s az új vilárendszernek megfelelő életet, melyet képességei és a társadalom fejlődéséért vállalt lelkes elkötelezettsége alapján megérdemel”.²⁸⁶ Ennek érdekében áldozatokat is hajlandóak voltak vállalni: „egyelőre fél-

²⁸² „A városi Szakszervezeti Tanács a város vezető szervezetévé nőtte ki magát és nemcsak a munkásság, hanem a polgárság is védő szervének tekintette. (»Mindent a Szakszervezeti Tanács csinált« – mondja Lakatos István egy vele készült interjújában.) Az október 11-én újjáalakult Szaktanács elnöke a Szociáldemokrata Pártból aznap a Kommunista Pártba átlépett Jordáky Lajos volt, a titkárságnak pedig Lakatos István, Brudel Ferenc, Veress Pál, Jakab Sándor és mások voltak a tagjai. A szaktanács szervezte meg a helyreállítási munkálatokat, a »gazdátlan« (tulajdonosok, vállalatvezetők nélküli) gyárak és üzemek beindítását, ezek élére pedig az adott gyár helyben maradt szakértő gárdájából nevezett ki vezetőt. Államhatalmi szervek hiányában gyakorlatilag a szaktanács vette át a város vezetését, s többek közt általános közigazgatási ügyekkel is foglalkoztak, például javaslatukra nevezték ki a kisebb köztisztviselőket.” Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor: *Észak-Erdély a két román bevonulás között...* 58.

²⁸³ Imreh Máriával készített interjú.

²⁸⁴ Simó Aranka a két világháború közötti időszakban illegális kommunista tevékenysége miatt számontartott Simó Gyula lánya volt.

²⁸⁵ Katona Szabó István: *A nagy remények kora...* 114.

²⁸⁶ Uo.

retettük tudósi, írói ambícióinkat, mert az élet közvetlen, tevékeny részvétel követel” – folytatta a gondolatot Katona Szabó István.²⁸⁷

A Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetét 1944. december 17-én 60-an alapították meg Kolozsváron.²⁸⁸ A névadás kapcsán és a szövetkezet létrehozói előtt lebegő minta vonatkozásában érdemes utalni a Kacsó Sándor által alapított – korábban már említett –, Brassóban és környékén működő Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetre.

A MÁGISZ székhelye a Szabadság, azaz a Fő tér (ma Piața Unirii) 7. szám alatt volt. Az elnöki tisztséget Veres Pál viselte,²⁸⁹ ügyvezető igazgatói és egy-egy osztály vezetői pedig Imreh István, Soó Tamás, Gyűjtő Sándor és Derzsi Ernő voltak. Utóbbiak életkora – mint ahogy ezt később Imreh István sokszor hangoztatta – együttesen sem érte el a száz évet. A MÁGISZ alapszabálya szerint: „Szükség volt egy olyan megbízható szervre, amely a nagy kereseti lehetőségek idejében elég erkölcsi súllyal rendelkezik ahhoz, hogy ellensúlyozni próbálja azt a kiuzsorázást, ami a mértéket tartani nem tudó, s gyors meggazdagodást mindenek fölé helyező kereskedők részéről megnyilatkozott”.²⁹⁰ Ennek megfelelően:

„A szövetkezet célja: tagjainak és ezen túlmenően az erdélyi dolgozók gazdasági és szociális érdekeinek védelme a kölcsönös támogatás és kollektív munka alapján életszintjük emelése, kulturális és közegészségügyi viszonyainak javítása és előbbre vitele. A szövetkezet tagjain és intézményein keresztül a társadalmi és gazdasági élet kollektív újjászervezését kívánja szolgálni”.²⁹¹

A közgazdaságtan és a szövetkezeti mozgalom területén jártas, sőt magukat korábban tisztviselőként is kipróbáló fiatalok eredetileg egy ipari termelőszövetkezetet kívántak létrehozni, a fennálló piaci körülmények között azonban kénytelenek voltak többrétű tevékenységet folytatni. A tényleges működést 1945 januárjában megkezdő szövetkezet a gyárak, üzemek újraindításához szükséges tőke beszerzésével és a kolozsvári lakosság ellátásának megszervezésével, továbbá az áruforgalom rendezésével egyaránt foglalkozott.²⁹² Habár tagjainak nem tudott állandó ellátást biztosítani, a munkásokon azáltal segített, hogy a piaci viszonyokhoz képest általában 40–60%-kal alacsonyabb áron osztott szét kenyeret, cukrot, lisztet, szappant, textilárukat és cigarettát.

²⁸⁷ Uo.

²⁸⁸ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 39/A doboz. 589. tétel. Jelentés. 1945. május 27. 1.

²⁸⁹ Katona Szabó István: *A nagy remények kora...* 107.

²⁹⁰ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 39/A doboz. 589. tétel. A Munkások Általános és Ipari Szövetkezetének alapszabálya. 1.

²⁹¹ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 39/A doboz. 589. tétel. Jelentés. 1945. május 27. 1.

²⁹² Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor: *Észak-Erdély a két román bevonulás között...* 75.

A MÁGISZ első volt az ez idő tájt megalakuló ún. „munkásszervezetek” sorában,²⁹³ melyek tagjai a korábbi szervezetekkel ellentétben nem nemzetiségi, hanem „osztály alapon” szerveződtek. Ilyenként nem tartozott a Kaláka Szervezetetek Központjához, de a „Szövetség” Gazdasági és Hitelszervezetek Központjához sem. Jelentősége azonban így is kiemelkedő volt: 1945 tavaszán tagjainak száma tízezerre rúgott. A magas létszám ellenére az alapítók elégedetlenek voltak, ugyanis „öntudatos munkásszervezeti tagokat” szerettek volna látni, miközben a tagsággal rendelkezők nagy részét egzisztenciális célok mobilizálták. Az 1945-ös évi jelentésben például sérelmezték, hogy:

„Nehézségek: a tagok legnagyobb része nem öntudatos munkásszervezeti tag. A szervezetben nem lát más, mint egy olyan szervet, amelyikben ő az olcsó vétellel keresni tud. Ezt jogként követeli is.”²⁹⁴

A MÁGISZ „hőskora” a román közigazgatás észak-erdélyi bevezetésével és az ezt követően életbe léptetett jogszabályokkal ért véget. A magyar szervezeti központok függetlenségét az MNSZ tovább nem tudta garantálni, így azok igazgatótanácsai kénytelenek voltak a Nemzeti Szervezeti Intézetbe (*Institutul Național al Cooperației*) belépni, ami által a szervezetek fölötti felügyeleti jog közvetlenül a politikai hatalomnak rendelődt alá.²⁹⁵ A MÁGISZ 1946 nyarán több kisipari szervezetet is magába olvasztott, és miután jelentős átalakításon ment keresztül, nevet változtatott, „Victoriá”-vá alakult.²⁹⁶ Más „termelőség-szervezethez” hasonlóan a Victoria kapcsán sem beszélhetünk önkéntességről, önszerveződésről, önkormányzatiságról, demokráciáról vagy függetlenségről. Ehelyett egyre inkább mindennapos jelenséggé vált a politikailag nem megfelelőnek ítélt tagok termelőség-szervezetből való kizárása, az ideológiai átképzés és a hatalmi kényszer alkalmazása.²⁹⁷ Imreh István, többek között ezeket a

²⁹³ A MÁGISZ kapcsolatban volt és támogatta a Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Besztercén, Nagybányán, Szilágycsehn, Szilágysomlyón és Nagyváradon megalakuló munkásszervezeteket is. Uo. 75.

²⁹⁴ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye. 39/ A doboz. 589. tétel. Jelentés. 1945. június 11. 1.

²⁹⁵ Vincze Gábor: Az erdélyi magyar szervezetek fél évszázada. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás... I.* 285.

²⁹⁶ Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Státus, Kolozsvár, 1999. 178. A Victoria többek között a Méhkas diákszervezetet is magába olvasztotta. Gazdasági önénevelés a Méhkasban. Beszélgetés dr. Kerekes Jenővel az erdélyi iskolaszervezetekről. In: B. Kovács András (Szerk.): *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye: 1918; 1944–1948; 1996.* Kriterion, Bukarest–Kolozsvár. 1997. 279.

²⁹⁷ Lásd: Hunyadi Attila: A különböző szervezeti típusok és a szervezeti értékrend kialakítása. In: Somai József (Szerk.): *Szervezetek Erdélyben és Európában.* Romániai Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007. 111–140.

folyamatokat érzékelve, nem vállalt szerepet 1945 októberétől a MÁGISZ életében, ráadásul ekkorra tudományos közegben is állást kapott.²⁹⁸

Akadémiai közegben

1944 őszén Tamás Lajost Budapestre helyezték, így az ETI igazgatói tisztségét ideiglenesen Szabó T. Attila vette át.²⁹⁹ Az intézet ezekben a hónapokban súlyos nehézségekkel küzdött, státusát csak 1945-re sikerült rendezni. E tekintetben nagy horderejű esemény volt az 1945. május 28-án kelt 407-es számú királyi rendelet, mely egy „új”, kolozsvári székhelyű magyar egyetem létrehozásáról határozott.

A jogfolytonosságától megfosztott magyar egyetem épületei a Nagyszebenből Kolozsvárra visszatelepedett I. Ferdinánd Tudományegyetem tulajdonába kerültek. Sovány vigasz volt, hogy ezekért cserébe megkapta a hajdani De Gerando, majd a Regina Maria Leánygimnáziumnak otthont adó épületkomplexumot.³⁰⁰ Noha az 1945 decemberében Bolyai névre keresztelt intézmény a későbbiekben további ingatlanokat is használatba vehetett, fennállásának időszakában mindvégig gondot okozott az elegendő tantermek hiánya. Több tanárnak nem volt tanári szobája, emellett szemináriumi és előadótermekben is hiány mutatkozott. Az egyetem négy fakultással kezdte meg munkáját,³⁰¹ fennállása alatt azonban több jelentős átszervezésen ment keresztül.

A Bolyai Tudományegyetem munkája előtt álló másik akadály a háború után előállt tanerőhiány volt. Utóbbi a Kolozsvárt elhagyó, illetve a helyben maradt magyar állampolgárságú tanárok státusának tisztázatlanságából eredt. Adott körülmények között a politikai hatalom, az MNSZ-t is beleértve, a tanszemélyzet megújítása mellett tört lándzsát, azzal érvelve, hogy:

„Ha 1919-ben az erdélyi románok képesek voltak egy nagyobbreszt erdélyiekből álló egyetemi kart előállítani, akkor legyen szabad az erdélyi magyarságnak is saját egyetemét erdélyi egészséges, fejlődőképes és már eddig is termékeny szakemberekkel gazdagítva felújítani, annál is inkább, mivel ez a szempont 1940-ben majdnem teljesen el lett felejtve. A fentiekkel kapcsolatban a Magyar Népi Szövetség aggodalommal látja, hogy az egyetem tanerőinek sorából hiányoznak az erdélyi szellemi életnek azon munkásai, akik az oktatás

²⁹⁸ CNSAS. Imreh István megfigyelési dossziéja, Imreh István szakmai önéletrajza, I 195756. 2. 6.

²⁹⁹ Faragó József: Az Erdélyi Tudományos Intézet. In: Faragó József–Incze Miklós–Katona Szabó István (Szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai*. Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapest, 1996. 52.

³⁰⁰ Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások...* 233.

³⁰¹ Bölcsészet-, Nyelv- és Történelemtudományi Kar, Természettudományi Kar, Közgazdaságtudományi Kar és az Orvostudományi.

demokratikus irányú fejlődését eddigi magatartásuk és szaktudásuk alapján teljes mértékben elősegítenék”.³⁰²

Az egyetem vezetősége tiltakozott az ellen a vád ellen, hogy az intézmény korábban nem a demokratikus elveknek megfelelően működött. Az MNSZ nyilatkozatára adott válaszban kifejtették, hogy:

„Alig hisszük, hogy az egyetem munkája ebből a szempontból kifogás alá eshetnék, nemcsak most, hanem a legközelebbi múltban sem. Hiszen köztudomású, hogy az egyetemi tanács a múlt évben is biztosította a közvélemény és az egyetemi ifjúság türelmetlen és követelő magatartása dacára a zsidó hallgatók részére az előadások és gyakorlatok látogatását, a román hallgatók elleni tüntetések alkalmával nyíltan leszögezte: »nem tűrheti el azt, hogy nemzetisége miatt bárkit személyes bántódás érhet«, azokat a törekvéseket, hogy az egyetem saját céljaira igényeljen zsidóktól elvett ingatlanokat, kifejezetten azzal az indoklással utasította el, hogy az egyetem nem fogja zsidó ingatlan után kinyújtani a kezét”.³⁰³

A háború alatt elmenekült tanárok helyett az egyetem vezetősége azon pedagógusok alkalmazását szerette volna elérni, akik legtovább vagy a háború időszakában végig Kolozsváron maradtak, mintegy lojalitásról téve tanúbizonyságot ezzel.³⁰⁴ A dilemmát hatalmi döntések oldották meg. 1945 januárjában a Fellebbviteli Tisztogató Bizottság az egyetem tanárai közül, korábbi „antidemokratikus, sovén vagy fasiszta magatartásukra” hivatkozva, 29 rendes és rendkívüli tanár eltávolítását rendelte el. A névsor a sajtóban is megjelent. Nyilvánossá tételének célja preventív volt, azt kívánták megakadályozni ugyanis, hogy a megnevezettek Kolozsvárra visszatérjenek. Ezt az is jelzi, hogy a felsorolt 29 tanár közül a leirat megjelenésének időszakában egyedül Gyergyai Árpád tartózkodott Kolozsváron.³⁰⁵

Romániában a két világháború közötti időszakban négy egyetem működött: Bukarestben, Jászvásáron, Kolozsváron és Cernăuți-ban. Ezeken az egyetemeken az 1934/1935-ös tanévben összesen 1770 egyetemi tanár oktatott. A kolozsvári magyar egyetem oktatói közötti „purifikálás” a második világháborút követően nem volt egyedi jelenség, ami mindenekelőtt arra vezethető vissza, hogy a két világháború közötti romániai egyetemek

³⁰² ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj. F 1363. dos. 1. A Magyar Népi Szövetség Kolozsvár és vidéke szervezetének Egyetemi Tanácshoz küldött levele. 1944. december 15. 388–390.

³⁰³ ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj. F 1363. dos. 1. Az egyetem vezetőségének a Magyar Népi Szövetség nyilatkozatára adott válasza. 432–438.

³⁰⁴ ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj. F 1363. dos. 2. Jegyzőkönyv. Készült a kolozsvári magyar egyetem tanácsának 1945. évi március 17-én megtartott üléséről. 34–40.

³⁰⁵ Gaál György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár, 2001. 112–113. Többek között Bónis György, Györfly István, Kovrig Béla és Szentkirályi Sámuel is ezen a listán szerepelt.

tanárai³⁰⁶ többségében jobboldali beállítottságúak voltak.³⁰⁷ 1945 után az emigráció a román értelmiség egy része számára is viszonylag jó alternatívának tűnt.³⁰⁸ Azok körében, akik az ország határain belül maradtak, „felülvizsgálatra” került sor. Az 1945 januárjában közzétett listát követően a tisztogatóbizottságok (*Comisii de epurare*) tevékenységének következményeként további kizárásokra került sor. A legradikálisabb személycserék a jászvásári egyetemen voltak, ahol a korábbi évtizedekben mind a szélső-jobboldali, mind a baloldali eszmék széles körben támogatókra leltek. Az ideológiai felülvizsgálatok egy következő hulláma 1947 őszén jelentkezett. A személycserék áldozatául esett tanárok között volt többek között a bukaresti egyetem neves professzora, Dimitrie Gusti is.³⁰⁹

A tisztogatások tehát a második világháborút követő időszakban ország szinten jellemzőek voltak. Kolozsvári viszonylatban a Bolyai mellett a Babeş Tudományegyetem tanári kara is elszenvedte ezeket.

Mindenekelőtt Csögör Lajosnak, a Bolyai Tudományegyetem rektorának (1945–1948) és Venczel Józsefnek az érdeme volt, hogy 1945-ben az ETI nem szűnt meg, hanem az egyetem sétatéri székházának bejárat fölélti első emeletére költözve,³¹⁰ a Bolyai Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történelemtudományi Karának keretében, a korábban is meglévő osztályokkal pár évig még tovább működött. Ettől kezdve hivatalos iratokban az intézmény neve a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Erdélyi Tudományos Intézeteként vagy Erdélyi Magyar Tudományos Intézetként (EMTI) szerepelt.

Az átszervezést követő első értekezletet 1945. február 17-én tartották.³¹¹ Az intézet elnöki tisztségét az egyetem rektora viselte, alelnöke, prorektori minőségben György Lajos lett.³¹² A tudományos irány meghatározásában mellettük döntő szava volt Szabó T. Attilának, Venczel Józsefnek, Juhász Istvánnak és Jakó Zsigmondnak is.³¹³ A Venczel József által szövegezett szervezeti szabályzattervezet alapján az EMTI feladata 1945 után is „Erdély népi, művelődési, társadalmi és gazdasági viszonyainak tudományos

³⁰⁶ Boia, Lucian: *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* [A történelem csapdái. A román értelmiségi elit 1930 és 1950 között], Humanitas, București, 2012. 94–112.

³⁰⁷ 1938-ban az ország egyetemi tanárainak körülbelül fele volt valamilyen politikai pártnak a tagja. *Uo.*

³⁰⁸ Nyilván akadtak olyanok is, akik elmentek, később azonban hazatelepedtek.

³⁰⁹ Boia, Lucian: *Capcanele istoriei...* 254–258.

³¹⁰ Imreh István: *Az Erdélyi Tudományos Intézet és a táj kutatás...* 20.

³¹¹ ANBNCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 1. Szabó T. Attilának az ETI igazgatójaként a kolozsvári Tudományegyetem Egyetemi Tanácsának írott levele. 1945. február 17. 651.

³¹² Benkő Samu: *Az Erdélyi Tudományos Intézet. Valóság.* 1992/4. 68.

³¹³ *Uo.*

tanulmányozása, illetőleg e tanulmányozás eredményeinek kiadványokban való közzététele” maradt.³¹⁴

Az intézet korábbi alkalmazottainak jelentős része 1945-ben már nem volt Kolozsváron, így a munka elindításához új munkatársak felvételére volt szükség. A román állampolgárság megléte az alkalmazás elsődleges feltétele volt. Markos Andrást, Faragó Józsefet és 1945. október 25-től Imreh Istvánt is az EMTI úgynevezett „intézeti tanárává”, ezzel pedig egyetemi tanársegéddé nevezték ki.³¹⁵ Ők hárman voltak az intézet legfiatalabb munkatársai.

Imreh István ezen minőségében vett részt abban a, Kolozsvártól nem messze fekvő, kajántói kutatásban, melyet Dimitrie Gusti egyik tanítványa, Nicolae Dunăre vezetett.³¹⁶ A kutatás során a nemzetiségi kérdés megnyilvánulásainak formáit próbálták meg feltérképezni.³¹⁷ A munkát az 1940-es évek végére bekövetkező politikai fordulat félbeszakította, azonban a kezdeti lépések is elegendőek voltak ahhoz, hogy a magyar-román együttműködés akadályai megmutatkozzanak. Imreh István az EMTI-hez benyújtott kutatási beszámolójában szóvá tette a kérdőívek összeállításakor érvényesülő román nemzeti elfogultságot, mely szerinte a terepmunka eredményeinek objektivitását lehetetlenítette el.³¹⁸

1946-ban Imreh Istvánt, minisztériumi kinevezés nélkül,³¹⁹ az intézet igazgatójává léptették elő,³²⁰ ekként vállalt részt a szervezői és könyvelői munkában.³²¹ Kinevezését szakmai felkészültsége mellett nyilván az intézmény korábbi életében meghatározó szerepet játszó személyiségekkel való jó kapcsolata s nem utolsósorban kedvező káderlapja indokolta, hiszen egyszerre tartották szakmailag és erkölcsileg is kompetensnek, és politikai szempontból vállalható személyiségnek.

A kolozsvári egyetemen Kovrig Béla vezetésével létrejött szociológia-intézet a háború után a Jog- és Közgazdaságtudományi Kar kötelékében folytatta tevékenységét. Az intézet célja szervezeti szabályzata szerint: „általában a társadalmi jelenségek és alakulatok, a gazdasági és politikai élet

³¹⁴ ANBNCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363, dos. 1. Az Erdélyi Magyar Tudományos Intézet szervezeti szabályzatának tervezete. 654–657.

³¹⁵ Az „intézeti tanárok” az ETI állandó alkalmazottai voltak. A „külső munkatársak” felkéréssel kapcsolódtak be a munkába. Faragó József: *Az Erdélyi Tudományos Intézet...* 51.

³¹⁶ Nicolae Dunăre a háború előtt a Társadalomtudományi Kutatóintézetnek volt munkatársa, 1945 után pedig a Nemzetiségügyi Minisztérium tanulmányi hivatalának lett vezetője.

³¹⁷ *Régiektől a valósáig...* 9.

³¹⁸ Rostás Zoltán Imreh Istvánnal készített interjúja.

³¹⁹ A székely történet kutatása nem jelent elköltözést. Beszélgetés Imreh Istvánnal. Kérdezett Gaál György. *Aetas*. 1995/1–2. 234.

³²⁰ Vofkori Mária: *Imreh Istvánról...* 311.

³²¹ *Igyekeztem jó tanár lenni...* 9.

kérdéseinek, valamint a társadalom művelődési problémáinak tudományos tanulmányozása s a kutatások eredményeinek közzétevése” volt.³²²

A háborút követően a Jordáky Lajos, később Incze Miklós igazgatósága alatt működő intézmény számos kötetet, sőt 1946 januárjában és októberében *Társadalomtudomány és Politika*, majd *Társadalomtudomány* címen időszaki kiadványt is megjelentetett. A mindösszesen két lapszámot megért folyóiratban többek között Imreh István, Jordáky Lajos, Gunda Béla, Faragó József, Incze Miklós, Nagy Miklós és Kislégi Nagy Dénes publikált. A cenzúra Nagy Miklós *Az 1945. évi agrárreform Erdélyben* című tanulmánya ellen emelt kifogásokat, végül azonban a többi írással együtt ez is megjelenthetett.³²³ *Katonák, jobbágyok, jövevények* és *A vagyonszerzés megítélése Sepsibodokon* címmel jelentek meg Imreh Istvánnak a szociológiai intézet folyóirataiban közölt tanulmányai.³²⁴ Noha ezen írárok közzétételére 1946-ban került sor, azok megállapításai az évtized elején végzett anyaggyűjtés eredményein alapulnak.³²⁵

A *Katonák, jobbágyok, jövevények* című írásában Imreh István a székelység „rendjeinek” kialakulási folyamatát kísérte nyomon. Kiindulópontja az volt, hogy:

„A székely társadalmon belül az elválasztó, illetve a nagyobb egységekre jellemző jegyeket keresve, olyan magatartással, szemléletmóddal, értékelés- és ítéletbeli különbözőségekkal találkozunk, amelyek világában az ugyanúgy falusi, ugyanúgy földműves és társadalmi szempontból ugyanúgy parasztnak nevezett székely más és más viszonylatokban jelentkezik”.³²⁶

Az azonos környezetben élő és egyazon „biológiai meghatározottságokkal” bíró társadalmi csoportok differenciálódásának okát részint a „történelmi életfolyamat különbözőségében és a másfajta életformában”,³²⁷

³²² ANBJC], Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 150. A kolozsvári Bolyai Egyetem Társadalomtudományi Intézetének szervezeti szabályzata. 426.

³²³ Incze Miklós: Magyar történet- és társadalomtudományi műhelyek a kolozsvári magyar egyetemen (1940–1949). *Erdélyi Múzeum*. 1997/3–4. 376.

³²⁴ Imreh István: *Katonák, jobbágyok, jövevények. Társadalomtudomány és politika*. 1946/1. 42–67; Imreh István: *A vagyonszerzés megítélése...*

³²⁵ A szövegeket a szerző 1979-ben az *Erdélyi hétköznapiak* című tanulmánykötetében rövidített formában újból megjelentette. Imreh István: Jelenben élő múlt. In: Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írárok a bomló feudalizmus korszakáról*. Kriterion, Bukarest, 1979. 122–133.

³²⁶ Imreh István: *Katonák, jobbágyok, jövevények...* 42.

³²⁷ Írásában kifejtette, hogy „a történelmi sorsot, a múltbeli életformát olyan meghatározó tényezőként fogjuk fel, amely a későbbi változott életformában – még azonos körülmények közötti is – az egyesek magatartását továbbra is meghatározza és a különbözőségeket magyarázza”. Imreh István gondolatmenete szerint a jobbágyság intézményének meggyökeresedésével a 16. század derekán a rendi megosztottság teljessé vált, és a társadalmi „funkció-megosztás” révén a „nemesi jellegű katona-rend”, illetve a „függőségben élő jobbágy-rend” „egymástól élesen elválasztó szerephez jutva, ezeknek megfelelő életformában

részint pedig a „faluba település időpontjában” jelölte meg. Míg az előbb említett szempont szerint elkülönítette egymástól a „jobbágy-rendből” és a „katona-rendből” származó „székely embert”, addig a betelepedés időpontját véve alapul, „ősi falulakókról” és „beszármazottakról”, azaz „jövevényekről” beszélt.³²⁸

Ezt követően a „katonarendűek” és az „úrbéresek” 20. században is jellemzőnek vélt vonásait a sepsibodoki társadalom szociográfiai leírásával szemléltette. A kvalitatív elemzés mellett a 19. század második felétől 1943-ig nyomon kísérte a sepsibodoki „katona- és jobbágyrendű”, illetve a „beszármazott” nemzetségek, családok és családtagok arányának alakulását is. Megállapította, hogy az 1940-es években a „beszármazottak” a falu lakosságának felét tették ki, miközben az „ősi falubeliek” és ezenbelül is a „katona-rendűek” száma folyamatosan apadt. A „társadalmi rendek” mobilizációjának vizsgálata során a „katonarendűek” fokozatos lecsúszására és a „jobbágyrendűek”, illetve a „jövevények” vagyonának gyarapodására mutatott rá.

A vagyonszerzés megítélése a háromszéki Sepsibodokon című tanulmányában a vagyont szerző családok falubeliek általi megítélését tette elemzés tárgyává. Azokról a családokról kialakult képet vizsgálta, melyeknek birtokviszonyaiban a 19. század második fele és az 1943 között eltelt időszakban gyarapodás volt kimutatható. Szociográfiai kutatásainak eredményeire támaszkodva mutatott rá arra, hogy a falubeliek a vagyonosodás egyes eseteit lopással, csalással, kincstalálással, esetenként akár gyilkossággal hozták kapcsolatba. Ezzel ellentétben, miután a vagyonszerzők életútját más forrásokat is igénybe véve végigkövette, arra az álláspontra jutott, hogy „[...] nagy részük a polgárosult gazdasági szemlélet úttörője, első képviselője volt a faluban”.³²⁹ Úgy vélte, hogy vagyonuk sokkal inkább a tagosítás, más esetben a piaci igények felismerése, továbbá a vállalkozói és kereskedelmi készség megléte semmint csodák vagy csalás eredményeként gyarapodott. Mindezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy:

„A gazdasági liberalizmus lehetőségeinek a kihasználása útjában Sepsibodokon elsősorban a megmerevült rendi társadalmi szerkezet állott. A parasztságnak itt is hiányzott a tőkéje és még inkább a képzettsége ahhoz, hogy megszabadulva kötöttségeitől, életét, szemléletét a körülötte megváltozott gazdasági élet rendjéhez igazítsa”.³³⁰

és életrendben folytatta életét”. A rendiség korával megszilárdult társadalmi csoportok közötti különbségek meglátása szerint a feudalizmust túlélő jelenségek közé tartoznak. Uo. 43.

³²⁸ Uo. 42–43.

³²⁹ Imreh István: *A vagyonszerzés megítélése Sepsibodokon...* 162.

³³⁰ Uo. 166.

Imreh István íménti tanulmányaiban a „polgárság” fogalmának viselkedésszociológiai vetülete korábbi írásaihoz képest nagyobb teret kapott,³³¹ s a polgárosodás jelenségének megítélése kapcsán is elmozdulás érzékelhető. Míg az 1943-ban közölt *Tanulságok egy falu életéből* című, fentiekben részletesebben is ismertetett írásában a polgárosodást a „katonarendűek” (azaz az „ősi falulakók”) vonatkozásában pozitívnak, a „jövevények” esetében pedig a közösségre nézve negatívnak ítélte, utóbb közölt munkáiban nem tett különbséget a „jövevények” és az „ősi falulakók” „polgárosodása” között. A vagyonszerzés megítélésének elemzésével újraértékelte az 1943-ban jegyzett, „zsidó” és „román” fakitermelő vállalatok lopás általi gyarapodására utaló kijelentését.

Imreh István ugyancsak 1946-ban megjelent, egy másik írásában a közvetlen politikai folyamatok alakítására tett kísérlet.³³² Naivitását nyilván az éppen kiépülőben lévő rendszerrel szembeni bizalma magyarázza. *Napszámosság vagy részesség* című cikke megírásának a földművelésügyi minisztérium 1946. szeptember 9-én közzétett, részes gazdálkodást szabályozó határozata volt az oka. A szerző értelmezése szerint „Lényegében az történt, hogy a mezőgazdasági élet egy igen jelentős területén – a mezőgazdasági munkarendben – az eddig szinte kizárólagosan szokásjogi szabályok által rendezett viszonyokat az államhatalom tételesjogi szabályozása váltotta fel”.³³³ Úgy vélte, hogy a törvény azontúl, hogy figyelmen kívül hagyta a szokásjogi rendet, szűkszavúsága miatt is problémás, mert „[...] vagy azzal lehet számolni, hogy a részes munkaviszony olyanok számára is lehetetlenné válik, akik ezt nem nélkülözhetik, vagy azzal, hogy a szokásjogi forma szívósabb lesz a jogszabályoknál” – írta.³³⁴ Ezzel együtt hitt az államhatalom jó szándékában és a felelősséget azokra hárította, akik „sorsuknál, képzettségüknel és hivatásuknál fogva” a mezőgazdasági munka és a bérleti viszonyok feltárásával tartoznak. Úgy vélte, hogy „egyedek és intézmények számára is elodázhatatlan feladat a rendelkezésre álló idő alatt a kérdés olyan értelmű tanulmányozása, amely segítségére siethet a törvényhozásnak, főként a lokális, regionális sajtóságok kibontásával”.³³⁵

³³¹ „A ház külsejében, berendezésében megnyilvánuló katonai igényesség is a múlt emléke és jellemzője. Ma a jövevény és jobbágycsaládok is a polgári kinézésű és polgári módon berendezett, kényelmetlen, célszerűtlen, de az úrihoz hasonló otthont kívánnak berendezni. Polgári bútordarabokat mégis inkább a katona-rend otthonában láthatunk.” Imreh István: *Katonák, jobbágyok, jövevények...* 52.

³³² Imreh István: *Napszámosság vagy részesség. Utunk.* 1946/12. 6.

³³³ *Uo.*

³³⁴ *Uo.*

³³⁵ *Uo.*

Az EMTI keretében a korábban elkezdett munkák folytatása mellett újabb vállalkozások elindítására is sor került, ezek kifutásához azonban nem volt elég idő. Az *erdélyi társadalomkutatás* címmel megjelentetni kívánt kötet kivitelezésére, melynek mások mellett Imreh István is szerzője lett volna, nem kerülhetett sor.³³⁶ Az erdélyi magyar társadalom múltjának és jelenének bemutatását célul kitűző kiadvány elkészítésére pedig ugyancsak nem volt mód. Az utóbbi kötet szerkesztője Szabó T. Attila és Venczel József lett volna, Imreh István pedig a jelenkori gazdasági tényezőkről értekezett volna benne. Az említettek mellett meghíúsultak az *Erdélyi okmánytár* folytatására, az *1848/49-es erdélyi emlékkönyvre*, illetve Az *erdélyi művelődés* című dokumentumgyűjteményre vonatkozó tervek is.³³⁷

A Kelemen Lajos hetvenedik születésnapjára szánt első romániai magyar Festschrift megjelentetésére 1947 szeptemberében, a fentiekhez hasonlóan, ugyancsak politikai okok miatt nem volt lehetőség.³³⁸ Imreh István emlékkönyvbe szánt *Székely falutörvények* című tanulmánya ilyenképpen a többi tanulmányhoz hasonlóan önálló füzetként látott napvilágot. Mellette a kötetben egy-egy tanulmányt közölt volna: Alexandru Dobosi, Balogh Jolán, Bíró Venczel, Bónis György–Valentiny Antal, David Prodan, Entz Géza–Sebestyén József, Ferenczi Sándor, Gustav Gündisch, György Lajos, Herepei János, I. Tóth Zoltán, Jakó Zsigmond, Jancsó Elemér, Juhász István, Julius Bielz, Kristóf György, László Gyula, Makkai László, Nagy Géza, Palotay Gertrúd, Silviu Dragomir, Szabó T. Attila és Ștefan Pascu.

Szabó T. Attila az emlékkönyvből nyomtatott címlappal öt példányt köttetett össze teljes könyvvé, saját példányának utolsó lapjára a következő szöveget írta:

„[...] az emlékkönyv megjelenését az Erdélyi Tudományos Intézet utolsó igazgatója, Gaál Gábor – előttem ismeretlen okból akadályozta meg. (...) A tervezett emlékkönyv elkészült tanulmányaiból e kötethez hasonlóan még négy kötetet kötöttem össze. Bár a többi szerző is megkapta kötetlenül az összes különnyomatokban megjelent tanulmányt és a címlap-előszókat, alkalmasint egyik sem kötötte össze a tanulmányokat. Így az ilyen kötet a bibliofil-ritkaságok közé tartozik”.³³⁹

³³⁶ Csőgör Lajos: Emlékeim a kolozsvári magyar egyetem megszervezéséről. In: *Erdély Magyar Egyeteme 1944–1949*. Custos, Marosvásárhely, 1995. A tervek szerint a vállalkozás résztvevői a következő személyek lettek volna: László Gyula, Jakó Zsigmond, Venczel József, Gunda Béla, Szabó T. Attila, Nagy Miklós, Kislégi Nagy Dénes, Jordáky Lajos, Markos András, Faragó József, Bónis György, György Lajos, Entz Géza, Gaál Gábor és Imreh István.

³³⁷ Benkő Samu: *Az Erdélyi Tudományos Intézet...* 69. A kötetben Imreh István mellett tanulmánnyal szerepelt volna László Gyula, Jakó Zsigmond, Jordáky Lajos, György Lajos, Juhász István, Nagy Jenő, Szabó T. Attila, Gunda Béla, ifj. Xantus János, Venczel József, Markos András, Bónis György és Gaál Gábor.

³³⁸ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 10.

³³⁹ Faragó József: *Az Erdélyi Tudományos Intézet...*152.

Imreh István munkája három háromszéki község öt, 17–18. századi falutörvényét és egy ezekhez írt bevezető tanulmány tartalmaz.³⁴⁰ A székel falutörvények és falujegyzőkönyvek parasztság történetére vonatkozó forrásértéke magyarázza ezek Imreh István által való összegyűjtését és közzétételét.

Imreh István későbbi meghatározása szerint:

„Az előbbi [ti. a falutörvény – B.N.] az írásba foglalt szokás, a leírt szóba rögzített gyakorlat, a hosszú időn át csiszolódott és nemzedékről nemzedékre átöröklődött normarendszer kodifikálása; időnként bővülve, frissülve az életrendező elvek gyűjteményébe beiktatott új szabályokkal. Az utóbbi [a falujegyzőkönyv – B.N.] pedig az élet, a gyakorlat rögzítése. A »protocollum« tehát arról beszél: miként érvényesültek a valóságban ezek a falutörvényekben egybefogott normák, de bő áradással sorolja azt is, ami az említett rendtartásokba már be sem fért. Ugyanakkor felvillantja mindazt, amit már nem ősi, önrendelkezési hagyományok tanítása szerint rendez el a falu, hanem országos vagy széki törvényeknek és rendeleteknek engedelmeskedve”.³⁴¹

A legkorábbi, 16. századbeli székel falutörvények utalnak a bennük foglalt szabályok „ősi” voltára, így keletkezésük nyilván írásba foglalásuk előtti korszakra tehető. Noha kodifikálásuk időszakában érvényességük már vitatott volt, forrásértékük egyedülálló, hiszen hosszú ideig még ezek szabályozták a közös vagyon használatát, a gazdálkodás megszervezésére vonatkozó normákat, a közös teherviselést, rendelkeztek a községen belüli közigazgatásról és törvénykezéssel, valamint magukban foglalták a faluközösségen belül érvényes szabályokat is.

A falutörvények megalkotását a földközösség intézménye tette szükségessé, mert „a mezőgazdasági termelés rendiségkorabeli rendszere és eljárás módjai megkövetelték a gazdálkodás minden részletére való meg egyezést”.³⁴² Így módon a faluközösség Imreh István perspektívájából lényegében vagyon- és gazdálkodási közösséget jelent,³⁴³ melynek szabályai azonban mélyen behatoltak az egyén mindennapi életébe is. Ez az oka annak, hogy úgy vélte, „[...] a székel falu önmagában való vizsgálata nélkül nem juthatunk el a népi életforma teljesebb megismeréséhez és egyben az erdélyi falu-típusok szétválasztásához sem”.³⁴⁴ „A faluközösség, mint a parasztság gazdasági életét meghatározó, azt szervezetileg egybefogó ala-

³⁴⁰ Alsó-csernát (1665, 1666, 1716), Kisborosnyó (1724) és Szotyor (1727).

³⁴¹ Imreh István: *A rendtartó székel falu...* 33.

³⁴² *Székel falutörvények...* 11.

³⁴³ Ez egyúttal azt is jelzi, hogy a faluközösség tagjai nem szükségszerűen azonosak a faluban lakók egyetemével és a falutörvények sem vonatkoztak – legalábbis nem egyformán vonatkoztak – a falu lakóinak egészére.

³⁴⁴ *Székel falutörvények...* 15.

kulat, az uradalom-történetíráshoz hasonló módszerű és azt eredményeiben kiegészítő történeti kutatásra nyújt lehetőséget.”³⁴⁵

A falutörvények létezésére nemzetközi szinten korábban többen is rámutattak. Jakob Grimm például hét kötetben tette közzé a középkori német faluközösség szokásjoggyűjteményét. Magyar vonatkozásban pedig Benedek Elek, Tagányi Károly, Domanovszky Sándor, Szabó István és Wellmann Imre is szót ejtett ezen források létezéséről és fontosságáról.

Az említettek írásában Imreh István is hivatkozik. Wellmann Imrének és Domanovszky Sándornak a hatásáról pedig egy 1968-as keltezésű levél is tanúskodik, melyben Imreh István az őt ért szellemi impulzusokról Wellmann Imrének a következőképpen írt:

„A negyvenes években – egyetemi hallgatóként – szociográfuskodtam, gyűjtöttem az anyagot a székely közbirtokosságok történetéhez, s külön is falum, a háromszéki Sepsibodok közerdeinek, közlegelőinek históriájához. Akkoriban jelent meg Kolozsváron a professzor úrnak parasztnépünk múltjának feltárájáról írott cikke, s került kezembe a *Domanovszky- emlékkönyv*. Nehéz megfogalmaznom milyen sokat jelentettek számomra. Ráirányították figyelmemet a faluközösségre, mint társadalmi alakulatra és a paraszti írásbeliségre; hiszen a székely parasztság tovább őrizve szabad voltának maradványait, szervezetét is tovább tarthatta fenn, vagy építhette ki, s így írásos emlékeket is örökíthetett ránk.

Kerestem a közbirtokossági jegyzőkönyvek őseit. Gondos falusbíróknál, nem egy faluháza padlásán találtam is székely falujegyzőkönyveket, főleg a 18. század végéről és a 19. század elejéről valókat. Sikertől eléggé sokat összegyűjtenünk és levéltárakba menekítenünk. A falut nyomozva, új források után kutatgatva jutottam el sok olyan mezőgazdaság- és parasztságtörténeti kérdéshez, amelyeknek a vizsgálata sok-sok örömet okozott és a szolgálat tudatának jóérzésével is gazdagított. Nehezen tudom megfogalmazni, mit is kell megköszönnöm. Régóta érzem azonban, hogy tartozom s hogy adós voltomat tudtára kell adnom annak, aki egy útkereső életszakaszban útravalóval megsegített. Amit azóta is kaptam az íásaiban, azt cédulák őrzik vagy beépültek, az indítással egyetemben, abba a néhány írásomba, amelyek megszülettek és meg is jelenhettek”.³⁴⁶

A *Székely falutörvények* megjelenését követően Imreh István visszaemlékezése szerint a Debrecenben működő Szabó István megüzente neki, hogy „jó úton jár, de végig kell mennie azon”.³⁴⁷ Úgy tűnik, hogy megfogadta a tanácsot, szóban forgó kiadványa az életmű szempontjából ugyanis azért kiemelkedően jelentős, mert első a székely faluközösségekkel és székely falutörvényekkel foglalkozó kötetek sorában. Benkő Samu a *Székely falutörvényekről* azt írta, hogy ez első olyan írás „amelyben felsejlenek

³⁴⁵ Uo. 4.

³⁴⁶ HOM, Wellmann Imre kéziratgyűjteménye. Imreh István Wellmann Imrének küldött levele. 1968. december 9.

³⁴⁷ A székely történet kutatása nem jelent elkülönülést. 235.

Imreh István történetkutatói és írói erényei”,³⁴⁸ Vofkori Mária pedig úgy vélte, hogy:

„A felismeréstől kezdve pedig ha nem is egyenes, ha kitérőkkel is, de ott van, látható és járható az út. 1944-ben már gazdaságtörténeti témájú – a székely közbirtokossággal foglalkozó – dolgozattal, disszertációval szerezte meg doktori címét. 1947-ben pedig megjelent nyomtatásban az a műve, amelyet az Imreh István-i életmű határkövének, vagy ha zenei asszociációval szeretnék élni, akkor az Imreh-i életmű alaphangjának leütéseként, megszólaltatásaként tarthatunk számon”.³⁴⁹

1947 júniusában határozat született az egyetem tanári testületének „purifikálásáról”, ezt követően a sajtóban lejáratási kampány indult az intézmény néhány oktatója, többek között Bónis György és György Lajos ellen. Ugyanezen év őszén több nagy tekintélyű professzort nyugdíjaztak.³⁵⁰

A román hatóságok kiutasítása következtében Kolozsvárt 1947-ben elhagyni kényszerülő Bónis György egy Markos Andrásnak küldött levélből látszik, hogy a Magyarországra való távozás lehetősége Imreh István előtt is megnyílt. Levelében Bónis György utalt arra, hogy amennyiben Markos András és Imreh István a helyzet rosszabbra fordulása esetén ott kívánnák hagyni Erdélyt, már beszélt róluk Bibó Istvánnal, aki ekkor a Teleki Pál Tudományos Intézet elnökhelyettese és a Társadalomtudományi Intézet igazgatója volt.³⁵¹ Markos András Társadalomtudományi Intézetben való alkalmazása érdekében szakmai életrajzát elküldte Bibó Istvánnak.³⁵² A bizonytalan politikai helyzet következtében konkrét ígéretet nem kapott, s időközben Markos András egyetemi alkalmazásával és a határok lezárulásával tárgytalanná is vált a dolog. Az RKP hatalmának megszilárdulásával párhuzamosan ugyanis a külföldi távozás egyre nehezebbé vált. 1949 és 1952 között a kolozsvári útlevélhivatal egyáltalán nem adott ki Magyarországra érvényes úti okmányt, de 1953-ban is mindössze 86-ot állított ki.³⁵³

Imreh István Erdélyben maradásának elsősorban világnézeti okai voltak. Számára, mint ahogyan 1945-ben a Mályusz Elemér által felajánlott budapesti katedrát visszautasító Jakó Zsigmond esetében is,³⁵⁴ a maradás elvi kérdésnek számított. Úgy gondolta, hogy Erdélyben nagyobb szük-

³⁴⁸ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 9.

³⁴⁹ Vofkori Mária: *Imreh Istvánról...* 312.

³⁵⁰ Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások...* 197–198.

³⁵¹ EREGYL, Markos András kéziratgyűjteménye. Bónis György Markos Andrásnak küldött levele. 1947. szeptember 25.

³⁵² EREGYL, Markos András kéziratgyűjteménye. Bibó István Markos Andrásnak küldött levele. 1948. január 26.

³⁵³ Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél...* 86.

³⁵⁴ Lásd bővebben: Both Noémi Zsuzsanna: Jakó Zsigmond és Imreh István. In: *Értelmiségi válaszutak 1945 után: egy akadémiai ülészak előadásai*. Kossuth, Budapest, 179–195.

ség van rá, mint amekkora hasznát Magyarországon vagy máshol vennék. Tanári és történetírói működése révén egyaránt az erdélyi magyarságot s ezenbelül is a székelységet kívánta szolgálni.

Az EMTI igazgatójává 1947-ben kinevezett Gaál Gáborra, miután az átszervezett Román Akadémia tagjává választották, az a feladat hárult, hogy az EMTI-t „beolvassza” a Román Akadémia kolozsvári fiókszervezetébe,³⁵⁵ melynek során annak tudományos és adminisztratív személyzete a Constantin Daicoviciu igazgatósága (1949–1973) alatt működő intézmény beosztottjává vált.³⁵⁶ Ettől kezdve a tudományos kutatómunkát egybefogó intézménnyé a Történeti Intézet (*Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj al Academiei Române*) vált, ahol azonban – Imreh István szavaival élve – „a régi útkeresések folytatásának hely nem adatott”.³⁵⁷ Az 1920-as évekig visszanyúló múlttal rendelkező Történeti Intézet ugyanis a két világháború közötti időszakban Kolozsváron és a második világháború időszakában Szebenben, 1945-től pedig ismét Kolozsváron működő kutatóintézet hagyományait kívánta folytatni.

Az EMTI-vel egy időben vette kezdetét az erdélyi magyar tudományosság másik fontos intézményének, az EME-nek a felszámolása is. Az 1950. évi február 12-i jegyzőkönyv regisztrálta az egyesület megszűnését, amivel Jakó Zsigmond háború utáni tudánypolitikai elképzelései is megghiúsultak. Ő ugyanis azt szerette volna, hogy az EME gyűjteményeit közös használatra bérbe adják a magyar és a román egyetemnek, hogy az ebből származó bevétel az EME levéltárának fenntartási költségeit fedezni tudja, ezáltal megóva a levéltárat attól, hogy állami felügyelet alá kerüljön. 1945-ben Jakó Zsigmond egy Mályusz Elemérnek küldött levelében a következőket írta:

„A könyvtárat még nem vették át, a levéltárat pedig nem adjuk át. Ez utóbbit az Egyesület saját kezelésébe kívánja venni, hogy magyar jellegét megóvhasssa. Mostani helyünkről tehát el akarunk költözni. [...] A baj csak az, hogy románokkal állunk szembe nem biztos, hogy a kialakított bért kifizeti az állam. A jó szándék a román egyetem részéről ma sem hiányzik, hogy az Egyesület gyűjteményébe beüljenek s minden térítés nélkül használják, mint tették 22 éven át.”³⁵⁸

1948-ban az EME gyűjteményeit az állam elkobozta, és a román egyetemnek adta, 1950-re pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltár hatásköre is csupán az állagmegőrzésre, legfőbb iratrendezésre terjedt ki. Utóbbi tisztséget Jakó Zsigmond helyett szerencsésebbnek tűnt egy politi-

³⁵⁵ Benkő Samu: *Az Erdélyi Tudományos Intézet...* 71.

³⁵⁶ Uo.

³⁵⁷ Imreh István: *Az Erdélyi Tudományos Intézet és a táj kutatás...* 21.

³⁵⁸ MTA, Jakó Zsigmond levele(i) Mályusz Elemérnek. II. Ms 6401/258-294. Jakó Zsigmond Mályusz Elemérnek küldött levele, 1945. június 28.

kai értelemben is megfelelőbb személyre ruházni, így a Kelemen Lajos és Jakó Zsigmond által kialakított levéltár vezetőjévé Imreh Istvánt nevezték ki, aki ezt a funkciót 1953-ig töltötte be. A levéltár szellemi irányítása és a gyakorlati tevékenységet illető tanácsadás ez alatt az idő alatt is Jakó Zsigmondot illette.³⁵⁹

Imreh István EME levéltárában végzett munkájának jelentőségét azonban jelzi, hogy 1998-ban Egyed Ákos és Kiss András ajánlásával ebbéli tevékenységéért kapta meg az EME örökös tiszteletbeli tagjának címét.³⁶⁰

1953-ban rendelet született a levéltár helyi szerveknek („organele locale”) való átadásáról, mire Balogh Edgár az Akadémiához fordult, ahol David Prodan, Emil Isac és Gaál Gábor döntött az iratok sorsa felől.³⁶¹ A bizonytalan státust követően a levéltár 1953-ban az akadémia fennhatósága alá került,³⁶² ahol az évek során a források közelében egy kisebb történetisműhely formálódott ki. Imreh István egy későbbiekben vele készült interjúban fogalmazta meg, hogy:

„Itt tartósítódott, egybecementeződött azonban egy jó néhány évre egy kis historikus műhely. Számomra hivatalvesztésem után is tanítómestereket, baráti munkaközösséget, vitapartnereket biztosító, életszépítő menedékhely maradt.”³⁶³

Kelemen Lajos és Szabó T. Attila mellett a levéltár biztosított teret mindennapi munkájához Imreh István mellett például a magyarul kiválóan tudó David Prodan is. Ennek az állapotnak vetett véget 1974, amikor a gyűjtemény az Állami Levéltár felügyelete alá került, amivel az iratokhoz való hozzáférés is ellehetetlenült. Egy 1974 januárjában keletkezett, a Szekuritáté irattárában őrzött jelentés szerint Imreh István felháborodva vette tudomásul, hogy az állami levéltár vezetője közölte – a dokumentumok összegyűjtésében szerepet vállaló – Szabó T. Attilával és Faragó Józseffel,

³⁵⁹ *A székely történet kutatása nem jelent elkülönülést...* 235.

³⁶⁰ Egyed Ákos Imreh István levéltárosi működéséről a következőképpen szólt: „Közismert, hogy Imreh István nehéz időkben felelős tisztséget töltött be az EME-ben, nevezetesen az EME történeti Intézetében, az EME történeti levéltárában, amelynek több éven át megbízott igazgatója volt”. Hozzá hasonlóan, Kiss András is megemlékezett Imreh István levéltárosi munkájáról: „Amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület tevékenységét törvénytelenül megszüntető etatista intézkedés megfosztotta Egyesületünket mindattól, amit közel egy évszázadig épített, az egykori Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára rövid ideig Imreh István gondozásába került. Olyan idők voltak ezek, amikor ez a feladat legfeljebb az állagmegőrzésre korlátozódhatott. Imreh István ezt az állagmegőrzést is igyekezett becsülettel elvégezni”. Imreh Istvánnak az EME örökös tiszteletbeli tagjává választásának dokumentumai. A leszármazottak tulajdonában.

³⁶¹ Kiss Andrással készített interjú (Kolozsvár, 2011). A szerző tulajdonában.

³⁶² A levéltár Akadémiának való átadása Imreh István munkanaplójának az 1950. október 2-i bejegyzésénél szerepel.

³⁶³ *A székely történet kutatása nem jelent elkülönülést...* 235.

hogy a jövőben akkor férnek hozzá az iratokhoz, ha hivatalos papírt hoznak arra vonatkozóan, hogy kinek, mit és milyen célból kutatnak.³⁶⁴

Tanár-igazgatóként

Imreh István az EMTI intézeti tanáraként került először kapcsolatba a Bolyai Tudományegyetem diákjaival. A kajántói kutatással párhuzamosan Venczel József interdiszciplináris kísérleti szemináriumában dolgozott,³⁶⁵ a nyári szabadegyetem főszervezője volt, s közben a Móricz Zsigmond Kollégium mindennapi tevékenységében is szerepet vállalt.

1945-ben jött létre a kezdetben MNSZ, később Bolyai Tudományegyetem alá tartozó Móricz Zsigmond Népi Kollégium,³⁶⁶ mely Imreh István szavaival a „népből jött” és a „népi jövődőért munkálkodni akaró” fiatalokat tömörítette.³⁶⁷ A kollégium létrehozásának igénye a magyar egyetem ingatlanainak elvesztésével függ össze, hiszen ezáltal a hallgatók számára internátus gyanánt csak a lényegesen kisebb befogadóképességű egyházi intézmények álltak rendelkezésre. Adott körülmények között a budapesti Györfly István Kollégium mintájára egy olyan diákothton létrehozása vált sürgetővé, mely főként a szegény sorsú munkás- és parasztszármazású egyetemisták számára teszi lehetővé a továbbtanulást,³⁶⁸ s ezenfelül „az egyetemi szakképzés mellett korszerű politikai és társadalmi szemléletre való nevelést nyújt”.³⁶⁹

A Móricz Zsigmond Kollégium diák-igazgatója a közgazdaságtant tanuló Katona Szabó István volt, tanár-elnöknek László Gyulát választották meg, és ugyancsak a diákok által választott tanár-igazgató 1945. december 18-tól Imreh István lett. Megválasztásának körülményeiről Imreh István később a következőket írta:

„Nekem akkor vált még szorosabbá velük [a kollégistákkal – B. N.] a kapcsolat, amikor az újra kaput nyitó Erdélyi Tudományos Intézet tanársegédjeként, ismét kutatóként az Egyetem keretében dolgozhattam. A Kollégiumot

³⁶⁴ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756. 3. Nota informativă [Jelentés], 1974. január 11. 327.

³⁶⁵ *A székelly történet kutatása nem jelent elkülönülést...* 234.

³⁶⁶ Az MNSZ fennhatóságának időszakában a kollégium igencsak szűk mozgástérrel rendelkezett. Katona Szabó István: *A nagy remények kora...* 234. Faragó József 1945 decemberében úgy vélte, hogy az MNSZ terve az volt, hogy a Móricz Zsigmond Kollégiumot Balogh Edgár irányítása alá vonja, és tagjaiból „politikai élcsapatot csináljon”. Faragó József Szabédi Lászlónak küldött levele. 1945. december 20. In: *A Lázár utcától a Postakert utcáig. Szabédi László naplójeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bartha Katalin Ágnes. Komp-Press, Kolozsvár, 2007. 302–303.

³⁶⁷ Imreh István: *A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése...* 345.

³⁶⁸ Katona Szabó István: *A nagy remények kora...* 185–186.

³⁶⁹ *Uo.* 218.

ugyanis a teljes, a korlátlan önrendelkezés állapotából a szokásos, az intézményesített, hivatalosan is elismerhető autonómia állapotába, az egyetemi keretbe kellett átléptetni. Kapocsként szükségessé vált az egyetemet képviselő tanár-igazgató is”.³⁷⁰

A tisztségek elosztásával a kortársak közül nem mindenki volt elégedett. Faragó József, aki később a kollégium tanulmányi vezetője és könyvkiadójának irányítója lett,³⁷¹ egy Szabédi Lászlóhoz írt levelében Katona Szabó Istvánnal szembeni bizalmatlanságának és annak a véleménynek adott hangot, mely szerint Imreh István – akit egyébként „igen kiválónak” tartott – a kollégium igazgatói tisztségére „teljességgel alkalmatlan”. Helyette Szabédi Lászlót látta erre megfelelőnek, mert úgy vélte, hogy neki az intézménnyel jelentősen több kapcsolata volt.³⁷² Katona Szabó István visszaemlékezésében utal arra, hogy a kollégium igazgatói tisztségére először Szabédi Lászlót akarta felkérni, ennek azonban az volt az akadálya, hogy Szabédi ekkor hivatalosan még nem volt az egyetem alkalmazottja. Faragó egyébként úgy tudta, hogy a tanár-igazgatói állás állami lesz, és szerepelni fog az egyetem költségvetésében.³⁷³

1945 őszén a felújított Mátyás király szülőházban berendezett kollégiumnak³⁷⁴ nyolc középiskolás és „egy tucat” egyetemi hallgatója volt,³⁷⁵ akik közül többekkel Imreh István korábban is kapcsolatban állt. Néhányan barátai köréből kerültek ki, másokkal mint nála fiatalabb egyetemi pályatársakkal ismerkedett meg. Olyanok is akadtak, akikkel a váraljai kutatás során dolgozott együtt.³⁷⁶

Az intézmény irányításával járó feladatokban Imreh István és László Gyula konfliktusmentesen megosztottak, kapcsolatuk egyetemi tanárságuk időszakában még jobban elmélyült.³⁷⁷ Magyar állampolgár lévén, László Gyula csak 1949-ig maradhatott Kolozsváron, ekkor családjával

³⁷⁰ Imreh István: *A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése...* 345. Imreh István tanár-igazgatóságát prorektori minőségben György Lajos és tanácsjegyzőként Nagy Géza szentesítette.

³⁷¹ *Romániai magyar irodalmi lexikon*, Móricz Zsigmond Kollégium, <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/m.htm#MóriczZsigmondKollégium>, 2016. február 2.

³⁷² Katona Szabó István: *A nagy remények kora...* 238.

³⁷³ Faragó József Szabédi Lászlónak küldött levele. 1945. október 29. In: *A Lázár utcától a Postakert utcáig...* 292–293.

³⁷⁴ A kollégisták 1945 végén Mátyás szülőháza mellett megkapták a teológia egyik első emeleti szárnyát is. *Uo.*

³⁷⁵ *Uo.*

³⁷⁶ Imreh István: *A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése...* 345.

³⁷⁷ „A professzori karból jóban voltam Benedek Marcellel, fiával Istvánnal, Gyulay Zoltánnal, Fényes Imrével, Miskolczy Dezsővel, Szabó T. Attilával, aztán Juhász Pistáékkal, Makkai Laciékkal, K. Kovács Lacival, Tamás Lajossal, Venczel Józseffel, s másokkal (pl. Imreh Pistával, Jakó Zsigával, Herepei Jánossal).” László Gyula: *1910-ben születtem...* Egy 20. századot végigélt magyar ember emlékezései. Életünk Könyvek, Szombathely, 1995. 135.

Budapestre költözött. Távozásához kollégiumi szerepvállalásának is köze volt, ugyanis egyik pártgyűlésen az a vád merült fel ellene, hogy az intézményt Rajk László szellemében vezette. László Gyula visszaemlékezése szerint ehhez az szolgálhatott alapul, hogy pár fiatal káder elvárásával szemben szemináriumain nem párttörténetet tanított, hanem például Veres Péter *Mit ér az ember, ha magyar* című művét ismertette hallgatóságával, abban a meggyőződésben, hogy diákjai az RKP múltjáról az egyetemi oktatás keretében is tanulhatnak, de a népi írók munkáiról aligha szerezhetnek tudomást. Távozásának szándékában az is megerősítette, hogy közelebbi barátai közül ez idő tájt többeket börtönbüntetésre ítélték.³⁷⁸

Imreh István és László Gyula 1949 után is kapcsolatban maradt. László Gyula hetvenedik születésnapja alkalmából írt levelében Imreh István barátjáról mint példaképéről írt:

„Emberek születnek vénnek s mások életre szólóan fiatalnak. Gyulám nálad ez a helyzet és én nagyon örülök ennek. Másodsorban az én szememben, s gondolom nem vagyok egyedül, mindig is a kolozsvári fiatal férfi vagy, aki a Szamos kanyarban, a Burgya kertben velünk verseng s ránkver súlydobásban, aki a Móricz Kollégiumban fiatal szíveket fiatalít s lelkesít, aki a katedrán tanító-tudós és nagy-nagy magát szerettető sámán. Nekem pedig példakép. Nem tagadhatom szerettem volna hozzád hasonlatos lenni; és igyekeztem tanulni tőled gondolkodási módot, szellemi egyenességet, tiszta, szép beszédet és sok-sok más egyebet. Nem az én feladatam az, hogy értékeljem szerepedet egy korszakban s az sem, hogy mérlegre tegyem mit is adtál vissza múltunkból, milyen valós, igaz emberi öntudattal ajándékoztál meg. Én az emberi kedvességedet köszönöm, amivel annyi kolozsvári fiatalnak s közöttük énnekem is művészetről, tudományról, útbaigazítót, egy életre szólóan kedves és igaz útmutatót adtál, hogy ráébresztettél arra, milyen teli is a világ felfedezni való igazságokkal és dédelgetni való, gyönyörködésre alkalmas szépségekkel. Gyula lelkem, még jó, hogy nem szemben állunk, mert, elérzékenyültnek nem szeretném, ha látnád férfiasnak törekedő barátodat. Jókedved úgy is őrizd meg, hogy mosolyogj egy igen-igen jóízűt azon, hogy a hatvanas vénülők milyen furcsák s magadon is hogy te ennyi évtizedes lehetsz”.³⁷⁹

Ezek ismeretében nem meglepő, hogy amikor László Gyula távozását követően Imreh István professzori kinevezését egy barátjáról szóló „leleplező cikk” megírásától tették függővé, a hűséget karrierjénél előbbre helyezte.³⁸⁰

³⁷⁸ Uo. 36. Az említett személyeket néhány év elteltével szabadon bocsátották.

³⁷⁹ Imreh István László Gyulához küldött levele. Keltezés nélkül. László Gyula kézirat-hagyatéka. A leszármazottak tulajdonában. Az Imreh István által küldött levelekhez való hozzáférést László Zoltánnak tartozom köszönettel.

³⁸⁰ Imreh Máriával készített interjú.

A Móricz Zsigmond Kollégium tagjai szakképesítésüknek megfelelő munkacsoportokban dolgoztak.³⁸¹ Imreh István a közgazdászhallgatókkal foglalkozott,³⁸² akiknek munkatervében az ország gazdaságának és fejlődési irányának megismerése, továbbá egy problémakör részletes vizsgálata szerepelt. A foglalkozások célja az anyaggyűjtés mozzanatainak elsajátítása, a hallgatók elméleti felkészítése és az összegyűjtött források értelmezése során felmerülő problémákkal való szembesítés volt.³⁸³ A kollégisták ezek mellett az EMTI segítségével folytatták a Bálványosváralján gyűjtött cédulák feldolgozását is, továbbá, miután ekkoriban Imreh István a MÁGISZ statisztikai osztályának keretében éppen egy kiskereskedelmi árindex összeállításán dolgozott, a közgazdaságtant tanuló diákok ebbe a kutatásba is bekapcsolódtak.³⁸⁴ Az utóbb említett munka során igénybe vett módszerek egy részét a váraljai kutatások során is alkalmazták. A kollégisták munkájáért cserébe a MÁGISZ élelemmel segített a Móricz Zsigmond Kollégium tagjain.³⁸⁵

Az intézmény keretében időnként előadásokra is sor került,³⁸⁶ sőt égisze alatt kötetek is napvilágot láttak. Többek között előadást tartott Gunda Béla, László Gyula, Gaál Gábor, Kacsó Sándor, Tavaszy Sándor és Szabédi László, aki Györffy István *Néphagyomány és nemzeti művelődés* című munkájáról értekezett. A kollégium szellemiségéről árulkodik, hogy elsőként Erdei Ferenc szárszói előadásának szövegét jelentették meg,³⁸⁷ ezt követően többek között Böződi György, Illyés Gyula, Nagy István, Jordáky Lajos és a „haladó magyar demokratikus hagyományokat” képviselő Petőfi Sándor egy-egy kötete került kiadásra.

Az iskolák és internátusok 1948-as államosítása a Móricz Zsigmond Kollégiumot is megszüntette. Az intézmény hároméves működése azonban nem volt eredmények nélküli. Ezt jelzi részben az, hogy olyan, mára szélesebb körben is ismert személyiségek pályakezdése kötődik hozzá, mint például Benkő Samu, Faragó József, Herédi Gusztáv, Pál Árpád, Keszi

³⁸¹ Közművelődési, társadalomtudomány-gazdasági és magyar-román kapcsolatokat kutató munkaközösség. Katona Szabó István: *A nagy remények kora...* 218.

³⁸² Ők név szerint a következő diákok voltak: Bartha András, Bereczki András, Bukaresti László, Czédly József, Derzsi László, Fey Lajos, Katona Ágnes, Keszi-Harmath Sándor, Nagy Ferenc, [Katona?] Szabó István, Vas Magda. Imreh István: *A Móricz Zsigmond Kollégium ébredése...* 347.

³⁸³ Uo.

³⁸⁴ Uo.

³⁸⁵ Uo. 345.

³⁸⁶ Faragó József Szébedi Lászlónak küldött levelei. 1946. április 12-én és 1964. április 14. In: *A Lázár utcától a Postakert utcáig...* 316–325; Katona Szabó István: *A nagy remények kora...* 348.

³⁸⁷ Erdei Ferenc: *A magyar társadalom*. Minerva, Kolozsvár, 1945.

Harmath Sándor vagy Sütő András,³⁸⁸ másrészt pedig az, hogy szervezeti szabályzatának több eleme a későbbi Józsa Béla Diákotthon működési szabályzatában köszön vissza, tehát egyfajta modellként szolgált számára.³⁸⁹

Imreh István a Móricz Zsigmond Kollégiumban folytatott tevékenységére később is szívesen, szeretettel gondolt vissza. Kollégáit és az intézmény profilját tekintve is olyan közegben dolgozott, melyben jól érezte magát, és azt csinálhatta, amihez igazán értett: fiatalokat nevelt, s közben kutatásra is volt módja.

³⁸⁸ Papp István: *A magyar népi mozgalom története. 1920–1990.* Jaffa, Budapest, 2012. 193; Katona Szabó István: *A nagy remények kora...* 245.

³⁸⁹ Imreh István: *A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése...* 349.

AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDŐSZAKA

Az 1948 és 1989 közötti négy évtized, miután politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi vonatkozásban is számos kontinuus elem jellemzi, a keleti blokk más országához hasonlóan, Romániában is egységes korszaknak tekinthető. Nemzetiségpolitikai vonatkozásban nagyjából négy alkorszakot lehet egymástól elkülöníteni: 1.) 1948–1953, 2.) 1953–1965, 3.) 1965–1974, 4.) 1974–1989.³⁹⁰

Az államszocialista rendszer kiépítésének első lépcsőfoka a szovjet típusú tervgazdálkodás bevezetése volt, ami államosítást, a magántulajdon felszámolását, a nehézipari fejlesztések elindítását, a földek kisajátítását, valamint a kollektív gazdaságok erőszakos megszervezését jelentette. A társadalom feletti ellenőrzést a Szekuritáté (*Direcția Generală a Securității Poporului*) és a Milícia (*Direcția Generală a Miliției*) gyakorolta. Az 1948 augusztusában életbe léptetett tanügyi reformmal és a Köznevelési Minisztérium októberben kelt felsőoktatást szabályozó rendeletével az oktatási intézmények elvesztették autonómiájukat, a Román Tudományos Akadémia 1948 júniusától a Román Népköztársaság Akadémiájává (*Academia Republicii Populare Române*), a Minisztertanácsnak alárendelt állami intézménnyé vált, mely a pártnak volt köteles beszámolni tevékenységéről. Az intézmény tagjait ideológiai alapon megrostálták, az akadémikusok soraiból többek mellett kizárták például Dimitrie Gustit is.

³⁹⁰ A korszakhatárok megvonásakor és a romániai államszocializmus jellemvonásainak megajzolásakor elsősorban Novák Csaba Zoltán kutatásainak eredményeire támaszkodtam. Lásd: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája. 1965–1974.* Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Novák Csaba Zoltán, Pro-Print, Csíkszereda, 2011. 18–102; *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989.* Összeállította Novák Csaba Zoltán, Pro-Print, Csíkszereda, 2017. 11–122.

Az RKP ideológiája az 1948-as hatalomátvétellel vált kizárólagossá. A háború utáni első éveket Kelet-Európában a sztálinizmus ideológiájának adaptálására és a nyugat-európai befolyás minimalizálására tett erőfeszítések jellemezték. A könyvkiadó vállalatok államosításával a publikálás elvesztette korábban élvezett viszonylagos függetlenségét. A cenzúra a hivatalos diskurzustól eltérő elemeket száműzte a nyilvánosságból, a propaganda pedig eleve kijelölt elemekkel töltötte meg azt.³⁹¹

Már az RKP tagjainak 1948-ban elkezdett felülvizsgálatával érzékelhető változás állt be a párt nemzetiségi politikájában. 1949 őszétől sorra kerültek börtönbe az MNSZ integratív nemzetiségi politikát képviselő tagjai, többek között Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Csögör Lajos, Demeter János, Méliusz József és Jordáky Lajos.³⁹² Elsősorban a Szovjetunió által diktált nemzetiségi politikának volt következménye az, hogy a kolozsvári magyar egyetem rövid ideig még működhetett. Ugyanezen okra vezethető vissza az is, hogy Kolozsvár még egy évtizedig abszolút magyar többségű város maradt.³⁹³

Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála nemcsak a Szovjetunióban, hanem az 1950-es évek végére a keleti blokk országaiban is irányváltást eredményezett, ami a történetírás terén is megmutatkozott. Míg korábban a történészeknek tisztán politikai céloknak kellett megfelelniük, az évtized második felére az ideológiai elvárások mellett egyre inkább érvényesülni kezdtek szakmai szempontok is.³⁹⁴ Bővült azoknak a köre, akik írásukat nyomtatásban megjelentethették. A folyamatok irányát jelzi például, hogy 1954 végén konszenzus alakult ki az 1948–1953 között irányadó, marxista-leninista és sztálinista elvek szerint alkotó Mihail Roller és a „rolleriánus” történészgarnitúra háttérbe szorításának szükségességéről.³⁹⁵ Helyettük olyan, nemzeti és kommunista értékek mentén gondolkodó személyek kerültek pozícióba, akiknek két háború közötti munkássága, ha nem is volt teljesen összeegyeztethető a marxizmussal, hajlandók voltak együttműködni a rendszerrel. Ilyen volt például a bukaresti Történeti Intézet vezetőjévé, illetve a Román Akadémia által megjelentetett *Studii* című folyóirat szerkesztőjévé kinevezett Andrei Oțetea, az Akadémia bukaresti Régészeti Intézetének igazgatójává tett Emil Condurachi, a kolozsvári Történeti Inté-

³⁹¹ Erre vonatkozóan lásd bővebben: Györffy Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában.* Komp-Press, Kolozsvár, 2009.

³⁹² Nagy Mihály Zoltán: *Érdekképviseleti lehetőség...* 95.

³⁹³ Bottoni, Stefano: *Az elveszett centrum...* 127.

³⁹⁴ Stoica, Stan: *Istoriografie românească între imperativele ideologice și rigorile profesionale* [Történetírás az ideológiai és szakmai elvárások között. 1953–1965]. 1953–1965. Meronia, București, 2012. 33.

³⁹⁵ *Uo.* 38–47.

zet vezetője, David Prodan vagy a kolozsvári Történeti Intézetet vezető és közben 1957 és 1968 között rektori címet is viselő Constantin Daicoviciu.³⁹⁶

A folyamatokkal természetesen nem mindenki volt elégedett. Az akadémiai tagsággal bíró személyek sorában is megmutatkozó változás kapcsán egy magánlevélben írta Traian Săvulescu biológus, botanikus, a román növénykórtani iskola megalapítója, a akadémia akkori vezetője, hogy „a legutóbbi választások révén olyan emberek kerültek be az Akadémiára, akik nem tudják kiejteni a szocializmus, marxizmus-leninizmus, dialektikus materializmus, szovjet tudomány szavakat... Nem kell sok ahhoz, hogy *elvtársak* helyett *Hölgyeim és Uraimot* halljunk [kiemelés az eredetiben – B.N.]”.³⁹⁷

A politikai irányváltás a múlt újbóli ártértékeléséhez vezetett. A történelmi tárgyú szövegekben a szláv népek és a Szovjetunió szerepe egyre kisebb lett, miközben a román nemzeti értékekre való hivatkozás a korábbinál gyakoribbá vált. A romániai szocialista rendszer nemzeti jellegének felerősödése következtében az 1956 és 1966 közötti időszak a „román Kolozsvár” születésének periódusa volt.³⁹⁸ A lakosság etnikai átalakulásával egy időben zajlott le a nemzetiségi elit háttérbe szorítása és a magyar intézmények megszüntetése, román struktúrákba való beolvasztása is. 1964-ben Kolozsváron központi utasításra átnevezték a magyar utcákat, és eltávolították a kétnyelvű feliratokat tartalmazó táblákat, ami a közterek nemzetiesítésének fontos mozzanatát jelzi.³⁹⁹

A „polgári” szerzők újraértékelésének folyamata 1958–1959-ben lelassult,⁴⁰⁰ az 1960-as években azonban újabb hullámban jelentkezett, 1968-ban érve el a tetőpontot.⁴⁰¹ Közel sem véletlen tehát, hogy Imreh István az 1970-es években érkezett kutatói pályájának zenitjére, ekkor teremtődtek meg ugyanis a kutatás és a publikálás azon feltételei, melyek az érdemi munkavégzést korábban akadályozták. Miközben Románia eltávolodott a Szovjetuniótól és gesztusokat tett a nyugati hatalmak irányába, az RKP intézkedéseket foganatosított a társadalommal való kiegyezés érdekében. A Dej-korszak utolsó éveinek jellemzően fagyos magyarságpolitikája után a vezetés rövid ideig odafigyelt a magyar közösség speciális igényeire is.⁴⁰²

³⁹⁶ Uo. 48.

³⁹⁷ Idézi: Uo.

³⁹⁸ Bottoni, Stefano: *Az elveszett centrum...* 128.

³⁹⁹ Uo. 129. 1987-ben újabb utcanév-módosításokra került sor. Gaál György: *Kolozsvár kétezer esztendeje...* 54.

⁴⁰⁰ Az ideiglenes „fagyás” mindenekelőtt a szovjet csapatok kivonulásának következménye volt, ugyanis ezt követően az RKP szükségét érezte annak, hogy Moszkva iránti hűségéről bizonyosságot tegyen. Stoica, Stan: *Istoriografie românească...* 95; 100.

⁴⁰¹ Uo. 78.

⁴⁰² Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak?*... 32.

1968-ban került sor a pártvezetés romániai magyar értelmiségiek képviselőivel való találkozására. Az itt elért eredmények sorába tartozik többek között az 1969-ben bukaresti székhellyel és kolozsvári fiókszerkesztőséggel létrehozott Kriterion Könyvkiadó megalakítása.⁴⁰³

A Kriterion a korábban szórványosan megjelenő romániai magyar tudományos könyvkiadást intézményesítette.⁴⁰⁴ Ösztönzően hatott a kutatásra, és köteteinek nagy példányszámú terjesztése a szakma képviselőinek laikusokkal folytatott párbeszédét is megélénkítette. A Kriterion úgynevezett „Fehér könyvek” sorozata az erdélyi magyar művelődés jelentős, még kiadatlan vagy már hozzáférhetetlen emlékeit tette jegyzetekkel és bevezető tanulmánnyal ellátva a szakmai és szélesebb nagyközönség számára is hozzáférhetővé.

A bukaresti Nicolae Iorga Történettudományi Intézet Demény Lajos irányítására bízott Nemzetiségi Osztályának létrehozása szintén a politikai irányváltás következménye volt. Az intézet a Székely oklevéltár új sorozatának beindítása mellett (melynek kivitelezésére egyébként a kolozsvári egyetemen oktató Pataki József irányításával került sor) tervbe vette egy, végül meghíúsult, *Tanulmányok a székelyek történetéből* című tanulmánykötet-sorozat elindítását is, melynek szerkesztői munkálataival Imreh Istvánt bízta volna meg.⁴⁰⁵ „Öt hat év távlatában talán sikerül egy átfogó székely történetet megírni” – adott hangot reményeinek Demény Lajos. Az említett mellett Demény Lajos az 1970-es évek elején még két tanulmánykötet-sorozatot látott „kirajzolódni”. A *Tanulmányok az erdélyi magyar feudális kori művelődés múltjából* címűt, melynek gondozására Jakó Zsigmondot szerette volna felkérni, illetve a *Tanulmányok az erdélyi magyar újkori és legújabb kori művelődés történetéből* című sorozatot, melynek szerkesztőjeként Jordáky Lajost látta volna szívesen.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Lásd bővebben: Novák Csaba Zoltán: *Magyarságpolitika a Ceaușescu-korszak második felében...* 45–49.

⁴⁰⁴ Dálnoki Szabó Dénes (Szerk.): *A Kriterion műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 82. A tudományos kötetek megjelentetésének igénye közvetlen kapcsolatba hozható az ún. „irodalom-központúságról” szóló vitával. Vö: Gáll Ernő: *Számvetés...* 127–135.

⁴⁰⁵ Demény Lajos: Nemzetiségtörténeti munkaprogram. *Korunk*. 1971/8. 1131.

⁴⁰⁶ Uo. 1132. Később jött el a számadás ideje. A *Korunk* 1981-es évkönyvében Demény Lajosnak lehetősége volt arra, hogy korábbi írására az elmúlt évek tapasztalatainak tükrében reflektáljon. Ekkor a megvalósítások mérlegét pozitívnak ítélte, mi több a székelyek és a Székelyföld történetének feltárása terén elért eredményeket külön kiemelésre érdemesnek tartott. Az volt a benyomása hogy „Ma már mindjobban körvonalazódik a székely-magyarság régen várt történetének összefoglaló megírása, s nem csupán az igény és a széles társadalmi elvárás, hanem a megvalósítás szintjén is”. Megállapítását nyilván a Kriterion Könyvkiadó által megjelentetett „fehér könyvek” sorozatának székelysége vonatkozó köteteire, illetve a Székely oklevéltár új sorozatának már elkészült, megjelenés előtt álló első darabjára alapozta.

Az „enyhülést” 1971-ben Ceaușescu kínai példára meghirdetett „kulturális forradalma” követte, a kurzusváltás azonban a következő évtizedben éreztette hatását. Ehhez Ceaușescu 1974-es államfővé választása és az ezzel párhuzamosan zajló elitcsere adta meg a feltételeket.⁴⁰⁷ A fenyegetés és a megszorítások ellenére az 1970-es évek a magyar kultúra „jó évei” voltak,⁴⁰⁸ a rendszer nemzetiségellenes jellegének erősödését azonban érezni lehetett Kolozsvár vonatkozásában is. 1974-től a dák–római kontinuitásra való utalásként a város hivatalos nevébe befoglalták a település római nevét, a román nemzetiségű lakosok arányának növekedése statisztikai adatokból kimutatható. Miközben a 20. század elején a város lakosságának 80%-át magyar nemzetiségűek tették ki, a század végére ez az arány a románok javára felcserélődött, s ez elsősorban az iparosításból eredő bevándorlás következménye volt. Miközben az elsődleges nyelv fokozatosan a román lett, a magyar „jelölt”-nyelvvé változott.

1977-ben Imreh Istvánnak egy budapesti konferencián való részvételre vonatkozó kérelmét, Csetri Elek ugyanerre vonatkozó folyamodványához hasonlóan, visszautasították, amit Imreh István nemzetiiségi voltuknak tulajdonított. Igazságtalannak tartotta, hogy miközben román kollégái közül Liviu Maior másodjára van az Egyesült Államokban, Hadrian Daicoviciu Dániában tartózkodik, és Pompiliu Teodor nemrégiben járt Hollandiában, neki a szomszédos Magyarországra sem szabad elmennie.⁴⁰⁹ Úgy gondolta, hogy a szakmai feljebb jutása tekintetében sem mellékes engedmények neki legalább annyira kijárnának, mint román kollégáinak, akik részesültek benne.

A szakirodalomhoz és a levéltári forrásokhoz való hozzáférést fokozatosan megnehezítették, közben a publikálási feltételeket is megszigorították. A történetírás az 1980-as években a propaganda céljainak rendelődt alá. Kettős szerepet töltött be: részben a román nemzeti érzület felébresztését vagy ébren tartását szolgáló eszköz volt, másrészt szerepet vállalt a Ceaușescu házaspár egyeduralmának kiépítésében.⁴¹⁰ A nemzeti kommunista történetírás egyik visszatérő toposza például a „protokronizmus”, a románok minden tekintetben megmutatkozó elsőbbségének tétele lett.⁴¹¹ A magyarok, ha egyáltalán helyet kaptak a történelmi tárgyú szövegekben,

Demény Lajos: Nemzetiségtörténeti munkaprogram. In: Ritoók János (Szerk.): *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár, 1981. 53.

⁴⁰⁷ Novák Csaba Zoltán: *Aranykorszak?*... 98.

⁴⁰⁸ Gáll Ernő: *Számvetés*... 156.

⁴⁰⁹ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja. I 195756. 3. Nota informativă [Jelentés], 1977. november 08. 173.

⁴¹⁰ Novák Csaba Zoltán: *Magyarságpolitika a Ceaușescu-korszak második felében*... 32.

⁴¹¹ Roiban, Cristian: *Ideologie și istoriografie: protocronismul* [Ideológia és történetírás: a protokronizmus]. Editura Universității de Vest, Timișoara, 2014.

egyre több alkalommal ellenséggként jelenítődtek meg.⁴¹² Szabó T. Attila e tekintetben már 1983-ban arról számolt be, hogy:

„E szélsőségesen, túlzóan nacionalista szemléletmód megkívánja azt, hogy az erdélyi népek között a románság gazdasági, társadalmi és művelődési szerepe a másik két népiség, a magyar és a szász fölé emelkedjék, és következésképpen a történetileg igazolható valóságos helyzet fordítottjának alapján állva, a románság lépjen elő a két másik nép tanítómestereként és kizárólag a románság sugározzon a magyarság és a szászság felé gazdasági, társadalmi és művelődési határokat”.⁴¹³

Imreh István számára a megváltozott publikálási feltételek 1985 márciusában váltak nyilvánvalóvá, amikor az *Utunk* két cikkének közlését utasította vissza. Ennek apropóján munkanaplójába lakonikusan jegyezte: „a szájkosár itt kezdődik”.⁴¹⁴ Igaza lett, a következő években ugyanis ő is azok közé tartozott, akiknek a rendszerváltásig Romániában egyetlen nagyobb lélegzetű munkája sem látott napvilágot. Miután a nemzetiségek léte megkérdőjeleződött, az erdélyi magyarsággal foglalkozó kutatók is elvesztették létjogosultságukat.

A nemzetiségek intézményeit és korábban befolyásos pozícióba került elitjét fokozatosan háttérbe szorították. Ez történt többek között Sütő Andrással, Gáll Ernővel és Domokos Gézával is.⁴¹⁵ A politikai-közületi befolyástól megfosztottak sok esetben belső pártcsatornáik felhasználásával a pártvezetés nemzetiségpolitikájának bírálójaként léptek fel, amihez nagy fontossággal bírtak az egyes személyek körül kiépült baráti, szakmai hálózatok.⁴¹⁶ Az ellenzéki mozgalom másik ágának tagjai, mint ahogyan például Egyed Péter, Molnár Gusztáv, Tamás Gáspár Miklós, Szilágyi N. Sándor és Ara Kovács Attila is, az 1970-es években Kolozsváron szocializálódott nemzedék köréből kerültek ki. A kisebbségi magyarságot ért sérelmeket, illetve az emberi jogok be nem tartása miatt megfogalmazott bírálataikat ők már párttól független fórumok igénybevételével artikulálták.⁴¹⁷

A romániai ellenzéki mozgalom legjelentősebb terméke az 1981 decembere és 1983 januárja között 9 számot megérő, Tóth Károly Antal, Ara-Kovács Attila, Tóth Ilona, Keszthelyi András és Szócs Géza szerkesztésében megjelenő *Ellenpontok* című szamizdat kiadvány volt.⁴¹⁸ A kolozsvári értelmiségiek felülreprezentáltságával működő Limes-kör lebukását

⁴¹² Uo. 40.

⁴¹³ Szabó T. Attila: Emlékeztető az erdélyi magyar tudományos munkásság kérdésében. In: *Magyar Kisebbség*. 2013/1. 199.

⁴¹⁴ Imreh István munkanaplójának 1985. március 22-i bejegyzése.

⁴¹⁵ Novák Csaba Zoltán: *Magyarságpolitika a Ceaușescu-korszak második felében...* 36.

⁴¹⁶ Uo. 76–79.

⁴¹⁷ Uo. 87.

⁴¹⁸ Uo. 90.

követően pedig 1988-ban Balázs Sándor a *Kiáltó Szó* című, két számot megért lapot hozta létre.⁴¹⁹

Nyilván voltak olyanok is, akik a párthoz végig hűek maradtak, mások önkéntesen vagy kényszerből háttérbe szorultak, esetenként külső ráhatás eredményeként az ország elhagyása mellett döntöttek. Az emigrációt választók között volt többek között Imreh István fia is, aki 1988 őszén a genetika fejlődésének romániai viszonyok közötti reménytelen távlatait felmérve, egy ausztriai tanulmányút ürügyén hagyta el az országot, hogy aztán Ausztriából Svédországba távozzon.⁴²⁰ A Karolinska Intézet nyugalmazott egyetemi docenseként (*associate professor*) családjával azóta is Stockholmban él.

Imreh István a rendszer struktúráival párhuzamosan létrejött, magát azzal szemben megfogalmazó ellenállási mozgalmakban nem vett részt. Bizonyára habitusa és baloldali értékrendje magyarázza, hogy ehelyett tiltakozásképpen nevét olyan megmozdulásokhoz adta, melyek a rendszerrel szembeni sérelmeinek a rendszer szabályainak betartásával adtak hangot.⁴²¹ Erre vonatkozik az a gyermekei számára is továbbörökített tanítása, mely szerint:

„Van egy láthatatlan határ, egy vörös csík, ha azon átlépsz, akkor lebuksz. Akkor aztán talán hős leszel, de cselekvőképtelenné válsz. Mindig el kell menni, ameddig lehet, a piros csík határáig kell törekedni és egy centivel előtte kell megállni. Aki egy méterrel előtte áll meg, az gyáva”.⁴²²

Az 1980-as évek második felében kibontakozó ellenzéki mozgalmakhoz hasonlóan Kolozsvár lakossága az 1989-es forradalom időszakában is jelentős szerepet vállalt. A temesvári és bukaresti események hírére itt is tömegmegmozdulásokra került sor. Imreh István naplófeljegyzéseiből tudjuk, hogy a kolozsvári tüntetéseken ő maga nem vett részt, az országban zajló eredményekről főként tévén és rádión keresztül értesült.⁴²³

Balázs Sándor, aki a kolozsvári magyar értelmiségi elit ellenzéki megmozdulásainak emblematisztikus szereplőjévé vált, egy Imreh Istvánnal 1995-ben készített interjúbán a történést tételezett múltbéli és jelenbeli politikai passzivitásának okairól faggatta. Álláspontját volt tanárának egyetemi előadásain tapasztalt aktuálpolitikai eseményekre vonatkozó megjegyzé-

⁴¹⁹ Uo. 87.

⁴²⁰ CNSAS, ifj. Imreh István megfigyelési dossziéja. I 005128. 3; Tudós családba született... Beszélgetés Imreh István stockholmi kutatóval. <http://szabadsag.ro/-/tudos-csaladba-szuletett->, 2018. december 9.

⁴²¹ Az ellenállás módjainak megkülönböztetéséhez lásd: Fodor János: Az 1989–1990-es fordulat eseményei Kolozsváron. In: Bárdi Nándor–Gidó Attila–Novák Csaba Zoltán (Szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990)*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 156.

⁴²² Imreh Máriával készített interjú.

⁴²³ Imreh István munkanaplójának 1989 decemberében kelt bejegyzései.

seinek hiányából, illetve abból vonta le, hogy amikor 1989-ben Imreh Istvánt azzal kereste meg, hogy „írjon valami nagyon időszerű, a diktatúrát leleplező cikket (persze névtelenül)”, amelyet a *Kiáltó Szóban* szándékozott leközzölni, interjúalanya kérését azzal utasította vissza, hogy a politizálás nem az ő kenyeré.⁴²⁴ Imreh István egyetértett abban, hogy mindig is ódzkodott „a históriát ideológiai napiparancsként hirdetni, politikai példatárrá silányítani”, az aktuális közéleti problémákra való reflektálatlanságot azonban éppen úgy nem tartotta jellemzőnek magatartására nézve, mint ahogyan cáfolta az ellenzéki mozgalmaktól való távolmaradására vonatkozó megállapítás jogosságát is. Az ominózus interjúban Imreh István arra is felhívta Balázs Sándor figyelmét, hogy:

„Amikor [1989-ben] felkeresett, már éppen három vagy négy olyan nyilatkozat, tiltakozás aláírása után voltam, amelyeket Ceaușescu-ellenes rádióadásban beolvastak –, s ez a diktatúrához való viszonyuláshoz, nevem, lakcímem közlésével, eléggé nyilvánvalóvá tette.”⁴²⁵

A Bolyai, illetve a Babeș–Bolyai Tudományegyetem és a kolozsvári Történeti Intézet alkalmazottjaként

A felsőoktatás 1948-as átszervezésével a kolozsvári magyar egyetemen nyolc kart alakítottak ki, melyeken államilag egységes, kötelező tanterveket vezettek be.⁴²⁶ Az oktatás és a kutatás ideológiai alapja ettől kezdve a marxizmus-leninizmus lett, a szaktárgyakat szovjet példa nyomán átdolgozták, továbbá a tanszemélyzeti tagokat zömében kicserélték, és az egyetemi hallgatók összetételét ideológiai ismervek alapján szelektálták.⁴²⁷

Az egyetemre újonnan bekerülő, fiatal oktatók egy része középiskolai tanárokból került ki, másik részét politikai okok miatt alkalmazták, illetve voltak olyanok is, akik harmad-, negyedéves hallgatóként vagy frissen diplomázottként kerültek katedrára.⁴²⁸ Az utóbbiak közé tartozott Imreh István is, akit 1948. december 15-én a Bolyai Tudományegyetem Jog- és

⁴²⁴ Ne tegyük most a históriát újból a politika rossz hírű és kétes erkölcsű cselédkéjévé. Imreh István és Balázs Sándor beszélgetése. *A Hét*. 1995. július 28. 4; 1.

⁴²⁵ *Uo.*

⁴²⁶ Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások...* 197.

⁴²⁷ Sebestyén Kálmán: Történetkutatás a Bolyai Tudományegyetemen 1949–1959 között. In: Faragó József–Incze Miklós–Katona Szabó István–Sebestyén Kálmán (szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959*. Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete–Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapest, 1999. 90.

⁴²⁸ Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások...* 198. Az egyetem tanszemélyzetének utánpótlásában kimagasló szerepet játszott a Móricz Zsigmond Kollégium. Csetri Elek: A Bolyai Tudományegyetem a politika sodrásában. In: Veress Károly (Szerk.): *Egyetem az idő sodrásában. A Bolyai Társaság szervezésében tartott Bolyai Egyetem Emlékkonferencia előadásai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2006. 26.

Közgazdaságtudományi Karának előadótanárává neveztek ki.⁴²⁹ Hűségesküt 1949. január 2-án tett az egyetem rektori hivatalában. Másokhoz hasonlóan, ezen alkalommal ő is népe iránti hűségéről, a Román Népköztársaság védelméről és törvényeinek tiszteletéről tett fogadalmat, továbbá a szakmai titoktartás mellett kötelezte el magát.⁴³⁰

Egyetemi alkalmazásával egy időben nevezték ki Imreh Istvánt a kolozsvári Történeti Intézet kutatójává (*colaborator permanent*), ahol mellette dolgozott még többek között Ferenczi István, Jakó Zsigmond, Pataki József, Benkő Samu és Egyed Ákos is.

Strukturális szempontból a kutatóintézet három részlegből állt (ókortörténet, középkortörténet és munkásmozgalom), melyek munkacsoportokra tagolódtak. Később az ókortörténeti és régészeti, illetve a Románia története szekciók működtek az intézmény keretében, az utóbbi pedig magában foglalta a középkorral, újkorral és jelenkorral, illetve a művészettörténettel foglalkozó részlegeket.⁴³¹ Az ily módon felépülő intézmény tevékenységének egyik legfontosabb területét az egymással párhuzamosan futó forráskiadvány-sorozatok jelentették.

Imreh István, ahogyan Markos András is, Venczel József támogatásával került oktatóként az egyetemre. Kinevezésük nem volt váratlan. A Bolyai Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv és Történettudományi Karának 1947 márciusában tartott gyűlésén Venczel József kifejtette már, hogy „idő kérdése az is, hogy az ETI két tanársegédje (Imreh István és Markos András) mikor kerül át a karra”.⁴³² Mire azonban pártfogoltjai alkalmazásba kerültek, az egyetem 1945 októberétől statisztikát és szociológiát előadó professzora a tisztogatások áldozata lett. Venczel József első letartóztatására 1947 elején került sor, ekkor két hónapra internálták. Szabadlábba helyezését követően az egyetemen már nem taníthatott, így 1950 februárjáig,

⁴²⁹ *Istoricul Imreh Ștefan... 2.*

⁴³⁰ Az eskü szövege a következőképpen hangzott: „Jur de a fi credincios poporului și de a apăra Republica Populară Română împotriva dușmanilor din afară și din natură. Jur a respecta legiile Republicei Populare Române și a păstra secretul de serviciu.” [Fogadom, hogy a néphez hű leszek, és a Román Népköztársaságot belső és külső ellenségeitől egyaránt megvédek. Fogadom, hogy a Román Népköztársaság törvényeit tiszteletben tartom és a szakmai titoktartás kötelezettségének eleget teszek.]. ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 63. Imreh István egyetemi tanár iratai. 388–399.

⁴³¹ Pleșa Liviu: *Istoriografia clujeană sub supravegherea Securității (1945–1965)* [Kolozsvári történetírás az Szekuritáté megfigyeléseinek tükrében. 1945–1965]. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017. 218.

⁴³² ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 63. Jegyzőkönyv a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1947. március 1-én tartott üléséről. 38–41.

második letartóztatásáig, az EME levéltárának megbízott igazgatójaként működött.⁴³³

Imreh István 1949-től 1950-ig az egyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán magyar nyelven román gazdaságtörténetet, illetve, Venczel József óráit megörökölve, statisztikát és módszertant adott elő a közgazdászhallgatóknak, továbbá jogtörténetet a jogtudományi képzésben részt vevő diákoknak. A kéziratanyagban több előadásvázlata és kurzusa is fennmaradt. A 139 lap terjedelmű, 1948/1949-es tanévben készült statisztikai jegyzet arról tanúskodik, hogy a statisztikai alapfogalmakat jó pedagógiai érzékkel, interaktív módszereket is igénybe véve próbálta átadni diákjainak. A román állam és jog története című jegyzet hangsúlyos része a szokásjogról szól. Imreh István két elsőéves jogászhallgató szemináriumi dolgozatát is megőrizte. Egyik a székely falutörvényekről, másik a székely közbirtokosság fejlődéséről szól, amiből látszik, hogy saját kutatásainak eredményeit is becsempészte előadásaira. Az 1948/1949-es évszámot viselő *Románia gazdaságtörténete* című kézirat előadásvázlat a kezdetektől 1848-ig tekinti át Románia gazdaságtörténetét, a címnél azonban jóval szélesebb merítéssel tálalva a témát. 1950-ből egy másik gazdaságtörténeti előadásokat tartalmazó kézirat is fennmaradt kézirat és gépelt formában egyaránt.⁴³⁴ A hagyatékban fellelhető többi vázlatához hasonlóan ez is arról tanúskodik, hogy az említett tárgyak oktatásához Imreh István megfelelő felkészültséggel rendelkezett, jöllehet, saját elmondása szerint a tanítás kezdetben nehéznek bizonyult.⁴³⁵

A Ferenc József Tudományegyetem keretében külön működő jogi és közgazdasági képzés 1945-ös összevonásának fő oka a tanerőhiány volt. Imreh István mellett az 1948-as tanügyi reform életbe léptetését követően került a karra többek között Csendes Zoltán, Molnár Miklós, Keszi Harmath Sándor, valamint Kerekes Jenő is. A dékáni tisztséget Jordáky Lajost viselte, tőle ezt a funkciót Demeter János örökölte meg (1948–1951), aki korábban az MNSZ egyik vezetője, illetve Kolozsvár alpolgármestere volt.

⁴³³ 1961-es szabadulását követően először a kolozsvári Deservirea Szövetkezet alkalmazásában dolgozott kerámiafestőként, majd az Arta Populară Szövetkezetnél bábfigurafestőként, ezt követően 1969 áprilisáig az Állami Filharmónia kottamásolója volt. Magyarai Tivadar: Venczel József élete és munkássága. In: Veres Valér, Magyarai Tivadar (Szerk.): *Tanulmányok Venczel József munkásságáról. Az erdélyi magyar társadalomkutatás kezdetei.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2004. 20; *Romániai magyar irodalmi lexikon*, Venczel József, <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4999/>, 2016. május 9.

⁴³⁴ Sipos Gábor: Imreh István, a tanár. Kézirat. Köszönettel tartozom Sipos Gábornak, hogy kéziratát publikálás előtt rendelkezésemre bocsátotta.

⁴³⁵ Aki a tornác küszöbén állt. Imreh István történészprofesszorral beszélget Sebestyén Kálmán. *Honismeret*. 2003/2. 65.

Az egyetem oktatói számára a tanügyi reformot közvetlenül követő időszak legnagyobb nehézségét az Oktatási Minisztérium által, szovjet minta alapján bevezetett, kötelező érvényű, egységes tanterv okozta. Ez ugyanis számos, addig egyáltalán nem tanított diszciplína oktatását írta elő, továbbá hatályon kívül helyezte a korábban forgalomban lévő tankönyveket, kurzusokat, miközben a szovjet társadalmi és gazdasági elméleteket összegző szakirodalom még nem állt rendelkezésre.⁴³⁶ A kommunista hatalomátvételt követően nyilván időre volt szükség ahhoz, hogy a párt által meghatározott direktívákat és fogalomrendszert a társadalom s főként az elit megismerje.⁴³⁷ Imreh István erőfeszítéseiről munkanaplójának ez idő tájt keletkezett azon bejegyzései tanúskodnak, melyek a napisajtó, brosrák és más propagandatermékek tanulmányozására vonatkoznak. Ezeken kívül, más kulturális intézményekhez hasonlóan, David Prodan visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a kolozsvári Történeti Intézet is rendszeresen tartott ideológiai képzéseket.⁴³⁸

A közgazdászképzés újbóli átszervezésével párhuzamosan⁴³⁹ 1950-ben Imreh Istvánt az egyetem Történelemtudományi Karára helyezték, ahol először a Román Népköztársaság Története tanszék tagjaként oktatott. A váltás a tantárgyak előadásakor kötelező érvénnyel bíró ideológia elvárásokon túl azért sem volt egyszerű számára, mert végzettségét tekintve közgazdász volt, a történelmi alapismeretek elsajátítása pedig többletenergia igényelt. A feszített tempó egészségi állapotára is kihatott. 1950 őszén az állandósuló fáradtság és a gyakori betegségek következtében Kolozsvár főterén ájult el.⁴⁴⁰ Sűrűn jelentkező és egyre hosszabb ideig tartó megfázá-

⁴³⁶ Kerekes Jenő: Jogász- és közgazdászképzés a Bolyai Tudományegyetemen. In: Veress Károly (Szerk.): *Egyetem az idő sodrában...* 49–50.

⁴³⁷ Utóbbira vonatkozóan lásd: Thom, Françoise: *Limba de lemn* [Fanyelv]. Humanitas, București, 1993.

⁴³⁸ Pleșa Liviu: *Istoriografia clujeană...* 247.

⁴³⁹ 1951 őszén a Babeș, illetve a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karának egyesítésével hozták létre Kolozsváron a Jog- és Közgazdaságtudományi Főiskolát. Az intézményben egy magyar és egy román nyelvű jogi, illetve egy magyar nyelvű közgazdaságtudományi szekció működött. A főiskola igazgatója Teodor Mihailescu, aligazgatója pedig Demeter János volt. A jogász- és közgazdászképzés mindössze két tanévig zajlott ebben a struktúrában. 1953-ban a főiskolát felszámolták, így a képzés az 1951 előtti módon folytatódott, annyi különbséggel, hogy a Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Kara a Marianum épületébe költözött. Miután a Közoktatásügyi Minisztérium 1954. évi rendelete szerint az egyetemi közgazdászképzést a fővárosba koncentrálták, a Bolyai Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karára 1958-ig nem engedélyezték új diákok felvételét. 1961 őszén a Babeș–Bolyai Tudományegyetemen Közgazdaságtudományi Kart hoztak létre, ahol 2000-ig kizárólag román nyelvű képzés zajlott. Kerekes Jenő: Jogász- és közgazdászképzés a Bolyai Tudományegyetemen. In: *Egyetem az idő sodrában...* 51–53.

⁴⁴⁰ Imreh István munkanaplójának 1950. október 18-i bejegyzése. Ugyanezen év karácsonyán 11 órát cédulázott. Imreh István munkanaplójának 1950. december 24-i bejegyzése.

sai⁴⁴¹ 1951 februárjában mandulájának kivételéhez vezettek.⁴⁴² Megfázásai azonban a későbbiekben is gyakoriak, és viszonylag hosszú lefolyásúak voltak.

Imreh István kézírathagyatékában ebből az időből egy *RNK története, középkor* című 54 lapos előadásvázlat maradt ránk, mely tárgyat másodéves hallgatóknak adta elő, külön figyelmet fordítva Erdély történetére, időben a 17. század végéig jutva el. Az *RNK története, új- és legújabbkor* című, 241 lapos gépelt kurzus a következő évi tárgyat képezhette.⁴⁴³

1951-ben idősebb Imreh István kuláklístára került, és kizárták a RKP-ból, aminek az 1944-ig birtokában lévő vegyeskereskedés és kocsmá, illetve az ezt követően vásárolt ingatlan, cséplőgép és 3 hektár föld volt az oka.⁴⁴⁴ Az intézkedés Imreh István egyetemi állását is megingatta. Miután 1947-ben második, Mária névre keresztelt gyermeke is megszületett, továbbá Höhn Mária a házasságkötést követő rövid időt leszámítva, amikor könyvelőként dolgozott, férje akaratának engedve háztartásbeli volt,⁴⁴⁵ Imreh Istvánnak családfenntartóként kellett állása elvesztésének lehetőségével szembesülnie. Abban, hogy státusát sikerült megtartania, bizonyára szerepe volt annak, hogy korán belépett a RKP-ba, továbbá, hogy 1951–1952-ben párthűségét tanárként és írásaiban egyaránt bizonyította. Hogy kommunista pártbeli tagságának közvetlen köze lehetett állásának megmaradásához, azt a párttagsággal nem rendelkező Egyed Ákos példája is illusztrálja, akit éppen 1951-ben, családjának kuláklístára kerülése miatt, végleg eltávolítottak az egyetemről.⁴⁴⁶

Az 1950-es évek elején a tanári munka mellett Imreh Istvánnak kollégáihoz hasonlóan más tevékenységet is vállalnia kellett. Így például orosz nyelvtanfolyamokon, folyóiratszemléken és a szovjet történettudomány eredményeinek megvitatásának céljával összehívott gyűléseken, illetve tanszéki jegyzetbírálókon vett részt, ezek mellett az állami ünnepségeknek és különféle gyűléseknek is állandó résztvevője volt. Az egyetemi gyűléseken való jelenlét számára, párttagságából kifolyólag, a későbbiekben is kötelező maradt, ugyanis az egyetem Történelem és Filozófia Karának alapszervezeti tagságával is rendelkezett.

⁴⁴¹ 1951 januárjában betegsége súlyosbodott, így ekkoriban csak nehezen és keveset tudott dolgozni.

⁴⁴² Imreh István munkanaplójának 1951. február 2-i bejegyzése.

⁴⁴³ Sipos Gábor: Imreh István, a tanár. Kézirat.

⁴⁴⁴ CNSAS Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 195756. 1. Imreh István életrajzi adatai. 1968. április 05. 1.

⁴⁴⁵ Ebben az időszakban otthonukban cselédet tartottak.

⁴⁴⁶ Pál Judit: Egyed Ákos nyolcvanéves. In: Pál Judit, Sipos Gábor (Szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésnek nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2010. 7.

A Bolyai Tudományegyetem Történettudományi Karán a Babeş Tudományegyetem tanárai is tartottak előadásokat, de a két egyetem az internacionalizmus és a „román–magyar barátság” jegyében ezenkívül is számos közös programot szervezett. Vendégtanárként az 1950-es években Constantin Daicoviciu, Nicolae Lascu, Kurt Horedt, Martin Macrea, Francisc Pall és David Prodan szinte minden évben megfordult a Bolyai Tudományegyetemen. Bányai László, Cselényi Béla és Ferenczi István voltak, akik ezeket a román egyetemen viszonzták.⁴⁴⁷ A két intézmény közti tanárcserék mellett a tudományos munka összehangolásának címén 1955-ben, 1956-ban, 1958-ban és 1959-ben a Bolyai, illetve a Victor Babeş Tudományegyetem tanárai közös tudományos üléseket szerveztek.⁴⁴⁸

Az üléseken előadóként Imreh István is részt vett.⁴⁴⁹ Az előadásokban az úgynevezett „kiemelt témák domináltak”, így hangsúlyt kapott például a „román országok török ellenes felszabadító harca” vagy a parasztság „feudalizmus-ellenes” mozgalmi. Az erdélyi magyarság történetéről egyre inkább csak a kapcsolattörténet révén esett szó.⁴⁵⁰ Ha valaki a romániai magyarság történetének bemutatása során a román fejedelemségekre nem helyezett megfelelően nagy hangsúlyt, az könnyen megkapta a „nacionalista” címkét.

A két egyetem közös rendezvényein Imreh István, noha ekkoriban papírfoma szerint még magyarul is felszólalhatott volna, nyelvtudásának hiányosságai ellenére románul beszélt. Így történt ez a Bolyai és a Babeş Tudományegyetem azon gyűlésén is, melyről „Gyurka János” fedőnevű ügynök a Szekuritátét is tájékoztatta. Imreh Istvánnal a magyarul megírt szöveg románra fordítása során kapcsolatba kerülő illető jelentésében megbízóját olyan, nem meggyőződésből, hanem érdekből cselekvő opportunistá személyként jellemezte, akinek semmi kétsége nincs a románok nacionalizmusa felől.⁴⁵¹

A *Studia Universitatum Victor Babeş et Bolyai* című, magyar és román nyelvű tanulmányokat egyaránt közlő sorozatban, melyet Takács Lajos és Constantin Daicoviciu szerkesztett, többek között Jakó Zsigmond, Pataki József, Ferenczi István, Kovács József és Imreh István is írt tanulmányokat. A folyóirat hasábjain az 1950-es évek végén Imreh István a bereckiek 19.

⁴⁴⁷ Bodor András: A Történettudományi Kar. In: Faragó József–Incze Miklós–Katona Szabó István–Sebestyén Kálmán (Szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem...* 76.

⁴⁴⁸ Sebestyén Kálmán: *Történetkutatás a Bolyai Tudományegyetemen...* 104.

⁴⁴⁹ Lásd például Imreh István munkanaplójának 1955. május 13. és 15.; 1956. december 14. és 16.; 1958. május 25. és 29.; illetve 1959. május 20. és 22. közötti bejegyzéseit.

⁴⁵⁰ Sebestyén Kálmán: *Történetkutatás a Bolyai Tudományegyetemen...* 96.

⁴⁵¹ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 195756. 1. Nota informatică [Jelentés], 1951. február 21. 6.

század végi moldvai kapcsolatairól értekezett.⁴⁵² Miután a történeti irodalomban sok szó esett a magyar és román parasztság együttes felkeléseiről és a „forradalmi osztályok” közös harcáról, továbbá a két nép történelmi személyiségeinek baráti kapcsolatairól, azon a véleményen volt, hogy olyan kutatásokra van szükség, amelyek az interetnikus kapcsolatokat a mindennapok perspektívájából mutatják be.

Imreh Istvánnak 1949 és 1953 között mindösszesen négy (1952-ben közzölt) cikke jelent meg magyar nyelven, kettő az *Utunk*, illetve egy-egy az *Irodalmi Almanach* és az *Új Út* hasábjain.⁴⁵³ Ehhez hasonlóan 1948 és 1950 között, illetve 1952-ben és 1954-ben Jakó Zsigmondnak egyetlen közlése sem látott napvilágot.⁴⁵⁴ A történetírás „hullámvölgyét”, ahogyan azt Sebestyén Kálmán nevezte,⁴⁵⁵ a magyar nyelvű publikációs fórumok hiánya,⁴⁵⁶ valamint a szigorú, de az érintettek számára egyelőre homályos ideológiai koordináták magyarázzák.

Az 1950-es évek elején a Gaál Gábor szerkesztésében megjelenő *Utunk* hasábjain közzölt, *A győzelem és függetlenség napja* című cikkében⁴⁵⁷ Imreh István a május 9-i kettős évforduló alkalmából a román történelem 1877 és 1952 közötti majd egy évszázadát tekintette át. Írásában hangsúlyos helyet kapott a függetlenség kivívásában és a „fasizmus” szembeni győzelemben egyaránt szerepet játszó orosz segítség és a „népi” szolidaritás, melyeket a bojárok és a nyugati hatalmak elnyomásával állított szembe. Cikkében 1948. augusztus 23-át a kizsákmányolás korszakának végeként interpretálta, az aktuális viszonyokra vonatkozóan pedig megállapította, hogy:

„Országunk ma a világ dolgozóinak lángeszű tanítómestere, a Sztálin elvtárs vezette békétábor része. S azok, akik 1877-ben is ellenségesen állottak szembe függetlenségünk kivívásával, hiába igyekeznek eltiporni államunk szuverenitását, ma szocializmust építő szabad ország legyőzhetetlen népével találják szembe magukat”.⁴⁵⁸

⁴⁵² Imreh István: A bereckiek moldvai kapcsolatairól a 19. század első felében. *Studia Universitatum Victor Babeş et Bolyai*. 1958/2. 83–93.

⁴⁵³ Imreh István irodalmi munkásságának könyvészete... 537–555.

⁴⁵⁴ Jakó Zsigmond irodalmi munkásságának könyvészete. In: Kovács András-Sipos Gábor–Tonk Sándor (Szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár. 1996. 579–604.

⁴⁵⁵ Sebestyén Kálmán: *Történetkutatás a Bolyai Tudományegyetemen...* 91.

⁴⁵⁶ Hogy Imreh Istvánnak 1954-ben, illetve 1955-ben munkái román nyelven láttak napvilágot, annak a magyar nyelvű szövegek kiadására (is) szakosodott fórumok hiánya volt az elsődleges oka, de ideológiai szempontból is kíváncs volt a magyar anyanyelvű kutatók román nyelvű közegben való jelenléte.

⁴⁵⁷ Imreh István: A győzelem és függetlenség napja. *Utunk*. 1952/19. 1–2.

⁴⁵⁸ *Uo.* 2.

Imreh Istvánnak ugyancsak 1952-ben közzétett, az 1848–1849-es események tematikájához kapcsolódó írásai a korszak szellemiségének nyomait hasonlóképpen magukon viselik. Cikkeiben a szabadságharc polgári demokratikus forradalomként jelenik meg, melynek során a román és magyar munkások a paraszttal együtt lázadtak fel a burzsoázia, a kizsákmányoló réteg ellen. Ebben az értelmezésben a forradalom olyan egyéniségei, mint Gábor Áron, Nicolae Bălcescu és Kossuth Lajos a „nép” akarátának kifejezői. Sorsuk tehát reprezentatív, az elnyomottak mozgásterét és életlehetőségeit illusztrálják. Az 1848 előtti viszonyokra vonatkozóan Imreh István ezt a megközelítést azért gondolta legitimnek, mert az egyén sorsának alakításában a társadalmi normákat a későbbieknél meghatározóbbnak gondolta.

Jellemző, hogy miközben Imreh István Bălcescut kizárólag pozitív jelzőkkel illette, Kossuth kapcsán kritikus megjegyzéseinek is hangot adott. Bălcescúra vonatkozóan írta, hogy:

„Fel akarta szabadítani a parasztságot, földhöz juttatni őket, megszüntetve a bojári kizsákmányolást, »emberi, honpolgári és nemzeti jogaiba« akarta helyezni a jobbágyságot egy olyan demokratikus köztársaságban, ahol a szabadság, jogegyenlőség és a »nép szuverenitása« uralkodik. A forradalomtól várta, a forradalom útján akarta kiharcolni az összes románok egységbe forrasztását, nemzetté válását. Nemzetté, amely élhet »a szabadság örök jogával«, »szuverén módon intézheti belügyeit« és szembeállhat az ország leigázására törő, jogainak eltiprására kész hatalommal”.⁴⁵⁹

Kossuthnak a hazaszeretetét, „a forradalmi nép legyőzhetetlenségébe vetett hitét”, „tántoríthatatlan hűségét a függetlenség eszméjéhez”, illetve „merész forradalmár” mivoltát elismerésben részesítette, de ehhez azt is hozzátette, hogy „nézetei már saját korában sem voltak teljes egészükben következetesen haladóak. Nem egy kérdésben – s így a nemzetiségi kérdés megítélésében is – tévedett”.⁴⁶⁰

A két, imént említett személyiség által megtestesített ideálok aktualitására vonatkozóan írta, hogy:

„Bălcescut és Kossuthot ünnepelve, ma is erőt meríthetünk eszméikből, tetteikből és megtanulhatjuk azt, hogy a román és magyar nép történetének azok a legragyogóbb lapjai, amikor harcát a nemzetközi haladás ügyével kapcsolta össze. Mi ma cselekvő részesei vagyunk népünk története legragyogóbb napjainak és mi, a szocializmust építő dolgozók jobban következetesebben tudjuk megoldani az előttünk álló nagy feladatot, mint forradalmár elődeink – hiszen számunkra a Szovjetunió, a béke országa, a kommunizmus építésének országa mutatja az utat”.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Imreh István: Bălcescu és Kossuth. *Irodalmi Almanach*. 1952/6. 675.

⁴⁶⁰ Uo. 680.

⁴⁶¹ Uo. 688.

A szabadságharc leverésekor passzív európai hatalmak és a status quo fenntartásában érdekelt „tőkések”, nemesek, főpapok, mágnások Imreh István ezen írásában is negatív fényben tűnnek fel. A polgári történetírás pedig azért részesül bírálathoz, mert az a nép jelentőségének felismerése helyett az uralkodókkal foglalkozott, ezáltal tagadva meg 1848 örökségét. Cikkében mindezt a következőképpen fogalmazta meg:

„A polgári történetírásnak nem volt érdeke a valóság megmutatása, hiszen a múlt becsületes feltárása őket leplezte volna le. Nem kapott helyet írásában az, hogy a két nép uralkodóosztálya mind a román, mind a magyar népet elnyomta, kizsákmányolta, az, hogy a két nép sorsa közös volt és épp ezért közösen is harcolt felszabadulásáért. A Budai Nagy Antal, Dózsa, Horea, Varga Katalin vezetésével harcoló parasztok felkeléseinek a két nép összefogására, együttes harcára vonatkozó emlékeit elhallgatták vagy meghamisították. Ez volt a sorsa az 1848-as évek történetének is. Bármilyen formában vetették fel, bármilyen vonatkozását emelték ki, azonnal jelentkezett a hamisítás szándéka, a nemzeti gyűlölség uszítása.”⁴⁶²

Imreh Istvánnak az 1848–1849-es eseményekről nyújtott képe teljes mértékben igazodik az RKP forradalomról kialakított narratívájához. Hogy ez mennyire így van, arra jó példa a Székely Nemzeti Múzeum 1948. március 15-én nyílt centenáriumi emlékkiállítása, melyet a megnyitó alkalmával az akkoriban Politikai Bizottsági tagsággal is bíró Luka László (Vasile Luca) méltatott. Ünnepi beszédében a következőket mondta:

„Az 1848 márciusában kitört magyar nemzeti szociális szabadságharc valamint a polgári demokratikus forradalom száz éves évfordulója alkalmával örömmel üdvözljük a magyar és román nép egymásra találását is. A román és magyar ma együtt ünnepli a szabadságharc emlékét. Ezt a csodát a Romániában és Magyarországon megteremtett népi demokrácia valósította meg. Az az eszme amelyért a népek igazi vezetői és hősi fiai mint Bálcescu és Petőfi és a népi hősök százai mint Gábor Áron a megyénk fia harcoltak és mártír halált haltak, ma napról napra megvalósul. A kis népek mind jobban összefognak hogy szabadságjogukat nemzeti függetlenségüket biztosítsák a nemzetközi imperializmus ellen. Ma azok a népek kiket a reakció félrevezetett és a múltban egymást támadták, együtt a nagy Szovjetunióval a kis népek igazi barátjával harcolnak a békéért szabadságért és nemzeti függetlenségük biztosításáért. Gábor Áron és a többi nagy a nép soraiból kinőtt hősök emléke példa lesz a jövő nemzedékeknek az igazi demokrácia a szocializmus megvalósító harcában, mely örökre megsemmisíti ember ember általi kizsákmányolását”.⁴⁶³

A *Székely szabadságharcosok hagyományok* című, ugyancsak 1952-ben közzölt cikkében Imreh István arról írt, hogy a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásával megvalósult a nemzeti kisebbségek román néppel való tel-

⁴⁶² Uo. 683.

⁴⁶³ Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban SZNM), Vendégkönyv. 1948. március 15. – 1949. július 16.

jes jogegyenlősége, mégpedig a Szovjetuniót követve, „ahol harmonikusan olvadnak a népek nemzeti hagyományai és a Szovjetunió dolgozóinak közös érdekei. A szovjet hazafiság nem választja el, hanem ellenkezőleg, egységes testvéri családba tömöríti országunk valamennyi nemzetét és népét”.⁴⁶⁴ A cikk címében is megjelenő „szabadságharcos hagyományok” a székely és román nép földesurak, vajdák, fejedelmek, törökök, Habsburgok, „tőkés földesúri elnyomás és kizsákmányolás”⁴⁶⁵ elleni „harcára” utal.

A „polgári történetírás” ez alkalommal sem mentesült a bírálattól. A történelemkönyvek hasábjain sokáig élő „szabad székely nemzetre” vonatkozó tételt Imreh István szándékos hamisításként értelmezte, mondván, hogy

„ez az egész mítosz nem tévedés, nem a történeti okmányok félreismerésén alapszik. Gyökere a burzsoáziának az a célzatos törekvése, amely a székely néppel azt akarta elhitetni, hogy története osztályharc-mentes, hogy osztályok közöttük sose léteztek. Szívósan küzdöttek e teóriáért és a felszabadulás után az elvtelen »nemzeti egység« hazug frázisai ezt a vonalat folytatták egészen V[asile] Luca hírhedt antimarxista tételéig. Amely szerint »a székelyföldön nincs kulák«”.⁴⁶⁶

Vasile Luca azaz Luka László bírálatának oka, hogy 1952 májusában kizárták a pártból, s a gazdasági kudarcok bűnbakjává tették, így az RKP hatalmának megszilárdításában részt vállaló, korábban nagyra becsült káderre Imreh István ezen írásának megjelenésekor már csak ilyen és ehhez hasonló szövegkörnyezetben lehetett hivatkozni.

Arra a kérdésre hogy „Milyen volt hát valójában a székely nép helyzete a feudalizmus századaiban?”,⁴⁶⁷ az előbbieik ismeretében nem meglepő Imreh István válasza: „Olyan, mint az orosz, a román és a többi kelet-európai népé. Kezdetben még megőrizték a régi nemzetiségi szervezetben biztosított szabadságjogokat: a társadalmi egyenlőséget s azt, hogy maguk alkotta ősi szokásjogok alapján éltek,” a feudális viszonyok megszilárdulásával azonban jobbágysorba sülyedtek.⁴⁶⁸ Történelmük éppen ezért az elnyomással szemben folytatott közös harcuk szüntelen sorozata.

A fentiekben ismertetett cikkek iskolapéldái a sztálinista propaganda termékeinek. Sűrítetten vonultatják fel azokat a tételeket, melyek a korokban nyomdafestéket látott munkák mindenikében visszaköszönnék.⁴⁶⁹ Elkülönítik a vulgármarxizmus duális történelemszemléletének „jó” és „rossz” szereplőit, ellenérdekeltséget tételezve a „haladók” és a „reakci-

⁴⁶⁴ Imreh István: Székely szabadságharcos hagyományok. *Utunk*. 1952/37. 4.

⁴⁶⁵ Uo.

⁴⁶⁶ Uo.

⁴⁶⁷ Uo.

⁴⁶⁸ Uo.

⁴⁶⁹ Lásd: Györffy Gábor: *Cenzúra és propaganda...* 53–97.

ósok” között, azaz a „parasztok” és a „kulákok” között, a „proletárok” és a „tőkések” között, a „népi demokráciák” és az „imperialista hatalmak” között, a „békétábor tagjai” és a „háborús uszítók” között⁴⁷⁰ vagy éppen a marxista történetírók és a „polgári történetírás” között. A Román Kommunista Pártot a „nép” akaratának artikulációjaként jelenítik meg, így mindent, ami az általa egyedül igaznak tartott ideológiával vagy akarattal szembemegy, azt egyúttal népellenes cselekedetnek is minősítik.⁴⁷¹

A fasizmussal szembeni „harc” motívuma és az ebben kulcsszerepet játszó Szovjetunió érdemeinek hangsúlyos jelenléte ugyancsak a korszak ideológiájának jellemző vonása.⁴⁷² A sovinizmus leküzdésének feladatát elsősorban a magyar nyelvű lapok tartották magukénak. Miközben a román nacionalizmus problémáját óvatosan megkerülték, a magyar nemzeti elfogultságot, mintegy az önkritika jegyében, szigorúan elítélték.⁴⁷³ Az etnikai szembenállás helyett az osztályharcot téve a történelem mozgatórugójává, a román és magyar nép együttes, kizsákmányolókkal szembeni harca kapott nagyobb teret. Ahogy a nemzetiségi kisebbségek jogegyenlőségét Imreh István is beteljesültnek látta, a korszak magyar nyelvű sajtójára általában jellemző volt, annak a tételnek a román lapokból való átvétele, mely szerint a „népi demokrácia” megoldást hozott az erdélyi magyarok helyzetére is.⁴⁷⁴

Imreh István 1952-ben megjelent cikkeihez való későbbi viszonyulását jelzi, hogy amikor irodalmi munkásságának jegyzékét elkészítette, akkor a *Székely szabadságharcos hagyományok* című írásának bibliográfiai adatait tartalmazó cédula szélére ceruzával odaírta, hogy „rossz!”, *A győzelem és a függetlenség napja* című cikkének leírását tartalmazó cédulára pedig pirossal jegyezte, hogy „ezt már nem vállalom!”⁴⁷⁵ Hogy a későbbiekben az 1950-es évek elején publikált cikkekhez hasonlóan propagandisztikus írása alig jelent meg, azt részben a sztálinista korszakot követő kurzusváltás, részben pedig az magyarázza, hogy Imreh István is egyre inkább olyan pozícióba került, ahonnan már visszautasíthatott egy-egy számára terhes felkérést.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ Uo. 55.

⁴⁷¹ Uo. 56.

⁴⁷² Uo.

⁴⁷³ Uo. 57. A román sovinizmusról kizárólag olyan szöveggörnyezetben eshetett szó, amelyben a magyar és román demokratikus erők sovinizmussal szembeni együttes fellépésről volt szó.

⁴⁷⁴ Uo. 59.

⁴⁷⁵ EME, Imreh István kézírathagyatéka, 16. doboz. 216.b. tétel.

⁴⁷⁶ 1966 szeptemberében például „Dan Gheorghe” számolt be arról, hogy Imreh István visszautasította egy, a feudális uralkodók visszaéléseit tárgyaló tanulmányra vonatkozó felkérést. CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I. 195756. 1. Nota informativă [Jelentés], 59.

Noha apjának kuláklístára kerülését követően állását sikerült megtartania, „előnytelen” származása az egyetemi ranglétrán való előrehaladását megakasztotta. 1948 decemberében Imreh István mint előadótanár kapott megbízatást az egyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karán. A Történelem Karra való áthelyezése visszalépést jelentett, ugyanis adjunktussá fokozták le. Noha előléptetéséhez már 1954 októberében előkészítette az iratokat,⁴⁷⁷ előadótanári kinevezést csak 1959 októberében kapott.⁴⁷⁸ Tanári működésének további 24 éve alatt professzori címhez nem jutott, hasonlóan például Csetri Elekhez és Pataki Józsefhez, illetve ellentétben Jakó Zsigmonddal, aki volt akkora tekintély, hogy párttagság nélkül lehetett 1947 és 1981 között, kisebb megszakítással, a kolozsvári egyetem magyarul, illetve később magyarul is oktató professzora.

1953-tól Imreh István az újonnan megalakult, Bodor András irányítására bízott egyetemes történeti tanszékre került, ahol az 1950-es években több területet lefedő órákat hirdetett meg.⁴⁷⁹ Kézirathagyatékában példának okáért fennmaradt az 1954-es év tavaszán keletkezett *Bevezetés a történeti kutatómunka módszerébe* című anyaga, melyet heti két alkalommal oktatott a harmadéves diákok számára. Az elmélet áttekintéssel indított, majd a tudományos kutatómunka további fázisait vette sorra.

A *Székely faluközösségek és közbitokosságok története* című, az 1955/1956-os tanév első félévében harmadévesek számára tartott szemináriumi jegyzetének szeptember 1. és december 31-e közötti órabeosztása is fennmaradt. Ennek tanúsága szerint, két alkalommal a földközösség elméleti kérdéseinek a felvázolására és az angol, orosz, német, francia szakirodalom áttekintésére, majd a székelyek eredetére vonatkozó elméletek körüljárására került sor. A maradék időben a székely társadalom és földközösség időben különböző megnyilvánulási formáit tekintette át a középkortól a 20. század közepéig.

Ugyanebben a tanévben – de talán a következőben is – *Levéltártan* címen is tartott heti két órában speciális kollégiumot a negyedéves hallgatóknak. Az alapfogalmak tisztázásával indított utolsó órákat azonban a korábban begyakorolt fogalmak és elméletek begyakorlására szánta. Erre az Akadémiai Levéltárban lévő EME Levéltára és az Állami Levéltár nyújtott lehetőséget.

⁴⁷⁷ Lásd Imreh István munkanaplójának 1954-es évi, október elején keletkezett bejegyzéseit. Egyébként 1970. május 11-én hagyták jóvá Imreh számára a történelem doktora címet. *Istoricul Imreh Ștefan... 2.*

⁴⁷⁸ Uo.

⁴⁷⁹ Bodor András: A Történettudományi Kar. In: Faragó József–Incze Miklós–Katona Szabó István–Sebestyén Kálmán (Szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem... 75.*

1958-ban készült el Imreh István új tárgyának, az *Újkori egyetemes történeti előadásoknak* a sokszorosított kiadása. A Bolyai Tudományegyetem Victor Babeş Tudományegyetemmel való egyesítését követően ez maradt az egyetlen tárgy, melyet Imreh István a magyar csoportok harmad- és negyedéves hallgatóinak előadott, illetve szeminarizált. Az 1970-es években ez annyiban változott, hogy egyetemes jelenkort, tehát a 20. század történeteit tanította.⁴⁸⁰ Noha Imreh István egyetemi előadásaira, a hagyatékában található jegyzetek, töménytelen cédula tanúsága szerint is, rendszeresen felkészült, és mondandóját, az elvárásoknak megfelelően, egyetemi jegyzetek formájában is közzétette, diákjainak elmondása szerint előadásain strukturáltan és mondandóját precízen felépítve, de szabadon beszélt.⁴⁸¹ Egyetemi jegyzetek írása és közzététele azonban a Bolyai Tudományegyetem tanárai felé általános érvényű elvárás volt. A nyomtatásban megjelent füzetek ideológiai értelemben kifogástalanok, ami nem meglepő, ha tekintetbe vesszük azt, hogy kiadásukat megelőzően tanszéki keretek között vitatták meg, elemezték azokat. Igaza lehetett tehát Gáspár Margitnak, amikor Imreh István egyetemes jelenkortörténeti jegyzetének bírálata során a kari tanácsülésen kifejtette, „az előadótanár előadásai sokkal gazdagabbak, sokkal többet adnak annál, amennyit a jegyzet nyújt”.⁴⁸²

Hogy ez mennyire így lehetett, arról magunk is meggyőződhetünk, ha Imreh István újkori egyetemes történeti előadásokat tartalmazó jegyzetét szemügyre vesszük,⁴⁸³ és ezt előadásainak népszerűségével egybevetjük. A szóban forgó kiadvány Európa 1870 és 1918 közötti történetét foglalja össze, mely időszakot a szerző a kapitalizmus hanyatlásaként, illetve a tőkések társadalom ellentmondásainak koraként jellemzett. A korszak elejét és végét jegyzetében a következőképpen határozza meg:

„Ha tehát a korszak kezdetének egyik alapvető jellemző vonásaként azt állapíthatjuk meg, hogy a kapitalizmus világrendszerre vált, a korszak végét az határozza meg, hogy: a kapitalizmus osztatlan uralma véget ért, az imperializmus frontját a bolsevik párt vezetésével harcoló munkások és parasztok áttörték, megsemmisítették a tőkések és nagybirtokosok hatalmát és ráléptek a szocializmus építésének útjára.”⁴⁸⁴

A baloldali és mozgalmi hagyományok előtérbe kerülését jelzik a korszakhatárként azonosított események (ti. párizsi kommün, „Németország az imperializmusra való átmenet időszakában”, „Nagy Októberi

⁴⁸⁰ Sipos Gábor: Imreh István, a tanár

⁴⁸¹ Kiss Andrásal készített interjú.

⁴⁸² ANBN CJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem] F 1363. dos. 137. Jegyzőkönyv a Nyelv- és Történelemtudományi Kar 1958. május 29-én tartott tanácsüléséről. 412–413.

⁴⁸³ Imreh István: *Újkori egyetemes történeti előadások. 1870–1918*. Tanügyi sokszorosító. Kolozsvár, 1959.

⁴⁸⁴ Uo. 3.

Szocialista Forradalom”), ahogyan a szerző által fontosnak tartott témák is (mint például a munkásmozgalom, munkáspártok, proletariátus, imperializmus, szakszervezeti mozgalom, munkások szociális helyzete vagy a munkásmegmozdulások). A hivatkozások és a gyakori Marx, Engels vagy Lenin-idézetek ugyancsak az elvárásoknak való megfelelés igényére vezethetők vissza. A jegyzet fogalomhasználata pedig az állampárt retorikájának átvételéről tanúskodik.

Imreh István oktatói tevékenységének több évtizedes időszakára jellemző, hogy idejének nagy részét az órákra való készülés, illetve előadásainak megtartása tette ki. Az ezekre szánt időnek csupán csak töredéke volt az, amelyet kutatással töltött. Főállása az egyetemen volt, más teendőit tehát ennek kellett alárendelnie. Az akadémia alá tartozó Történeti Intézetben betöltött főkutatói állásának 1954-es kényszerű feladása bizonyára közvetlen kapcsolatban van az egyetem Történelemtudományi Karának 1954. március 1-én lezajlott kari gyűlésével, melynek jegyzőkönyve szerint Kallós Miklós a „fegyelem megőrzése érdekében” arra utasította az egyetemes történeti tanszék tagjait, hogy legkevesebb napi 6 órát tartózkodjanak benn munkahelyükön, továbbá ennek kapcsán a Történeti Intézetben is dolgozó Imreh István és Ferenczi István helyzetének a kivizsgálását irányozta elő.⁴⁸⁵

Azt egyébként, hogy Imreh Istvánnak ekkoriban idő hiányában nehezeze esett az egyetemen és a Történeti Intézetben is helytállnia, más források is igazolják. „Nagy Victoria” például arról informálta az állambiztonsági szolgálatokat, hogy mivel Imreh Istvánnak a tanítás mellett kutatásra már nem marad ideje, felesége az, aki a Történeti Intézet irányában vállalt feladatait elvégzi, azáltal, hogy a levéltárban jegyzeteket készít.⁴⁸⁶ A kéziratának gépelésében és a cédulázás munkálataiban Imreh István nejében valóban segítségre talált.

Imreh Istvánnak a Történeti Intézettel 1954 után sem szakadt meg a kapcsolata, előfordult, hogy részmunkaidőben dolgozott az intézetben, de miután 1975 és 1990 januárja között az intézet az Akadémiától a kolozsvári egyetem fennhatósága alá került, az egyetem oktatójaként lényegében ismét annak munkatársa lett.⁴⁸⁷ Több olyan kutatásban is részt vett, amely

⁴⁸⁵ ANBN CJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]. F 1363. dos. 21. Jegyzőkönyv a Történelem Kar tudományos tanácsának 1954. március 1-i üléséről. 229–230.

⁴⁸⁶ CNSAS Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 1957. 1. Nota informativă [Jelentés], 1953. február 10. 7.

⁴⁸⁷ Institutul de Gheorghe Barițiu al Academiei Române [A Román Akadémia Gheorghe Barițiu Történeti Intézete], http://www.history-cluj.ro/Istorie/Ro/startIstorie_istoric.htm, 2019. január 21.

ennek égisze alatt zajlott. Hét másik magyar történésszel együtt⁴⁸⁸ például részt vállalt abban az 1955 és 1964 között zajló munkában, melynek vég-eredményeként megszületett az első marxista-leninista szellemben írt, négykötetes, Románia történetét összefoglaló szintézis. Elkészítését a propagandisztikus célok mellett a szovjet példa és a keleti blokk országaiban ekkoriban megfogalmazódó hasonló vállalkozásokkal való rivalizálás indokolta.⁴⁸⁹ 1956 és 1990 között Magyarországon például négy kísérlet történt a magyar történelem több kötetre rúgó szintetikus összefoglalására. Ezek közül 1961–1962-ben jelent meg az egyetemi tankönyvként kiadott szintézis első három kötete, melyeket 1964-ben a Molnár Erik szerkesztette, kétkötetes *Magyarország története* követett. Míg előbbi elsősorban a felsőoktatásban résztvevők igényeit volt hivatott kielégíteni, utóbbi a szélesebb nagyközönségnek szólt.

A romániai szintézis megírása során mozgósított történészek koordinálását a bukaresti Akadémia Történeti Intézete látta el, mely részben a szakmaiság szempontjait, másrészt az ideológiai elvek érvényesülését tartotta szem előtt. A szintézis harmadik kötetének időkeretei, melyben Imreh István a feudalizmus 1822 és 1847 közötti reformkísérleteiről értekezett,⁴⁹⁰ a 18. századot, illetve a 19. század első felét fogja át. A kötetben publikáló szerzők a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet egy-egy szegmensét járják körül. Imreh Istvánra a vállalkozás megvalósításához azért is szükség volt, mert azon kevés, politikai szempontból is elfogadott történész közé tartozott, aki gazdaság-, és társadalomtörténettel a kiadvány munkálatait megelőzően is foglalkozott. Rajta kívül ilyen volt még Andrei Oțetea és David Prodan, akik a III. kötetnek nemcsak szerzői, hanem szerkesztőbizottsági tagjai is voltak.⁴⁹¹

Camil Mureșanuval közösen Imreh István felelt annak az 1977 és 1988 között megjelent dokumentumkiadványnak az összeállításáért is, mely az 1848–1849-es forradalom erdélyi vonatkozású iratait tette közzé.⁴⁹² Az 1977

⁴⁸⁸ Bányai László, Jakó Zsigmond, Pataki József, Cselényi Béla, Benkő Samu és Kovács József.

⁴⁸⁹ Vö: Romsics Ignác: *Clio bűvöletében...* 457.

⁴⁹⁰ Ștefan Imreh [Imreh István]: *Adâncirea crizei feudalismului în Transilvania. Încercări de reforme (1822–1847)*. [A feudalizmus mélyülő válsága Erdélyben. Reformkísérletek (1822–1847)] In: *Istoria României*. III. Editura Academiei, București, 1964. 1005–1936.

⁴⁹¹ A szintézis előkészületeiről és megírásának körülményeiről lásd: Stoica, Stan: *Istoriografie românească...* 165–216.

⁴⁹² *Revoluția de la 1848 din Transilvania. 2.martie – 12. aprilie 1848*. [Az 1848-as forradalom Erdélyben. 1848. március 2. – április 12.] I. Editura Academiei, București, 1977; *Documentele privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. 12.–29. aprilie 1848*. [Dokumentumok a román fejedelemségek 1848-as forradalmára vonatkozóan. Erdély. 1848. április 12. – április 29.] II. Editura Academiei, București, 1979; *Documentele privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. 30. aprilie – 14. mai. 1848*. [Dokumentumok a román fejedelemségek 1848-as forradalmára vonatkozóan. Erdély. 1848. április 30. – május 14.] III. Editura Academiei,

és 1988 között elkészült négy kötet a román akadémia kiadásában jelent meg. Az 1848. március 2. és május 25. közötti időszakra vonatkozó dokumentumokat tartalmazza.

Az 1950-es évek második felére a magyar nyelvű történelemoktatás és történelemkutatás legfontosabb intézményévé a Bolyai Tudományegyetem vált. Bodor András *Utunk* hasábjain megjelent, ezt deklaráló cikke egyszerre tekinthető a kialakult helyzet felismerésének és a nemzetiségi történészek számára kidolgozott munkaprogramnak.⁴⁹³ Írásában hangot adott azon véleményének, mely szerint:

„Fékezte a történetkutatás kifejlődését egyetemünkön az a tévesnek bizonyult felfogás is, amely szerint az Akadémia kutatóintézeteinek megszervezése után az alkotó tudományművelés teljesen oda tehető át és az egyetemek átalakulnak a kész eredményeket legmagasabb fokon továbbadó iskolákká.”⁴⁹⁴

Úgy vélte, hogy a Bolyai Tudományegyetem nemzetiségi volta miatt a kutatómunkából sem vonhatja ki magát, hiszen „[...] hiánypótló szolgáltatokat tehet az ország tudományos élete számára az Erdélyre s általában a Román Népköztársaságban élő magyar nemzetiségre vonatkozó kérdések kutatásával”.⁴⁹⁵

A célul kitűzött feladatok maradéktalan elvégzéséhez Bodor szerint az erdélyi magyar történészek utánpótlásának megszervezésére, a tudományos kutatók számának növelésére, illetve a bécsi és budapesti levéltárak anyagának, továbbá a külföldi történettudományi eredmények ismeretére lenne szükség.⁴⁹⁶

Mire Bodor András imént hivatkozott cikke megjelent, a magyar egyetem Történelemtudományi Karán oktató tanárok kutatási területe is körvonalazódott. 1957-ben a Bolyai Tudományegyetem kiadásában jelent meg az a, Kelemen Lajos nyolcvanadik születésnapja alkalmából összeállított kiadvány,⁴⁹⁷ mely a háború utáni erdélyi történetírás több generációt felvonultató magyar, román és szász kutatókat egybefogó, nem teljesen előzmény nélküli, első jelentős teljesítménye volt. A szakszerűsödés irányába mutató, korábban napvilágot látott munkák közül említhető a Bolyai Tudományegyetem égisze alatt 1953-ban megjelent azon tanulmánykötet, melyet *Bolyai János élete és műve* címmel az egyetem munkatársai a mate-

București, 1982; *Documentele privind revoluția de la 1848 în Țările Române*. C. Transilvania. 14. – 25. mai 1848. [Dokumentumok a román fejedelemségek 1848-as forradalmára vonatkozóan. Erdély. 1848. május 14. – május 25.] IV. Editura. Academiei, București, 1986.

⁴⁹³ Sebestyén Kálmán: *Történetkutatás a Bolyai Tudományegyetemen...* 92.

⁴⁹⁴ Bodor András: Történetkutatás a Bolyai egyetemen. *Utunk*. 1956/27. 2.

⁴⁹⁵ Uo.

⁴⁹⁶ Uo.

⁴⁹⁷ Bodor András–Cselényi Béla–Jancsó Elemér–Jakó Zsigmond–Szabó T. Attila (szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Tudományos Könyvkiadó, Kolozsvár–Bukarest, 1957.

matikus születésének 150. évfordulója alkalmából jelentettek meg. A kiadvány történész szerzői Cselényi Béla, Jakó Zsigmond és Benkő Samu voltak. Két évvel később, 1955-ben adták ki az egyetem tízéves fennállásának évfordulója alkalmából *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955* című tanulmánykötetet, melynek történelmi vonatkozású írásait Bodor András, Demény Lajos, Pataki József, Vágó Béla és Kovács József jegyezte.⁴⁹⁸

A Kelemen Lajos-mlékkönyv szerzői a Bolyai Tudományegyetem tanárai, illetőleg Kelemen Lajos tanítványai köréből kerültek ki. Tanulmányokkal jelentkezett többek között Bíró Vencel, Entz Géza, a fiatalabb generáció tagjai közül Bodor András, Cselényi Béla, Csetri Elek, Ferenczi István, Imreh István, Jakó Zsigmond, Pataki József, Benkő Samu, B. Nagy Margit, Magyarai András és mások. A román és szász történészek közül a kötetben tanulmányt közölt Constantin Daicoviciu, David Prodan, Francisc Pall, Gustav Gündisch, Kurt Horedt és Mihail Dan.

Noha az erre vonatkozó szándéka végül megghiúsult, Jakó Zsigmond szerette volna, ha az emlékkönyvben Mályusz Elemér egy tanulmánya is megjelenik, ugyanis, mint a neki küldött levélben írta, „szeretnők, ha e kötet tényleg reprezentálhatná az új erdélyi magyar történetkutatás célkitűzéseit, kapcsolatait és helyét mind az itteni, mind pedig az ottani tudományosságban”.⁴⁹⁹

Az emlékkönyv összeállításában Imreh István is kivette a részét, emellett, az *Adatok Gábor Áron életrajzához* című tanulmányával a szerzők között is szerepelt.⁵⁰⁰ A forradalom háromszéki hősről Imreh István ekkoriban önálló kötetet tervezett írni. Noha Árvay József alábbi leveléből látszik, hogy ebbéli ambícióját környezete is támogatásban részesítette, a monográfiát végül mégsem sikerült megvalósítania.

„Benedek Karcsinak átadtam üdvözetet. Vele együtt vártunk Tégedet, hogy hátha mégis lejjössz a nyáron. A már régebben megírt levelét ő is azért nem küldte el, s most ideadta nekem, s én mellékelve küldöm. Üzeni, hogy az *Erdélyi Híradóban* (vagy *Pesti Naplóban*), az egyik 1852. évi számban, egy hadbíróági ítéletet olvasott, amely szerint egy illyefalvi lakost halálra ítélték, mert Gábor Áronnak munkatársa volt az ágyúöntésben. Az adatot pontosan ki fogja jegyezni Neked, ha véletlenül nem ismernéd. Egyébként még Karcsival kapcsolatban megírom, hogy a tegnap Kisbaconban voltunk a Benedek Elek emlékünnepeken, s ott Karcsi a szemére hányta Balogh Edgárnak, hogy miért nem küld le az egyetem Tégedet legkevesebb egy hónapra Sepsiszentgyörgyre, hogy folytasd a Gábor Áronra vonatkozó adataid gyűjtését. Balogh Edgár azt válaszolta, hogy ő a maga részéről nagyon fontosnak tartja, s a köz-

⁴⁹⁸ Sebestyén Kálmán: *Történetkutatás a Bolyai Tudományegyetemen...* 90–101.

⁴⁹⁹ MTA, Jakó Zsigmond Mályusz Elemérnek küldött levelei. II. Ms 6401/258-294. Jakó Zsigmond Mályusz Elemérnek küldött levele. 1956. október 18.

⁵⁰⁰ Imreh István: *Adatok Gábor Áron életrajzához*. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára...* 349–360.

vélemény is sürgeti, hogy Te a Gábor Áronról tervezett könyvedet megírd, s egész biztos, hogy az egyetem le fog küldeni Téged Sepsiszentgyörgyre is, a megfelelő hosszabb időre.”⁵⁰¹

Mire a Bolyai Tudományegyetem az erdélyi magyar történetírás számottevő műhelyévé válhat, az intézmény fokozatos felszámolását célzó intézkedések sora is kezdetét veszi. Ürügyként a magyarországi forradalommal szimpatizáló megmozdulások szolgáltak, annak ellenére, hogy a Bolyai Tudományegyetem diákjainak a forradalom időszakában tanúsított lendületét az egyetem tanárai, éppen a későbbi megtorlásoktól tartva, fékezni próbálták. Mint ahogyan azt Balogh Edgár visszaemlékezésében írta: „Diákjaink a történések hevében egyetemi autonómiát sürgettek, bár az események túlhaladtak fellépésükön. Mi tanárok a Bolyai-egyetemet féltettük”.⁵⁰² Az egyetem tanárait a helyi aktivisták által elnökölt, október 25-én megtartott pártgyűlésen arra buzdították, hogy nyilvánosan ítéljék el a budapesti eseményeket, és lojalitásukról biztosítsák az RKP vezetését.⁵⁰³ Az itt elhangzottak szerint a magyarországi felkelők

„Arra törekedtek, hogy a néphatalmat megrendítsék. A túlzottan széles szabadságjogokat kihasználva, a demokrácia kezdeményezéseit a szocializmus a béke ellen fordították. A szabadság jelszavait használták, miközben mindenféle gyilkos, bandita cselekményeket követtek el”.⁵⁰⁴

A forradalom napjaiban Imreh István egy, az erdélyi manufaktúraipar munkásairól írt tanulmányán dolgozott.⁵⁰⁵ Október 23-án egyetemi előadásainak megtartását és az adminisztrációs munka elvégzését követően, kiadói ügyeket intézett, majd Kolozsváron vendégeskedő testvérét kísérte ki a vasútállomásra. Délután a levéltárban kutatót, ezt követően pedig az egyetem gyűlésén vett részt. Az estét feleségének születésnapját ünnepelve, családi körben töltötte. Idejének jelentős része a 23-át követő napokban is kutatással telt.⁵⁰⁶ A forradalom eseményeit 1954 májusában beszerzett otthoni rádióján keresztül követte, s bizonyára ugyanazok az érzések keve-

⁵⁰¹ Árvay József levele Imreh Istvánnak. 1957. augusztus 27. Árvay József leszármazottainak tulajdonában. A levelekhez való hozzáférést Bartha Katalinnak tartozom köszönettel.

⁵⁰² Balogh Edgár. *Számadásom (1956–1993)*. Komp-Press, Kolozsvár, 1999. 13.

⁵⁰³ Bottoni, Stefano: 1956 Romániában. Eseménytörténet és értelmezési keretek. In: Uő (szerk.): *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2006. 30.

⁵⁰⁴ Lásd: A kolozsvári felsőoktatási intézmények vezetőivel tartott RMP Kolozs tartományi pártbizottság ülésének jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1956. október 25. In: *Uo.* 159–163.

⁵⁰⁵ Az e tekintetben végzett kutatásainak eredményeit 1955-ben román nyelven jelentette meg, 1956-ban pedig magyarul is közzétette. Ștefan Imreh [Imreh István]: *Despre începuturile industriei capitaliste din Transilvania în prima jumătate a secolului 19-lea*. Editura Academiei R.P.R., București, 1955; Imreh István: *Az erdélyi manufaktúraipar munkásairól. A 19. század első felében*. In: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1956. 45–96.

⁵⁰⁶ Imreh István munkanaplójának 1956. október 23-i bejegyzése.

redtek benne, mint amelyekről *Számvetés* című visszaemlékezésében ezekre a napokra vonatkozóan Gáll Ernő is beszámolt: „1956. október 23-a és november 4-e között lélegzet-visszafojtva hallgattuk a rádióból a híreket és a Nagy Imre kormánya sikerét. A demokratikus szocialista kibontakozást szívből kívántuk”. Ehhez hozzátette azonban azt is, hogy „kevesen láthattak tisztán (...), információink mind a népfelkelést megelőző fejleményekről, mind magukról az októberi eseményekről nagyon hézagosak, egyoldalúak voltak”.⁵⁰⁷

Bodor Andrásnak dékánként az eseményekről a következő tapasztalatai voltak:

„[...] az október 23-át követő napok (budapesti) megnyilvánulásait a tanárok... és persze a diákok is rádión hallgatták. Hát, kérem, itt az embernek szomorú tapasztalata volt. A tanszékek, amelyek a társadalomtudományokkal foglalkoztak, éjszaka hallgatták a rádiót, reggelre megijedtek és akkor egymást jelentgették fel a tanárok, elsősorban hozzám jöttek egy páran. Én vagy két-tőthármat meghallgattam és az egészet elküldtem Fogarasihoz [ti. Fogarasi József]. Ő volt a párttitkár”.⁵⁰⁸

Imreh István a forradalom időszakában tanártársaihoz hasonlóan mediális szerepet töltött be.⁵⁰⁹ Az egyetem hallgatói, akik a saját helyzetüket érintő kérdéseken túlmenően néhány társadalmi és politikai probléma megoldását is sürgetőnek tartottak,⁵¹⁰ nem vonultak ki az utcára. A kolozsvári diákság nemzeti megosztottsága nem tette lehetővé az együttes fellépést. Az elesettek emlékét november 1-én a Házsongárdi temetőben gyertyával megtisztelő diákcsoportokkal szemben a hatalom azonban így is erőteljesen lépett fel. Imreh István évek múltán tanítványának, Báthory Lajosnak mesélte, hogy amennyiben a hallgatók úgy döntenek, hogy tüntetést szerveznek, ő is utcára vonult volna.⁵¹¹

Miután a román pártvezetés, a magyarországihoz hasonlóan, az 1956-os eseményeket ellenforradalomnak, sőt irredenta megnyilvánulásnak minősítette, a forradalommal szimpatizáló, Románia több városában kialakult megmozdulásokat, 1962-ig elhúzódó megtorlások követték, melyek több ezreket érintettek.⁵¹² A megtorlásokkal együtt jelentkező kurzusváltás

⁵⁰⁷ Idézi: Gagyí Balla István: A Bolyai Egyetem az 1956-os forradalom idején. In: *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem...* 282.

⁵⁰⁸ Idézi: Uo. 282.

⁵⁰⁹ Imreh István munkanaplójának 1954. május 22-i bejegyzése. A következő időszakban a szokottnál több egyetemi és pártgyűlésen vett részt. Ezt és a rádióhallgatással töltött időt leszámítva, napjai a szokott kerékvágásban teltek. Október 28. és december 1. között édesanyja vendégeskedett náluk, naponta több órát kutatással töltött, és egyetemi óráit is megtartotta.

⁵¹⁰ Idézi: Gagyí Balla István: *A Bolyai Egyetem...* 284.

⁵¹¹ Báthory Lajossal készített interjú (2012, Kolozsvár). A szerző tulajdonában.

⁵¹² Bottoni, Stefano: *1956 Romániában...* 38.

következményeként személycserékre és az 1950-ben marosvásárhelyi központtal létrehozott Magyar Autonóm Tartomány 1960-as kvázi felszámolására került sor.⁵¹³

A magyar egyetem több diákját ítelték el „1956-os bűnök” miatt. A perek, mint ahogy az események egyik fontos szereplője, Dávid Gyula is látta, a kolozsvári magyar egyetem sovíniszta jellegét voltak hivatottak bizonyítani.⁵¹⁴ 1957-ben egyre gyakrabban lehetett hallani a Bolyai Tudományegyetem valamely karának megszüntetéséről vagy arról, hogy az egyetemen „túltermelés” van, így nem lesz hova elhelyezni a már végzett hallgatókat. 1958 őszén a diákgyűléseken kirobbanó feszültségek és az ezeket követő letartóztatások a következő évi egyetemegyesítést készítették elő.⁵¹⁵ 1959. február 23-án ugyanis a Bolyai Egyetem vezetősége gyűlésre hívta össze az egyetemi tanácsot. A Takács Lajos által vezetett összejövetel alkalmával Csendes Zoltán rektorhelyettesi minőségben bejelentette, hogy a párt és a minisztérium határozata alapján, illetőleg az egyetem diákságának kérésére a két kolozsvári egyetemet egyesíteni fogják.⁵¹⁶ Ezt követően az egyesítést közvetlen megelőző nagygyűlésekre, majd a gyakorlati lépések megtételére is sor került.

A magyar egyetem felszámolásának esett áldozatul Szabédi László, akit az egyik nagygyűlés során ellenvetései miatt nyilvánosan aláztak meg, és Csendes Zoltán, aki az új egyetem első számú rektorhelyettes-jelöltje volt, karrierje tehát meredeken felfelé ívelt. Mindketten öngyilkosok lettek. Szabédi 1959. április 18-i temetésére Antal Árpád – aki 1948-tól volt a Bolyai Tudományegyetem magyar nyelv és irodalom szakos tanára – úgy emlékezett vissza, mint „amely, az első nem szervezett, mégis nagy erejű egységes néma tüntetés volt a történetek és történetendők ellen”.⁵¹⁷ Bukaresti útja miatt Csendes Zoltán a temetésen nem lehetett jelen, annak részleteiről Imreh Istvántól érdeklődött. Kérdésére, hogy barátja miként vélekedik Szabédi öngyilkosságáról, Imreh István azt felelte, hogy tette méltó volt hozzá. Miután május 6-án Imreh István Csendes Zoltán halálhírééről értesült,⁵¹⁸ korábbi beszélgetésük miatt sokáig álmatlan éjszakái voltak.⁵¹⁹ Családtagjainak és barátainak évekkel később is sokat beszélt az esetről. Idős

⁵¹³ Lásd bővebben: Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelynél...*

⁵¹⁴ *Uo.* 282.

⁵¹⁵ Bodor András: Az egyetem felszámolása. In: Faragó József–Incze Miklós–Katona Szabó István–Sebestyén Kálmán (Szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem...* 295.

⁵¹⁶ *Uo.* 297.

⁵¹⁷ Antal Árpád: A magyar nyelv és irodalom a Bolyai Egyetemen. In: *Uo.* 124.

⁵¹⁸ Imreh István munkanaplójának 1959. május 6-i bejegyzése.

⁵¹⁹ Antal Árpád: *A magyar nyelv és irodalom...* 124.

korában azt is elmondta, hogy az egyetlen időszak volt az életben, amikor az járt a fejében, hogy ő is feladja.⁵²⁰

Az egyetem egyesítésével párhuzamosan a diákotthonok összevonására is sor került. A karok összevonásakor csak azokból a tárgyakból hagyták meg a magyar nyelvű oktatást, amelyek „az általános kultúra oktatására képeznek tanárokat”.⁵²¹ Ez az oka annak, hogy 1959 után a Történelem és Filozófia Kar három tagozata közül az egyetemes történelem, illetve a filozófia–pedagógia tagozaton egy ideig még magyar nyelvű előadásokat is tartottak, a Románia Történelme tanszéken azonban már az egyesítést közvetlenül követő időszakban kizárólag román nyelvű oktatás zajlott. Az egyenlőség elve tehát már az egyesítés legelejétől fogva csorbát szenvedett. Nem véletlen tehát, hogy az eseményt a kortársak is a magyar nyelvű felsőoktatás leépítését célzó első lépésként s ilyenként a magyar kulturális és intellektuális elit reprodukciójának háttérrel biztosító intézmény elleni támadásként értelmezték.⁵²²

A magyarok hátrányos megkülönböztetése az egyetemen is egyre jobban érezhető volt, így nem meglepő, hogy Imreh István szűkebb körben több alkalommal hangot adott nemtetszésének, amiről a Szekuritáté is értesült. 1965-ben például Imreh István azért fakadt ki, mert az egyetem rektori folyosójára kiaggatott rektorportrék közül nemcsak az 1919 előtti előjárók arcképei hiányoztak, hanem a Bolyai Tudományegyetem rektorainak portréit, így Csögör Lajos, Balogh Edgár, Nagy István, Bányai László és Takács József arcképét is mellőzték, ezzel teljesen negligálva a magyar hagyományokat.⁵²³

Az egyesítést követően a magyar egyetem történelem szakos tanárai közül továbbra is alkalmazásban maradt Bitay Ilona, Bodor András, Borbáth Károly, Cselényi Béla, Csetri Elek, Fazoli Sándor, Ferenczi István, Jakó Zsigmond, Kiss Lídia, Kovács József, Magyarai András, Pataki József és Imreh István.⁵²⁴ Imreh az egyesítést követően magyar nyelvű órái mellett román diákok számára is tartott előadásokat. Imreh István számára ez hiányos nyelvtudása miatt különösen nagy kihívást jelenthetett, amit akkor érezkelhetünk leginkább, ha a magyar nyelvű írásaira és előadásaira egyaránt jellemző nyelvi igényességet is tekintetbe vesszük. Román kollégái közül átfedésben lévő kutatási területük miatt is, Camil Mureșannal került közelebbi kapcsolatba, de jellemzően másokkal is jól kijött. Barátsá-

⁵²⁰ Ifjabb Imreh István szóbeli közlése.

⁵²¹ Bodor András: *Az egyetem felszámolása...* 300.

⁵²² *Uo.*

⁵²³ CNSAS Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 195756. 1. Nota informativă [Jelentés], 1965. augusztus 30. 20.

⁵²⁴ Bodor András: *A Történettudományi Kar...* 78–79.

gos és segítőkész emberként ismerték, akihez kéziratok véleményezéséért is bármikor fordulni lehetett.

Imreh István személyiségének és kollégáival való kapcsolatának jellemző vonására világít rá egy, Csucsuja István és Báthory Lajos által egyaránt elmondott történet.⁵²⁵ Eszerint, egy március 8-i Történeti Intézetben tartott összejövetel alkalmával, ahol, oltyán vicceket mesélve, a történelemkar néhány oktatója lényegében Ceaușescuból úzótt gúnyt, Báthory Lajos a hangulat hevében egy székely viccet is elmondott, mire Imreh István indulatosan távozott a teremből. Később fejtette ki, hogy haragja a székelyek „katlan”-mentalitásából eredt, melynek következtében a székelyek a külső szemlélő számára megosztottságuk ellenére is egy nagy közösséget alkotnak, kívülállóknak tehát gúnyt úzni belőlük nem szabad.⁵²⁶ Csucsuja István az esetet annyiban értelmezte másképp, hogy szerinte Imreh Istvánnak nem Báthory kívülállásával, hanem a román hallgatóság jelenlétével volt problémája. Akárhogy is, a történet rávilágít arra, hogy nemzeti identitásának tiszteletben tartására szükség volt ahhoz, hogy Imreh István valakit bizalmába avasson.

Imreh István 1958 ősztől volt a Józsa Béla Diákothton tanár-felügyelője, s az ezzel járó kötelezettségeknek egészen 1970 októberéig eleget tett.⁵²⁷ A felügyelőséggel járó kötelezettségek tovább zsúfolták az amúgy is feszített munkatempót. Imreh István egy, 1960-as évek végén keletkezhett, Árvay Józsefnek küldött levelében írta, hogy

„különb van egy »feszített normám«. A tetejébe megbetegedett egy szintén »feszített normás« kollégám. Át kellett vennem az óráit év végéig, már egy hónapja múlt, hogy csinálom. Persze reggeltől-estig. A legtetejébe ott az a »Diákothton« ahol én igazgatók. Persze reggeltől-estig. Amúgy mellékesen egyebek. A legnagyobb tudományos tevékenységem az, hogy bár ezzel a levéllel elkötelezem magam a két feladat mellett: Falutörvény, faluközösség”⁵²⁸

A diákothton első igazgatója Gaál Gábor volt, a gazdasági igazgatói tisztséget pedig a Méhkas Szövetkezet hajdani gazdasági ügyvezetője, Tóth Samu töltötte be.⁵²⁹ A magyar és román diákothtonok 1959-es összevonását követően göröcsösen figyeltek arra, hogy a szobák elosztásakor az ugyanazon szakirányt végző fiatalokból vegyes nemzetiségű közösségeket alakítsanak ki, az egészséges „politikai légkör” megteremtése érdekében. Imreh István számára a diákothtoni státusz az intézmény napi rendsze-

⁵²⁵ Csucsuja Istvánnal készített interjú (Kolozsvár, 2011). A szerző tulajdonában; Báthory Lajossal készített interjú.

⁵²⁶ Báthory Lajossal készített interjú (2011, Kolozsvár). A szerző tulajdonában.

⁵²⁷ Imreh István munkanaplójának 1970. október 14-i bejegyzése.

⁵²⁸ Imreh István levele Árvay Józsefnek. Keltezés nélkül. Árvay József kéziratgyűjteménye.

⁵²⁹ Faragó József Szabédi Lászlónak küldött levele. 1945. december 20. In: *A Lázár utcától a Postakert utcáig...* 302–303.

rességgel való látogatását és a kilenc hallgatóból álló kollégiumi bizottsággal való kapcsolattartást foglalta magában. Ezenfelül időközönként a kollégium helyzetéről az egyetem irányába is beszámolóval tartozott.⁵³⁰ A megoldandó ügyek elsősorban magaviseleti és tanulmányi jellegű problémák voltak.⁵³¹ A diákoththonok felügyelete és rendszeres látogatása az egyetem vezetőségének szempontjából jó pontnak számított.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a magyar nyelvű órák száma fokozatosan csökkent. Eközben magyar oktatókat nem alkalmaztak, s a magyar tagozatra felvett diákok száma is apadt.⁵³² Míg a magyar nemzetiségű oktatók száma 1959-ben 272 (41%) volt, 1981-re 139-re (18%) csökkent. Ehhez hasonlóan, míg az egyetem 1959-ben regisztrált magyar hallgatóinak száma 1266 volt, 1989-re 661-főre csökkent.⁵³³

1983-ban a kolozsvári egyetemen a történelem és a filozófia szaktártyak magyar nyelvű oktatását teljes egészében felszámolták. Érzékelve a változásokat, Imreh István egy nyugdíjtörvény-módosítás alkalmával 1983-ban nyugállományba vonult. Az egyetemes jelenkortörténeti katedra óraadójaként hajdani diákját, a bukaresti Nicolae Iorga Intézet Nemzetiségtörténeti Osztályáról 1979-ben a kolozsvári egyetemre került Csucsuja Istvánt szerette volna viszontlátni, ami idővel meg is valósult.⁵³⁴ Noha Imreh István munkanaplójának az 1980-as évek elején kelt bejegyzései arról tanúskodnak, hogy visszavonulását megelőzően professzori kinevezése érdekében még tett lépéseket,⁵³⁵ docensként vonult nyugdíjba.

Megfigyelési dossziéja szerint Imreh István tanárságának időszakában gyakran méltatlankodott azon, hogy miközben volt diákjai közül többen is megkapták a professzori címet, rangidősként még mindig előadótanárként oktat.⁵³⁶ A rendszerváltást követően egy minisztériumi rendelet következtében többedmagával professzori kinevezésben részesült, ez azonban olyan erkölcsi elégtétel volt, mely családjának szűkös anyagi forrásait nem gyarapította. A professzori cím megadásához szükséges dossziét egyébként, Csetri Elek irataival együtt, Csucsuja István állította össze. A kinevezés alkalmával kisebb összejevetelt tartottak a történelem kar dékáni hivatalában.⁵³⁷

⁵³⁰ A beszámolók az elvárt sémákhoz igazodnak, tájékoztató jellegük minimális.

⁵³¹ ANBNCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem], F 1363. dos. 47. Jelentés a Bolyai Tudományegyetem tevékenységéről. 1959. április 2. 1–28.

⁵³² Lásd: Novák Csaba Zoltán: *Magyarságpolitika a Ceauşescu-korszak második felében...* 46. Uo.

⁵³³ CNSAS Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 195756. 3. Nota informativă [Jelentés], 1980. január 29. 17. 68–69.

⁵³⁴ Lásd például Imreh István munkanaplójának 1981-es évi, erre vonatkozó bejegyzéseit.

⁵³⁵ CNSAS Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 195756. 3. Nota informativă [Jelentés], 1979. február 27. 120.

⁵³⁶ Csucsuja Istvánnal készített interjú.

Noha Imreh István az egyetemen jellemzően nem a kutatási témájával azonos előadásokat tartott, az őt foglalkoztató kérdések tárgyalására óráin mindig sort kerített. Az egyetemes történeti előadásokon is vigyázott arra, hogy mondandójába beleszője, milyen folyamatok zajlottak le ugyanazon időben magyarságtörténeti, illetve erdélyi vonatkozásban. Jellemző például, hogy Csucsuj István a népi mozgalomról, de általában mindarról, ami a magyar szellemi életre 1945 előtt jellemző volt, Imreh István előadásain hallott először.⁵³⁸ Ahogyan írásaiban, úgy egyetemi előadásai során is a „határfolyamatok” vizsgálatát tartotta fontosnak, és az egyes korszakok politikai, gazdasági, társadalmi, illetve művelődéstörténeti vonatkozásaira egyforma hangsúlyt helyezett. A párizsi kommünről meghirdetett kurzusa alkalmával például a 19. század utolsó harmadának francia és német gazdaságtörténetét is ismertette, de a korszak fontosabb művészeti irányzatairól is számot adott. „Arra tanított meg, hogy rálátásunk legyen az egész korszakra, nem egy tematikát nézett, hanem mindent, ami ezt a tematikát körbevette”⁵³⁹ – mondta Csucsuj István a vele készített interjú alkalmával.

Volt diákja, Jungbert Béla szerint Imreh István nem diákokat tanított, hanem értelmiségieket nevelt, és valóban.⁵⁴⁰ Nem ritkán arra is volt példa, hogy szemináriumain tanítványait elvitte Benczédi Sándor, Kolozsváron élő szobrászművész Bánffy-palota mögött lévő műtermébe, Szervátiusz Jenő és Tibor fellegvári házába vagy a történelem szakos hallgatókkal közösen látogatta meg a Kós András, Pattantyús Károly Mátyás király szülőházában tartott művészeti előadásait.⁵⁴¹ De a Majális utca tetején lévő csillagvizsgálóban, a kolozsvári ideggyógyintézetben vagy az onkológiai intézetben is megfordult tanítványaival.⁵⁴² Volt példa arra is, hogy a Korunkhoz tett csoportos látogatást követően, az amúgy is kötelező könyvismertetéseket úgy írták meg diákjai, hogy azokat a folyóirat együttesen közölni tudja. Az Imreh István által korrektúrázott, esetenként újraírt recenziók az általa írt *Közelmúlt és fiatalok* című előszóval jelentek meg.⁵⁴³ A Korunk 1972-es évi augusztusi számában ily módon látott napvilágot Nagy János, Pászka Imre, Ványolós István Albert, Zsugán Gy. Gyula, Garda Dezső és Leize Csaba könyvismertetése.

⁵³⁸ Csucsuj Istvánnal készített interjú.

⁵³⁹ Uo.

⁵⁴⁰ Sipos Gábor: Imreh István, a tanár. Kézirat.

⁵⁴¹ Uo.

⁵⁴² Uo.

⁵⁴³ Uo.

Imreh István tanári munkájának értékelése kapcsán elmondható, hogy noha nem készült pedagógusi pályára,⁵⁴⁴ alkatilag teljes mértékben alkalmas volt a fiatalokkal való közös munkára. Elsősorban harmad- és negyedéves diákokat tanított, de a felvételiztetőbizottság tagjaként és a diákotthonban felügyelő tanárként korán megismerkedett későbbi hallgatóival. A fiatalokhoz nyíltsággal és szeretettel közeledett. Az 1980-as évektől vele közelebbi kapcsolatba kerülő Vofkori Mária napi rendszerességgel hozzá feljáró vendég volt. Tanítványait egyenlő partnerként kezelte, de közben tekintélye sem szenvedett csorbát. Jakó Zsigmonddal és Szabó T. Attilával ellentétben Imreh István kiváló előadó volt, és jó pedagógia érzékkel rendelkezett. Miután elveihez ragaszkodott, de a konfliktusokat nem kereste, kollégái körében is népszerűnek számított.

A család és barátok körében

Imreh István mindennapi életének családja, barátai, diákjai és kollégái meghatározó szereplői voltak. Akik ismerték, ma is nyílt, segítőkész és az emberek irányába szeretettel közeledő személyként jellemzik, kinek otthona mindig nyitva állt a látogatók előtt.

Saját és feleségének szülei, testvérei kolozsvári otthonuk gyakori, rendszerint több napig maradó vendégei voltak. Természetesnek vették például, hogy amikor Höhn Mária testvére, ifjabb Höhn Károly a Bolyai Tudományegyetem biológia-kémia szakán tanult, szinte napi rendszerességgel az Imreh család asztalánál ebédelt. A közös étkezések alkalmával a nála alig egy évtizeddel fiatalabb ifjabb Imreh Istvánt előbb az egyetemi előadásokon hallottak továbbadásával, később pedig a hétvégi terepgyakorlatokba való beavatással hódította meg a biológusi szakma számára.⁵⁴⁵ Ifj. Höhn Károly az 1950-es évek közepén szüleivel Erdőszentgyörgyre, később a marosvásárhelyi Bolyai Líceumba került, ahol természetrajztanárként működött, s Imrehékkal igen jó kapcsolatot ápolt. Utóbbiak a rendszeres nyaralások alkalmával Erdőszentgyörgyöt mindig útba ejtették, az Imreh gyermekek pedig szüleik távollétében is sok időt töltöttek nagyszüleiknél, nagybátyjuknál. Ifjabb Imreh István visszaemlékezése szerint:

„Erdőszentgyörgyi nyaralásaim feledhetetlenek, vagy az istállókat jártam (esetenként magam vittem a Kisküküllőre itatni a szomszédság állatait), vagy Karcsival gyíkot, békát boncoltunk, rovarokat, növényeket preparáltunk. Rendszeresen meglógtunk egész napos gyalog-, később motorbiciklitúrákra. Rengeteget olvastunk párhuzamosan és később átbeszélve. Zseniális pedagó-

⁵⁴⁴ Benkő Samu: *A múltidéző titka...* 10.

⁵⁴⁵ *Tudós családba született...*

gus volt, nem tanított, hanem beavatott. Egy-egy nap vele felért egy hónap egyetemi oktatással, nem is lehetek elég hálás érte a sorsnak”.⁵⁴⁶

Imreh István és Höhn Mária harmonikus házasságban éltek. A feladatokat a hagyományos nemi szerepeknek megfelelően osztották meg: Imreh István otthon is sok időt töltött tanári és kutatómunkával, Höhn Mária pedig a háztartást vezette, de értelmiségi indulását őrizte, és naprakész tájékozottságával könnyen bizonyította is. A család nem túl bőséges pénzt beosztotta. Férje igényelte, hogy minden munkáját értse, meg tudja vele vitatni. Jegyzeteit, kéziratait ő gépelte, s közben morális támaszt nyújtott.

A baráti összejövetelek alkalmával, melyeken alkalomadtán szép számmal megjelentek, Imreh István a társaság központja volt, kifogyhatatlan anekdotázó, aki nótázásokba is szívesen bekapcsolódott. A magyar katonadalok mellett nagyon sok népdalt tudott, s gondja volt arra, hogy ezeket gyermekeinek is továbbörökítse, így nem meglepő, hogy Imreh Mária negyedik korában egy iskolai táborozás alkalmával első díjat nyert népdaléneklésből,⁵⁴⁷ ahogyan ifjabb Imreh István is elismerésben részesült egy kisbányai sítáborban.⁵⁴⁸ A munkával elhalmozott Imreh István számára azonban a társasági élet olykor teherként hatott. 1958. szeptember 17-én például miután a vendégek egymásnak adták az ajtókilincset, munkanaplójába jegyezte, hogy „dolgozni nem lehet a látogatóktól, el kell költözni”.⁵⁴⁹

A Donát út 5., majd Unió utca 20. szám alatti otthonukból az Imreh család 1960-ban egy sétatéri társasház korábbi lakóhelyeiknél jóval komfortosabb, háromszobás lakásába költözött. Az itt kialakított dolgozószoba Imreh István számára a kutatás és az egyetemi kurzusokra való készülés elsődleges helyszíneként szolgált. A szoba polcai könyvekkel és kartondossziékban tárolt cédulákkal voltak roskadásig tele. Íróasztala egy antik ebédlőasztal volt, evőeszköztartó fiókkal. A családtagok számára tiltott terepnek számító asztalon ránézésre zsúfoltság, rendetlenség uralkodott. Lapján a munkanapló mellett Imreh István 4-5 hegyezett ceruzát tartott, bal oldalt pedig a cipősdobozokban tárolt cédulák sorakoztak. Munka közben ezeket ellepték a kéziratok és jegyzetekkel teletűzdelt könyvek. Az asztalfiókban rendszerint ceruzákat és töltőtollakat, iratkapcsokat és borotvákat tárolt.⁵⁵⁰ A lakás falait rajzok és festmények, a polcokat pedig szobrok díszítették (Nagy István, Moholy-Nagy László, Incze János, Gy. Szabó Béla, Deák Ferenc, László Gyula, Benczédi Sándor, Kósa Huba, Vetró András stb.). A folyosók falain azok a népművészeti tárgyak (varrottasok, festékesek, bokályok, tálások stb.) kaptak helyet, melyeket Imreh

⁵⁴⁶ Uo.

⁵⁴⁷ Uo.

⁵⁴⁸ Ifjabb Imreh István szóbeli közlése.

⁵⁴⁹ Imreh István munkanaplójának 1958. szeptember 17-i bejegyzése.

⁵⁵⁰ Ifjabb Imreh István szívélyes közlése.

István gyűjtött az évek során össze. Hogy ezekhez a tárgyakhoz miért kötődött, arról maga is beszélt egy, *A Hétben* megjelent írásában:

„[...] azért vesznek körül, mert igen-igen szépek, életvitelben jól szolgálnak, és mert valóban jelképei népemnek, közösségemnek. Szükségesek ahhoz, hogy szülőföldemtől távol, a kolozsvári hajdan Hangyászberek-széli tömbházban is otthon lehessenek”.⁵⁵¹

1968 februárjában ifjabb Imreh István feleségül vette biológus évfolyamtársát, Szilágyi Piroskát, a következő év augusztusában pedig a fiatal pár első gyermeke is megszületett, akit a hagyományoknak megfelelően, István névre kereszteltek.⁵⁵² 1970 júniusában Imreh Mária esküvőjét is megtartották. A családi ház azonban a gyermekek elköltözését követően sem ürrült ki, 1970 augusztusában elhunyt idősebb Imreh István, Hajós Ősz Juliánna pedig fiához költözött Kolozsvárra. 1975-ben bekövetkezett haláláig közös háztartásban éltek.⁵⁵³ Időközben az unokák száma gyarapodott: 1973-ban, illetve 1975-ben született meg Imreh Mária és Farkas György Balázs és György nevű fia, akik gyakran hosszabb időt is nagyszüleiknél töltöttek, az unokák által „Csuminak” becézett Imreh István pedig nem sajnálta a velük töltött időt. Imreh István egyébként nem csupán gyermekei és unokái, hanem a környékbeli gyermekek körében is igen népszerű volt. Hazafelé tartva rendszerint egész gyermeksereg hallgatta nagy beleéléssel mondott történeteit.⁵⁵⁴

A mindennapi rutinnak a testmozgás is szerves részét képezte. Miközben Imreh István hétköznapiakon feleségével, gyermekeivel, unokaival vagy barátaival sétálni, biciklizni, esetleg úszni ment, vasárnapjai jellemzően egész napos kirándulásokkal teltek. Csendes Zoltán, Csetri Elek, Cselényi Béla, Benkő Samu és B. Nagy Margit, Kecskés József, illetve Markos András voltak azok, akikkel Imreh István kollégái közül közelebbi kapcsolatot ápolt. Később ez a kör részben kicserélődött, részben pedig kiegészült Kerekes Jenővel, Uray Zoltánnal,⁵⁵⁵ Pataki Józseffel, valamint Bitay Ilonával és férjével, Gecse Gézával. A házaspár Rákóczi úton – egyébként Szervátiusz Jenőtől – bérelt kertje a hétvégi összejövetelek gyakori színtere

⁵⁵¹ Imreh István: Magyarságba oltott Európa. *A Hét*. 1991/5. 3.

⁵⁵² Ifjabb Imreh István és családja 1971 augusztusáig Imreh Istvánékkal közös háztartásban élt.

⁵⁵³ Imreh István munkanaplójának 1975. május 11-i bejegyzése.

⁵⁵⁴ Imreh Máriával készített interjú.

⁵⁵⁵ Uray Zoltán volt az, akinek segítségével ifjabb Imreh Istvánnak az egyetem elvégzését követően sikerült munkát találnia. Amikor a kolozsvári Nukleáris Orvosgyógyászati Intézetből a frissen felépített Onkológiai Intézetbe hívták, főnöke, Holán Tibor azzal a feltétellel engedte el, hogy ajánl valakit maga helyett, akit egyúttal be is tanít az általa végzett munkára. Ezt követően húsz éven keresztül volt ifjabb Imreh Istvánnak a „patrónusa”, s egy nemrégiben készült interjúbán azt nyilatkozta, hogy „[...] egy idő után nem is igen tudta, ki a jobb barátja, Nagypista vagy Kispista”. Idézi: *Tudós családba született...*

lett. Előtte, míg gyermekeik fel nem nőttek, az Imreh család is csatlakozott időnként a vasárnapi bükki kirándulásokhoz, melyeknek állandó résztvevője volt például Jakó Zsigmond, Kiss András és Szabó T. Attila, a fiatalabb generációból pedig még volt alkalma részt venni a kirándulásokon Jakó Klárának, illetve néhány alkalommal Pál Juditnak.

Az úgynevezett „bükki akadémia” helyszíne a Kolozsvár közvetlen szomszédságában lévő Árpád-csúcs felőli táj, tehát a Feleki-oldal erdei vagy a Szamoson túli bácsi határ környéke volt.⁵⁵⁶ A várostól távolabbi terek nem véletlenül váltak a rendszeres találkozások helyszínévé. Noha a kirándulások alkalmával lezajlott beszélgetések tartalma, a résztvevők némelyike által írt jelentések révén, a Szekuritáté számára sem volt teljes mértékben ismeretlen, ezen alkalmak során többé-kevésbé nyíltan lehetett valós problémákról beszélgetni.

Konfliktus a bükki kirándulásokon, illetve a Rákóczi úti ház kertjében összegyűlő társaság között nem volt, világnézeti vonatkozásban azonban az látszik, hogy Imreh István a bükki társasághoz képest baloldaliabb meggyőződésű, és kevésbé konzervatív beállítottságú volt. Jóllehet Balogh Edgárhoz, Bányai Lászlóhoz, Gáll Ernőhöz vagy Jordáky Lajoshoz képest erős nemzeti öntudata és a politikában csak közvetetten szerepet vállaló tudósi habitusa miatt ugyancsak más platformon állt.

Jordáky részéről a távolságtartás kölcsönös volt. Ő naplóiban Imréht rendszerint Jakó Zsigmondhoz és Mikó Imréhez hasonlóan túlságosan is polgári beállítottságúként jellemezte, akinek noha pozíciói miatt lenne lehetősége az erdélyi magyarság érdekeinek képviseletére, saját szempontjait előtérbe helyezve, megelégszik a rendszer nyújtotta keretekkel.⁵⁵⁷ Gáll Ernő naplója ezzel szemben arról tanúskodik, hogy a feljegyzések szerzője közelebb érezte magához Imreh Istvánt, mint amennyire ez fordítva igaz lehetett.⁵⁵⁸

Az 1960-as évektől a kolozsvári történészek minden születésnapot, névnapot vagy évfordulót megünnepeltek. Az 50, 60, 65 éves születésnapok alkalmából Festschrfitek is megjelentek, s ezen kötetek megvalósításában szerzőként Imreh István is szerepet vállalt. Benkő Samu 60. születésnapján köszöntőt is mondott, beszédével nagy sikert aratva hallgatósága körében. Gáll Ernő például naplójában felszólalását „lényegre törőnek”, „szépnek” és „mívesnek” minősítette, hozzáfűzve, hogy „a megfelelő for-

⁵⁵⁶ Benkő Samu: *Szabó T. Attiláról...* 151.

⁵⁵⁷ Ezúton köszönöm Antal Róbert Istvánnak, hogy a Jordáky-naplók egyelőre még kéziratban lévő, gépelt változatát rendelkezésemre bocsátotta.

⁵⁵⁸ Gáll Ernő: *Napló I. 1977–1990*. Sajtó alá rendezte Gáll Éva és Dávid Gyula, Polis, Kolozsvár, 2003. 139.

ma nélkülözhetetlen a tartalom hatékonysága szempontjából. Ő ennek az egésznek a mestere”.⁵⁵⁹

Imreh István Faragó József révén a kolozsvári magyar néprajzosokkal is kapcsolatba került. A *Korunk* szerkesztősége körül az 1970-es évek végén formálódó, a Gáll Ernő pártfogásával és Aradi József szervezésével működő társadalomnéprajzi körnek oszlopos tagja volt. A *Korunk* szerkesztőségében tartott havi rendszerességgű találkozókön különböző meghívottak tartottak előadásokat, melyeket kötetlen beszélgetések követtek. A találkozókön Imreh István az interdiszciplinaritás fontosságáról, máskor a népi jogszokások történetéről értekezve, több alkalommal is előadott. Okfejtéseit olyan, a társadalomtudomány iránt érdeklődő, mára széles körben ismert fiatalok hallgatták végig, mint Bíró A. Zoltán, Bretter Zoltán, Gagyí József, Garda Dezső, Keszeg Vilmos, Könczei Csilla, Pozsony Ferenc, Rostás Zoltán, Tánczos Vilmos vagy Vincze Zoltán. A társadalomtudományi kör létrehozóinak Kolozsvárról való elkerülése és a hasonló rendezvények lebonyolítása elé gördített akadályok miatt az 1980-as években a műhely tevékenysége megszűnt, hatása azonban hosszú távúnak bizonyult.

Mielőtt 1985-ben saját telefont szerzett be, az Imreh család hívásai az egy emelettel feljebb lakó Kós Andráshoz érkeztek, akivel Imreh István ugyancsak jó kapcsolatot ápolt.⁵⁶⁰ A készülék bekötésének késleltetése nem volt véletlen. Miután tisztában voltak vele, hogy telefonbeszélgetéseiket lehallgatnák, tudatosan nem siettek vele. Amikor mégis rászánták magukat arra, hogy saját telefont szereznek be, soron kívül tettek eleget igényüknek,⁵⁶¹ amelyet aztán valóban le is hallgattak az abban érdekeltek.

Mint ahogyan az erdélyi magyar történetírás egészének, úgy Imreh István szakmai teljesítményének is javára vált, hogy a magyarországi kutatók némelyikével intenzív kapcsolatot ápolt, hiszen ezáltal híreket kapott a külföldi tudományosság alakulásáról, továbbá beszerezhetett a romániai könyvtárakban, üzletekben máskülönben hozzáférhetetlen kiadványokat. Többek között Hajdú Lajos jogtörténész, Wellmann Imre és Tárkány Szücs Ernő voltak azok a Magyarországon élő kutatók, akikkel Imreh István sűrűn levelezett, s a lehetőségekhez mérten személyesen is találkozott, ami megfelelőképpen zavaró is volt az állambiztonsági szolgálatok számára. Az említettek mellett Imreh István a magyarországi kutatók közül még kapcsolatban volt Ilia Mihállyal, Bárh Jánossal és Benda Kálmánnal is.

⁵⁵⁹ Uo. 302. 1987. február 6-i bejegyzés.

⁵⁶⁰ Imreh István munkanaplójának 1985. május 3-i és 1974. július 12-i bejegyzései; Imreh Máriával készített interjú.

⁵⁶¹ Uo. Imreh István megfigyelési dossziéjában már egy 1977-ben keletkezett irat is arról tanúskodik, hogy a Szekuritáté emberei minél előbb szerettek volna telefont s ezzel együtt lehallgatókészüléket szereltetni a lakásba. CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I. 195756. 3. 1977. február 06. 208.

Utóbbi Ráday Levéltárban őrzött kéziratanyagából egyébként az látszik,⁵⁶² hogy Jakó Zsigmonddal és Szabó T. Attilával ápolt barátsága révén Benda Kálmán kiemelkedő szerepet töltött be az erdélyi és magyarországi történettudomány közötti kommunikáció államszocializmus időszakában való fenntartásában.

A külföldön élőkkel való kapcsolattartást és a tudományos munkavégzés minőségét a külföldi utak is segítették. Imreh Istvánnak először 1967-ben nyílt alkalm, hogy egy-egy hetet Prágában és Pozsonyban töltsön,⁵⁶³ 1974 áprilisában pedig Magyarországra menjen.⁵⁶⁴ 1975 júniusában, egy hivatalos látogatás keretében néhány napot szintén Budapesten töltött.⁵⁶⁵

Az 1967. október 23. és november 7. között lezajlott Tanügyminisztérium által indítványozott csehszlovákiai tanulmányi kirándulás, az erre vonatkozó jelentés szerint, mellyel Imreh Istvánnak a párt irányába kellett „elszámolnia”, rendben lezajlott. A levéltári és könyvtári munka mellett ott-tartózkodásának időszakában Imreh Istvánnak lehetősége nyílt találkozni néhány cseh történésszel, akikkel beszélgetéseik révén kölcsönösen segítettek egymás munkáját. Nyilván beszámolójában az esetleges további kérdések kivédése miatt írta, hogy az eszmecsere alkalomával politikai kérdésekről nem ejtettek szót.⁵⁶⁶ Az állambiztonsági szerveknek tett ügynöki jelentésekből azonban kiderül, hogy a pozsonyi magyar értelmiségekkel folytatott beszélgetései nyomán Imreh István azzal a benyomással utazott haza, hogy a csehek körében egyáltalán nem népszerű Románia, és hogy a Csehszlovákiában élő magyarok helyzete a romániai magyarokénál sokkalta élhetőbb.⁵⁶⁷

⁵⁶² A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (a továbbiakban RL), Benda Kálmán kéziratanyagátéka. C/104. Jakó Zsigmond Benda Kálmánnak küldött levelei.

⁵⁶³ „Jóska [Pataki József] lelkem! Üdvözöllek s kérlek, add át üdvözlétemet Jakó Zsigánnak és Fr. [Francisc] Pallnak is. Egy hét Prágában, egy Pozsonyban. Ez a munkatervem. A prágai levéltárak nem ontották az anyagot, de sokat tanultam, láttam így is. Pozsony még hátra. Az igazi anyag kisvárosokban van, ahová most el sem juthatok. Sok-sok igaz szeretettel ölel Pista.” EME. Pataki József kéziratanyagátéka. 11. doboz. Imreh István Pataki Józsefnek küldött levele, 1967. november 2.

⁵⁶⁴ Imreh István munkanaplójának április 21–26-a közötti bejegyzései.

⁵⁶⁵ „Június közepén néhány napra jártam felétek. Őszintén sajnáltam, hogy az erősen kötött hivatalos program következtében nem kereshettelek fel. Karotokon csupán egy rövid, protokoll látogatásra futotta az időnk, így megint Benkő Elek útján hallottam felőled.” Imreh István László Gyulához küldött levele. 1975. szeptember 3. László. László Gyula kéziratanyagátéka. Munkanaplójának 1975. évi júniusi bejegyzései között a magyarországi útra vonatkozóan egyetlen utalás sincs.

⁵⁶⁶ EME, Imreh István kéziratanyagátéka, 23. doboz, 402-es tétel. Nota informativă despre călătoriei de studii în Cehoslovacia [Jelentés a Csehszlovákiai tanulmányútról].

⁵⁶⁷ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I. 195756 1. Nota informativă [Jelentés], 1967. november 16. 66.

Magyarországon 1974-ben Imreh István több mint hetven diák és Nicolae Edroiu kollégájának társaságában volt az Eötvös Loránd Tudományegyetem vendége. A kirándulás a két egyetem közötti kapcsolatépítés része volt, és az ELTE néhány tanulójának 1972 nyarán lezajlott látogatását viszonzotta. A diákrésztvevők a történelem kar évfolyamairól kerültek ki. A szakmai programok mellett intézménylátogatásokra és kirándulásokra is sor került, így a program résztvevői ellátogattak az Országos Levéltárba, a Történeti Múzeumba, a Széchényi Könyvtárba, illetve meglátogatták Visegrádot és Szentendrét is.⁵⁶⁸ A Budapesten eltöltött idő nem volt túl hosszú, és programokban is bővelkedett, így például László Gyulával nem sikerült találkoznia, amiért, hazaérkezve, levélben kért elnézést barátjától:

„Szomorúan köszönti László Gyulát a nyugati művelődési portyáról hazatért Imreh Pista. Több mint hat tucat különböző módon rakoncátlan ifjú emberrel voltam az ELTE vendége, s az egész vállalkozás rabja. Most a vezér – ha igazi, mint én – biza-biza nagy ragszolgaságba sínylődő. Benkő Elek, igen kedvesen, szervezte, hogy csütörtökön én is ott lehessen az órán. Ezt Margittól nagyon elirigyelttem. Nem sikerült. Mert a díszmenetet én vezényeltem s engem elvezényeltek fogadásra. Ahol nyertem talán valamit, de elvesztettem a lehetőséget annak, hogy meglepetés legyek neked. Ezeket a sorokat – pedig levélírónak átkozottul rossz vagyok – azért is írom: tudnod kell, nem hálátlan kutya vagyok, hanem hűséges hozzád. Egyik – a hál Istennek – igen sok ember közül, aki hozzád sodródott, megszeretett és büszke is arra, hogy veled kapcsolt a sorsa. A kultúr-potya különben jól sikerült. Nagyon elégedett, meghökkent, téveszméket revideáló ifjú historikusok között éltem és talán nem is volt rossz szolgálat. A diákjaim is bíztak benne, hogy csoportosan (egy kis csoportoscska) felkereshet. Már a tavaly készültünk, s akkor többen eleve követelőztek: de menjünk el hozzád. A könyvedet, amit személyesen akartam megköszönni szépen, ezek, a már végzett fiatalok kölcsönkérték és a Szatmár-Gyergyóalfalu közötti távot bejárta. Sajnos az utolsó napokban Elek is hiányzott, így még izenni sem tudtam. Félreértés ne essék – nem mentegetem magam, hanem sajnálom! Növényi életet élek. Pesten is 1944-ben – három évtizeddel ezelőtt voltam, – s ha már kimozdultam, szerettem volna nagyon megszorítani a kezéd. Nem sikerült! S most abban kell reménykednem, hogy a munka csak elűz az országos levéltárba – s akkor én is elrabolója leszek néhány percednek”.⁵⁶⁹

A kirándulásról és a résztvevők ezen alkalommal tanúsított magatartásáról ketten utólag a román állambiztonsági szerveket is tájékoztatták.⁵⁷⁰ A csoport vezetőinek viselkedését mindketten kifogástalannak ítélték. Ma-

⁵⁶⁸ CNSAS Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 195756 3. Nota informativă [Jelentés], 1974. december 20. 303.

⁵⁶⁹ Imreh István László Gyulához küldött levele. 1974. május 3. László. László Gyula kéziratgyatéka.

⁵⁷⁰ CNSAS Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 195756 3. Nota informativă [Jelentés], 1974. december 20. 303; CNSAS Imreh István megfigyelési dossziéja. I. 195756 3. Nota informativă [Jelentés], 1974. december 20. 304.

gyarországon egyébként Imreh István az 1980-as években kétszer fordult meg.⁵⁷¹

A Szekuritáté perspektívájából

Az 1948-ben létrehozott Szekuritáté működésének elsődleges célja a fennálló rendszerre potenciálisan veszélyt jelentők kiszűrése volt, ami a társadalom széles körű átvilágítását, a megfigyelés alatt álló személyek veszélyességi fok szerinti rangsorolását és különböző megfigyelési típusok alkalmazását eredményezte.⁵⁷²

A Szekuritáté levéltára Imreh Istvánról három dossziét bocsát napjainkban az arra igényt tartó rendelkezésére. A kötetszám szerint első iratcsomó összesen 87 lapnyi dokumentumból áll.⁵⁷³ Csupán a fedőlapon jelenik meg az Imreh Istvánra mint célszemélyre vonatkozó „Iulian” név. A dossziében lévő iratok a második mappa jelentéseit is tartalmazzák, így időben az 1951-től 1969-ig terjedő időintervallumot ölelik fel. A második dosszié 8 lapnyi iratból áll, 1951 és 1964 között keletkezett dokumentumokat tartalmaz.⁵⁷⁴ A harmadik, összesen 338 lapnyi dossziében Imreh István célszemélyként mint „Incze” szerepel.⁵⁷⁵ Az ebben lévő legkorábbi irat 1969. január 13-i keltezésű, a legkésőbbin pedig az 1981. október 13-i dátum szerepel.

Miután a KMDSZ-t és az e köré csoportosuló Március Kört a Szekuritáté nacionalista szervezetként tartotta nyilván, s Imreh Istvánnak ezek életében játszott szerepéről tudomása volt, Imreh István igen hamar, már az 1950-es évek első felétől a nyilvántartott személyek közé tartozott. További terhelő adatként szerepel az iratokban rá nézve az is, hogy a reakcionista és sovíniszta jelzőkkel illetett Venczel Józseffel jó viszonyt ápolt.⁵⁷⁶

1965 novemberében az „F” ügyosztály keretében nyitottak felügyeleti dossziét (*dosar de supraveghere*) Imreh István számára. A levelek és postai csomagok ellenőrzésével foglalkozó osztály megfigyelését egy Szendrey István debreceni tanár által küldött levél tette indokolttá, amelyben Imreh Istvánt néhány néprajzi anyag elküldésére kérte fel, amelyeket a debrece-

⁵⁷¹ Imreh István az 1985. május 21. és június 19-e közötti, illetve 1987. június 19. és augusztus 3. közötti időszakot Magyarországon töltötte. Imreh István munkanaplójának megfelelő bejegyzései.

⁵⁷² Márton László: *Securitate dosszié és tevékenység típusok*. In: Máthé János: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*. Közreadta, a háttér tanulmányokat és a jegyzeteket írta Márton László. Pro-Print, Csíkszereda, 2008. 197.

⁵⁷³ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 1.

⁵⁷⁴ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 2.

⁵⁷⁵ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, 195756 3.

⁵⁷⁶ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 1. Referat [Referátum], 1955. augusztus 20. 3.

ni egyetem évkönyvében szeretett volna megjelentetni. Miután bármilyen szellemi termék Romániából való, jóváhagyás nélküli kivitele tilos volt, s különösen a magyarság- és kisebbségtörténeti anyagok áramlását igyekeztek megakadályozni,⁵⁷⁷ Imreh István és felesége leveleinek ellenőrzése mellett döntöttek. A megfigyelés időszakában ellenőrzött levelek szerint Imreh István nem próbálkozott semmilyen anyag Debrecenbe juttatásával, így 1966. február 8-án további figyelését a III. szekció (Belföldi Hírszerzési Igazgatóság) hatáskörébe utalták. Az „F” ügyosztály által folytatott nyomon követés beszüntetésére vonatkozó jelentés szerint Imreh István az RKP tagja, otthon visszafogott életet él, a szomszédokkal tisztelettudó, és nem folytat az állam szempontjából ellenséges tevékenységet. Magyarországi személyekkel (dr. Derzsi Ernőné, Gyöngyösy Károlyné és Kozma Lajos) váltott levelei főként családi vonatkozásúak.⁵⁷⁸

1968 áprilisa és ugyanazon év októbere között nacionalista típusú tevékenység vádjával és külföldi kapcsolatai miatt 61-es számon személyi adatgyűjtési dossziét (*mapă de lucru*) nyitottak Imreh István számára, azonban az ezen időszakban beérkezett – három személytől („Kovács Ioan”, „Balázs Béla”, „Oprea Ioan”) származó – jelentések alapján úgy ítélték meg, hogy nem folytat olyan jellegű tevékenységet, amely további megfigyelését indokolná. Arra a következtetésre jutottak, hogy politikai értelemben általában helyes magatartást tanúsít, illetve a magyar nemzetiség jogegyenlőségének hiányát számonkérő kifogásait csak szűk körben hangoztatja.⁵⁷⁹

1969 novemberében a Szekuritáté 9., postai ellenőrzésekkel foglalkozó ügyosztálya Imreh István leveleinek az újbóli ellenőrzését rendelte el (*dosar de supraveghere*) irredenta tevékenység gyanúja miatt. Ezt Imréhnek egy, a magyarhermányi Máthé Jánoshoz írt és Szekuritáté által „elcsípett” levele miatt tartották indokoltnak, melyben Imreh László Gyula nyomdokain a székelyek eredetének kérdéséről értekezett. A megfigyelés eredményeit összefoglaló, 1971 júliusában keletkezett jelentésből kitűnik, hogy Imreh István és Máthé János levélváltásai szakmai kérdések körül forognak. A levelek ellenőrzésével megbízottak a megfigyelés beszüntetését és az összegyűlt információk hasznosítását javasolták.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Márton László: Máthé János megfigyelési dossziéja. In: Máthé János: *Magyarhermány kronológiája...* 211.

⁵⁷⁸ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 1. Referat [Referátum], 1966. február 08., 24.

⁵⁷⁹ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 1, Raport [Jelentés], 1968. október 25. 2.

⁵⁸⁰ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 3, Nota sinteză [Összefoglaló jelentés], 1976. július 03. 331.

Megfigyelési dossziét (*dosar de urmărire infomativă*) 1974 decemberében nyitottak Imreh István számára. Az indoklás szerint az állambiztonsági szervek birtokában lévő információk alapján gyakran tett ismerősei körében (elsősorban Benkő Samu, Csetri Elek, Jakó Zsigmond és Kós András társaságában) „nacionalista-soviniszta” megjegyzéseket, nemzetiségpolitikája miatt pedig kritizálta a pártot és az államot. További súlyosbító körülménynek számított, hogy kapcsolatot ápolt Hajdú Lajossal, aki mellett, hogy magyarországi állampolgárként eleve gyanús volt, a Szekuritáté megítélése szerint a román állammal szemben ellenséges megnyilatkozásokot is tett. Ugyanitt tesznek említést arról is, hogy az egyetem némely magyar diákja cinikusan viszonyul az aktuális politikai valósághoz és a hivatalos történelmi diskurzushoz. Imreh István kapcsán még megemlíti, hogy az utóbbi időben a csángókra vonatkozó kutatásokat végez egy olyan történelmi tárgyú munka megjelentetése miatt, amely „nem megfelelően” mutatná be ezen népcsoport romániai helyzetét. A több ügynöktől érkező jelentések alapján az illetékesek bizonyára visszaigazoltak látták az Imreh István lojalitásával szemben felmerülő kételyeiket, mert megfigyelését nem zárták le, az 1981 után keletkezett jelentések azonban nincsenek a CNSAS által kiadott iratok között.⁵⁸¹

Abban hogy Imreh Istvánt a Szekuritáté „nacionalista”, „soviniszta” és „irredenta” jelzőkkel illette, s a rendszer fennállását veszélyeztető tényezőnek tekintette, semmi különös nincs. Ugyanezekkel a jelzőkkel illette Jordáky Lajostól Mikó Imrén és Jakó Zsigmondon keresztül a kolozsvári magyar értelmiség teljes egészét, a nemzeti értékek ápolása és a kisebbségi érdekek képviselete ugyanis a Szekuritáté perspektívájából a hatalom akaratával való szembeszegülést és az államhatárok megkérdőjelezését jelentette.

A „Kovács Ioan”, „Kardos”, „Marincaș” és „Marinescu” néven Imreh Istvánról több évtizeden keresztül jelentő személy Imreh Istvánnak azok közül a bizalmasai közül került ki, akikkel diákként ismerkedett meg, s később családos emberként is napi rendszerességgel találkozott. A párt és az állam irányában kritikus, mindenekelőtt a magyarság jogegyenlőségének hiányát sérelmező beszélgetésekre vonatkozó jelentések tehát vélhetően Imreh István tudta nélkül keletkeztek. Annál is inkább, mivel nyilvános szereplései alkalmával, ahol tudni lehetett, hogy vannak „tégglák” is a hallgatóság soraiban – sokkalta elővigyázatosabb volt. Nagyközönség számára tartott előadásait a jelentések rendre jól dokumentáltak és politikai értelemben is helyénvalónak találták, s egyetemi kurzusai kapcsán is csupán egy-két diák jelentett Imreh Istvánnak az államot, a pártot vagy a

⁵⁸¹ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, 195756 3. Referat [Referátum], 1977. február 6. 208.

hivatalos történetírás álláspontját direkt vagy burkoltan kritizáló megnyilatkozásáról.⁵⁸²

Egy 1966 januárjában keletkezett irat tanúskodik Imreh István beszerzésének a kísérletéről,⁵⁸³ s az esetről a leszármazottak is tudnak. Miután felesége bevásárolni ment, s Imreh István egyedül tartózkodott otthon, egy számára idegen ember azzal a kéréssel kereste meg, hogy közeli ismerőseiről információkat szolgáltatson. Rájöve arra, hogy hivatlan vendége kívárta az alkalmat, amikor zavartalanul beszélgethetnek, kitessékelte lakásából. Szerencséje volt, ugyanis több alkalommal nem keresték.⁵⁸⁴

A székelyek múltjának marxista kutatója

Imreh István 1948 utáni munkásságának témaválasztása és látásmódjának marxista történetírással rokon vonásai nem „kényszerpálya” eredménye volt, mint ahogyan ez a gazdaságtörténettől a könyv- és értelmiség-történet irányába forduló Jakó Zsigmond mellett⁵⁸⁵ például a forradalom és szabadságharc történetének kutatását mellőző Egyed Ákosról vagy a Wesselényi-életrajzról lemondó Csetri Elekről elmondható.⁵⁸⁶ Nála a „mindennapok”, illetve a parasztság története és a struktúrák iránti érdeklődés

⁵⁸² „Mihailescu” például egy alkalommal arról számolt be a Szekuritáténak, hogy Imreh István az egyetemes történeti előadásán a fasizmusról lévén szó, a személyi kultusz kapcsán megjegyezte, hogy aktuálisan Romániában is gyakorolják, s ennek nem lesz jó vége. Ugyanezen az órán a két világháború közötti lengyel faluközösségekről szólva bírálta a romániai erőltetett iparosítást, mely a hagyományos közösségeket teljesen felszámolja. CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 3. Nota informativă [Jelentés], 1979. február 22. 118. Nyilván vannak olyan jelentések is, amelyek Imreh István egyetemi előadásai kapcsán a tanár felkészültségét és újító szellemét emelték ki, hozzátéve azt is, hogy kurzusai és szemináriumai politikai értelemben sem kifogásolhatók. CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 3. Nota informativă [Jelentés], 1976. március 26. 248.

⁵⁸³ CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756 1. Cerere de verificare cartotecă [Ellenőrzési kérelem], 1966. január 26. 31.

⁵⁸⁴ Ifjabb Imreh István szóbeli közlése.

⁵⁸⁵ 1944 májusában Jakó Zsigmond még erdélyi „népesedés- és nemzetiségtörténeti Csánki-ként” gondolt önmagára, az egyre erősödő nyomás következtében azonban népiség- és településtörténeti kutatásai kényszerűen abbamaradtak. *A gyulai vártartomány urbáriumai*, illetve *A magyarpataki és a kalini hamuszínhuta története* című kötetének megjelenését követően úgy gondolta, hogy a gazdaság- és társadalomtörténeti kérdések tárgyalásakor kötelező módon érvényesítendő elvárásokat nem tudja összeegyeztetni tudományos meggyőződésével. „Hamarosan kiderült azonban, hogy a megváltozott társadalmi helyzet következtében a mezőgazdaságról, a falvak népéről, még konfliktusairól sem az egykorú források alapján kell szólni, hanem csak a marxista tanok szellemében. Önmagammal kerültem volna összeütközésbe, ha 1947 körül nem fordítok teljesen hátat az agrárvilág kutatásának.” „... pályám egy nagy kaland volt”. Beszélgetés Jakó Zsigmonddal. Kérdezett Lupescuné Makó Mária. *Erdélyi Múzeum*. 2006/3–4. 19.

⁵⁸⁶ Erre vonatkozóan lásd bővebben: Pál Judit: *Az erdélyi társadalomtörténet-írás helyzete 1945 után...* 43–56.

szocializációjának és szakmai formálódásának következménye volt. Legkorábbi írásaira is jellemző, hogy a szociológia, a közgazdaságtan, a néprajz és a történelem terén szerzett jártasságát egyaránt kamatoztatta. Korán felismerte, hogy „Azok a kutatók, akik merészen elsőként kapcsolták össze a párhuzamosan fejlődő rokontudományokat vagy azok módszereit, már nem egyszer lepték meg váratlan eredményekkel az emberiséget”.⁵⁸⁷

Az 1948 utáni időszakban a székely történelem kutatásának lehetősége az RKP által képviselt hivatalos ideológia nemzeti vonalának erősségével volt fordítottan arányos. A sztálinista időszakot, illetve az 1980-as éveket leszámítva, megfelelő körülménnyel lehetett e népcsoport múltjával foglalkozni.

A székelység történetének kutatására vonatkozó, a háború után megjelent első, programadó írást 1955-ben az *Utunk* hasábjain Imreh István és a Bolyai Tudományegyetem egy másik tanára, Vágó Béla jegyezte.⁵⁸⁸ Ahogy azt cikkük címe is jelzi (*A székelyek múltjának marxista feltárásáért*), a szerzők a „felszabadulást” és a „polgári-földesúri rendszer” megdöntését historiográfiai tekintetben korszakhatárnak tekintették. Írásukban Böződi Györgyöt, a székelység történetével foglalkozó egyedüli olyan „polgári” szerzőként említették, „[...] aki a haladás vonaláról vetette fel a székely társadalom fejlődésének néhány alapvető kérdését”. Ő s nyilván *Székely bánja* című magnum opusa volt tehát az 1945 utáni székely történelemmel foglalkozó kutatók számára a vállalható és követendő példa.

Imreh István és Vágó Béla hangsúlyozták, hogy a már kiadott forrásanyag, a meglévő feldolgozások, valamint az újonnan feltárandó levéltári anyag alapján szükségképpen át kell értékelni a székely történelemre vonatkozó tudásanyagot, s ezzel párhuzamosan el kell kezdeni azoknak a területeknek a vizsgálatát is, melyek kiestek a „polgári történetírás” látóköréből. A széles körben elterjedt tévképzetek miatt sürgetőnek látták az eredet és a letelepedés körüli kérdések tisztázását, illetve a székely társadalom „osztályharcának” vizsgálatát. A hiányok számbavétele kapcsán felrötták, hogy a „polgári történetírók” közül

⁵⁸⁷ Imreh István: Történeti statisztikai kutatások. *Korunk*. 1958/1. 138.

⁵⁸⁸ Imreh István–Vágó Béla: A székelyek múltjának marxista feltárásáért. *Utunk*. 1955/42. 2. Nem éreketlen megemlíteni, hogy az Imreh István nyolcvanadik születésnapja alkalmából kiadott emlékkönyvben megjelent bibliográfia a szóban forgó cikk címét szemérmesen a következő formában adta meg: „A székelyek múltjának ... feltárásért.” Lásd *Imreh István irodalmi munkásságának könyvészete*... 545. Imreh István egyébként nemcsak írásban, hanem előadások formájában is kifejezésre juttatta a székely múlt feltárására vonatkozóan vallott elképzeléseit. 1956. május 21-én például a székely történetírás feladatairól tartott előadást Marosvásárhelyen. Imreh István munkanaplójának 1956. május 21-i bejegyzése.

„nagyon kevesen fordultak a társadalmi fejlődés felé, elenyészően kicsiny azoknak a száma, akik a székely társadalmon belüli osztályharcokról akartak tudomást szerezni, s nem akadt történész, aki igényesebb tanulmányban foglalkozott volna a Székelyföld gazdasági fejlődésével”.

A munkához szükséges értelmezési keretet is megadták azzal, hogy utaltak a „román magyar székely testvéri együttélésre”, továbbá a székely történelem partikularitásával kapcsolatban leszögezték, „[...] külön kell vizsgálnunk – főleg a feudalizmus századaiban – a Székelyföld lakói történetének sajátos alakulását, jellegzetes intézményeit és azok szerepét, fejlődését az adott időszakban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e terület népeinek története elszigetelhető, kiszakítható az egész társadalom fejlődéséből. Vannak kérdések, mégpedig igen nagy számmal, amelyek csupán egy tágabb, egész Erdélyre, hazánk területének egészére, sőt Közép- és Kelet-Európa jó részére kiterjedő vizsgálattal oldhatók meg”. Nyitva hagyták a kérdést, hogy a „polgári forradalom” időszakát követően van-e értelme Székelyföld önmagában való vizsgálatának. Miközben úgy gondolták, hogy a „kapitalizmus” korszaka csak tágabb összefüggések keretében értelmezhető, rámutattak arra is, hogy a szintézisek megírásához részletkérdéseket feltáró kutatások kellenek.

Az 1956 és 1958 között Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, illetve utóda, a Tudományos Könyvkiadó által megjelentetett *Gazdaságtörténeti tanulmányok* című könyvsorozatban Benkő Samu, Csetri Elek, Bányai János, Jakó Zsigmond, Molnár Miklós, Kovách Géza, Kovács József, Virgil Ionescu és Imreh Istvánt közölt tanulmányokat. A sorozatot Imreh István a Domanovszky Sándor kezdeményezésére lezajlott kutatások, illetve a *Gazdaságtörténelmi Szemle* által elindított történetírói program vonalába illesztette azzal a kitételrel, hogy míg „A Szemle íróinak nagy többsége elmerült az adatok, konkrét tények, aprólékos részletek feltárásában anélkül, hogy összefüggéseiket felderíthette volna, a társadalmi fejlődés törvényszerűségeihez eljutott volna,”⁵⁸⁹ jelen vállalkozás során a marxista történetírásnak megfelelően, éppen a törvényszerűségek feltárása, valamint a monografikus feldolgozáshoz szükséges előtanulmányok elvégzése volt a cél.

A könyvsorozat érdeme, hogy ösztönzően hatott a gazdaságtörténeti kutatásokra, és lehetőséget teremtett a már korábban elkészült munkák magyar nyelvű közzétételére. A Bolyai Tudományegyetem tanszemélyzetének társadalomtudományok terén elért eredményeiről szóló jelentés szerint a *Gazdaságtörténeti Tanulmányok* sorozatban megjelent kötetek:

„jelentős helyet foglalnak el a hazai történeti kutatásokban, mivel a hazai kapitalizmus kezdetét marxista szempontok alapján tárják fel. Olyan kornak gazdaságtörténeti problémáit tárgyalják a szerzők, amelyekre vonatkozóan a polgári történetírás még az anyaggyűjtést sem végezte el. A megjelent tanul-

⁵⁸⁹ Imreh István: Adatok Erdély gazdaságtörténetéhez. *Korunk*. 1957/1. 123.

mányok ideológiai színvonala megfelelő, mentesek minden ideológiai vagy politikai hibától”.⁵⁹⁰

1956-ban, a sorozat első darabjaként látott napvilágot Imreh István *A majorsági gazdálkodás Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején* című munkája,⁵⁹¹ melyben a Mikó család volt háromszéki és Felső-Fehér vármegyei uradalmának 18. század végi és 19. század eleji gazdálkodásáról s ennek mentén a székely társadalom strukturális sajátosságairól értekezett. Sepsibodok a Mikó családnak volt a fészke, Imreh István már 1946-ban megjelent, *A vagyonszerzés megítélése Sepsibodokon* című írásában utalt arra, hogy a Mikó-uradalom sepsibodoki jelenléte hozzájárult ahhoz, hogy a falu háromszéki viszonylatban a környező településekhez képest „polgárosultabb” legyen.⁵⁹² Ennek a kérdésnek a vizsgálatát mélyítette el szóban forgó könyvében, melyben Domanovszky Sándor és tanítványainak nyomdokain értekezett a székelyföldi nagybirtokos gazdálkodásról.

Az elemzés kerete a régi Háromszék és Felső-Fehér vármegye néhány, a Mikó család birtokainak helyéül szolgáló falujára terjed ki. Imreh István azonban, ahogyan ezt a könyvről írott ismertetőjében Benkő Samu kiemelte,⁵⁹³ azt is megvizsgálta, hogy az egyes helyi jelenségek hogyan illeszkedtek be a székelyföldi és az erdélyi sajátosságok egészébe. A szabad jogállásúak magas arányának számszerű kimutatásával a feudalizmus kori székelyföldi társadalom szerkezetének sajátos vonásai is jól láthatóvá váltak.

Kötetében Imreh István a székelyföldi falvak társadalmi rétegeinek ismertetését, illetve a földközösség intézményének bemutatását követően a feudális nagybirtok válságát és a kapitalista termelési mód térhódítását mutatta be, a nagybirtok „árutermelői nagyüzemmé”⁵⁹⁴ válásáról és a terméshozam növelését szolgáló kísérletekről is részletes képet nyújtva. Következtetése szerint a kapitalista termelési rend meghonosodása Erdélyben nem csupán „megkésve” jelentkezett, hanem több tényező által akadályoztatott is volt. Úgy vélte, hogy székelyföldi viszonylatban a tőkefelhalmozás méretei az erdélyihez képest is alulmaradtak, ami a parasztság „kizsákmányolásának” kisebb mértékét eredményezte. A székelyföldi birtokosok ugyanis a jobbágyszántók kisajátítása helyett inkább a közerdők és közlegelők megszerzésére törekedtek. A gazdasági rend átalakulását akadályoztató tényezőket Imreh István a „Habsburg-hatalom gyarmati

⁵⁹⁰ ANBJCJ, Universitatea Bolyai din Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem], F 1363. dos. 49. Jelentés a Bolyai Tudományegyetem tanszemélyzetének tudományos dolgozatairól a társadalomtudományok terén. 86–97.

⁵⁹¹ Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején. Adatok a 18. század végi és 19. század eleji székelyföldi nagybirtok gazdálkodásáról és a paraszti földek kisajátításáról*. Állami Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Bukarest, 1956.

⁵⁹² Imreh István: *A vagyonszerzés megítélése Sepsibodokon...* 166.

⁵⁹³ Benkő Samu: *Könyv a székely múltból. Utunk*. 1956/35. 2.

⁵⁹⁴ Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön...* 136.

gazdaságpolitikájában”,⁵⁹⁵ illetve a bér munka igénybevételének és a gépesítési beruházások kivitelezésének korlátaiban vélte megtalálni.

A „feudális” viszonyok meghaladásának elkerülhetetlenségét dogmaként kezelő szemlélet közepette Imreh Istvánnak a majorsági gazdálkodás hatékonyságáról megfogalmazott véleménye ez esetben a Mikó-uradalom „húzóerejéről” vallott korábbi álláspontjától jelentősen eltérő volt. Kötetében statisztikai adatokra hivatkozva írta, hogy „az átlagot alig meghaladó terméseredmény mutatja, hogy a termelés színvonala a Mikó-majorságföldeken, bár nem alacsonyabb a szokásosnál, de nem is éri el a fejlettebb gazdaságok színvonalát”.⁵⁹⁶ Az 1950-es évek második felére tehát a korábinál messzebb került a grófi birtok közvetlen környezetre is kiható modernizációs szerepének nézőpontjától.

A pártkurzushoz való igazodás Imreh Istvánnak a 18–19. századi majorsági gazdálkodásról írott művében a jegyzetek szintjén is megjelenik. Marx, Engels vagy Molnár Erik földközösségről szóló írásainak hivatkozása a külső elvárásoknak tett engedménynek tekinthető. Munkájának elsődleges forrásait az EME levéltárában őrzött Mikó család iratai és a sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár témára vonatkozó fondjai képezték. Utóbbiak hozzáférésehez Árvay József nyújtott segítséget.⁵⁹⁷

Csatári Dániel a *Századok* hasábjain közölt Imreh István majorsági gazdálkodásról írt magyar és román nyelven egyaránt megjelent könyvről, illetve Jakó Zsigmondnak a magyarpataki és kalini hamuzsírhuba történetéről írt kötetéről recenziót.⁵⁹⁸ Elismeréssel állapította meg, hogy a marxista történetírás talaján fogant elemzések egyaránt támaszkodnak a romániai és magyarországi kutatók eredményeire, a „polgári szerzők” által is felhasznált adatokra, továbbá korábban ismeretlen levéltári forrásokat, illetve sajtóanyagot is feldolgoznak.⁵⁹⁹ Dankó Imre az *Ethnographia* hasábjain méltatta a *Gazdaságtörténeti Tanulmányok* sorozatban megjelent kötetek néprajzi jelentőségét.⁶⁰⁰ Fekete Sándor a kiadványok fontosságáról az *Agrártörténeti Szemle* hasábjain ejtett szót. Dicséretesnek tartotta, hogy a szerzők nagymértékben merítettek „a családi levéltárak eddig jórészt feldolgozatlan kincseiből”.⁶⁰¹ Jakó munkájához képest Imreh István kötetét adatoktól el nem rugaszkodó, néhol kissé nehézkes stílusáért marasztalta el:

⁵⁹⁵ Uo. 157.

⁵⁹⁶ Uo. 144.

⁵⁹⁷ Uo. 83.

⁵⁹⁸ Csatári Dániel. *Századok*. 1957/5–6. 847–848.

⁵⁹⁹ Uo. 847.

⁶⁰⁰ Dankó Imre: *Ethnographia*. 1958/2. 311–312.

⁶⁰¹ Fekete Sándor: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdetéről. Agrártörténeti Szemle*. 1957. 3–4. 355.

„Jakó Zsigmond 5 éves tanulmánya is az erdélyi kapitalizmus kezdeteinek egy részletproblémáját vizsgálja: a magyarpataki és a kalini hamuzsír-huta történetét vázolja fel. Stílusában, sőt szinte műfajában, mást alkotott, mint Imreh István. Amíg a fent ismertetett tanulmány szorosan a gazdaságtörténeti adatok néhol kissé nehézkes, mindig szigorúan tárgyilagos elemzését adja, addig Jakó Zsigmond cikke az adatok gondos elemzése mellett, színes leírással, történeti szereplőinek eleven jellemzésével, vonzó stílussal tűnik ki. Tény, hogy az ilyen megoldás a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetőbbé teszi ezt a gazdaságtörténeti értekezést.”⁶⁰²

A második világháborút követően meghurcolt Böződi Györgynek az imént hivatkozott recenzenseknél jobban kellett bizonyítania, ráadásul föltöttebb zavarhatta is, hogy a nálánál fiatalabb Imreh Istvánt, akivel neki mester-tanítvány viszonyhoz hasonló kapcsolata volt, a feudalizmuskori székely társadalom szerkezetének feltárása vonatkozásában illetékesebbnek tartották. A *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön* című kötetről írt, *Igaz Szó*-ban megjelentetett bírálata szerint, Imreh a székelyföldi jobbágyság erdélyi viszonyokhoz mért jobb helyzete mellett érvelve, hamis képet nyújt a székely társadalomról, aminek az általa felhasznált „nemesi, földesúri szempontú munkák” torzító perspektívája az oka. Úgy ítélte meg, hogy Imreh István az altorjai báró, Apor Károly álláspontjának illő cáfolata helyett napilapokból vett idézetek szelektálásával és félremagyarázásával épenséggel igazolni próbálta azt.⁶⁰³ Nyilvános megszólalását Böződi azzal indokolta, hogy miután a sajtóban egyre többet lehet olvasni arról, hogy „folyik a székelység történetének feldolgozása”,

„[...] igen káros és veszedelmes volna, ha [Imreh István] könyvének ezt a beállítását a még tájékozatlanabb olvasók s a fent jelzett körülmények miatt ugyancsak tájékozatlan más kutatók is, a történelemkutatás *átértékelési* [kiemelés tőlem – B.N.] eredményeként tekintenék”.⁶⁰⁴

Mindezt a kötet szerzője sem hagyta szó nélkül. Válaszában kifejtette, hogy Böződi olyan állítások cáfolatát kéri számon rajta, melyekről már senki nem gondolja, hogy igazak. Elutasította a hírlapokból származó források tudatos szelektálásának vádját,⁶⁰⁵ s állításának igazolása érdekében kötetének egy-egy részletére hivatkozott. Böződi imént idézett kijelentésére reflektálva – rá egyébként nem jellemző – vitriolos hangnemben írta, hogy „a valóság feltárását, nem a gyors és felületen mozgó úgynevezett »átértékeléstől«, hanem a széki, családi, főkormány széki levéltárak szorgos kutatásaitól remélhetjük.”⁶⁰⁶ Nyomatékosításként – Böződi sajtóból

⁶⁰² Uo.

⁶⁰³ Böződi György: A székely úrbéresek és a székely örökségföld kérdése. *Igaz Szó*. 1956/9. 1337–1344.

⁶⁰⁴ Uo. 1337.

⁶⁰⁵ Imreh István: Válasz Böződi Györgynek. *Igaz Szó*. 1956/11. 1666–1670.

⁶⁰⁶ Uo. 1669.

vett idézeteire utalva – azt is hozzátette, hogy a kutatónak a társadalmi harcok során született források használata helyett a mindennapokban „termelő” iratokra kell alapoznia.

A vitát Pataki József zárta le *Eredmények és feladatok a székelyek történeti múltjának feltárásában* című, *Korunk* hasábjain megjelent írásával.⁶⁰⁷ Ebben kifejtette, hogy a „polgári”, sőt „feudális” történetírók használata kiküszöbölendő, és bizonyos kérdések (mint például a székely jobbágyság kérdése) megválaszolása további kutatást igényel, de Imreh István kötetét a fiatal, hazai magyar nyelvű gazdaságtörténet-kutatás komoly eredményének tekintette.

Az Imreh István és Böződi György közötti kapcsolatnak egyébként a köztük kialakult polémia nem vetett véget. Imreh István munkanaplójából látszik, hogy a vitát megelőző időszakhoz hasonlóan a későbbiekben is gyakran találkoztak. Egy 1983-ban kelt levelében pedig Imreh István a következőképpen köszönti a hetvenedik születésnapját ünneplő Böződit:

„A legőszintébb, szívből jövő szavakkal köszöntelek én is. Istennek hála a »hetvenkedők« sorába sorozottan is fiatal vagy, hiszen nagyon sok a dolgod. Az interjúkat olvasva igaz *örömmel* gondoltam arra, hogy még mi mindent teszel meg értünk, írsz meg nekünk. Manapság sokat bajlódnak azzal, hogy van-e valaki, aki nyomdokunkba lépjen, van-e folytatás. Nos, eljátszogatam a gondolattal, hogy a te legeslegöregebb tanítványaid egyike én vagyok. Nem hízelgő ugyan az, hogy fél tucat évvel sem fiatalabb az az ifjú szív, amelyikben neked élned adatott, de szerencsére van még bőven és van fiatalabban ketyegő szerkezetű is elégséges. Aki tanítványkodik sok mindent mesterére is hárít a maga dolgáért való felelősségből”.⁶⁰⁸

A fentekhez hasonló gátakkal találta szemben magát Csetri Elek is, aki 1949-ben kezdte el Wesselényi Miklós életére vonatkozó kutatásait. Miután a román történetírás fő vonalába tartozók Wesselényiről kialakított negatív képével nem tudott azonosulni, figyelmét a gróf zsisibói uradalmának történetére koncentrált. A téma azért is ígéretesnek tűnt, mert a térségben először a Wesselényi-birtokokon került sor mezőgazdasági gépek alkalmazására. Csetri azonban az 1950-es évek vége felé éles támadások keresztüzébe került, a „[...] román történészek ugyanis úgy vélték, hogy az uradalmak a 19. században is a reakciós grófok és arisztokraták domíniumai voltak, nem érdemes és nem kell tehát ezzel foglalkozni” – fejtette ki később egy vele készült interjúban.⁶⁰⁹ A román történetírás sem volt azonban egységes. Ezt jelzi az is, hogy a hivatalos kurzusra jellemző „job-

⁶⁰⁷ Pataki József: *Eredmények és feladatok a székelyek történeti múltjának feltárásában*. *Korunk*. 1957/2–3. 329–334.

⁶⁰⁸ EME, Böződi György kéziratgyűjteménye. II. Levelezés. Imreh István Böződi Györgynek küldött levele. 1983. március 25.

⁶⁰⁹ Csetri Elek. Az erdélyi magyar történészek sajátos feladatai. Beszélgetés Csetri Elekkel. *Aetas*. 1992/1–2. 181.

bágy szemlélet” miatt a nem irattermelő jobbágyság történetét ugyancsak családi levéltárak dokumentumainak felhasználásával rekonstruáló David Prodant is kritika érte a pártkurzushoz jobban igazodni igyekvőktől.

Az 1950-es évek második felére jellemző desztalinizáció közepette, amikor éppen a polgári történetírók rehabilitálása zajlott, Böződi kritikája nem vonta maga után Imreh István felelősségre vonását. A Párt irányába tett „hűségnyilatkozatnak” azonban része lehetett abban, hogy Böződit 1957-ben a román akadémia marosvásárhelyi fiókintézetének kutatójává nevezték ki.

Az 1960-as évek második felétől érzékelhető nyitás a nyugat-európai történetírói irányzatok, elsősorban az Annales-iskola szellemiségének az erdélyi magyar történetírásba való behatolását tette lehetővé, ami Imreh István munkásságának vonatkozásában kiemelkedő jelentőséggel bír. Az *Annales*-iskola által felkarolt módszerek, mint például a társadalomtudományok (közgazdaságtan, szociológia stb.) és a történetírás közelítése, a kvantitatív eljárások alkalmazása vagy a *longue durée*-típusú elemzés,⁶¹⁰ azonban Imreh István szemléletétől korábban sem voltak idegenek. Őt ugyanis az egyszeri és egyedi jelenségekkel szemben mindig is az időben lassan változó és szűkebb területre vonatkozó, kvantitatív elemzést igénylő gazdasági és társadalmi struktúrák érdekelték. Miután a múlt minél pontosabb feltárására törekedett, és hitt abban, hogy a történelem számszerűsítésével a történetírás „egzaktabbá” válik, legkorábbi munkáiban is előszeretettel nyúlt a statisztikai elemzések módszeréhez. A kvantitatív történetírás nemzetközi viszonylatban való felívelése Imreh István ez irányú érdeklődését csak még inkább felerősítette.

A párhuzamosság nem csupán az egymástól függetlenül is hasonló irányba mutató történetírói irányzatok vagy az *Annales* képviselőire és Imreh Istvánra egyaránt hatást gyakorló marxista történetírás következménye volt,⁶¹¹ hanem azoknak a nagy formátumú kutatóknak az Imreh István által 1930-as, 1940-es években megismert munkáira is visszavezethető, melyek magukon viselték az 1929-ben alapított *Annales de l'histoire économique et social* című folyóirat szellemiségének nyomait is. Gondolok itt elsősorban Hajnal Istvánra, Szabó Istvánra és Mályusz Elemérre, illetve román vonatkozásban Dimitrie Gustira és Henri H. Stahlra.

⁶¹⁰ Lásd bővebben: Benda Gyula: Az Annales iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig. In: Uő: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2006. 9–21.

⁶¹¹ A marxista történetírás nemcsak Imreh István történész-i látásmódját határozta meg, hanem az Annales képviselőinek történetírásról vallott nézeteihez is alapként szolgált. Erről lásd: Ránki György: *Közgazdaság és történelem. A gazdaságtörténet válaszútjai*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977. 41–45.

Miközben Dimitrie Gusti a jelen viszonyainak megértéséhez jellemzően egy-két generáció történetének a megismerését tartotta fontosnak, tanítványa, Henri H. Stahl maga által társadalmi régészetként emlegetett módszerével akár a középkorig is kiterjesztette az elemzés időkereteit. A 14. – második világháború kitörésével végül megghiúsult – bukaresti Nemzetközi Szociológiai Kongresszus előkészületei során jelent meg francia nyelven, Dimitrie Gusti előszavával és Henri H. Stahl szerkesztésében, a Vráncsa megyei Nereju nevű település monográfiája, melyet Imreh István a román faluközösség eposzának tekintett.⁶¹² P. P. Panaitescu ugyancsak a moldvai és havasalföldi román falu történetét tárta fel, így Imreh István kutatásai ezekkel is párhuzamba vonhatók.

A tömegjelenségek vagy „népiségtörténet” kvantitatív módszerekkel való vizsgálata szűkebb kutatási terepet igényel. Ezáltal kapott kiemelkedő jelentőséget Imreh István gondolkodásában a helytörténet, melyre a majdan elkészítendő szintézis előfeltételeként tekintett. A regionális kutatások jelentősége korábban sem volt ismeretlen számára,⁶¹³ a „helytörténetírás” program szintjén azonban az 1960-as évek végén került be írásai-ba. Elhivatottságát jelzi, hogy a helytörténészek szervezetében is tisztséget vállalt, így nem véletlen, hogy Balogh Edgár a *Romániai magyar irodalmi lexikon* szerkesztésekor őt látta legalkalmasabbnak a „helytörténet”, illetve a „honismeret” címszavakhoz tartozó összefoglalók megírására.⁶¹⁴

1968-ban és 1969-ben Imreh István két cikkben is a helytörténetírás fontosságáról értekezett. A *Korunkban Múltismeret és helytörténet* címmel, az *Előre* hasábjain pedig A szülőföld múltjának varázsa. A helytörténet-írás néhány kérdéséről címmel jelentetett meg szöveget.⁶¹⁵ Ezek előzménye az 1963-ban Olmützben megszervezett első nemzetközi helytörténeti konfe-

⁶¹² Imreh Istvánnak *A törvényhozó székely falu*, illetve *A rendtartó székely falu* című kötetait Kósa László éppen ennek analógiájaként nevezte a régi székely faluközösség nagyszerű eposzának. Kósa László: *Könyvek a székelységről. Könyvvilág*, 1984/7. 11.

⁶¹³ Imreh István fennebb már hivatkozott, 1943-ban kelt írásában a falutörténet mellett a tájkeret vizsgálatának szükségességéről is említést tett: „Szükségük van a kevésbé feldolgozott részleteknél vállalkozókra, azok tovább vizsik azokat. Minderre szükségünk van azért, mert a célunk ma már túlnőtt e falu tanulmányozásán és a tájkeretnek a vizsgálatával próbálkozunk”. Imreh István: *Közgazdászok Bálványosvára*lján... 11.

⁶¹⁴ EME, Imreh István hagyatéka, 22. doboz, 316. tétel. Balogh Edgár levele Imreh Istvánhoz. 1981. január 19. Egy másik levél arról tanúskodik, hogy Imreh István a feladatot nem vállalta el, így a lexikon szerkesztői Egyed Ákost kérték fel a szócikkek megírására, aki utólag mondta vissza a felkérést. Adott körülmények között, Balogh Edgárnak kellett a leírást elkészítenie, aki ehhez Imreh Istvántól kért segítséget. EME, Imreh István hagyatéka, 22. doboz, 316. tétel. Balogh Edgár levele Imreh Istvánhoz, 1982. január 11.

⁶¹⁵ Imreh István: A szülőföld múltjának varázsa. A helytörténet-írás néhány kérdéséről. *Előre*. 1968/3. 6494; Imreh István: Múltismeret és helytörténet. *Korunk*. 1969/4. 503–510.

rencia, illetve az eseményről tudósító Ila Bálint⁶¹⁶ és Benda Kálmán által írt beszámolók voltak.⁶¹⁷ A felsoroltak mellett Imreh István helytörténet-írás fontosságáról értekező írásai, hivatkozás nélkül is, magukon viselik Mályusz Elemér helytörténeti munkák megírásához útmutatóul szolgáló programadó írásának⁶¹⁸ és a „népiségtörténet” mibenlétét összefoglaló, 1931-ben publikált tanulmányának nyomait.⁶¹⁹

A Mályusz Elemérhez kötődő „népiségtörténet” fogalmát ezen írásában Imreh István is használta, de nem egy meghatározott történetírói iskolát hanem egy, a gazdaság- és társadalomtörténeti jelenségeket előtérbe helyező történetírói látásmódot értett alatta, így a „népiségtörténetet” az Annales-iskolával hozta kapcsolatba. „Hivatkoznunk kell az Annales köré tömörülő francia historikusokra is, hiszen elveik, mind kutatói gyakorlatuk a népiségtörténet térhódítását példázzák” – írta.⁶²⁰ Mályusz Elemér munkásságának 1945 utáni megőrzése miatt nem véletlen, hogy neve az Annales-iskola javára kimaradt az Imreh István által hivatkozott szerzők közül. A francia történetírással való hivatkozás ugyanis sok esetben – és az idézett példa kapcsán nyilvánvalóan – része volt annak az ambivalens diskurzusnak, amely a hatalom által felállított ideológiai gátakat volt hi-

⁶¹⁶ Ila Bálint Mályusz Elemér település- és népiségtörténeti iskolájának kiemelkedő tagja volt, négykötetes, Gömör megyéről írott monográfiájának II. és III. kötete a Mályusz által szerkesztett *Magyarság és Nemzetiség. Tanulmányok a Magyar Népiségtörténet Köréből* című sorozatban jelent meg, ugyanabban, melyben Szabó István Ugocsa megyéről szóló monográfiája is napvilágot látott.

⁶¹⁷ Ila Bálint: Az olomouci helytörténeti konferencia. *Levéltári Szemle*. 1964/1–2. 174–189; Benda Kálmán: Az olomouci nemzetközi helytörténeti konferencia. *Századok*. 1963/6. 1437–1438. Benda Kálmán az Olomützben szerzett tapasztalatairól egyébként levélben Jakó Zsigmondnak is beszámolt: „Olmützben egy tájtörténet konferencián voltam. Nagyon kedvesek voltak, s nem is volt teljesen érdektelen. Rajtunk kívül Lengyelország, DDR és a Szovjetunió volt képviselve (az utóbbi csak elvben, mert a küldött megbetegedett). Románia nem is volt meghívva. Szép kirándulást is tettünk, megnéztük Sumberok (Schönberg) melletti Velké Losony-ban lévő papírgyárat is. Ennek nevezetessége, hogy ma is 16. századi módszerrel dolgozik, mindent primitív kézi munkával. Restauráláshoz készítenek papírt, s bizonyos fajta különleges, főleg akvarell-papírokat. Láttunk néhány nagyon szép reneszánsz kastélyt is. Ami a helytörténeti kutatásainkat illeti, azt hiszem nem kell miattuk szégyenkeznünk. Szlovák részről több előadás bírálta a magyar burzsoá helytörténet-írás nacionalista torzításait. A szlovák történetírással ilyen vonatkozásban nem volt szó. Hanzó szlovákul tartott előadást a magyarországi szlovákokra vonatkozó helytörténeti irodalomról. Nagy sikere volt. Pozsonyban is megismételtették előadását. Az élelmezés valamit javult, de az emberek kedvetlenek, lehangoltak, a város sötét, alig van világítás, spórolnak, az üzletek pedig üresek. Panaszkodnak és irigykednek ránk. Azt mondják, náluk még nagyon sokáig fog tartani, amíg a dogmatikus stb. hibákból kilábalnak” – írta. RL, Benda Kálmán kézírathagyatéka. Benda Kálmán Jakó Zsigmondnak küldött levele. 1963. november 28.

⁶¹⁸ Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai. *Századok*. 1923–1924/1–6. 538–566.

⁶¹⁹ Mályusz Elemér: *A népiség története*. In: Hóman Bálint (Szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. 237–269.

⁶²⁰ Imreh István: *Múltismeret és helytörténet...* 506.

vatott áthidalni. Mint ahogyan arról Imreh István erről a későbbiekben beszámolt:

„Meg lehetett játszani az ostobát, a politikailag tudatlant, aki úgy beleszerelmesedett a »rokon« francia nép csodálatos történettudományi iskolájába, az Annales-körbe (Lucien Fébvre-től Marc Blochtól és másoktól tanulva), hogy »történeti fakultást« csinál, elsősorban a népi történet, a művelődéstörténet felé fordul »kvantifikált« históriát használ módszerként és esküszik arra, hogy többet már nem fecseghetünk, hanem a lényegről kell beszéljünk: a szerkezetéről, és a szerkezet a funkcióról”.⁶²¹

Jó néhány kisebb lélegzetű cikket, tanulmányt és forrásközlést követően 1973-ban, Jakó Zsigmond lektorálásával látott napvilágot Imreh Istvánnak *A rendtartó székely falu* című kötete. A kötet összeállításához Imreh István az 1960-as évek végén fogott hozzá. A munka elvégzésére a Kriterion szerkesztősége mellett Mikó Imre és Jakó Zsigmond is biztatta. Egy Árvay Józsefnek küldött levelében, melyben Imreh István egyébként a sepsiszentgyörgyi levéltárban lévő székely falutörvények másolata felől érdeklődött, a következőket írta:

„Az új kiadónál a Kriterionnál arról is szó esett, hogy a székely faluközösségről is megjelenhetne talán egy könyv. Mikó Imre is biztat. Zsiga is serkentget, így megint előszedtem a Faluközösség címet viselő cédulás dobozomat. Csikból ígértek falujegyzőkönyvet, Háromszék a leggazdagabb. Udvarhelyszékre le kell mennem, mert ott is van – esküdni mernék rá – legfeljebb nem levéltárban”.⁶²²

Nem kizárólag az anyaggyűjtéshez szükséges idő magyarázza, hogy Imreh István székely falutörvények és falujegyzőkönyvek kiadására koncentráló munkája 1947 és 1973 között, a témában született cikkeket és tanulmányokat leszámítva, szünetelt. A népi jogélet kutatása ugyanis a szocialista rendszer egyeduralmának kiépítésével sokáig megpecsételődött.⁶²³ Mellőzöttségének oka részben a szocialista jogfelfogás azon elemére vezethető vissza, mely jognak kizárólag az állam által alkotott jogszabályokat tekintette, másrészt pedig arra, hogy a két világháború közötti, illetve második világháború alatti időszakban támogatott tudományterület az újonnan kiépített rendszer számára eleve gyanús volt.⁶²⁴

Dimitrie Gusti tanítványa, Romulus Vulcănescu munkásságának hatása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Romániában a magyar népi jogélet kutatása újra életre kapott. *Etnologie juridică* [Jogi néprajz] című munkájának megjelenését követően a romániai magyar tudományos elit is fel-

⁶²¹ Imreh István: *Az önértéktudat forrásai*. Kérdezett Cseke Péter. *Korunk*. 1992/4. 10.

⁶²² Imreh István levele Árvay Józsefnek. Keltezés nélkül. Árvay József leszármazottainak tulajdonában.

⁶²³ Bognár Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon...* 144.

⁶²⁴ *Uo.* 127.

hatalmazva érezte magát arra, hogy az erdélyi népi jogélet vizsgálatával foglalkozzon.

A *rendtartó székely falu* bevezetővel és jegyzetekkel 15 faluközösség több száz határozatát közli tárgykörök szerint csoportosítva. A kiadvány bevezető tanulmánya a falujegyzőkönyvek, „protocollumok” keletkezésének körülményeit ismerteti, ezáltal adva átfogó képet a viszonylag széles önrendelkezési joggal bíró székely faluról, annak társadalmi struktúrájáról, intézményiről, előjáróinak hatásköréről és a falvak lakóinak mindennapi életéről.

A székely társadalom összetételéről értekezve, statisztikai adatokra támaszkodva mutatta ki, hogy 1810 tájékán, miközben a székelyföldi lakosság körülbelül 40%-a jobbágy és zsellér volt, közel 50%-ot tett ki a szabadok aránya. Ezek a paraméterek jellemezték azt a faluközösséget, melynek szerveződési formáit, előjáróit, konfliktusait Imreh István szóban forgó kötetének bevezetőjében elemzés tárgyává tette.

Az Imreh István által „parashti mindennapok naplójának”, máskor a „faluközösség emlékiratának” nevezett falujegyzőkönyvek az 1848 előtti évszázad „feudalizmusból” „kapitalizmusba” forduló átmeneti időszakát mutatják be alulnézetből. A székely társadalom egyes csoportjai mellett ezek egymáshoz való viszonyulására is rálátást nyújtanak. E tekintetben Imreh István kutatásainak fontos következtetése, hogy az egyén gazdasági helyzete nem minden esetben volt azonos társadalmi presztízsével és jogállásával.

A kiadvány második részét képező falujegyzőkönyvek átírásánál Imreh István a *Fehér könyvek* elveihez igazodva középutat választott: miközben igyekezett a jegyzőkönyvek korhű nyelvezetét megőrizni, az aktuális helyesírási szabályokhoz is közelített, „hogy a szöveg a történetkedvelők szélesebb körének szánt olvasmányanyag” lehessen.⁶²⁵ Ugyanezt a célt szolgálta a határozatok tematikus rendben való közlése is.

A *rendtartó székely falu* jelentőségét a kortársak is felismerték. A kötetet többen az egész országot átfogó agrártörténeti, illetve parasztságtörténeti szintézis fontos állomásának tekintették.⁶²⁶ Míg Imreh István 1959-ben megjelent majorsági gazdálkodásról írott könyvét Fekete Sándor a kiadványról írt ismertetésében stílusának szikársága miatt elmarasztalta, a székely faluközösség történetét feldolgozó munka recenziói Imreh István

⁶²⁵ Imreh István: *A rendtartó székely falu...* 311.

⁶²⁶ Pataki József: Feltáruóban a székely falu múltja. *A Hét*. 1974/6. 17; Magyarai András: Falusi írásbeliségünk értékes emlékei. *Korunk*. 1974/6. 790; Egyed Ákos: A rendtartó székely falu. *Megyei Tükör*. 1974. február 3.

nyelvi igényességét, a megörökített kép elevenségét, sőt a szerző kötetből is kiérezhető téma iránti szeretetét rendre kiemelték.⁶²⁷

Hogy Imreh Istvánnak az interdiszciplináris megközelítésre, illetve a „totális történelem” megragadására vonatkozó szándéka sikeres volt, az a kötetről megjelent ismertetésekből ugyancsak kitűnik. A recenzensek szakterületüknek megfelelően hol a kiadvány művelődéstörténeti, szociológiai, néprajzi vagy nyelvészeti érdemeit, hol pedig a hétköznapi történetének megismerése terén elért eredményeit emelik ki, mondván, hogy az Imreh István által feltárt források nem csupán a falu önkormányzati mechanizmusának működését illusztrálják, hanem a közösség életének teljességére is rálátást nyújtanak.⁶²⁸ Ahogyan Benkő Samu megfogalmazta: „A rendtartó székely falu lapjain múltunk munkás hétköznapijai elevenednek meg”.⁶²⁹

Abban a tekintetben, hogy Imreh Istvánnak mennyiben sikerült a székely múlt idealizálását elkerülnie, megoszlottak a vélemények. Magyarai András úgy vélte, hogy miközben a szerző semlegesíti magát az elődeire jellemző idillikus hangvételtől, „[...] nem esik az ugyancsak sötétítő »deheroizálás« bűnébe sem”.⁶³⁰ Hozzá hasonló álláspontot képviselt Pataki József, aki szerint „Kézen fogva vezet a szerző mindnyájunkat a falun végig, s nagy szeretettel, de a tárgyilagosságot mindennél többre becsülő kutató elfogulatlanságával mutatja meg mindazt, ami közelebb visz a való élet megismeréséhez”.⁶³¹ Ismertetésében Egyed Ákos is kiemelte, hogy Imreh István történet szemlélete és módszerei miatt sem eshetett a múlt idealizálásának „bűnébe”.⁶³² Trócsányi Zsolt, aki az erdélyi feudalizmus bomló szakaszának kutatójaként Imreh István munkásságát is nyomon követte, és néhány falutörvényt a szerző rendelkezésére is bocsátott,⁶³³ e tekintetben némileg más véleményen volt. *A rendtartó székely falu* kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy a falusbírákat gúnyoló versek érthetőbbek lettek

⁶²⁷ Nem csoda, ha László Gyula egy Imreh Istvánnak küldött levelében Bartók kapcsán azt írta, hogy „Mindkettőnk közös ideálja volt, aki azok közül való, kiknek »szívük izzik, agyuk jégcsapos«”. EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz, 340. tétel. László Gyula levele Imreh Istvánhoz. 1980. április 22.

⁶²⁸ Vörös Károly: Imreh István: A rendtartó székely falu. *Századok*. 1980/4. 694.

⁶²⁹ Benkő Samu: A falusi írástudók vallomása a székelység múltjáról. *Utunk*. 1974/6. 2.

⁶³⁰ Magyarai András: *Falusi írásbeliségünk...* 790.

⁶³¹ Pataki József: *Feltárolóban a székely falu...* 17.

⁶³² Egyed Ákos: *A rendtartó székely falu...*

⁶³³ „Trócsányival előzőleg levélváltásba kezdtem s megtudtam, hogy a három Ajta, Bölon, Bacon, Barót, Bodos, Miklósvár, Köpec van meg náluk. 24 oldal s kellővel [? – B.N.] több. Kérni fogom. Van még 1703-as kézdivásárhelyi constitutio és több széki, s néhány városi (18. század végi). A nagy reménységek porba hulltanak – de tisztázódott ez is.” Imreh István Árvay Józsefnek küldött levele. 1970. március 3. Árvay József leszármazottainak tulajdonában.

volna akkor, ha a szerző a falubíróról szólva a kötelezettségek teljesítése mellett hatalmi harcokról is szót ejt.⁶³⁴

Imreh István kötetével kapcsolatban még Bárh János *Agrártörténeti Szemlé*ben közölt tanulmányában ütött meg kritikusabb hangot,⁶³⁵ s ezzel sikerült is megsértenie a magyarságtudatára különösen érzékeny szerzőt. Bárh lényegében a székely falutörvények magyarországiakkal való összehasonlításának hiányát róta fel Imreh Istvánnak, a romániai könyvkiadás faramuciságát kérve számon ezzel rajta:

„A könyv hosszú és alapos bevezető írásának áttanulmányozása után az olvasónak olyan érzése támad, mintha a falujegyzőkönyv valami székely specialitás lenne. Holott a 18. század utolsó harmadától a Kárpát-medence szinte minden valamirevaló magyar helységében vezettek falujegyzőkönyvet. A városokban ennél jóval előbb is protokollumba kerültek a közösséget érintő fontos ügyek. Lehet, hogy a falujegyzőkönyv leírt elterjedésének a félreérthetősége csak a megfogalmazás játéka, vagy pedig a külföldi könyvkiadás körülményeinek következménye. Mindenesetre érdemes lett volna az összefüggő magyar nyelvterület irányában keresni a párhuzamokat, hiszen a tárgyalt és forrásként felhasznált falujegyzőkönyvek magyar közösségek produktumai. Ugyanezt elmondhatjuk a szövegek értelmezéséről is. A 74. és 90. oldalon a szerző nagyon helyesen rámutat arra, hogy a szász székek, a román határőrfalvak és bizonyos moldvai és havasalföldi települések népe hasonló faluközségi keretek között élt, mint a székely. Kár, hogy a földrajzi kitekintést nem követte nemzeti kitekintés, vagyis a székely és a régi magyarországi parasztközségek életében mutatkozó párhuzamok feltárása. Ennek hangsúlyozása azért is fontos lett volna, mivel a szabad állapotból és a határőrkatonai jogállásból eredő speciális vonásokat leszámítva, valószínűleg a könyvben kiválóan bemutatott székely parasztságot és öngazgatási rend jellemezte valamikor az alföldi, felföldi és dunántúli magyar paraszttársadalom életét is, csak a vizsgált székely terület különböző történeti okok következtében hagyományörzőbbnek bizonyult.”⁶³⁶

A kritikára Imreh István nyilvánosan nem reagált, de álláspontját a fentiekkel kapcsolatban magánlevélben megírta. A levél tartalmáról Bárh János kanosszajárása szolgálat eligazításként:

„Nagyon sajnálom, hogy az *Agrártörténeti Szemlé*ben írt ismertetéssel megsértettem. Amennyiben lehetséges, kérem, hogy a neheztesét, írja egy (akkor még) 30 éven aluli ember könnyed és nem eléggé átgondolt fogalmazásának a számlájára. Emlékszem, hogy gyorsan, kapásból írtam ritka rossz hangulatban. A párhuzamokkal kapcsolatos megjegyzésem tulajdonképpen nem is a szerzőnek szántam, bár szó szerint értelmezve így szól. Ez fogalmazási hanyagság, amit elismerek. Mentségemre szóljon, hogy van ott egy félmondatos utalás, amellyel céloztam a könyvkiadás körülményeire. Ma már mindenkép-

⁶³⁴ Trócsányi Zsolt: A romániai magyar történészek újabb munkáiról. *Tiszatáj*. 1975/11. 82.

⁶³⁵ Bárh János: A rendtartó székely falu. *Agrártörténeti Szemle*. 1975/1–2. 236–237.

⁶³⁶ *Uo.* 236.

pen árnyaltabban fogalmaznék Sokat tanultam az elmúlt egy-két évben, különösen amióta túljutottam a harmincon”.⁶³⁷

Imreh István túltette magát az eseten, és Bárh Jánossal a későbbiekben szorosabb kapcsolatba is került. Gyakran beszélgettek elsősorban szakmai kérdésekről, s úgy tűnik, hogy az eszmecserék termékenyek is voltak. Imreh Istvánnak magánlevélben megejtett, középkori egyházmegyére vonatkozó fejtegetései, Bárh János elmondása szerint, saját kutatási irányának vonatkozásában meghatározónak bizonyultak.⁶³⁸

A székely falvak hasonló magyarországi alakulatokkal való összehasonlításának elmaradása azért is kelthetett Bárh Jánosban hiányérzetet, mert népi jogszokással, Tárkány Szücs Ernőt leszámítva, magyarországi viszonylatban a kortársak közül aligha foglalkozott valaki. A magyar jogi népszokásokat a 18. század elejétől összefoglaló Tárkány Szücs Ernő számára⁶³⁹ egyébként Imreh István kötete referenciaként szolgált. 1974 áprilisában kelt, Imreh Istvánnak küldött levelében *A rendtartó székely falu* kapcsán írta, hogy „Most érzem, mennyire felületesen ismertem eddig a székely jogot, pedig még jogtörténész egyetemista koromban írtam is kisebb tanulmányokat főleg örökjogi szempontból a székely jog köréből”.⁶⁴⁰

A székely társadalom mindennapjainak teljesebb megismerését szolgálja Imreh Istvánnak az *Erdélyi hétköznapiak*⁶⁴¹ című kötete is, mely az 1970-es évek végén három és fél évtizedes kutatómunka válogatásából állt össze egységes egésszé. A kötet a Kriterion román szerkesztőségének felkérésére 1982-ben (Imreh István kérésére) Gelu Păteanu fordításában és a bukaresti Nicolae Iorga Történettudományi Intézet igazgatójának, Ștefan Ștefănescu-nak az előszavával román nyelven is napvilágot látott.⁶⁴² A kiadványról Ștefan Ștefănescu mellett még két román történész írt ismertetőt.

Az életműből válogatott és egységes egésszé komponált tanulmányok közül az első 1943-ban, az utolsó pedig 1978-ban keletkezett. A kötet tartalma egész Erdélyre kiterjed, ezenbelül azonban a Székelyföldre vonatkozó részek túlsúlya szembeötlő. Ahogyan azonban Imreh István más munkáját is, az ebben a kiadványban közölt tanulmányokat is az interetnikus párhuzamok és kapcsolatok kiemelése jellemzi, így hangsúlyt kaptak például a szabad székelyek és a răzeși-i kisnemesi falvak vagy moșneni-i szabad parasztság közötti párhuzamok, továbbá a székely településeknek a 19.

⁶³⁷ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz, 318. tétel, Bárh János levele Imreh Istvánnak. 1976.

⁶³⁸ Bárh János szívélyes közlése.

⁶³⁹ Lásd: Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások...*

⁶⁴⁰ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz, 390. tétel, Tárkány Szücs Ernő levele Imreh Istvánhoz. 1974. április 11.

⁶⁴¹ Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak...*

⁶⁴² Imreh István: *Viața cotidiană la secui, 1750–1850*. Kriterion, București, 1982.

század első felében a Moldvában élő románokkal folytatott kereskedelmi kapcsolatai is.

A tanulmányok időbeli kerete az 1750 és 1850 közötti időszak, mely Imreh István szerint a feudális rendszer bomlásának, illetve az új termelési mód kiformalódásának évszázada volt. Munkája során a falutörvények és falujegyzőkönyvek mellett számadásokat, robotlistákat, földesúri költségjegyzékeket, taxafizetést igazoló uradalmi tiszti naplókat és különféle céllal, illetve különböző közigazgatási szinteken keletkezett összeírásokat használt fel. Ezen források révén többnyire olyan kérdésekre kereste a választ, amelyek korábban az erdélyi történetírás fehér foltoit képezték.

Miközben a kötet 15 tanulmányának többsége a vizsgált korszakban lezajló gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatokat strukturalista módszerekkel elemzi egy jól körülhatárolható, kisebb egységen belül, addig néhány írás egy-egy személyiség életútjának plasztikus ábrázolásával hozza életközelsébe mindezt. Ily módon *A változáson munkálkodó emberek* című nagyobb egységben rajzolja meg Imreh István például Gábor Áron és Rajka Péter portréját.

Az életrajzok megírásával Imreh István célja az arra érdemesnek tartott személyek emlékezetének életben tartása, az általuk való példamutatás volt. Miként ezt egy helyen megfogalmazta: „Akikben élő volt a szándék: – népet szolgáló alkotással győzni a múlt idő felett –, azok jogosult igénylői a közösségi emlékezetnek, a történetírásnak”.⁶⁴³

A Gábor Áronnal egy időben élt Rajka Péter 1807-ben született Marosvásárhelyen. Életművének feltárására Imreh István kiemelten büszke volt, ugyanis a magát gépgyártóként definiáló Rajka Péter korábban szinte teljesen ismeretlennek számított a szakmai és laikus közönség számára. Imreh István első, terjedelmesebb, Rajka Péterről szóló írása 1958-ban a *Korunk* hasábjain látott napvilágot,⁶⁴⁴ de az életműre később több alkalommal is visszatért. Rajka Pétert munkáiban Kossuthoz, Bălcescuhoz és Gábor Áronhoz hasonlóan a „feudális rendszer” bomlasztásában szerepet vállaló hősként, de egyúttal a népszolgálati eszme megtestesítőjeként tartotta kiemelkedőnek.⁶⁴⁵

Rajka Péter egyik kolozsvári lépcsőházban kallódó szecs kavágó gépére ugyancsak Imreh István bukkant rá, és a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe juttatta.⁶⁴⁶ Amikor lánya, Imreh Mária 1996-ban vállalkozá-

⁶⁴³ Imreh István: A gépgyártó Rajka Péter. In: Bányai László (szerk.): *Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 189.

⁶⁴⁴ Imreh István: Rajka Péter, az erdélyi mezőgazdasági gépgyártás úttörője. *Korunk*. 1958/10–11. 1487–1495.

⁶⁴⁵ Uo. 1495.

⁶⁴⁶ Imreh Máriával készített interjú.

si tanácsadással foglalkozó egyesületet hozott létre, a szervezet – apjának javaslatára – Rajka Péter nevét vette fel.⁶⁴⁷ A Rajka Péter Vállalkozók Szövetsége is hozzájárult tehát ahhoz, hogy a vállalkozói szellem egyik korai erdélyi képviselőjének neve széles körben ismertté váljon.⁶⁴⁸

A kötet recenzensei mindenekelőtt az *Erdélyi hétköznapiak*ban közölt tanulmányok alulnézeti perspektívájáról szóltak elismerően. Bárh János például azt írja, hogy a műből kibontakozó történelem:

„[...] merőben más, mint amit a köztudat történelemnek tart. Nem a királyok, földesurak, katonák dicsőségének története, hanem a hétköznapi munkálkodó embereké, a társadalmat fenntartó parasztoké és kézműveseké. Nem hadjáratokról, udvari intrikákról és politikai eseményekről szól, hanem mezőgazdasági és ipari termelésről, életmódokról, életformákról”.⁶⁴⁹

Megsejthetett valamit Bárh János Imreh István terveiről akkor, amikor az *Erdélyi hétköznapiak* kapcsán azt írta: „Kár, hogy hely hiányában néhány régi falutörvény teljes szövege nem kerülhetett a könyvbe függelékként. Reméljük azonban, hogy Imreh István valamelyik következő műveként egy kötetre valót olvashatunk belőlük”.⁶⁵⁰ Alig pár évvel később ugyanis Imreh István az ismert székely falutörvények teljes egészét önálló kiadványban jelentette meg.

Előbb azonban 1980-ban adták ki magyar nyelven Imreh Istvánnak azt a Csetri Elekkel közösen írt, Erdély 1767 és 1821 közötti társadalomszerkezetére vonatkozó kötetét,⁶⁵¹ melynek részletei tanulmányok formájában korábban napvilágot láttak, illetve 1972-től gyűjteményes kötetben román nyelven is hozzáférhetőek voltak.⁶⁵² A tanulmányok magyar nyelvű megjelentetésére vonatkozó javaslatukban a szerzők a következőképpen érveltek a kiadás mellett:

„Kiadását indokolná az a körülmény, hogy a korszerű történetkutatási módszerek egyik formájának az alkalmazása Erdély adófizető népességére – jó irányba terelhetné a történelem iránti érdeklődést. A matematikai, statisztikai számbavétel nyomán ugyanis kibomlanak a társadalom összetevő alakulatai, rétegei, osztályai. Ennek nyomán pedig megdőlnék olyan hipotézisek, állítá-

⁶⁴⁷ Imreh Mária 2001-ben az Imreh Istvánéhoz hasonló megközelítésű tanulmányt közölt a marosvásárhelyi gépészműről, *Rajka Péter, az erdélyi gépgyártás úttörője* címmel Farkas [Imreh] Mária: Rajka Péter, az erdélyi gépgyártás úttörője. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából...* I. 141–150.

⁶⁴⁸ Ezt a szervezet olyan akciói is elősegítették, mint például a Rajka Péter Házsongárdi temetőben lévő sírjának rendbehozatala. Imreh Máriával készített interjú.

⁶⁴⁹ Bárh János: Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak*. *Honismeret*. 1981/3. 51.

⁶⁵⁰ Uo.

⁶⁵¹ Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma (1767–1821)*. Kriterion, Bukarest, 1980.

⁶⁵² A *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul orânduirii feudale (1767–1821)* című tanulmány a Ștefan Pascu szerkesztette *Populație și societate. Studii de demografie istorică* [Népesség és társadalom. Értekezések a történeti demográfia témaköréből] című kötetben jelent meg eredetileg (Dacia, Cluj, 1972.).

sok, melyek csupán néhány információra vagy történelmi szubjektivitásra alapozottak”.⁶⁵³

Munkájukban a szerzők adólajstromokra, népesség-összeírásokra, illetve katonai és egyházi nyilvántartások adataira támaszkodva, az erdélyi társadalom történetéről az egyes régiók sajátosságait figyelembe véve értekeztek. Az elemzés alapjául szolgáló források egyszerre adnak képet a demográfiai helyzetről és a birtokviszonyokról, ami az egyes társadalmi kategóriák megrajzolására nyújtott lehetőséget.⁶⁵⁴ A kötet függelékében közreadott adatsorok a további helytörténeti kutatásokat kívánták elősegíteni.

A kötetet a tudományos közönség pozitívan fogadta. Imreh István és Csetri Elek kötetére a recenzensek a feudalizmuskori erdélyi társadalom hű ábrázolásaként tekintettek, kiemelve, hogy az adatsorokból kirajzolódó görbék a korábban kialakult, sematikus történeti kánont több ponton is módosították. A szabad jogállásúak egyes régiókban való magas arányának kimutatásával a kötet az erdélyi rendi társadalom tipológiájához tett lábjegyzeteket, emellett rámutatott arra is, hogy a társadalmi rendek etnicizálása téves előfeltevéseken nyugszik. A kiadvány szerzői ugyanis meggyőzően érveltek amellett, hogy hibás a 18. század végi és 19. század eleji Alsó-Fehér, Hunyad és Kolozs megyében élő nemességet a magyarsággal, ugyanezen területek jobbágyságát pedig a román ajkú lakosokkal azonosítani.

Az újkori erdélyi társadalom tagoltságának árnyalt bemutatása azonban nem az osztályharcos szemlélet negligálását jelentette, szerzőink állítása szerint ugyanis:

„[...] a szabadparaszti állapot és a gazdag, szabad és könnyebb élet között nem szabad egyenlőségi jelet tenni. Nem vitás, hogy a földesúri terhektől való mentesség komoly előnyt jelentett. Az adózás és a váltakozóan más és más terhek [...] a kizsákmányolástól és elnyomástól őket sem mentesítették. Harcuk elnyomóik ellen, a szász székekben a birtokos uralkodó osztály ellen a vármegyékben és a székely székekben a feudális társadalom történetének egyik legjellemzőbb, jóllehet leghanyagoltabb kérdésköre”.⁶⁵⁵

Bizonyára igaza volt azoknak, akik az 1983-ban kiadott, *A törvényhozó székely falu* című, több mint félezer oldalas kiadványt Imreh István fő műveként emlegették. A kötet a terjedelmes bevezető tanulmány mellett 65 község 95 korábban megjelent és még kiadatlan falutörvényét, rendtartását tette közzé keletkezési sorrendben. A kutatók ezeken kívül még 35

⁶⁵³ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, Imreh István és Csetri Elek Kriterion szerkesztőségének küldött levele. Év nélkül.

⁶⁵⁴ Pászka Imre: Szemléleti kérdések a történelemben. *Korunk*. 1981/4. 306.

⁶⁵⁵ Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma...* 57–58.

székely, a második világháború alatt megsemmisült falutörvényt tartottak számon.⁶⁵⁶

A kiadvány nagymonográfiát kitevő bevezető tanulmányának megírásához Imreh István a falutörvényeket a faluközösségre vonatkozó általános törvényekkel, illetve kormányhatósági és széki rendeletekkel, továbbá más jellegű levéltári dokumentumokkal egészítette ki. Tanulmányában plasztikusan mutatja be a falutörvények megszületésének körülményeit, a faluközösség mindennapjait, illetve működésének személyi és normatív jellemvonásait. A feudalizmuskori székely falvak és faluközösségek jellemzőinek az ismertetése mellett elemzi az egyes falvak közötti, részben társadalmi, másrészt pedig etnikai összetétel szerint változó, strukturális jellemvonásokat. A falvak közötti eltérések kiemelése azért is volt fontos, mert ezek magyarázzák többek között azt is, hogy az egymás mellett létező falutörvények helyett miért nem alkottak meg egy, minden székelyföldi falu számára kötelező érvénnyel bíró, egységes falutörvényt.

A kötet második felében kronologikus rendben közölt falu- és megyetörvények, illetve határozatok az 1581 (Gyergyóújfalu törvénye) és 1846 (Szentkatolna tűzoltási rendtartása) közötti időszakban keletkeztek. A falutörvények azonban szokásjog formájában a 16. századot megelőzően is szabályozó elvek voltak, így Imreh István munkája a korábbi évszázadokra vonatkozóan is eligazításul szolgál. A falutörvények írásba foglalása nem kizárólag az alfabetizáció terjedésének következménye volt, hanem a kisközösségek önrendelkezési jogának térvesztését is jelöli. A központi hatalom fokozatosan növekvő beavatkozási igénye ellenére azonban a falutörvények, amint ez a szóban forgó munkából világosan kiderül, egészen a 19. század közepéig léteztek, a jelenhez közeledve azonban nem a tulajdonképpeni, hanem az ideálisnak gondolt állapotokat tükrözik.

Az archaikus formák székelyföldi térségben való viszonylag hosszú idejű továbbélésére Imreh István szerint a termelőtechnikák lassú változása ad magyarázatot.⁶⁵⁷ A helyi autonómiák és a Habsburg Birodalom centralizációs törekvései közötti évszázados ellenérdekeltség hangsúlyos jelenléte miatt a kötetet a magyar demokratikus hagyományok bizonyosságaként is lehetett olvasni, ahogyan azt a recenzensek egy része, például Tóth Pál Péter is tette.⁶⁵⁸

A kötetről számos ismertetés született magyarországi és romániai szerzők tollából egyaránt. Ezek íróinak széles pászmát felölelő szakterülete ez alkalommal is jelzésértékű az interdiszciplináris megközelítésre vonatkozóan. Trócsányi Zsolt Századokban megjelent ismertetésében írta, hogy:

⁶⁵⁶ Napjainkban száznál is több falutörvény ismeretes.

⁶⁵⁷ Imreh István: *A törvényhozó székely falu...* 16.

⁶⁵⁸ Tóth Pál Péter: Az önkormányzó falvak. *Valóság*. 1985/7. 106.

„Imreh István újból egy olyan kötettel ajándékozott meg bennünket, amely nélkül nem lehet el a szakterület művelője – de hány szakterületé? Az erdélyi mezőgazdaság, az agrártársadalom, a népi jogszokások történetének kutatója nem kerülheti el munkája használatát; nyugodtan mondhatjuk: a faluközösség európai történetének kutatója sem.”⁶⁵⁹

A néprajz területén alkotó ifjabb Kós Károlyból Imreh István kötete az évek során elvetélt tudományos terveit idézte fel. Kós Imreh Istvánnak küldött levelében írta, hogy:

„Mióta Szacsva »törvényeit« eredetiben silabizáltam, majd pár év múlva – mind még ifjúkoromban – megajándékoztál az eme olvasmányomat is értelmező első nagyobb munkáddal (*Székely falutörvények*), etnográfusként egyre nagyobb figyelmet fordítottam én is a közösségi-községi életre. S ha a körülmények engedték volna, azaz lett volna néhány képzett, vagy legalábbis elszánt kollégám, akikkel munkamegosztásban művelhessük néprajzunk nagy ugarát, ez a témakör bizonyára első helyet kapott volna munkásságomban, s így a »rendtartó falut« Veled – az írott emlékek, valamint az írott hagyomány oldaláról »két tűz közé« foghattuk volna.

Néhány más elképzelésem, tervem mellett, persze ebből sem lehetett semmi. A folklór (népköltészet) kivételével – amit két írásom után, 1948-tól örömmel engedtem át teljességében Faragó Jóska barátunknak – meg kellett maradnom a néprajz olyan széles területén, hogy abból a társadalomnéprajzra is alig 20 írásom jutott, s abból is a községi élet köréből csupán a Székről, Avasújvárosról és a faluekéről közöltem dolgozatokat. Megmaradtam viszont a téma, és kiváló gazdája Imreh István, nagy tisztelőjének”.⁶⁶⁰

A kiadvány Imreh István több más kötetéhez hasonlóan azért válhatott referenciaértékűvé, mert a falutörvények révén az erdélyi magyar falu társadalmáról nyújtott átfogó és hiteles képet, amelyről megfelelő források hiányában korábban vajmi keveset lehetett tudni.⁶⁶¹ Így tehát nem véletlen, hogy 1983-ban Imreh István *A törvényhozó székely falu* című munkájáért átvehette a legjobb romániai könyv írójának járó Korunk-díjat.

Noha *A törvényhozó székely falu* 1983-ban még megjelenhetett, a terjesztés és forgalmazás tekintetében már erősen érezni lehetett a kurzusváltás okozta változásokat. Az Imreh Istvánnak írt gratulációkból rendre az olvasható ki, hogy a kiadvány a székelyföldi városokban jószerével beszerezhetetlen volt. Incze László például arról számolt be, hogy Kézdivásárhelyre a kötetből mindössze 45 darab érkezett, így „pult alól” árusították, s Szentgyörgyön is csak néhány óráig volt kapható a könyv.⁶⁶² Bözödi György az Imreh Istvántól kapott ajándék példányt megköszönve írta, hogy:

⁶⁵⁹ Trócsányi Zsolt: A törvényhozó székely falu. *Századok*. 1985/4. 1053.

⁶⁶⁰ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz, 391. tétel. Ifjabb Kós Károly levele Imreh Istvánnak. 1984. február 10.

⁶⁶¹ Tóth Pál Péter: *Az önkormányzó falvak...* 106.

⁶⁶² EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz, 391. tétel. Incze László levele Imreh Istvánnak. 1984. január 5.

„Szép új könyvvel igen megörvendeztetél! Nem csak azért, mert rám gondoltál, hanem azért is mert már reménytelennek tartottam, hogy a boltokban megszerezhessem. Én ugyanis a múlt év utolsó három hónapját Pesten töltöttem, s mikor hazajöttem az év elején, sehol sem tudtam felhajtani. Végül is az itteni könyvelosztó központ közölte, hogy hiába is erőlködöm, hiába keresem, mert elfogyott, nem rendelkeznek egyetlen példánnyal sem”.⁶⁶³

Imreh István székelyföldi társadalom és gazdaságtörténettel foglalkozó kutatásának eredményei a könyvkiadás szervezetlensége miatt a magyarországi olvasóközönség számára a *Magvető Kiadó Nemzet és Emlékezet* című sorozatában megjelentetett, *Székelyek a múlt időben* című kötettel váltak szélesebb körben is hozzáférhetővé.⁶⁶⁴ A kötet Imreh István korábbi munkáiból összeállított tematikus gyűjtemény, mely öt nagyobb egységbe tagolva értekezik a székely falutörvényekről, az újabb kori székely társadalom szerkezetéről, a közbirtokosság intézményéről, a falutörvényekből kiolvasható társadalmi értékrendről, illetve *A változáson munkáló emberek* című fejezetben Gábor Áron és Rajka Péter életművéről. A kiadvány romániai engedély nélkül, Imreh István jóváhagyásával látott napvilágot. A szerző korábbi munkái változtatások nélkül, a jegyzetek elhagyásával kerültek a magyarországi olvasóközönség elé.⁶⁶⁵ A kötetben közölt eredmények Imreh Istvánnak egészen az 1940-es évek elején folytatott kutatásaiig visszanyúlhatnak, s nyilván az ezt követő időszakban végzett munkával egészülnek ki.

A kiadvány 1987-es megjelenésekor azonban Imreh István, Pataki Józseffel együtt, már egy nagyobb lélegzetű, a politikai környezet miatt csak a rendszerváltást követően megjelent munkán dolgozott. Miután az 1980-as évek második felében a publikálás ellehetetlenült, Imreh István korábban is művelt tudomány-népszerűsítő előadásokkal érte el közönségét. Az előadások révén a szélesebb publikum azon műveiről is fogalmat alkothatott, amelyek nyomtatásban megjelentek ugyan, de szinte a megjelenés napján elfogytak a polcokról.

A tudományszervező

Imreh István tudományszervező tevékenysége mindenekelőtt az erdélyi magyar szociológia 1948 utáni fejlődésének vonatkozásában jelentős, de a helytörténeti kutatások megszervezése és koordinálása szempontjából is kiemelkedő. Venczel József örökségének gondozójaként ugyanis mindent megtett az erdélyi magyar valóságkutatás felélesztése, megszervezése és

⁶⁶³ EME, Imreh István kéziratanyagátéka, 22. doboz, 391. tétel. Bözödi György levele Imreh Istvánhoz. 1984. július 24.

⁶⁶⁴ Imreh István: *Székelyek a múlt időben*. Magvető, Győr, 1987.

⁶⁶⁵ Imreh István: *Az önértéktudat forrásai...* 12.

szakszerűsítése érdekében. Mint ahogyan egy interjúban megfogalmazta: „[...] a feudalizmus rendjét kutattam, a tőkés rendbeli életem és tanultam, a államszocializmus építése korának – csak társadalomkutatókat »szerveztem«”.⁶⁶⁶ A jelenkori társadalomkutatás során szerzett tapasztalatok azonban Imreh István történeti kutatásaiba is „lecsorogtak”, nem véletlen, hogy történeti munkáinak módszerét gyakran „történeti szociológiának” nevezte.

Az 1948-as hatalomváltást követően az erdélyi magyar társadalomtudományok korábbi eredményeiről ildomos volt „megfeledkezni”, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a néprajzi vagy statisztikai kérdések vizsgálata során a szociológiai látásmód ebben az időszakban egyáltalán ne érvényesült volna.⁶⁶⁷ A Sztálin halálával elinduló változásokkal azonban az 1950-es évek végére a szociológia rehabilitálásának igénye is napirendre került. Magyarországon 1958-ban jött létre a *Valóság* című társadalomtudományi folyóirat,⁶⁶⁸ illetve 1970-ben indult újra a *Magyarország Felfedezése* című szociográfiai könyvsorozat, közben az ELTE-n Szociológiai Tanszék, az MTA keretében pedig Szociológia Intézet alakult. Romániában a Dimitrie Gusti nevével fémjelzett monografikus szociológia eredményeinek elismerése hatott serkentőleg az erdélyi magyar szociológia korábbi vállalkozásainak számbavételére, illetve a társadalomtudományi kutatások újjáélesztésére.

A folyamat elindítója, az Ovidiu Bădina által kitaposott úton haladva,⁶⁶⁹ magyar részről a *Korunk* 1957-ben megindult második évfolyamának szerkesztője, Gáll Ernő volt, akinek már a folyóirat programját meghatározó írása is a szociológia melletti védőbeszédként értelmezhető.⁶⁷⁰ Ebben a marxizmus klasszikusaira, illetve a XX. szovjet párkongresszus és a Román Munkáspárt II. kongresszusának dokumentumaira hivatkozva, a második világháború végével félbeszakadt kutatások folytatását szorgalmazta. Az eredmények közzétételére az újraindult folyóiratot látta alkalmasnak. Nem maradt adós a társadalomkutatás céljainak meghatározásával sem. Úgy vélte, erre a társadalompolitika vonatkozásában van

⁶⁶⁶ *Régiektől a valóságig...* 9.

⁶⁶⁷ Rostás Zoltán: *O istorie nefardată a reabilitării sociologiei românești* [A román szociológia rehabilitációja – egy cicomázatlan történelem], <http://www.cooperativag.ro/o-istorie-nefardata-reabilitarii-sociologiei-romanesti/>, 2016. május 31.

⁶⁶⁸ Gáll Ernő visszaemlékezésében ír arról, hogy a *Korunk* munkatársai számára az 1960-as és 1970-es években a *Valóság* etalon volt. Elmondása szerint számára a *Valóság* szociológiai vonalát Hegedűs András neve és felfogása fémjelezte. Gáll Ernő: *Számvetés...* 71.

⁶⁶⁹ Lásd: Bădina, Ovidiu: *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității sale* [Dimitrie Gusti. Adalékok az életmű megismeréséhez]. Editura Științifică, București, 1965; Bădina, Ovidiu: *Cercetarea sociologică concretă. Tradiții românești*. [Szociológiai kutatások. Román hagyományok]. Editura Politică. București, 1966.

⁶⁷⁰ Gáll Ernő: Társadalmi valóság és társadalomkutatás. *Korunk*. 1957/1. 7–17.

szükség, hiszen „a történelmi materializmus a társadalom megismerésének és egyben átalakításának a tudománya”.⁶⁷¹ Hangsúlyozta, hogy a szociológia csak akkor képes a hozzá fűzött elvárásoknak eleget tenni, ha nem „dogmatizmuson”, hanem empirikus anyaggyűjtésen alapul. A tudományos anyaggyűjtéshez pedig módszerre van szükség, a „marxista szociológia” módszertani alapjainak kidolgozásához a „polgári szociológia” revízióját látta megfelelő kiindulópontnak.

A „polgári szociológia” kritikai számbavételével Gáll Ernő nem késlekedett. Ő maga végezte el *A romániai polgári szociológia* című, 1958-ban megjelent könyvében.⁶⁷² Abból indult ki, hogy:

„A nyíltan reakciós és tudományellenes irányzatok többsége mellett – s ezek adják meg a romániai polgári szociológia általános jellegét – találunk több olyan kutatót is, akinek a munkássága értékes hozzájárulást jelentett a társadalmi valóság egyes vonatkozásainak a megismeréséhez”.⁶⁷³

A „romániai polgári szociológia legjelentősebb irányzataként”⁶⁷⁴ interpretált monografikus szociológiai iskola erényének Gáll a társadalmi valóság empirikus feltárásának igényét, azaz a „katedra-szociológia” kereteinek meghaladását⁶⁷⁵ és a kollektív kutatás alkalmazását tekintette. Úgy vélte, hogy „Gusti szociológiai iskolája ezek révén próbált kijutni a polgári szociológia zsákutcájából”.⁶⁷⁶

Gáll Ernő a gustiánus iskola elméleti és módszertani elemeit egymástól elválaszthatónak tartotta, s bár az előbbi a materializmussal nem látta összeegyeztethetőnek, a monografikus módszert „tendenciájában materialista, realista” eljárásnak tekintette.⁶⁷⁷ Ennek fényében nyilvánvaló, hogy a továbblépés vonatkozásában a gustiánus iskola „hagyatékát” módszertani szempontból tartotta hasznosíthatónak.

Mindeközben Gáll Ernő a romániai magyar szociológia hagyományáról – a baloldali szerzőket leszámítva – egyértelműen elmarasztaló véleményt fogalmazott meg. Ezzel együtt, hosszú idő óta először jelent meg nyomtatásban az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* folyóiratok címe. Utóbbi kapcsán Albrecht Dezső mellett Venczel Józsefről is szó esett. Miután Gáll a *Hitel* holdudvarát „az erdélyi magyar fasizmus szálláscsinálóinak” tekintette, a Venczelre való utalás itt még nem társult elismeréssel.⁶⁷⁸

⁶⁷¹ Uo. 9.

⁶⁷² Gáll Ernő: *A romániai polgári szociológia. Kritikai tanulmány*. Állami Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1958. A kötet magyar nyelvű kiadásával egy időben román nyelven is megjelent.

⁶⁷³ Uo. 274.

⁶⁷⁴ Uo. 143.

⁶⁷⁵ Uo.

⁶⁷⁶ Uo. 161.

⁶⁷⁷ Uo. 160.

⁶⁷⁸ Uo. 270.

Gáll Ernő értékelésével a kortárs erdélyi magyar értelmiség egy része nem értett egyet. Ügynöki jelentésből tudjuk például, hogy az akadémia kolozsvári fiókjának munkatársaként dolgozó Varró Katalin Gáll Ernő írását olvasva

„felháborodott az irányzatokat ért bírálatoktól mondva, hogy Gáll Ernő és a magafajták, különösen a magyar kultúrát monopolizáló zsidók mindent meg akarnak semmisíteni, amit Erdélyben a magyarok alkottak, meg akarják fosztani a lakosságot saját kultuszától, ugyanakkor mindent, ami román volt, haladónak és magas színvonalúnak kiáltanak”.⁶⁷⁹

A „polgári szociológia” kritikáját nyújtó kötet megjelentetésének célja nyilvánvaló: ennek révén kijelölhetők voltak az elvégzendő feladatok, és egyértelművé vált, hogy mi az, ami a második világháború előtti társadalomkutatás eredményeiből hasznosítható. A kötet kompromisszumok árán jelenhetett meg, sok helyen egyértelműen tetten érhető a hatalom elvárásaihoz való igazodás.⁶⁸⁰ A Gáll Ernő által megfogalmazott gondolatok ezzel együtt a későbbiekben pajzsként szolgáltak mindazok számára, akik a két világháború közötti társadalomkutatásról értekeztek.

Az 1960-as évek közepére Dimitrie Gusti és a két világháború közötti szociológiai iskolájának érdemei nyilvános elismerésben részesültek.⁶⁸¹ Az RKP 9. kongresszusának határozataira hivatkozva, már nem csak a „valóságfeltáró” kutatások szükségességéről, hanem a „nemzetiségi önismeret” igényéről is beszélni lehetett. Gáll Ernő 1969-ben *Társadalomtudomány és önismeret* címmel megjelentetett tanulmányában a társadalomkutatás igényét a „nemzetiségi önismeret” és a nemzetiségi politika vonatkozásában határozta meg.⁶⁸² Ezen írásában a két világháború közötti társadalomkutatást (beleértve a *Hitelt* és Venczel József eredményeit is) a korábbihoz képest jelentősen jobb fényben tüntette fel.⁶⁸³ Ugyanebbe az irányba mutat a szerző 1970-ben megjelent *Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben* című írása is,⁶⁸⁴ melyben a „szocialista nemzet”, illetve a román nép és a vele együtt élő nemzetiségek „múltbeli közös harcainak” és mai együttéléséből származó történelmi, politikai, gazdasági, demográfiai és művelődésbeli problémáinak feltárását szorgalmazta.⁶⁸⁵ E helyen az (ön)kritika jegyében a háború utáni társadalomtudományi irodalmat is elmarasztalta azért, mert

⁶⁷⁹ Ügynöki jelentés Gáll Ernő tanulmányáról. Kolozsvár, 1956. június 2. In: Bottoni, Stefano (Szerk.): *Az 1956-os forradalom...* 100

⁶⁸⁰ A szocializmus későbbi szakaszában maga a szerző is sok mindent másképpen látott. Álláspontjának módosulása publikált szövegeiben is nyomon követhető.

⁶⁸¹ Ennek előzményeiről és részleteiről lásd: Rostás Zoltán: *O istorie nefardată...*

⁶⁸² Gáll Ernő: *Társadalomtudomány és önismeret. Korunk.* 1969/ 6. 826–833.

⁶⁸³ *Uo.* 827–828.

⁶⁸⁴ Gáll Ernő: *Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben. Korunk.* 1970/10. 1526–1538.

⁶⁸⁵ *Uo.* 1526.

az mélyebb elemzések helyett beérte a marxizmus klasszikus szövegeire való dogmatikus hivatkozásokkal.⁶⁸⁶

Ekkorra a szociológia művelésének intézményes keretei Romániában is létrejöttek. Először a Bukaresti Egyetem „Szociológiai Laboratóriumának” létrehozására került sor.⁶⁸⁷ A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófia és Szociológia Tanszékének keretében 1967-ben alakult meg a következő évtől Ion Aluăş irányítása alá került „Szociológiai Laboratórium”.⁶⁸⁸ 1969-től a munkaközösség Venczel Józsefet mint főmunkatársat alkalmazta,⁶⁸⁹ de feladattal látta el többek között Imreh Istvánt, Csetri Eleket és Egyed Ákost is.⁶⁹⁰ Noha a Szociológiai Laboratórium keretében végzett felmérések jellemzően pártállami megrendelésre készültek, a munkában részt vállaló kutatók nem föltétlen politikai indíttatásból vettek részt az intézet égisze alatt zajló kutatásokban.

A továbblépéshez az erdélyi magyar társadalomkutatás kezdeti lépéseinek számbavételét tartották szükségesnek, amire nyilván azok éreztek leginkább késztetést, akik a két világháború közötti, illetve a második világháború alatti kutatásoknak maguk is aktív részesei voltak. Imreh István 1967-ben a *Korunk* hasábjain jelentetett meg egy, a bálványosváraltjai falukutatásról szóló tanulmányt.⁶⁹¹ Írásában hivatkozott a váraltjai kiszállásokkal egy időben megjelent híradásokra és a terepmunka során keletkezett cédulákból is közzétett párat. A váraltjai kutatás emlékének felelevenítését Imreh bevezető soraiban a következőképpen indokolta:

„A historikus, aki forradalmi változások tanúja és részese, idővel rádöbben arra is, hogy a múlt mennyire a máig ér el, milyen erővel hat a jelenben. Van olyan eleme a régi struktúrának, amit napjainkig sem sikerült elpusztítanunk pedig szükséges az elmúlása, s van olyan, amire ráépítünk, ami könnyíti, gyorsítja fejlődésünket. A folytonosságnak, a hagyomány meghatározó erejének hatását egyes tudományágak fejlődésmenetében is nyomon követhetjük. Múltbeli áldozatos, szívós vizsgálódások eredménye és példája hat serkentőleg fiatalokra, s a régivel való perlekedés, a fel-felparázsló vita után lendül előre új utak a kutatás. Mindezt nálunk a talán leginkább a szociológia tudománya példázza”.⁶⁹²

⁶⁸⁶ Uo. 1527.

⁶⁸⁷ Rostás Zoltán: *O istorie nefardată...*

⁶⁸⁸ Kiss Dénes: „... kiváló ember, a magyar ügyben következetes, de társaságban elviselhetetlen.” Ion Aluăş és a kolozsvári szociológia, <http://bbteszocioblog.blogspot.hu/2012/12/kivalo-ember-magyar-ugyben-kovetkezetes.html>, 2015. március 12. 1989 után újból Ion Aluăş volt az, aki főszerepet játszott a kolozsvári egyetem szociológia tanszékének megalapításában és a szociológia magyar tagozatának megszervezésében.

⁶⁸⁹ Telegdy Balázs: Venczel József módszertani felfogásának alakulása. *Pro-Minoritate*. 2015/ Tavasz. 37.

⁶⁹⁰ Imreh István: Emlékezés Ion Aluăşra. *Művelődés*. 1994/9. 40.

⁶⁹¹ Imreh István: A bálványosváraltjai falukutatás. *Korunk*. 1967/9. 1190–1197.

⁶⁹² Uo. 1190.

Imreh István a Venczel József szakmai irányításával zajló vállalkozást a gustiánus iskola módszereinek adaptálásaként értelmezte, a KMDSZ által szervezett kutatást mégis sikerült a gustiánus iskolánál pozitívabb fényben feltüntetnie, s ezt a bukaresti szociológiai iskola alapelveitől eltérő vonások kidomborításával érte el.

Értelmezése szerint Bálványosváralján a szegényparaszt kategóriája a terepmunka során előtérbe került, ami által nyilvánvalóvá váltak az osztályellentétek. Úgy vélte, hogy Váralján az anyagi életfeltételek vizsgálata a gyakorlat szintjén akarva-akaratlanul központi problémává vált. A gustiánus iskola által hirdetett „kerettényező” és „életmegnyilvánulások” közti elkülönítés és a kérdőívek használatának elvetése vonatkozásában Venczel József 1941-es írására is hivatkozni lehetett.⁶⁹³ A tanulmány utolsó részében Imreh személyes érintettségéről is szót ejtett. E tekintetben utalt arra, hogy a falukutatásban részt vevő fiatalok jelentős része később a kommunizmus építésében vállalt aktív szerepet, illetve, hogy a falukutatásban való részvétel volt az, ami megmentette őket „a fasiszta tébolytól”, s „antifasisztává kovácsolta”.⁶⁹⁴

A tanulmány megírásával egy időben keletkezett, Tárkány Szücs Ernőnek küldött levelében Imreh István ímént ismertetett cikkéről a következőket írta: „Főleg azért is íródott, hogy az itteni szociográfiai hagyományokat felvesse, s úttörésként, azokat is akik végezték. Nézd meg. Említelek, de Jóskát [ti. Venczel Józsefet] kellett mindenekelőtt. Nagyon örültem, hogy hozták. S még inkább, hogy jól fogadták!”.⁶⁹⁵

Venczel József a Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók kapcsolatait bemutató tanulmányában Imreh István 1967-es írására hivatkozva utalt a váraljai falukutatásra.⁶⁹⁶ Ugyanígy járt el Balázs Sándor is az általa összeállított, Dimitrie Gusti írásainak magyar nyelvű válogatását tartalmazó kiadvány bevezetőjében.⁶⁹⁷ A váraljai terepmunkára való hivatkozás igénye a kiadvány lektorától, Imreh Istvántól érkezett, aki – miután Balázs Sándor eredeti kéziratában nem szerepelt – a kötetről írt referátumában az erre való utalást pótolandónak érezte:

„Elfogultsággal joggal vádolhatóan ugyan de még egy bővítést mindenképpen szükségesnek látnánk. Dimitrie Gustitól való idézetben esik szó arról, hogy »a bécsi döntés előtt és után« volt jelentős visszhangja a monografikus szociológiaiának a kolozsvári egyetem magyar diákjainak körében. Valóban volt 1940 után

⁶⁹³ Uo. 1192–1193.

⁶⁹⁴ Uo. 1197.

⁶⁹⁵ CSMLHL, Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella néprajzkutató iratai. 8. doboz, 13a dosszié. Imreh István Tárkány Szücs Ernőnek küldött levele. 1967. november 17.

⁶⁹⁶ Venczel József: Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók. *Korunk*. 1970/6. 821–825.

⁶⁹⁷ Gusti, Dimitrie: *A szociológiai monográfia*. Válogatta, fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Balázs Sándor. Kriterion, Bukarest, 1976.

is, és éppen ezért a bálványosváraljai monográfia több éves kutatómunkájának említését tartanók szükségesnek, mind a román-magyar szellemi kapcsolatok, mind az erdélyi magyar falukutatás története miatt.⁶⁹⁸

Egy évvel később, 1977-ben jelent meg Vita Zsigmond *Gusti professzor magyar tanítványai és az első erdélyi falukutató munkatáborok* című írása, melyben a szerző az 1930-as évek erdélyi magyar falukutató munkatáborairól és a gustiánus iskola ezekre gyakorolt hatásairól írva, ugyancsak Imreh tanulmányára hivatkozva ejt szót a váraljai munkáról.⁶⁹⁹

Imreh István a *Korunk* 1979-es évkönyvében rövid bevezetővel Venczel József 1941-ben megjelent módszertani írását tette közzé.⁷⁰⁰ Az addig csupán néhány sokszorosított példányban terjedő kézirat közlését a Venczel József tanulmányaiból válogatott kiadvány megjelenésének időbeli csúszása magyarázza. A venczei életmű jelentősebb darabjaiból összeállított tanulmánykötet kiadásának ötlete még a szociológus 1972 márciusában bekövetkezett halála előtt felmerült.⁷⁰¹ Imreh István egy 1972. április 3-i keltezésű levélben tett javaslatot a Kritérion Kiadónak a kötetre vonatkozóan, melyben a kiadvány megjelentetésének szükségességét a szociológia reneszánszával indokolta.⁷⁰² Az életmű újraközlésre érdemes darabjait Venczel József és Imreh István közösen választotta ki. A kézirat első változata Imreh István szerkesztésében 1973 márciusában készült el. Jordáky Lajos referálását követően, a munka május elejére végleges formát öltött, ekkor azonban a kiadók kihátráltak a kötet megjelentetése elől.

Az 1970-es évek végén az ekkoriban „Dimitrie Gusti legjobb magyar tanítványaként” emlegetett Venczel József írásait tartalmazó kiadvány újból aktuálissá vált. Ezúttal az Imreh Istvánnal jó viszonyban lévő Ion Aluș, az egyetem szociológia tanszékének vezetője írt véleményezést a kézitról, egyetlen fenntartást sem fogalmazva meg azzal szemben. Az Imreh István szerkesztésében és bevezetőjével ellátott tanulmánykötet végül 1980-ban *Az önismeret útján* címmel látott napvilágot.⁷⁰³ A benne szereplő tanulmányok egy része eredetileg a második világháború előtt, másik része pedig

⁶⁹⁸ EME. Imreh István kéziratgyűjteménye. 27. doboz. 456. tétel. Lektorai véleményezés Dimitrie Gusti *A szociológiai monográfia* című kötetéről. Imreh egyébként ugyanígy a kötet címét is problémásnak ítélte. Úgy vélte, hogy a „szociológiai monográfia” „csak műfajt s nem iskolát jelez,” így a „monografikus szociológia” címnek alkalmasabb lenne.

⁶⁹⁹ Vita Zsigmond: *Gusti professzor magyar tanítványai és az első falukutató munkatáborok. Korunk. 1977/1–2. 129.*

⁷⁰⁰ Imreh István: *A bálványosváraljai falukutatás módszerének vázlata...* 20–30.

⁷⁰¹ Imreh István: *Emlékezés Ion Alușra...* 40.

⁷⁰² EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 55. doboz, 623. tétel. Imreh István levele a Kritérion kolozsvári szerkesztőségének. 1972. április 3.

⁷⁰³ Venczel József: *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből.* Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kritérion, Bukarest, 1980. A kötet lektoraként a belső borítón Gáll Ernő és Ion Aluș neve is megjelenik.

1969 és 1971 között jelent meg: Venczel József társadalomtudományi munkásságának legjavát tartalmazza.

A bevezető tanulmányban Imreh István Venczel József szakmai pályáját tekintette át és értékelte. A kötet megjelentetésének jelentős energiát felemésztő munkálatait Imreh István indoklása szerint egykori tanárával szemben érzett hálája, illetve az erdélyi magyar társadalomkutatás eredményeinek számbavétele motiválta: „az újra felvirágzó és oly erőteljes lendülettel előretörő szociológia igényeli a hazai magyar kutatási előzmények számbavételét is”⁷⁰⁴ – szögezte le. Írásában Venczel József társadalomtudományi vizsgálatainak legnagyobb erényét, a kibontakozóban lévő kvantitatív szemlélet miatt, módszertani eljárásainak úttörő jellegében látta.

Az önismeret útján című kötet kiadása csak kompromisszumok árán volt lehetséges. Problémák merültek fel a válogatásba bekerült szövegekkel és az egyes tanulmányok részleteivel kapcsolatban is. Ez az oka annak, hogy néhány kényesebb bekezdés, nem ritkán a hiány jelölése nélkül, maradt ki az eredeti szövegekből. Példaként Venczel József 1935-ben megjelent *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* című írása említhető, melynek újbóli közléséből teljesen kihagyták az eredeti tanulmányban viszonylag részletesen ismertetett Siebenbürgisch-Deutsche Jugendbund mozgalmat.⁷⁰⁵ Úgy tűnik, hogy a szóban forgó leírást, nyilván a körülményekre való tekintettel, Domokos Géza vette ki.⁷⁰⁶

⁷⁰⁴ Imreh István: Venczel József öröksége. In: *Uo.* 5.

⁷⁰⁵ Az eredeti szöveg bizonyos részeinek kihagyása nyilván célzatos volt. Például az „ilyen példát több intézmény szolgáltatott és szolgáltat: a bukaresti tudományegyetemnek a Gusti professzor vezetése alatt álló Szociológiai, etikai és politikai szemináriuma, és a Fundația Culturală Regală elindította »királyi osztagok« stb.” (Venczel József: *Az önismeret útján...* 67.) mondat eredetileg a következőképpen nézett ki: „Ilyen példát három intézmény szolgáltatott és szolgáltat: a bucarestii Tudományegyetemnek a Gusti professzor vezetése alatt álló Szociológiai, etikai és politikai szemináriuma, a »Károly herceg« Királyi Közművelődési Alapítvány (Fundația Culturală Regală »Principele Carol«) elindította »királyi osztagok« és a Siebenbürgisch-Deutsche Jugendbund munkatábor-mozgalma”. Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 1935. 23.) Pár oldallal hátrébb a német mozgalom eredeti kiadásban megjelent ismertetésének újraközlése helyett csupán a kihagyott szövegrész hiánya jelenik meg. *Uo.* 28–30; Venczel József: *Az önismeret útján...* 71

⁷⁰⁶ „Küldöm a Venczel József kéziratot. A külön mellékelt tanulmányt Domokos Géza is elolvasta, roppant érdekes (egyelőre ott tartotta magánál, még szüksége van rá), de nem közölhető. Ezenkívül kivette a 113–114 oldalakat (csatolom a levélhez), ahol a romániai német falumozgalomról van szó. Mivel azonban az egésznek és személy szerint Fabritiusnak súlyos köze volt a fasizmushoz, nem közölhető. Kihúztuk a vonatkozó jegyzeteket is. Kérlek nézd át figyelmesen a kéziratot, itt-ott ceruzajeleket találsz (stílus és egyéb problémák), ezeket oldjátok meg.” Szabédi László Emlékház (SZLE). A Kriterion Könyvkiadó iratai, 45. doboz. Botár Emma levele Dávid Gyulához. Keltezés nélkül. Domokos Géza kiadói tevékenységéről és a kéziratok megjelenésnek lehetőségeiről lásd: Bányaí Éva: *Sikertörténetek kudarcokkal. Bukaresti életrajz. Beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel*. Komp-Press. Kolozsvár, 2006. 133–164.

A *Korunk* által felkarolt társadalomkutató program megkésve váltotta be a hozzá fűzött reményeket.⁷⁰⁷ Az első empirikus valóságfeltáró munka megjelentetésére ugyanis 1979-ig kellett várni. Ekkor, Imreh István szerkesztésében és lektorálásával, 2500 példányban⁷⁰⁸ jelent meg a 12 tanulmányt tartalmazó, *Változó valóság* című sorozat első darabja.⁷⁰⁹

A kötet megjelenését Gáll Ernő maga is a *Korunk* programadó írásának beteljesüléseként értékelte. 1979. március 9-i naplójegyzetében a könyv kapcsán optimizmussal telve írta, hogy:

„Az egészből egyik legfontosabb akciómat akarom kibontani, amely – sok év után – valamit megvalósítson abból, amit a lap indulásakor programként meghirdettem, nemzetiségi vonatkozásban pedig szorgalmaztam. Valami – lassan-lassan – talán beérik. Biztató Fábian Ernő disszertációja, Várhegyi István (pillanatnyi) fellépése, Kósa Szántó Vilma fejlődése...”⁷¹⁰

Hogy az 1950-es évek második felétől létrehozott publikációs fórumok nem csupán kéziratok megjelentetésének adtak teret, hanem ösztönzően is hatottak a társadalomtudományok művelésére, mi sem illusztrálja jobban, mint a szóban forgó kiadvány. A Kriterion kolozsvári szerkesztősége, legfőképpen Dávid Gyula nem csupán a kiadással járó feladatokat végezte el, hanem Imreh Istvánnal együtt a kötet előkészítésének munkálataiban is jelentős szerepet vállalt. A szerzők toborzásától a kéziratok lektorálásáig bábáskodtak a kiadvány fölött. Erről a szerkesztő Imreh Istvánnak küldött következő levele is tanúskodik:

„Kedves Pista, annak idején beszéltünk egy gyűjteményes szociográfiai kötetről, amelyhez úgy látom, most újabb anyagok is jelentkeznek. A múltkor volt nálam egy fiatalember egy gyergyóditrói monográfia tervével, akit Te is ismersz, nemrég láttam, *A Hétfőben* egy két részes szolokmai írást Tófalvi Zoltántól. Szóval új nevek is vannak. Mivel a kötetet szeretnénk 1978-ra megjelentetni és egy ilyen anyag összehegedülése« meglehetősen nehéz, jó lenne már most beindulni. Kérlek tehát, valamikor délben nézz fel, hogy a részleteket megbeszélhessük és az érdeklődő leveleket szerteküldhessük. Nem kellene nagy kötet (kb. 400 oldal), de érzésem szerint már annyi emberről tudunk, hogy azoktól csak a jó és változatos anyag is kiadja ezt a terjedelmet. Baráti üdvözléssel, Dávid Gyula”⁷¹¹

⁷⁰⁷ Gáll Ernő: *Számvetés...* 42.

⁷⁰⁸ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 55. doboz, 627. tétel, Contract de editare [Kiadói szerződés].

⁷⁰⁹ *Változó valóság*. I. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1979.

⁷¹⁰ Gáll Ernő: *Napló...* I. 47.

⁷¹¹ SZLE, A Kriterion Könyvkiadó iratanyaga. Dávid Gyula Imreh Istvánnak küldött levele. 1976. május 4.

Ahogyan az Imreh István által írt bevezetőben olvashatjuk, a tanulmánykötet megjelenését az erdélyi magyar szociológia nemzetközi és román viszonylatban való elmaradása, továbbá az „önismeret” igénye és a „tudatos társadalomépítést” megelőző „módszeres, pontos valóságfeltárás” ösztönözte.⁷¹² A tanulmányok a korabeli Románia legsűrűsebb társadalmi problémáinak gyökereit és orvoslási módozatait járják körül, egy-egy régióra vagy településre szűkítve a vizsgálat kiterjedési körét.

A kötet szerzői⁷¹³ többségükben nem szakemberek, ami a dolgozatok ingadozó színvonalán és a szerzők eltérő elméleti, módszertani és fogalmi felkészültségén is tetten érhető. A kiadvány bevezetőjében Imreh István megállapította, hogy:

„A többi zömmel mindenféle tudományágból verbuvált tanárember, aki a valóságkutatás hívó szavára önkéntesen táborba sietett. Van közöttük népért élő lelkész, a parasztok sorsáért aggódó tisztviselő, s végül akad soraikban egyszerű, falujáról valló földműves ember is.”⁷¹⁴

Imreh István számára a kiadvány első sorban annak bizonyosságául szolgált, hogy „[...] milyen épen él, sőt, talán azt is mondhatom, hogy fokozottabban él ma a népért érzett felelősségtudat sokakban, nem szakképesített értelmiségiekben, nem szociológusi munkahelyekre beosztottakban is”.⁷¹⁵ A közzétett tanulmányok hiányosságait a kortársak mindenekelőtt a szociológia második világháborút követő száműzöttségének rovására írták.

Módszertani szempontból általában jellemző a szerzőkre a történeti látásmód érvényesítése és a statisztikai, demográfiai adatok előszerzetettel való felhasználása. Ami a tanulmányok témáit illeti, a szerzők jellemzően a gyorsított ütemű modernizáció révén egymáshoz közelítő falusi és városi világ közötti átjárásokra helyezték a hangsúlyt: a falusi társadalomban, illetve a rurális környezetben ezek hatására végbement átalakulások egy-egy szegmensét elemezték. A Ceaușescu nevével fémjelzett korszakról a kötet oldalain szükségképpen mint üdvtörténetről szólnak, ezzel együtt azonban az átalakításokat kísérő társadalmi problémák is terítékre kerül-

⁷¹² Imreh István: *Előljáróban*. In: *Változó valóság... I.* 13

⁷¹³ Keszi Harmath Sándor: *Népesedési kérdések Kalotaszegen*; Vasas Samu: *Egyre gazdagabban, egyre kevesebben*; Vetési László: *Mobilitás a bürkösiek párvalászásában*; Kósa-Szánthó Vilma: *Családszociológiai felmérés egy sepsiszentgyörgyi lakónegyedben*; Major Miklós: *Kereset és életszínvonal egy szilágysági faluban*; Garda Dezső: *Gyergyóremetei erdőmunkások tegnap és ma*; Várhegyi István: *A könyv és az olvasás helye a Maros megyei falu szellemi életében*; Neményi T. Ágnes: *A falusi értelmiség társadalmi mobilitása Kolos megyében*; Máthé János: *Egy magángazda székely falu életéből*; Hermann Gusztáv: *Felsőboldogfalva útjain*; Geréb Attila: *A családok helyzete a Hargita megyei Hodgyában*; Vofkori László: *A településhálózat és a városiasodási folyamat az Udvarhelyi-medencében*.

⁷¹⁴ Imreh István: *Előljáróban...14.*

⁷¹⁵ *Régiektől a valóságig... 9.*

nek. A nemzetiségi problémákat azonban a tanulmányok kerülik, semmilyen vonatkozásban nem érintik.

A *Változó valóság* első kötete egy Imreh István által használt metafora szerint „állóvízbe dobott jókora kő” volt.⁷¹⁶ Erdélyi és magyarországi folyóiratokban egyaránt jelentek meg róla ismertetések, melyekben egy sor kérdés fogalmazódott meg a kutatások szervezésével és milyenségével kapcsolatban.⁷¹⁷ Kolozsváron a könyvbemutató után kerekasztal-beszélgetésre került sor, melynek anyagát a *Korunk* teljes egészében közzétette.⁷¹⁸ A beszélgetés során a legtöbb hozzászóló által felvetett kérdés a tanulmányok műfaji meghatározásának problémáját érintette. Míg Imreh István a kötetben közölt tanulmányokat a szociográfia műfajába sorolta, amit a szövegek némelyikének „nem eléggé szociológiai” jellegével indokolt, a beszélgetés résztvevői a szövegeket szociológiai jellegűnek tekintették, a szociográfia fogalmát pedig kizárólag a szépirodalmi alkotásoknak tartották fenn, elutasítva a két műfaj közötti alá-fölé rendeltségi viszonyt.⁷¹⁹ Úgy vélték, hogy a tudományfejlődés adott pontján anakronisztikus figyelmen kívül hagyni azt, hogy a szociológia és az írói szociográfia elvált egymástól. Ez az oka annak, hogy hangsúlyozták a szociológia műveléséhez szükséges módszertani és elméleti keretek szükségességét.⁷²⁰ A másik két, többek által is megfogalmazott kritika részben a módszertani következetlenség, illetve a kötet erdélyi magyarság speciális problémáira való reflektálatlansága volt.

Gáll Ernő „polgári szociológiáról”, „katedra szociológiáról” vagy „dogmatizmusról” folytatott eszmefuttatásait és a szociológia 1948 utáni megítélését ismerve, könnyen belátható, hogy a szociográfia szociológiá-

⁷¹⁶ CSMLHL, Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella néprajzkutató iratai. 8 doboz. 13a dosszié. Imreh István Tárkány Szücs Ernőnek küldött levele. 1979.

⁷¹⁷ A kötetről megjelent kritikák bibliográfiai jegyzékéhez lásd: *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára...* 553.

⁷¹⁸ A beszélgetés kivonatolt tartalmát a *Korunk* közölte. *Változó Valóság* – változó szociográfia. *Korunk*. 1979/6. 440–457.

⁷¹⁹ „Ha a műfajok nagy épületében, hol azok érték és rang szerint helyezkednek el a különböző emeleteken, a *Puszták népe*, a *Székely bánja* vagy a *Gyepsor* valamiféle alagsor vagy földszint, amelynek emeletén – fölöttük – a *Változó valóság* dolgozatai az albérlők, vagy egyáltalán a szociológia a főbérlő, akkor én inkább megtakarítom magamnak a lépcsómászás fáradságát, és beköltözöm a földszintre vagy az alagsorba...” –fejtette ki Beke György hozzászólásában. *Uo.* 450.

⁷²⁰ Ugyanerről a jelenségről írt Némédi Dénes is, aki szerint Nyugat-Európában a szociográfia igénye a szociológia elméleti tisztázatlanságaiból nőtt ki, és amikor ez a probléma megoldódott, a szociográfia szót el is felejtették. Némédi egyébként a Gusti-féle monografikus szociológiát az empirikus szociológia műfajába sorolta, utalt azonban ennek szociográfiával való rokonságára is. Kiemelte Gusti rendszerének elméleti hiányosságait és az adatgyűjtés tekintetében jellemző teljességre törekvés igényét. Úgy vélte, hogy az elmélet és a gyakorlat viszonyára nem tudott adekvát választ adni. Némédi Dénes: *A népi szociográfia*. Gondolat, Budapest, 1985. 18–21.

val szembeni pozitívabb képe nagymértékben közrejátszott abban, hogy a *Változó valóság* című kötet tanulmányait a szerkesztő jobbnak látta a szociográfia műfajába sorolni. Emellett a nem szakképzett szerzők módszertani hiányosságai is befolyásolták döntését.

A *Változó valóság* megjelenését követő vita, illetve az ezt közlétező *Korunk-különszám* tette „befejezetté” a kötetet, azáltal, hogy nyilvánosságot teremtett azoknak a kérdéseknek, amelyek tematizálásától a kiadvány szerzői és szerkesztői elővigyázatosságból tekintettek el. Ugyancsak a vita révén megfogalmazódó kritikáknak köszönhető, hogy a sorozat második darabja az első sok tekintetben meghaladta.

A *Változó valóság* második kötete 1984-ben Egyed Péter szerkesztésében látott napvilágot,⁷²¹ ami jelzi a sorozat első darabjának megjelenését követően megfogalmazódó „stafétat” átadására vonatkozó igény beteljesülését. A Történelem és Filozófia Kar diákjaként az 1970-es években Egyed Péter is látogatta Imreh István egyetemi óráit. Tanárának rá gyakorolt hatását jelzi, hogy 1978-ban Gáll Ernőnél írt államvizsga-dolgozatát *Az intézmények és erkölcsi viszonyok kapcsolata a székely társadalomban a Gubernium korában* címmel írta. A *Változó valóság* második kötetének szerkesztői munkálatait Imreh István sűrű teendői miatt is szívesen hagyta másra. 1979-ben Tárkány Szücs Ernőnek írt levelében arról panaszkodott, hogy egy jó ideje ki se tette a lábát Kolozsvárról, és hogy a komolyan vett egyetemi munka, illetve a gyakori, különböző vidéki településeken tartott előadások miatt semmit nem vakációzott.⁷²²

Noha a sorozat első darabja a falu, illetve a falusi társadalom életformaváltását tette vizsgálat tárgyává, Imreh István az előszóban jelezte a város, illetve a faluról városra települő népesség kutatásának szükségességét: „Jövendőre gondolán, azt is fel kell vetnünk, hogy a legjelentősebb életkeretté a város válik. A településszociológia az urbanizáció problémáját eléggé hangsúlyossá tette. A falu helyett tehát a várost kutassuk? Valóban szükségesnek látszik a gyérülő népességű faluból a városba kísérni el a rural-exodus alanyát és felkutatni a megnövekedett helyi városiasodás jelenségeit. Régen, a már változt szociográfiai érdeklődésben a parasztság felé fordulás indoklásaként emlegették azt, hogy ez a népcsoport a magyar nemzetiség megtartó erőforrása, hiszen már csak számszerűleg is több mint háromnegyede a lakosságnak. Ma ez a parasztság fogyó irányzatot mutató, s jóllehet, ma is jelentős, hiszen mintegy felét teszi ki a magyar népességnek, számottevő része vált és naponta válik munkássá, a szolgáltatások körében dolgozóvá, tisztviselővé, értelmiségivé

⁷²¹ *Változó valóság*. II. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Egyed Péter. Kriterion, Bukarest, 1984.

⁷²² CSMLHL, Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella néprajzkutató iratai. 8 doboz. 13a dosszié. Imreh István Tárkány Szücs Ernőnek küldött levele. 1979.

vagy félagrárius életformában élővé. Ennek a metamorfózisnak a kutatása sem lehet falura vagy városra korlátozódó, hanem csak mindkettőre kiterjedő.”⁷²³

Korábban Imreh István már végzett várostörténeti kutatásokat. A 18–19. századi városról és annak társadalmáról értekezve mutatott rá az urbánus és rurális környezet közötti áthajlásokra.⁷²⁴

A határfolyamatok tanulmányozásának elvét a *Változó valóság* II. kötetének előkészítése során is szem előtt tartották, most azonban a város és az elsőgenerációs városlakók beilleszkedésének problémái kerültek az elemzés középpontjába, s ehhez akár kéziratok visszautasítása árán is ragaszkodtak. Egyed Péter szerint ugyanis, „a városi beilleszkedés Románia mai urbanizációs folyamatában az egyik legfontosabb szociális és kulturális probléma,” mindenekelőtt azért mert „nagy az elkallódás veszélye”.⁷²⁵ Az újonnan városba telepedők ugyanis legtöbb esetben a hagyományos közösségi „hálóból” kiszakadva, de közben a városi struktúrán is kívül álló helyzetben találják magukat. Miután az első kötetbe is publikáló Várhegyi István kézírata vélhetően nem felelt meg a tematikai elvárásoknak, visszautasító választ kapott, azzal az indoklással, hogy:

„A második kötet a város változó valóságát szeretné megragadni, részben, hogy mentesítsük magunkat a falucentrizmus vádjától, részben, hogy az ott megragadott jelenségeket, folyamatokat tovább göngyölítsük”.⁷²⁶

A szakmai szempontok rigorózusabb betartásának vonatkozásában is változás érzékelhető. Ezúttal a szerkesztők igényt is tartottak a tanulmányok szociológia műfajába való besorolására. A fülszöveg szerint a kötetben közzétett tanulmányok a városszociológia műfajába tartoznak, a bevezető tanulmányban pedig szociográfiáról kizárólag a sorozat első kötete kapcsán esett szó.

A szerzők⁷²⁷ a városba költöző falusiak és ingázók, illetve néhány gazdasági és társadalmi szempontok szerint erősen városias település (például Bonchida, Egerbegy) lakosságának viselkedésszociológiai elemzésével tették hangsúlyossá azt az állítást, mely szerint a városi lakóhely közel

⁷²³ Imreh István: *Előljáróban...* 17.

⁷²⁴ Lásd például: Imreh István–Csetri Elek: Erdélyi városok feudalizmus alkonyán. *Korunk*.1964/12. 1625–1632; Imreh István: A Kolozsvár városában megbúvó falu. *Utunk*.1974/25. 3; Imreh István: Születőben Kolozsvár munkás népe. *Utunk*.1974/26. 3.

⁷²⁵ Egyed Péter: Előszó. In: *Változó valóság...* II. 6.

⁷²⁶ SZLE, A Kriterion Könyvkiadó iratai. 42. doboz. A Kriterion szerkesztőségének Várhegyi Istvánhoz írt levele. 1979. július 10.

⁷²⁷ Tófalvi Zoltán: *A Temesváron élő atyhaiak közössége*; Pillich László–Vetési László–Vincze Zoltán: *A kolozsvári magyar hóstáti közösség népesedési és szerkezeti alakulása (1899–1980)*; Keszi-Harmath Sándor: *A városiasodás mutatói. Bonchida és Egerbegy városiasodása*; Létay László: *Város – városközpont – városiasság*; Vécsei Károly: *Ingázás és lakhelyi stabilitás*; Várhegyi Júlia: *Fiatál értelmiségiek fluktuációja egy kisvárosban*; Vofkori László: *A társadalmi mobilitás, a foglalkozási-területi átrétegződés vetületi Székelyudvarhelyen*; Bodó Barna: *Egy társadalmi sodrás iránya és hozzádoka*; Molnár H. Lajos: *Szanáltak*.

sem jelenti a városi polgár szokásainak átvételét. A nagymértékű népességáramlás kapcsán pedig felvetették a kérdést, hogy hosszú távon a betelepedők veszik-e át a városi polgárok szokásait, vagy a városok válnak többzetes lakosú falvakká.

A migráció jelenségének fontosságát jelzi az a Tófalvi Zoltán tanulmányában hivatkozott adat, mely szerint országos átlagban 1966-ban a városi lakosság közel 60%-a nem abban a helységben született, ahol élt.⁷²⁸ A Temesváron letelepedő atyhaiakat vagy a kolozsvári hóstátiakat vizsgáló szerzők ugyanakkor ennek pozitív vetületére is rámutattak, hiszen, a fülszöveg megfogalmazásával élve, a „közösségi életmód értékességének” továbbbőrkítése a városi környezetben könnyebben bekövetkező asszimilációs folyamatokat is fékezte. A Molnár H. Lajos által közölt interjúrészletek mindezen problémákat és jelenségeket alulnézeti megvilágításba helyezik, az egyéni életutak révén mutatnak rá az erőltetett modernizáció folyamatának emberi léptékkal mért drámaiságára.

Miután az első kötet megjelenését követően többen is szóvá tették a szerzők nemzetiségi problémákkal szemben tanúsított közömbösségét, a második kötetnek már a bevezető tanulmánya is kiemelte a nemzetiségek városi beilleszkedésének szakmai és társadalmi nehézségeit. Egyed Péter írta, hogy:

„A családon kívül nem rendelkezik már azokkal a primér kapcsolati rendszerekkel, amelyek nemzetiségi identitását a hagyományok automatizmusának segítségével tartják fenn. Ennélfogva igen fontos szerep hárul a nemzetiségi kulturális intézményekre, rendezvényekre, amelyek a kulturális identitás fenntartását szolgálják, másrészt a városi beilleszkedés és élet minőségi követelményeinek és elvárásainak megfelelő korszerű ismeretekkel anyanyelven látják el a nemzetiségi városlakókat.”⁷²⁹

Módosulás látszik a sorozat első és második darabja között akkor is, ha módszertani szempontok szerint hasonlítjuk össze a két kötetet. Az 1984-ben megjelent kiadvány szerzőire ugyanis a hazai és nemzetközi szakirodalomban való tájékozottság, a jegyzetapparátus szakszerű használata, módszertani körültekintés, továbbá a kutatás során kapott eredmények összehasonlító elemzésekkel való kontextualizálása jellemző.

Az erdélyi magyar szociológia a románhoz képest lépéshátrányban volt, többségi körökben ugyanis már az 1960-as évektől vizsgálatok zajlottak az urbanizáció és iparosítás témakörében. Modellértékű kutatás folyt a Brassó környéki ipari telepeken, de felmérésekre került sor a Nyugati-érc-hegységben is.⁷³⁰ Arról hogy ezekkel párhuzamosan várostörténeti kutatásokra az 1970-es években az erdélyi magyarok keretében is volt példa,

⁷²⁸ Tófalvi Zoltán: A Temesváron élő atyhaiak közössége. In: *Változó valóság...* II. 10.

⁷²⁹ Egyed Péter: *Előszó...* 8.

⁷³⁰ *Uo.*

a *Változó valóság* második kötetének függelékében közölt, napilapokban és folyóiratokban megjelent tanulmányok bibliográfiai leírását tartalmazó címjegyzék és a *Korunk* 1980-as, illetve 1982-es évkönyve tanúskodik.

A hetvenes évek második felétől felgyorsuló urbanizációs és falu-, illetve városrendezéssel kapcsolatos intézkedéssorozat bel- és külföldi viszonylatban egyaránt ellenállás kísérte. Ennek ismeretében a *Változó valóság* két kötetének tető alá hozása nyílt politikai állásfoglalásként is értelmezhető. Akkor, amikor a Kolozsvár periferiáján elhelyezkedő, kisebb lakóházakból álló városrészeket, mint amilyen például a Hóstát is volt, lebontották, és tömbházak építésével teljes egészében átalakították, a *Változó valóság* második kötetében Pillich László, Vetési László és Vincze Zoltán a hóstáti közösség 1899 és 1980 közötti népesedési és szerkezeti átalakulásáról értekezett, Feleki Károly képei pedig a hetvenes évek átalakításait dokumentálták.⁷³¹

A *Változó valóság* tanítványok neveléséhez is megfelelő eszköznek bizonyult. A szerzők közül többekkel Imreh István hosszú időn keresztül kapcsolatban maradt, s az együttműködés mindenki számára gyümölcsözőnek bizonyult. Imreh István ugyanis szakmai tanácsokkal és egy-egy kiadvány elküldésével viszonzta a különböző helyekről egybegyűjtött és neki elküldött székely falutörvényeket, falujegyzőkönyveket.

Mindennek ellenére Imreh István körül nem alakult ki egy hagyományos értelmében „iskolának” nevezhető kutatócsoport, ami minden bizonnyal a történelemkutatás 1950-es évektől fokozatosan felszámolt intézményes keretének és az iskolateremtéshez szükséges pozíciók hiányának, valamint Imreh István 1989-es rendszerváltást követő visszavonulásának következménye volt. A vele ellentétben iskolát teremtő Jakó Zsigmond a rendszerváltást követően újjászervezett EME keretében 1994-ben létrehozott kutatóműhely révén érte el azt, hogy az általa kidolgozott történetírói programnak halála után is folytatása legyen.⁷³² Nem véletlen, hogy Jakó Zsigmond a nyugdíjazása utáni évtizedekre pályájának legtermékenyebb szakaszaként tekintett.

⁷³¹ Pillich László–Vetési László–Vincze Zoltán: A kolozsvári magyar hóstáti közösség népesedési és szerkezeti alakulása (1899–1980). In: *Változó valóság...* II. 54–113. Pillich később a Balázs Sándor által létrehozott *Kiáltó Szó* című szamizdat előállításában is fontos szerepet játszott, a rendszerváltást követően pedig politikai szerepet vállalt.

⁷³² Erre vonatkozóan lásd: Fejér Tamás: Szakembernevelés az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatóintézetében. *Erdélyi Múzeum*. 2017/1. 39–43.

A közösség szolgálatában

A tudomány-népszerűsítő munka tekintetében Imreh Istvánnal egyetlen kolozsvári kollégája sem vehette fel a versenyt. Kutatómunkájának eredményeit ugyanis nem csupán szakkiadványok formájában tette a közönség számára hozzáférhetővé, hanem folyóiratokban és napilapokban is számtalan cikket írt, s rendszeresen előadásokat tartott kisebb székelyföldi falvak és városok hallgatósága előtt is. Utóbbiakra egy-egy évforduló, író-olvasó találkozó, év elején megszervezett könyvhónap vagy más hasonló esemény keretében került sor. A meghívásoknak Imreh István, amennyiben ideje engedte, minden esetben eleget tett.

Készségességét a fentiek mellett jelzi az is, hogy amikor a mai Székely Mikó Kollégium XI. osztályos diákja Gábor Áronról kért cikket tőle az iskolaújság számára, arra hivatkozva, hogy „jól ismerjük a professzor elvtárs munkásságát amelyben jelentős helyet foglal el az egykori Háromszék igaz történelmi múltjának kutatása és tudjuk, hogy szeretettel foglalkozik Gábor Áron személyével és történelmi jelentőségével,”⁷³³ Imreh István a felkérést elfogadta, s válaszelevelében jövőbeni segítségét is felajánlotta:

„Ha bármikor, bármilyen hasonló feladatot tudnának számomra, őszinte örömmel fogadnám. Hasonló módon, ha külső munkatársa még szükségük lenne, tekintsenek kolozsvári kül-képviselőjüknél és én szívesen toborzok cikkírókat.”⁷³⁴

A népnevelést Imreh István kötelező szolgálatnak tekintette. Mivel úgy gondolta, hogy a történelmi múlt ismerete önismereti és önértéktudati szempontból kulcsfontosságú jelentőséggel bír, eredményeinek a szélesebb közönség általi megismertetését az erdélyi magyarság nemzeti identitásának megőrzése tekintetében is kiemelt fontosságúnak látta. A pusztán kíváncsiság, az „önismeret” és „önértéktudat” igényének kielégítése mellett úgy vélte, hogy a történetírás társadalmi feladatokat is ellát. Kitérített szerepet játszik az ismeretterjesztésben, a nemzeti hagyományok ápolásában, az oktató-nevelő munkában, a „politikai öntudatosulásban”, de konkrét gyakorlati célok megvalósításában is.⁷³⁵

Munkáinak társadalompolitikai törekvéseit szépen illusztrálja a mezőgazdasági szakműveltség terjesztését célul kitűző *Falvak Dolgozó Népeiben* megjelent *Mezőgazdaság és történelem* című cikksorozata, melynek egy darabjában kifejtette, hogy már a „polgári” történetírók némelyike által is felismert jelentőségű agrártörténet súlya és fontossága növekvőben van,

⁷³³ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz. Egyed Mária Imreh Istvánnak küldött levele. Év nélkül.

⁷³⁴ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz. Imreh István a *Gyökerek* szerkesztőségének küldött levele. Év nélkül.

⁷³⁵ Imreh István: *Múltismeret és helytörténet...* 505.

amit az magyaráz, hogy „minden olyan probléma, amely létünk alapjait érinti, kiváltja a kérdés múltja iránti érdeklődést is,” s az élelmiszerhiány éppen ilyen természetű gondja az emberiségnek.⁷³⁶ Vallotta, hogy a mezőgazdaság történetének feltárása a jelen megértéséhez visz közelebb, hiszen szilárd meggyőződése szerint:

„Napjaink társadalma is szerves fejlődés eredménye. Nem a semmiből született. Múltja, előzménye van, s ez meghatározza. Medret kínál a jelennek és feltételeket szab a jövőnek [...] történeti műveltség hiányában könnyebb tehát hibázni, a divatot erőszakolónak elbotlani”.⁷³⁷

A kutatási eredmények lehetséges hasznosításának vonatkozásában Imreh tételeken is utalt többek között arra, hogy a napirenden lévő közgazdasági reform során⁷³⁸ „Okos, célszerű termelési övezetek kialakításánál pedig igen hasznos lehet egy-egy tájegység fejlődéstörténetének ismerete”.⁷³⁹ Cikkében az agrár-történetek és az agrár-értelmisségek közötti párbeszéd hiányáról is panaszkodott. Szava termő talajra hullt, cikkére válaszolva fejtette ki Nagy Miklós agrármérnök (aki egyébként ekkor a *Falvak Dolgozó Népe* mezőgazdasági rovatának szerkesztője volt) azon véleményét, mely szerint „Élővé kell tenni a kapcsolatot a múltat vizsgáló történetek és a jövőnek dolgozó szakkáderek, mezőgazdasági érdeklődésű értelmisségek között”.⁷⁴⁰ E mondat a „sociologia militans” atyja, Dimitrie Gusti szájából is bármikor elhangozhatott volna.

Az elkötelezett tudományművelés fontosságát Imreh István kisebbségiként működő kor-, illetve pályatársai általában osztották. Bizonyára többségük egyetértett volna Szabó T. Attilával, aki az 1980-as évek erdélyi magyar tudományos életet a következőképpen summázta:

„Az egészséges, fejlődőképes tudományos tevékenységnek mindig társadalmi és éppen közösségi rendeltetésű eredményekre kell eljutnia. A közösségre való tekintet nélkül folytatott tudományos munkálkodás olyan fényűzés, amelyre a szűk keretek közé szorított kisebbségi élet nem nyújt lehetőséget,

⁷³⁶ Imreh István: Mezőgazdaság és történelem. *Falvak Dolgozó Népe*. 1968/22. 4.

⁷³⁷ Uo.

⁷³⁸ Arról az 1968-as megyerendezésről van szó, melynek következtében – többek között – a mai Maros, Hargita és Kovászna megye is létrejött.

⁷³⁹ Imreh István: *Mezőgazdaság és történelem*... 5.

⁷⁴⁰ Nagy Miklós: *Múlt – jelen – jövő. Falvak Dolgozó Népe*. 1968/31. 5. Nagy Miklós egyébként annyira bízott a sikerben, hogy „rémképek” is felsejlettek lelki szemei előtt. „Nem lehet kétséges, hogy egy új történelmi fejezet alig megkezdett mezőgazdaságában, mint amilyen a romániai szocialista mezőgazdaságunk, vannak a gazdaságtörténeti ismeretek felhasználásánál fontosabb és sürgetőbb teendők is. Nem akarunk átesni a lovon s most egyszerre azt tűzni ki célul, hogy boldog-boldogtalan essék neki a gazdaságtörténeti munkák olvasásának s feledkezzék meg arról, hogy holnap uborkát is kell szedni, az arankafoltokat is meg kell permetezni, de még aratni is kell.”

de amelyre még az ennél szerencsésebb helyzetben élő többségi közösségnek sincs szüksége”.⁷⁴¹

Műveikkel hatni szerettek volna, s ezt csak úgy lehetett elérni, ha üzenetük akadálytalanul megtalálta a közönséget. A program megvalósításához a Kriterion Könyvkiadó szélesebb közönséget megcélzó kiadói politikája is nagymértékben hozzájárult.

Imreh István, illetve a kolozsvári történetíró-műhely tagjainak közösségsszervező szerepére a Magyarországon működő történészek több alkalommal is reflektáltak. Benda Gyula, Imreh István és Egyed Ákos egy-egy tanulmánykötetről írt recenziójában fejtette ki véleményét, mely szerint:

„A történetírás azonban nemcsak tudományos belügy, hanem mindig emberi, nemzeti közösségek kollektív emlékezete is volt, formálta hagyományait. Korunkban a tudomány és a történeti hagyomány gyakran szétválnak, magyarországi vitáink gyakori ellentétpárja az olvashatatlan (értéktelen) tudomány és a közönségsíktól arató »tudománytalan« történetírás. Az erdélyi magyar tudományosságban a kettő – tudomány és nemzeti hagyomány – szorosan összefonódik”.⁷⁴²

Ezzel összecseng Hajdú Lajosnak Imreh István ugyanazon kötetéről írt ismertetése, mely szerint a kiadvány:

„Gondolkodásra sarkall, ítélkezésre ösztönöz, mindezt pedig csak nagy felelősségtudattal, minden tényező gondos mérlegelésével teheti meg a történész. Másképpen nem nyújthatna a kortárs olvasó számára követendő példát, biztatást, szilárd alapot az önbecsüléshez – ezért nagy a történelmi tanulságokat feltáró írástudók felelőssége. Ez a felelősségvállalás hatja át Imreh – valamint a többi erdélyi történész – könyvének szinte valamennyi sorát.”⁷⁴³

Néhány bekezdéssel később még hozzáteszi:

„[...] szerzőnk azon tanulmányait is, amelyeket recenziómban nem említettem, az eddig említett értékek jellemzik, valamint az erdélyi magyar történetírói iskola általános erénye: a mának szóló tanulságok, néha intelmek indirekt megfogalmazása”.⁷⁴⁴

Trócsányi Zsolt pedig arról írt, hogy:

„Imreh István történetírói munkássága nem egyszerűen szakírói tevékenység. Egészében véve akár közvetlenül is tudatformálásra szánt munka. A sepsibodoki szociográfiától indult pálya íve végül is a kiindulópont fölé tér vissza: az óhatatlanul, akaratunkon kívül velünk élő történelemtől a megismert és tudatosan vállalt történelemig, az őrzéstől az értékőrzésig. Tudományos művének értékét egyben annak »tudományon túli« értéke is adja”.⁷⁴⁵

⁷⁴¹ Szabó T. Attila: *Emlékeztető...* 200.

⁷⁴² Benda Gyula: Erdélyi hétköznapiak; Falu, város, civilizáció. In: *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*. 1981. 331–336.

⁷⁴³ Hajdú Lajos: Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. *Állam és igazgatás*, 1981/1. 91.

⁷⁴⁴ Uo. 92.

⁷⁴⁵ Trócsányi Zsolt: Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak...* 864–865.

Hogy a társadalmi hatás tekintetében Imreh István valóban sikeres volt, azt az az eset is példázza, melyről *A törvényhozó székely falu* bevezetőjében ő maga számol be:

„Gyergyóújfaluban 1981. április 26-án azért sereglett egybe sok száz ember, hogy azokat az őseket ünnepelje, akik négyszáz évvel azelőtt írásba foglalták a falu szokásjogi normáit, megszavazták a falu törvényét. A múltidéző előadásokat hallgató, az ősi táncokban, dalokban gyönyörködő újfalusiak ezen az egyedülálló évfordulón ugyanakkor az első ránk maradt írásos székely falutörvény megszületésének ünnepét is megölték, a háromszéki Zalánnal vetélkedve az elsőségért”.⁷⁴⁶

A gyergyóújfalusi ünnepség révén, először került sor a „törvényhozó falu” megünneplésére, s ebben Imreh István munkásságának oroszlánrésze volt. Imreh István munkanaplójából kiderül, hogy a népünnepevény személyesen is részt vett.⁷⁴⁷ Ugyanezen folyamat keretében illeszkedik, hogy 2020-ban Kovászna Megye Tanácsa a zaláni falutörvény emlékére köztéri szobor állításáról határozott.

Azt azonban, hogy a közönség hogyan értelmezte az Imreh István és munkatársai által megalkotott szövegeket, részint a befogadás kontextusa határozta meg. A jelen társadalmi és politikai valóságával ellentétbe kerülő kulturális emlékezetet Gordon Theißen nyomán kontraprezentikus emlékezetnek nevezzük.⁷⁴⁸ Az Imreh István által megalkotott történeti diskurzus az államszocialista jelen valóságával kontrasztba kerülve, a befogadók körében többletjelentést kapott. A „sorok közötti” olvasás igénye az „idegen” hatalom mindenre kiterjedő ellenőrző funkciója miatt az erdélyi magyarság számára egyfajta „elvárási horizonttá” vált.⁷⁴⁹ A Sütő András drámáin és Kányádi Sándor költeményein nevelkedő közönségről nehéz elképzelni, hogy a „rendtartó” és „törvényhozó székely falu” nem egyfajta tiltakozási aktusként értelmezte. A „kettős olvasat” azonban szerzői szándékkal is találkozott, hiszen egy koherens személyiség kialakítása

⁷⁴⁶ Imreh István: *A törvényhozó székely falu...* 7–8.

⁷⁴⁷ Imreh István munkanaplójának 1981. április 26-i bejegyzése.

⁷⁴⁸ Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politika a korai magaskultúrákban.* Atlantisz, Budapest, 2004. 23–24.

⁷⁴⁹ „Elvárási horizont” alatt Hans Robert Jauss a befogadók előzetes tudásából táplálkozó elvárások összességét érti, melyek lehetővé teszik és meghatározzák az új ismeretek megértését és befogadását. Álláspontja szerint ugyanis „Még az újonnan megjelenő irodalmi mű sem jelent információ vákuumba berobbanó újdonságot, mert előrejelzésekkel, nyílt vagy rejtett jelekkel, meghitt ismertetőjegyekkel vagy rejtett utalásokkal előre felkészíti közönségét meghatározott jellegű befogadására; feléleszti korábbi olvasmányok emlékét, meghatározott érzelmi állapotba hozza az olvasót, s már kezdetével várakozást kelt a »közepe és vége« iránt, majd azt később a műfaj vagy a szövegtípus meghatározott szabályai szerint fenntartja vagy megváltoztatja, más irányba tereli vagy netán ironikusan feloldja”. Jauss, Hans Robert: *Az irodalomtörténet mint az irodalomtudomány provokációja.* In: Uő: *A recepció elmélete. Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika.* Osiris, Budapest, 1999. 53.

miatt a hatalom által ellenőrzött nyilvános tér és a magánszféra közötti feszültség feloldására természetes igény mutatkozott. Ezt a célt szolgálta a cenzúrát kijátszó kommunikációs stratégiák alkalmazása is.⁷⁵⁰

Az 1990-es – hasonló gondolatoknak éppenséggel kedvező – években Imreh István explicite is kifejtette, hogy a székely falvak önrendelkezésének hangsúlyozásával az aktuális jelen számára kívánt tükröt tartani. 1994-ben például egy vele készült interjúban a következőképpen szólt erről:

„Hány és hány falusi jegyzőkönyvet, paraszti falutörvényt dolgoztam fel magam is annak idején, éppen azért, hogy saját rendszerünk képébe vágghassam annak a demokráciának a lehetőségét, hajdani valóságát, amelyet az én őseim megteremtettek, képviseltek, s amiben – mint demokratikus szerkezetben – én ma is hiszek”.⁷⁵¹

Imreh István noha tudatában volt annak, hogy az „ősi” szokásrend ellen lázadni nehéz, és a közösségből kivetettek sorsa sem irigylésre méltó, az egymásért való felelősségvállalás faluközösségre jellemző vonását fontosabbnak tartotta ennél. Meggyőződése szerint

„a rendkívül súlyos életviszonyok, a mostoha sors szorításában nehéz lett volna helytállni, szabadabban lélegzetet venni, ha a székely székek lakója a szorongásokkal teli napokat magárahagyatottságban és nem társultságban élte volna át. A közösségtudat, a szolidaritásvállalás így tette a gyengét erőssé és másokhoz kapcsoltságában az elmagányosodástól menekedetté”.⁷⁵²

Véleménye egészen biztosan más lett volna akkor, ha Imreh István nem a kutatás tárgyává tett környezetből származott volna, illetve ha nem lett volna minden tekintetben „haszonélvezője” a falutörvényekben egybefogott értékrendnek.

Egy vele készült interjúban a közösséghez való tartozásról a következőket mondta:

„A rendtartó székely falu világában való több évtizedes elidőzésem megtanított egy dologra, ha sorsom különben is nem tanított volna meg rá. Minden embernek tartoznia kell valahova és ez a tartozni kell valahova parancsa sugárzik ebből a könyvből [ti. *Változó valóság*] is és sugárzik mint parancs azok számára, akik a munkát tovább viszik. Nem lehet elsodrottan élni. Nem lehet a napokban éppen csak elgyámbultan és a világ sodrására ráhagyottan élni, terv nélkül, perspektívák és elképzelések nélkül. Kell kötődni, kell érezni azt, hogy kötelességek jármában fogottként kell életemet élnem azért, hogy igazán szabad emberként élhessek”.⁷⁵³

⁷⁵⁰ Erre vonatkozóan lásd bővebben: Lőrincz D. József: *Az átmenet közeleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004. 68–91.

⁷⁵¹ „Mi székelyek magyarok és európaiak vagyunk”... 10.

⁷⁵² Imreh István: *A törvényhozó székely falu*... 139.

⁷⁵³ EME, Imreh István kéziratgyatéka, Rostás Zoltán Imreh Istvánnal készített magnófelvételének gépelt változata. 55. doboz. 624. tétel.

Egy későbbi interjúban pedig arról beszélt, hogy egész élete a közösséghez való tartozás utáni törekvésből állt.⁷⁵⁴ A társadalmi szakadék elmélyülése mellett a közösségi életforma rendszerváltást követően felgyorsult eróziója lehetett az oka annak, hogy 1989 után gyakran mondogatta: „nem jó felé megy a világ”.⁷⁵⁵

⁷⁵⁴ Imreh István történész. *Talentum. „Öncélúszágon felüli értelem.”* Portréfilm Imreh István történészről. 2001.

⁷⁵⁵ Imreh Máriával készített interjú.

A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

A Szovjetunói felbomlásával a keleti blokk országaihoz hasonlóan Romániának is szükségképpen újra kellett fogalmaznia önmagát. A nyugati országok politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális modelljére történő átváltás akkor is cezúrát képez az 1990-et megelőző és azt követő időszak között, ha az államszocialista korszak nyomai nem tűntek el egyik napról a másikra.⁷⁵⁶

Más kisebbségek mellett, a diktatúra szorításából kikerülő romániai magyarság is saját intézményhálózatot hozott létre. Politikai érdekképvi-
seletet, önkormányzati pozíciókat, nyilvánosságot, egyesületeket, továbbá
közművelődési, tudományos egyházi és oktatási intézményeket élesztett
újja, illetve alapított.⁷⁵⁷

Az újjászervezés munkálataiba Kolozsvár szintjén Imreh István is bekapcsolódott. Mint ahogyan korábban sem, úgy a fordulatot követő időszakban sem vállalt politikai szerepet, a romániai magyarság egységének megőrzési szándéka miatt azonban az újonnan létrehozott Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) programjával azonosulni tudott. Úgy vélte, hogy a székelyek 1848-béli önvédelmi harcának néhány példája és az 1940-ben létrehozott egységes diákszervezet olyan előképek voltak, amelyek „kedvessé és féltetté” tették az egység eszméjét.⁷⁵⁸

⁷⁵⁶ Érdekes, hogy a Keletről Nyugatra forduló „irányváltás” Imreh István múltinterpretációiban is tetten érhető. A székely nemzetépítés 1989 után kibontakozó jelenségére válaszként írásaiban és nyilvános megszólalásaiban a korábbiaknál jobban figyelt a székelység erdélyiségének, magyarsághoz való tartozásának és európai beágyazottságának a hangsúlyozására. Amellett érvelt, hogy a székelység társadalmi, ízlésbeli, szokásbeli és népművészeti vonatkozásaival egy sajátos európai forma.

⁷⁵⁷ Bárdi Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918–1989. In: Bárdi Nándor–Éger György (Szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Károli Gáspár Református Egyetem–L’ Harmattan, Budapest, 2017. 120.

⁷⁵⁸ Ne tegyük most a históriát újból... 4; 1.

Imreh István jelen volt azon a *Szabadság* szerkesztőségében tartott, Benkő Samu által vezetett gyűlésen, melyen az RMDSZ Kolozsvári Magyar Demokrata Tanács néven megalakult,⁷⁵⁹ december 31-én pedig a helyi gyűlésen is részt vett.⁷⁶⁰ A szervezet zászlójára tűzött önálló magyar egyetem ügye az RMDSZ Imreh István által való támogatásának fontos tényezője volt, így nem meglepő, hogy az RMDSZ Bolyai Bizottság néven működő felsőoktatással foglalkozó bizottságának január 8-i tanácskozásán is szükségét érezte megjeleníteni.⁷⁶¹ A zömében kolozsvári magyar értelmiségiekből álló gyűlésen a magyar egyetem feltámasztásához szükséges gyakorlati teendőket tárgyalták meg. A Bolyai Bizottság később Bolyai Társaság néven civil szervezetté alakult, melynek célja a magyar egyetemalapításhoz szükséges társadalmi háttér megteremtése.

A románok körében tapasztalható ellenállás és néhány egyetemi karon érzékelhető bizonytalanság következtében a Bolyai Tudományegyetem újjáalapításának ügye csak a sajtópolémia szintjéig jutott. Ha az 1990-i első szabad választásokig még volt is remény arra, hogy az állami magyar egyetemalapítást a román politikai elit is támogatni fogja, a választásokat követően életbe léptetett tanügyi törvény hamarosan eloszlatta az illúziókat.

A rendszerváltás utáni erdélyi magyar történettudomány új alapokra helyezésében és a kolozsvári magyar tudományos élet újjászervezésében Jakó Zsigmond kapott központi szerepet. Ennek oka vitathatatlan értékű tudományos teljesítménye mellett Jakó tekintélyt parancsoló személyiségében, jó szervezőkészségében, továbbá 1989 előtti pártonkívüliségében keresendő. Utóbbinak ugyanis a rendszerváltást követő általános „kommunistaellenesség” közepette igencsak megnőtt az ázsioja. A Jakó Zsigmond által megfogalmazott tudománypolitika központi tétele a „Mohamed koporsójaként ég és föld között”,⁷⁶² azaz a magyar és a román tudományoság között lebegő erdélyi magyar történettudomány integrálása volt.

Ami a román tudományos életbe való integrálódás igényét illeti, az erdélyi magyar történészek körében ez korábban is szempont volt, annál is inkább, mivel 1989-ig kötelező érvénnyel bírt. Az erre vonatkozó igényt az erdélyi magyar történészek román nyelvű publikációi és több, román kollégákkal közösen végigvitt kutatási projekt példázza. A kooperáció fel-

⁷⁵⁹ Imreh István munkanaplójának 1989. december 24-i bejegyzése; Fodor János: *Az 1989-1990-es fordulat ...* 164.

⁷⁶⁰ Imreh István munkanaplójának 1989. december 31-i bejegyzése.

⁷⁶¹ Imreh István munkanaplójának 1990. január 8-i bejegyzése

⁷⁶² „Mert csak Mohamed koporsója lebeghetett úgy az ég s a föld között, mint ahogyan jómagam és sorstársaim kallódunk – innen is, onnan is kirekesztve – a magyar és a román történettudomány között.” MTA, Jakó Zsigmond levele(i) Mályusz Elemérnek. Ms 6401/295-332. Jakó Zsigmond Mályusz Elemérnek küldött levele. 1971. november 16.

tételét Jakó Zsigmond 1989 után éppúgy, ahogy fél évszázaddal korábban is, a magyarok egyenlő partnerként való kezelésében látta. Bár a magyar történészek munkáinak román részről való recepciója nem volt maradéktalanul sikeres, volt némi eredménye. Imreh István például 1991-ben a Román Akadémia tekintélyes Nicolae Bălcescu-díjában részesült, Jakó Zsigmondot pedig az MTA mellett 1996-ban a Román Akadémia is tiszteleti tagjává választotta, a román történészek munkáinak hivatkozásai mégsem műveik széles körű ismeretéről és használatáról tanúskodnak.

Az államszocializmus időszakában is ápolta és tudatosan használt baráti és szakmai kapcsolatok révén az erdélyi magyar történettudomány nem vált le teljesen a magyarországi történetírásról sem, az „összmagyar tudományosság” programja intézményes szinten azonban csak a rendszerváltás után nyerhetett teret. A külhoni és magyarországi tudományosság közötti kapcsolat szorosabbá tételének kezdeményezését – akárcsak a második világháborút követően – Jakó Zsigmond az MTA feladatának tekintette. Úgy vélte:

„A politikai rendszerváltás [...] végre arra is módot adott, hogy a határokon túli magyar tudományosság alapvető kérdéseiben a Magyar Tudományos Akadémia lehessen a kezdeményező, és megkísérelje az 1918 után kialakult áldatlan helyzet rendezését az európai integráció kívánalmainak megfelelően.”⁷⁶³

Elégedettséggel töltötte el a külső tagság intézményének, a Magyar Tudományosság Külföldön nevű bizottságnak, illetve a Domus-program és -ház létrehozásának a ténye, ezekre ugyanis a Magyarországgal szomszédos országokban élő szakemberek magyarországi tudományos kutatásba való kapcsolódásának lehetőségként tekintett.⁷⁶⁴

A „hidak” építésével párhuzamosan az erdélyi magyar tudományosság intézményesítése zajlott. A kolozsvári magyar értelmiség néhány tagja már 1989. december 23-án kifejezésre juttatta azon véleményét, mely szerint az EME újjászervezését, illetve működése anyagi és szellemi feltételeinek biztosítását legsürgetőbb feladatának tekinti. 1990. január 5-én Jakó Zsigmond lakásán Nagy Jenő, az EME egykori titkára, Imreh István és Faragó József, valamint Balázs Sándor, Benkő Samu, Csetri Elek, Gáll Ernő, Kántor Lajos, Kiss András, Nagy György és Sipos Gábor elhatározták, hogy újjászervezik az EME-t: új alapszabályt dolgoznak ki, és megteszik a szükséges lépéseket ahhoz, hogy az egyesületet jogi személyként bejegyeztessék. Ugyanekkor az EME ideiglenes intézőbizottságáról is döntöttek, így Jakó Zsigmondot elnöknek, Benkő Samut alelnöknek, Sipos Gábort pedig titkárnak választották meg. Utóbb nevezett és Kiss András kapta azt a megbízást is, hogy teremtsen meg az egyesületi munka bein-

⁷⁶³ Idézi: Pál Judit: Jakó Zsigmond, a tudományszervező. *Erdélyi Múzeum*. 2017/1. 28.

⁷⁶⁴ Uo.

dításához szükséges feltételeket. A január 5-én lezajlott esemény pirossal kiemelve került be Imreh István munkanaplójába.

Az egyesület alapszabályát az újraalakuló közgyűlés 35 résztvevője, köztük alapító tagként Imreh István,⁷⁶⁵ 1990. március 22-én a Farkas utcai református egyház tanácsterében fogadta el.⁷⁶⁶ Az újjáalakult EME első közgyűlésének megnyitóbeszédében hangzott el, hogy:

„A diktatúra évtizedeiben zűrzavaros képzelgések uralkodtak el országunkban a romániai magyarságnak és művelődésének a magyar nemzet és a magyar kultúra egészéhez való viszonyáról. Ez teszi szükségessé világos és egyértelmű állásfoglalásunkat ebben az alapkérdésben. Mi az erdélyi magyarságot mindig a magyar nemzet, műveltségét pedig az egyetemes magyar műveltség szerves részének tekintettük és tekintjük ezután is. Tudományos munkáinkat azonban mindig úgy végeztük és ezután is úgy kívánjuk végezni, hogy annak ne csupán az erdélyi és az egyetemes magyar, hanem az ország, Románia, a román és az egyetemes tudományosság szintén hasznát láthassa. Valljuk a nemzetek közötti együttműködés nélkülözhetetlenségét és különösen hasznos voltát a tudományos munkában. Készek vagyunk intézményes formában vagy egyénileg a legteljesebb együttműködésre mindenkivel, aki egyenrangú félként kezeli tudományosságunkat és igényt tart közreműködésünkre. Úgy véljük, hogy a korábbi diszkrimináció megszűnése estén az a szellemi kapacitás, szakismeret, amellyel nemzetiségünk még ma is rendelkezik, gyümölcsözően hasznosítható lenne országunk tudományos életének, elsősorban a humán tudományoknak annyira halaszthatatlan korszerűsítésében. Országunk tudományossága nagy feladatok előtt áll; több évtizedes lemaradást kell behoznia. Ebben tőle telhetőleg közreműködni az Erdélyi Múzeum-Egyesület mindig készen áll!”⁷⁶⁷

Jakó Zsigmond volt az, aki az egyesület kisebb módosításokkal elfogadott alapszabályát képező tudánypolitikai álláspontot megfogalmazta. Ő úgy vélte, hogy az erdélyi magyar kutatók, terep- és nyelvismeretük miatt, továbbá kapcsolataik révén másoknál eredményesebben járulhatnak hozzá a magyarságtudományok szempontjából kincsesbányának számító erdélyi források feltárásához, így elsődleges feladatukként a forráskiadást jelölte meg.

Az EME megújított alapszabályának jóváhagyását követően a kolozsvári törvényszék az egyesületet jogi személyként jegyezte be.⁷⁶⁸ Az 1990. október 27-én tartott közgyűlés keretében, melyen Imreh István ugyancsak jelen volt,⁷⁶⁹ a vezetőség megválasztására is sor került. Ezen alkalommal

⁷⁶⁵ Imreh István munkanaplójának, 1990. március 22-i bejegyzése.

⁷⁶⁶ MTA, Erdélyi Múzeum- Egyesületre vonatkozó iratok. Ms 5562/31-33. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabályzata.

⁷⁶⁷ Az 1990. október 27-i közgyűlés irata. Jakó Zsigmond elnöki megnyitóbeszéde. *Erdélyi Múzeum*. 1991/1–4. 190.

⁷⁶⁸ *Uo.* 184.

⁷⁶⁹ Imreh István munkanaplójának 1990. október 27-i bejegyzése.

Jakó Zsigmondot az egyesület elnökének, Kiss Andrást pedig főtítkárnak választották meg.⁷⁷⁰ Imreh István választmányi tag lett.

Imreh István az újjászervezett EME munkájában leginkább az egyesület által szervezett honismereti-helytörténeti pályázat lebonyolításával vette ki a részét, ami érthető, ha a helytörténet munkásságában elfoglalt kiemelt helyét tekintetbe vesszük. A kiírásra első ízben 1991-ben, az egyesület újjáalakult folyóiratának első számában került sor. A részvétel bárki számára nyitott volt, s a beadandó munkák terjedelmét sem határozták meg. Tematikai és módszertani vonatkozásban azonban voltak elvárásaik a pályázat megalkotóinak. A kiírás szerint:

„Az Erdélyi Múzeum-Egyesület pályázatot hirdet honismereti-helytörténeti tanulmányokra, amelyek erdélyi falvak, városok, vidékek, intézmények (falusi és városi) iskolák, társadalmi szervezetek, egyházak, műemlékek, művészeti és történeti emlékek (műtárgyak, várak) múltját tárgyalják, valamint néprajzi, népművészeti, népköltészeti, népzenei, magyar tájnyelvi témát dolgozzanak fel, a szakszerűség igényével, eredeti kutatások és új források alapján, vagy ilyen tárgyú ismeretlen anyagot (például egy falu földrajzi neveit) gyűjtenek össze és rendszereznek”.⁷⁷¹

A következő év végéig összesen 77 munka érkezett az EME-be, a nagy érdeklődésre való tekintettel a következő években is sor került a pályázat kiírására. A program életben tartásának célja nyilvánvalóan az volt, hogy serkentse és támogassa azokat a helytörténeti kutatással foglalkozó, különböző alkalmazásban lévő értelmiségieket (tanárokat, muzeológusokat, könyvtárosokat, levéltárosokat), akik a tudományos műhelyek látóköri kívül rekedtek. A kutatások koordinálására és szakmai támogatására Imreh István értékelése szerint szükség is volt, ugyanis az adatgyűjtések sok esetben erősen híjával voltak a szélesebb körű elméleti és módszertani tájékozottnak vagy az eredmények formába öntéséhez szükséges nyelvi kompetenciának.⁷⁷² Ezt szomorúan nyugtázta, hiszen, mint korábban, a rendszerváltást követően is, azon a véleményen volt, hogy a „provincia-kutatás” kizárólag akkor éri el célját, ha nem viseli magán a provinciáizmus nyomait.

Imreh István munkájának az egyesület részéről való megbecsültségét jelzi, hogy az EME Gróf Mikó Imre Alapítvánnyal közösen létrehozott, öt-évente kiosztásra kerülő Entz Géza-díjában 1998 áprilisában elsőként részesült.

⁷⁷⁰ 1994 és 1998, illetve 1998 és 2002 között Benkő Samut választották meg az egyesület elnökének. Őt 2002-ben Egyed Ákos váltotta. 2010-től pedig Sipos Gábor töltötte az EME elnökének tisztségét, utódjának 2018-ban Keszeg Vilmost választották.

⁷⁷¹ Idézi: Imreh István: Az EME helytörténeti-honismereti pályázatáról. *Erdélyi Múzeum*. 1993. 3–4. 136.

⁷⁷² *Uo.* 137.

Az EME mellett Imreh István az 1990-ben alapított Kriza János Néprajzi Társaság alapító tagjaként is feltűnt. Az intézmény létrehozói a tiszteletbeli elnöki címet is felajánlották neki, de magát erre méltatlannak ítélve, a felkérést nem fogadta el.⁷⁷³ Az 1990. február 21-i sepsiszentgyörgyi találkozón, melyen a társaság megalapításáról határoztak, az idősebb nemzedék más tagjaihoz hasonlóan, Imreh István sem volt jelen, azonban a kolozsvári unitárius egyház belvárosi parókiájának üléstermében március 18-án megtartott gyűlésen, melyen Pozsony Ferencet elnöknek, Zakariás Erzsébetet főtitkárnak, Almási Istvánt pedig tiszteletbeli elnöknek választották, ő is részt vett.⁷⁷⁴

A Kriza János Néprajzi Társaság alapszabálya sok tekintetben hasonló a Magyar Néprajzi Társaság, illetőleg a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság alapdokumentumaihoz. Eszerint, vezetői elsődleges célkitűzésnek tekintik, hogy legális és intézményes keretet teremtsenek a romániai magyar néprajzkutatók együttműködésére, elősegítsék a tudományos eredmények publikálását, valamint, hogy megteremtsék az önképzés, a továbbképzés módozatait.⁷⁷⁵

Imreh István Kriza János Néprajzi Társaság életében való szerepvállalásának szakmai vonatkozások mellett érzelmi okai is voltak. Miközben úgy érezte, hogy őt a történészcéh közgazdaságtudományi végzettsége miatt, eredményei ellenére is, kívülállónak tekintik, néprajzos kollégái feltétel nélkül befogadták,⁷⁷⁶ amit mi sem példáz jobban, mint hogy a Magyar Néprajzi Társaság már 1977-ben tiszteletbeli tagjai közé választotta. Elismeréséről egyébként Szabó T. Attila a *Néprajzi Hírlap* hasábjairól értesült. Gratuláló levelében írta, hogy „mikor most baráti melegséggel minden jót kívánok, megelégedéssel gondolok arra, hogy nemcsak beváltottad, de túl is szárnyaltad szép eredményeiddel azokat a reményeket, amelyeket »ifjonti« indulásodkor pályád alakulásához fűztem”.⁷⁷⁷

A néprajzosok részéről érzékelt nyíltság egyik oka, hogy a második világháborút követően megszüntetett szakirányú képzés hiányában Erdélyben alig voltak diplomás magyar néprajzosok. Az 1990 és 1993 között formálódó néprajzi tanszék tanárai a fiatal generáció tagjaiból kerültek ki, akik közül egyedül Gazda Klárának volt Magyarországon szerzett doktori fokozata, a többiek (Pozsony Ferenc, Keszeg Vilmos, Tánczos Vilmos,

⁷⁷³ A székely történet kutatása... 239.

⁷⁷⁴ Húszéves a Kriza János Néprajzi Társaság. Kérdezett Könczei Csongor. *Korunk*. 2011/3. 3–4.

⁷⁷⁵ Pozsony Ferenc: A Kriza János Néprajzi Társaság. *Korunk*. 1991/1. 85.

⁷⁷⁶ Kiss András, Keszeg Vilmos és Imreh Mária a velük való beszélgetések során egyaránt utaltak Imreh István történészcehen való kívülállóságának érzésére.

⁷⁷⁷ EME, Imreh István kéziratgyatéka, 22. doboz, 357. tétel. Szabó T. Attila levele Imreh Istvánhoz. 1978. április 14.

Könczei Csilla) olyan, Kolozsváron végzett magyartanárok voltak, akik a rendszerváltást követően szerezték meg néprajzi doktorátusukat.⁷⁷⁸ Imreh István néprajzosok általi befogadásához hozzájárult az is, hogy a *Korunk* 1970-es években működő társadalomtudományi műhelyének állandó résztvevőjeként, néprajzi jellegű⁷⁷⁹ előadásokat tartva, került kapcsolatba korábban azokkal, akik a rendszerváltást követően a Kriza János Néprajzi Társaság alapítóiként tűntek fel.

Noha a Kriza János Néprajzi Társaság megalapításának kezdeményezői minden olyan értelmiségit megszólítottak, aki a *Népismereti Dolgozatokban*,⁷⁸⁰ a *Korunkban*, a *Művelődésben* vagy a Kriterion Könyvkiadónál néprajzi tárgyú írásokat közölt, Imreh István mellett csak páran voltak a tapasztaltabb kutatók közül olyanok, akik az alapító okirat aláírásával támogatták a fiatalabb generáció kezdeményezését. Kós András például arra hivatkozva, hogy az erdélyi magyar tudományművelés kizárólagos intézménye az EME kell, hogy legyen, mindvégig távol maradt a társaság rendezvényeitől, Faragó József pedig Kóshoz hasonlóan nem vett részt a kezdeti munkában, később azonban bekapcsolódott az egyesület életébe.

A fentiekből kitűnik, hogy noha Imreh István 1989-et követően sem vonult vissza a közéletből, és részt vállalt a rendszerváltást követő újjászervezés munkálataiban, nem tartozott azok közé, akik kezdeményező és irányító szerepet töltek be. Párttagsága és 1989 után is baloldaliként jellemezhető világszemlélete mellett mindenekelőtt betegsége volt az oka annak, hogy életének utolsó másfél évtizedét a korábbiakhoz képest kisebb lendület jellemezte. Az 1990-es évek elején Parkinson-kórt diagnosztizáltak nála. Ekkori egészségi állapotáról sokat elárul egy 1991 áprilisában kelt, Benda Kálmánnak címzett levele, melyben arról írt, hogy:

⁷⁷⁸ Tánczos Vilmos: A Kriza János Néprajzi Társaság múltjáról, jelenéről, jövőjéről. *Korunk*. 2011/3. 17.

⁷⁷⁹ Hogy Imreh István munkásságának eredményei nem sorolhatók be egyetlen tudományterület határai közé, interdiszciplináris szemléletének és módszereinek egyenes következménye. Miután meggyőződése volt, hogy a jelen a múlt talapzatán áll s ez az általa vizsgált paraszti társadalomra, hagyományörző jellege miatt, fokozottan igaz, történelmi vizsgálódásait a néprajztudomány (és a szociológia) jellegzetességeként számontartott jelenközpontúság jellemezte. Lásd: Imreh István: Jegyzetek néprajzról és történelemről. In: Kós Károly (Szerk.): *Népismereti dolgozatok*. Kriterion, Bukarest, 1976. 30–35.

⁷⁸⁰ A *Népismereti Dolgozatok* egy Kós Károly és Faragó József által kezdeményezett és szerkesztett, Kriterion keretében megjelenő tanulmánykötet-sorozat volt. 1976 és 1994 között hat darabja látott napvilágot. A sorozat elindításának célját Kós Károly a következőképpen fogalmazta meg: „Kötetünket a népelet és néphagyomány iránt érdeklődők széles körének, valamint a néprajz és rokon kutatási területek önkéntes és hivatalos művelőinek ajánljuk szíves figyelmébe és jóindulatába!”. Idézi: *Romániai magyar irodalmi lexikon*, Népismereti dolgozatok. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm>, 2018. december 09.

„Az sajnos bizonyosnak látszik, hogy legénykoromnak erősen végére jutottam. Nehéz lesz új életrendhez szokni, de mit lehessen tenni. Igyekszem egy-két dolgot befejezni. S természetesen vállalni azt, amit úgy gondolom, hogy én nékem kell elvégezni”.⁷⁸¹

Betegségét Glatz Ferenc közbenjárása révén a budapesti Kútvolgyi Kórházban kezeltette, életének utolsó majd másfél évtizedét azonban hულámzó erőnlét jellemezte. Mozgáskoordinációs problémái voltak, melynek következtében minduntalan sérüléseket szenvedett. A Parkinson-kór más-sik tüneteként fellépő kommunikációs nehézségek miatt olykor előadásai közben is kínos helyzetek adódtak. Leépülésének folyamatát munkanap-lójának egyre kevesebb kutatásra vonatkozó bejegyzései, de korábban nagy gonddal megformált kézírásának romlása is dokumentálja. Egy, va-lamikor az 1990-es évek végén, 2000-es évek elején keletkezett, akkoriban akadémiai elnöki pozícióban lévő Glatz Ferencnek címzett levélfogalmaz-ványban, melyben az Akadémia közeledő rendes közgyűléséről mentette ki magát, hогylétéről a következőképpen írt:

„Nem untatlak »romló földi másom« részletező látleteivel. A lényeges az, hogy csoszogva, meg-megbillenve araszolok, néha megszedülök, viaskodnom kell a térrel, »látvánnyá« lehetek. Illyés Gyula írta arról, hogy az útját meg-tettnek érező ember »ne dobja be a törülkőzőt,» de ne is »homorítson« (?) fia-talt ne játszon. Meg kell elégednem szűkre szabott, sokszorosán »megcsonkí-tott» mozgásteremmel. (Fájdalmas hiszen hajdan, a mozgás »gyors rugalmas, egyensúlyos, élvezetes formái számomra az életöröm forrásai is voltak«). Mi-közben bizonyos vesztésként versenyzek egy jó hosszú évtizede, életformám módosult, de igyekszem nem láttatni [...]”.⁷⁸²

Mindez első látásra ellentmondásban van azzal, hogy Imreh Istvánnak a rendszerváltást követő időszakban gyors egymásutániságban több mun-kája jelent meg, mint korábban valaha. Ennek magyarázata az, hogy az 1980-as években elvégzett, azonban a politikai környezet miatt meg nem jelentetett kéziratok kiadására az 1990-es években nyílt alkalom.

1992-ben, az EME gondozásában jelent meg Imreh Istvánnak *A feje-delmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében* című munkája, melynek előzmé-nyei több mint egy évtizedre, Bethlen Gábor születésének 400. évfordu-lójáig nyúlnak vissza. Az évforduló alkalmával megemlékezésekre került sor.⁷⁸³ Az ünnepi alkalomból 1980-ban Imreh István Bethlen Gáborról előa-

⁷⁸¹ RL, Benda Kálmán kéziratgyatéka. C/104. Imreh István Benda Kálmánnak küldött levele. 1961. április 20.

⁷⁸² EME, Imreh István kéziratgyatéka, 22. doboz, 371. tétel, Imreh István levélfogalmaz-ványa Glatz Ferencnek. Keltezés nélkül.

⁷⁸³ Az előadások tartalmáról a Szekuritátának minden esetben pontos információi voltak. A jelentések rendre többszáz-as nagyságrendű közönségről és Imreh István jól dokumentált, élvezhető, politikai értelemben is helytálló előadásairól számolnak be. Lásd például: CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756. 3. Nota informativă [Jelentés], 1980.

dást tartott többek között Bukarestben, a Petőfi Házban, Tordán, Kolozsváron, Nagyváradon, Medgyesen, Déván, Tusnádfürdőn, Gyergyószentmiklóson, Csíkszeredában és Szárhegyen.⁷⁸⁴ Emellett, az erdélyi magyar történészek közül többen, köztük Imreh István, Benkő Samu, Juhász István és Csetri Elek egy olyan gyűjteményes kötet megjelentetését tervezték, melynek tanulmányai a fejedelem életútjának és életművének sokoldalúságát mutatják be. Miután a kéziratok lassan gyűltek és a romániai magyar könyvkiadás lehetőségei egyre jobban beszűkültek, a kötet kiadására nem került sor, az elkészült tanulmányok pedig szerzőik íróasztalfiókjába kerültek. A rendszerváltást követően újjáélesztett EME tűzte napirendre ezek megjelentetését.⁷⁸⁵

Imreh István a *Fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében* című munkájában, Bethlen Gábor magánbirtokainak igazgatási módja mellett, Erdély 16. és 17. századi gazdasági és népességi viszonyainak rekonstruálására törekedett. A fejedelem magángazdaságáról megállapította, hogy:

„A »régimódias« gazdálkodás, különösen, ami a termelési technikát illeti, még a kísérletező kedvű fejedelem uradalmaiban se változhat egy csapásra korszerűvé. Megköveteli azonban Bethlen a más vidékeken kialakult jobb eljárások, módszerek általánosítását, új termelési ágak bevezetését vagy előtérbe helyezését és mindenekfelett a piacra vihető felesleg pénzt hozó árú termelését”.⁷⁸⁶

Kötetében tehát Bethlen Gábort olyan gazdálkodóként ábrázolja, aki magabiztosan tájékozódik saját korában, de számolnia kell az újítások bevezetése előtt tornyosuló akadályokkal.

Az Imreh Istvánt a 17–19. századi erdélyi gazdaságtörténet legavatottabb szakértőjének nevező Demény Lajos a kötet „értékét, súlyát és újdonságát” mindenekelőtt abban látta, hogy a szerző a fejedelem gazdaságpolitikáját népességi, társadalmi, politikai és művelődési összefüggésében vizsgálja, továbbá a lehetőségekhez mérten pontos képet nyújt az államháztartás két legfontosabb tényezőjéről: a bevételekről és a kiadásokról.⁷⁸⁷

Ugyancsak 1992-ben került kiadásra Imreh Istvánnak a Pataki Józseffel közösen jegyzett *Kászsanszéki krónika*⁷⁸⁸ című munkája. A szerzők kéziratuk kiadására tett javaslatukban írták, hogy a Kriterion Könyvkiadó hagyományaira támaszkodva törekedtek arra, hogy „[...] olyan olvasnivalót, nem-

november 07., 20; CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756. 3. Nota informativă [Jelentés], 1980. november 01., 29; CNSAS, Imreh István megfigyelési dossziéja, I 195756. 3. Nota informativă [Jelentés], 1980. december 6., 33.

⁷⁸⁴ Imreh István. *Az önértéktudat forrásai...* 9.

⁷⁸⁵ Demény Lajos: Két tanulmány Bethlen Gáborról. *Erdélyi Múzeum*, 1993. 1–2. 102.

⁷⁸⁶ Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1992. 55.

⁷⁸⁷ Demény Lajos: *Két tanulmány Bethlen Gáborról...* 103.

⁷⁸⁸ Imreh István–Pataki József: *Kászsanszéki krónika 1650–1750*. Európa–Kriterion, Bukarest–Budapest, 1992.

zetiségi önértéktudatot kölcsönző írást adjunk a magyarság története iránt érdeklődők kezébe, ami ugyanakkor Erdély históriáját – korszerű módszerekkel – a legszigorúbb tudományosság kíváncsi szerinti tárja fel”.⁷⁸⁹

A kötet nagyjából az 1650 és 1750 közötti évszázad eseményeit tárgyalja a kászonszékiek mindennapjainak perspektívájából.⁷⁹⁰ Annak a történetírói ars poeticának is beillő gondolatnak a jegyében született, mely szerint „a kelet-európai történelem nagy fordulatainak éveiben, míg a kászonszékiek világraszóló nagy győzelmek és vereségek tanúi voltak, otthon, falvaikban tovább zajlott az élet”.⁷⁹¹ Az elemzés időkereteként szolgáló intervallumban, a politikatörténet mozgalmas váltásai ellenére, a kászoni mindennapokra a középkor végére kialakult formák továbbélése, sőt megkövesülése volt jellemző. Következtetés gyanánt a szerzők megállapították, hogy:

„Megújulási hullámok át-átcsaptak ugyan a kászoni faluközösség felett, de alapvetően nem módosul sem az eszközvilág, sem a termelés módja, nem alakul át a rendi szerkezet és nem másulnak a szemlélet kivételési módjai, formái sem.”⁷⁹²

Kászonszék kiválasztásának gyakorlati okai voltak: „[...] a »szegelet föld« néhány falujának pár ezernyi lakója”⁷⁹³ Háromszéknél, Udvarhelyszéknél, Marosszéknél vagy Csík- és Gyergyószéknél a források átláthatósága, illetve a területen élők viszonylagos egyneműsége miatt alkalmasabbnak tűnt a széki intézményt kutató munka megkezdéséhez. A kötet megírásához használt legfontosabb források a népesség-számbavételek és a széki jegyzőkönyvek voltak. Az utóbbiak létre és jelentőségére a szerzők figyelmét a helytörténettel is foglalkozó csíkszeredai nőgyógyász-főorvos, Bajkó Barnabás (1916–1985) hívta fel. Amint arról a kötet bevezetőjében Imreh István és Pataki József írta, az ő ösztönzése, sürgetése nélkül a kötet nem készült volna el. Az anyaggyűjtés és a feldolgozás munkálataiban azonban váratlan halála miatt már nem vehetett részt.⁷⁹⁴

Az imént felsorolt források igénybevételével a szerzők a határőrvidéki lakosok katonáskodásból eredő jellemvonásait, másrészt a mindennapok valóságát igyekeztek megragadni. Ebből is látszik, hogy a *Kászonszéki krónika* Mályusz Elemér népiségtörténeti programjával, illetve az általa szerkesztett sorozatokban megjelent kötetekkel rokonítható.⁷⁹⁵

⁷⁸⁹ EME, Imreh István kéziratgyűjteménye, 22. doboz. 385. tétel. Imreh István és Pataki József Kriterion szerkesztőségének küldött levele. 1990. november 21.

⁷⁹⁰ Az elemzés tér- és időbeli keretei azonban ennél kiterjedtebbek. A kötet első fejezete például Kászonszék kialakulását és székek által való betelepítését tárgyalja.

⁷⁹¹ Uo. 27.

⁷⁹² Uo. 349.

⁷⁹³ Uo. 6.

⁷⁹⁴ Uo. 6–7.

⁷⁹⁵ *Település- és népiségtörténeti értekezések; Magyarság és nemzetiség.*

Pataki József számára Kászonszék a szülőföldet jelentette, ami pedig Imreh István motivációit illeti, Kászonszék elemzése *A törvényhozó székely faluból* nőtt ki, hiszen a szék, a communitasokat egybefogó intézmény, s ilyenként a falubíró által hozott határozatok fellebbviteli fóruma volt. „A székely társadalom morfológiai, alkati felépítettségében ugyanis ez volt az egyik legjelentősebb felsőbb szint, életkeret.”⁷⁹⁶ Funkcióját tekintve, a vármegyéhez hasonlóan, a szék is a faluközösség érdekeit képviselte, ugyanakkor a központi hatalom törekvéseinek végrehajtójaként is funkcionált. A „mi-tudat” meglelte ellenére a faluközösséghez képest a szék emberközi kapcsolatai lazábbak voltak. Míg a communitas vagyonszövetségként és munkaszervezetként is működött, addig a több falut magában foglaló szék közösségi birtokkal csak ritkább esetben rendelkezett, és a termelésben inkább csak oltalmazó, semmint szervező szerepet töltött be.⁷⁹⁷

Benkő Samu a kötet erényét mindenekelőtt a források gondos feltárásában és alapos, statisztikai eszközöket is igénybe vevő elemzésében látta, aminek jelentősége a mindennapokra vonatkozó híradások szegényessége és a kvantifikáció helyett „ideológiai fogantatású prekonceptiókon” nyugvó előképek felől látszik leginkább.⁷⁹⁸ Véleménye szerint, noha a kötet szerzői „nem mitizálnak és nem deheroizálnak”, hanem pusztán a tárgy iránt érzett szeretet okán is a valóságról írnak, olykor a patetikus csapdájába esnek.⁷⁹⁹

1994-ben Imreh István az 1764-es madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyvét adta közre.⁸⁰⁰ Miután 1764. január 7-én mintegy kétezzer szabad székely a határőrségi szolgálatra való összeírás elől az erdőbe menekült, majd Madéfalván próbált meg szállást keresni, hajnalban 1300 császári katona vette körül a falut, s miközben a felkelők ellen mentek, a székelyek százas nagyságrendben veszítették életüket. Sokukat fogságba vetettek, és kivallattak. A jegyzőkönyv publikálásával a székely önrendelkezést hosszú távon felemésztő határőrség megszervezését övező konfliktus iratanyaga került feldolgozásra. A kötet annál is inkább kapcsolódik Imreh István korábbi munkáihoz, mivel a madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve az átalakulás előtt álló székely társadalom keresztmetszetét nyújtja. Mint ahogyan a forráskiadvány bevezető tanulmányában írta, „[...] ekkor Madéfalván, a 18. század második felében egy

⁷⁹⁶ Uo. 5.

⁷⁹⁷ Uo. 6.

⁷⁹⁸ Benkő Samu: Baltahajtásnyi kicsi táj kötőereje. *Erdélyi Múzeum*, 2003. 1–2. 107.

⁷⁹⁹ Uo.

⁸⁰⁰ *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1764.* Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1994.

tágabb keretben zajló folyamatról van szó. Olyanról, amelynek alapkövetelménye a szerkezetmódosítás”.⁸⁰¹

Az átalakulás mozgatórugója a „középkorias” autonómiák, a hagyomány szentesítése privilégiumok fokozatos felszámolása volt. A Monarchia egybecementezésén fáradozó uralkodórétteg ugyanis a birodalom érdekeinek függvényében döntött a nála kisebb entitások sorsáról. Jóllehet a centralizálási igyekezet Mária Terézia és II. József korában érkezett el tetőpontjára, az állami bürokrácia jelentőségének növekedése korábbi időszakra nyúlik vissza.⁸⁰² A birodalmi kohézió és a katonai védelem megszervezése a keletről várható támadásokkal szembeni védelem szempontjából bírt kulcsfontosságú jelentőséggel. Imreh István az államszervezés 18. század végi kísérletét s ennek részeként a madéfalvi vérengzést anakronisztikusnak s mint ilyen szükségtelennek ítélte, mondván, hogy:

„A feudális nációk, népcsoportok helyét ugyanis rövidesen nemzetek foglalták el, azok amelyek partikuláris érdekeik, ősiség szentelte hagyományaik, sajátos értékrendjük ösztönzésére részből egészzé váltan külön akartak »egyesülten« élni a maguk nemzeti államában”.⁸⁰³

1999-ben a budapesti Teleki László Alapítvány és a kolozsvári Polis Könyvkiadó jóvoltából megjelent *Erdélyi eleink emlékezete*⁸⁰⁴ című kötet egy tanulmányválogatás, mely a székelység 1550, illetve 1850 közötti időszakával foglalkozik. A kötet részben *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében* című munkát és Imreh Istvánnak a székely falutörvények, illetve az erdélyi gazdaságtörténet témakörében folytatott kutatásainak eredményeit teszi közzé, másrészt azon tanulmányokból ad ízelítőt, melyekben a szerző egy-egy személyiség életútját járja körül. Bölöni Farkas Sándorról Imreh Istvánnak a rendszerváltást követően jelent meg pár írása. A társulatok, egyesületek és intézmények alapítójának élete iránt azért volt fogékony, mert Bölönit a reformkor „avított társadalmi szerkezete” és az „önkényuralom” ellen munkálkodó személyiségnek látta.⁸⁰⁵ Noha a katonai szolgálat alól mentességet kapott, pályája Gábor Áronhoz hasonlóan, nehezen indult s, Imreh István interpretációja szerint, a rendi kötöttségek-ből eredő szabadság hiányát egy életen keresztül sérelmezte. Bölöni az általa létrehozott intézmények mellett, írásaival is a polgári szellem meggyökereztetésén munkálkodott. Költségvetési naplójának bejövetelekre és kiadásokra vonatkozó bejegyzései továbbá halála után maradt személyes tárgyainak leltári jegyzéke alapján nyúlt képet minderről a szerző. Imreh

⁸⁰¹ Uo. 9.

⁸⁰² Uo.

⁸⁰³ Uo. 15.

⁸⁰⁴ Imreh István: *Erdélyi eleink emlékezete 1550–1850: társadalom és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Teleki László Alapítvány–Polis, Budapest–Kolozsvár, 1999.

⁸⁰⁵ Imreh István: Bölöni Farkas Sándor közhasznú élete. In: Uo... 277.

István Bölöniről írva egy olyan puritán, másokért élő ember portréját rajzolja meg, aki életét a demokratikus elvek szerint működő intézmények meghonosítására tette fel. Munkásságának jelentőségét a következőképpen foglalta össze:

„Nagyon szeretnők, ha sikerülne az *Utazás*, a *Napló* és főleg a kiadási-jegyzék tanúságtételei nyomán a valóságosabb Bölöni Farkas-kép vázlatát megrajzolnunk. Azét az emberét, akit bárki az aszkézis által áthatott módszeres életvitel, a munkás és igénytelen élet megbecsülése, a »protestáns felekezetek« által teremtetett, adekvát puritán etika szigora, a Max Weber-i megfogalmazású polgári erkölcsi normarend ideáltípusává is tehetne. Ő nagyon-nagyon megszűre szakadt a feudális, a rendi világ tisztviselőjének életvitelétől, értékrendjétől; talán inkább arra alkalmas, hogy sajátos variánsként méretessék hozzá az ideáltípushoz. Annál is inkább, mert annak legkedvezőbb termőtalaja nem Bölönben és Kolozsváron, valamint szomszédságunkban, hanem például Észak-Amerikában lelhető fel. Bölöni Farkas ezt a típusmintát mutatja fel, ezzel lázít és lázad maga is”.⁸⁰⁶

Az *Erdélyi eleink emlékezetének* publikálását követően Imreh István életművét lezártnak tekintette. Mint ahogyan azt egy Kovách Géának küldött levelében írta:

„Az jól esett, hogy az 1990–1999 közötti tanulmányok egy-némelyikét egymásnak sűrítve kötetem jelent meg *Erdélyi eleink emlékezete* a címe és a Teleki együtt a Polis-al adta ki. Még csak hencgő példányom van. Ha tudok, küldök neked is majd belőle. Újabb nagy terveim, hatalmas teljesítmény-elképzeléseim, világrengető elgondolásaim nincsenek. Nem futja az üzemanyagból. Vagyis hát a lélek még ugyan kész volna de, Imreh Pista erőtlen. Nem panaszként írom, mert nevetve és érdeklődve figyelem mi is megy végbe az ember fiában”.⁸⁰⁷

Imreh István hosszas betegséget követően 2003. január 31-én hunyt el. Házsongárdi temetőben lévő sírjánál az EME részéről Egyed Ákos,⁸⁰⁸ a Történeti Intézet munkaközösségnek nevében pedig Camil Mureșanu búcsúztatta.⁸⁰⁹ Volt kollégájuk kimagaslóan színvonalas tudományos munkásságának méltatása mellett, nem mindennapi tehetségről tanúszkodó tanári működéséről és tenni akarással teli, szeretetet sugárzó személyiségéről emlékeztek meg.

⁸⁰⁶ Uo. 288.

⁸⁰⁷ Békés Megyei Levéltár (a továbbiakban BML). Kovách Géza kéziratgyűjteménye. Imreh István Kovách Géának küldött levele, 1999. augusztus 2.

⁸⁰⁸ Egyed Ákos: *Gyászbeszéd Imreh István ravatalánál*. http://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/handle/10598/25673/EM_2003_1-2__015_Egyed_Akos-Gyaszbeszed_Imreh_Istvan_ravatalanal.pdf?sequence=1, 2018. január 19.

⁸⁰⁹ Camil Mureșanu *gyászbeszéde*. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2003&honap=3&cikk=7156>, 2018. január 19.

ÖSSZEGZÉS

Munkám célja az erdélyi magyar történetírás 20. század második felére jellemző kereteinek az áttekintése és egy, a tudományszervezésben is szerepet vállaló, történész-szociológus életművének a végigkövetése volt. Az életút megértése során leginkább az foglalkoztatott, hogy miközben pályatársai közül a politikai fordulatok következtében többek „parkolópályára” vagy kényszerpályára” kerültek, miként sikerült Imreh Istvánnak az általa megélt rendszer- és impériumváltások ellenére közéleti funkcióit megőriznie, és egy hiteles, ráadásul szembeötlően koherens életművet megalkotnia. A többtényezős válasz egyes elemei a véletlenek szerencsés összejátszásában keresendők, de a nyilvánosság megőrzése érdekében sok esetben a körülményeknek tett engedményekre is szükség volt.

A pályakezdés az életút későbbi „ívének” perspektívájából kiemelkedő fontosságúnak tűnik. A kereskedelmi tevékenysége miatt alsó középosztályhoz vagy falusi kispolgársághoz sorolható, de kiterjedt földbirtokkal nem rendelkező székely család elsőszülött fiúgyermeké számára a társadalmi mobilitás kézenfekvő útja a tanulás volt, amelyhez a környezetében lévők támogatása és Imreh István ambíciója sem hiányzott. A bodoki iskolában nyújtott kiemelkedő teljesítménye és családjának viszonylagos jómódja miatt a közösség számára magától értetődő volt, hogy az elemi négy osztály elvégzését követően a középiskolát Imreh István a korszak egyik legszínvonalasabb erdélyi iskolájában, a kolozsvári unitárius kollégiumban folytatta. Az itt eltöltött négy év alatt kiemelkedő tanár egyéniségekkel került kapcsolatba, közben olyan későbbiekben fontos pozíciókba kerülő társakkal volt körülvéve, mint például Mikó Imre vagy Bodor András. Mindenekelőtt Tóth István hatásának tudható be, hogy Imreh István 1930 és 1934 között a képzőművészet iránt érdeklődött. A kollégium felső osztályos diákjai által szerkesztett, *Remény* című diáklapnak egyik legfiata-

labbb illusztrátora volt, de tehetségével a nagyközönség számára nyílt éves kiállítások alkalmával is kitűnt.

Könnyen elképzelhető, hogy idősebb Imreh István ellenállásának hiányában Márkos Andrásához vagy a bodoki Erdős Lászlóhoz hasonlóan Imreh István is képzőművészként szerzett volna ismertséget, de azzal, hogy tanulmányait 1934-től a brassói felső kereskedelmi iskolában volt kénytelen folytatni, élete más irányba terelődött. Brassóban tudományos és közéleti téren is aktív tanárok befolyása alatt formálódott. A Kacsó Sándor mellett közéleti szerepet is vállaló Szécsi Sándor életre szóló hatást gyakorolt rá azzal, hogy megismertette őt a népi írók és a romániai falukutatók tevékenységével, sőt önálló kutatásra ösztönözte. 1938 és 1940 között Imreh Istvánnak a Brassóban megszerzett elméleti tudás gyakorlati alkalmazására is alkalmat nyílt.

A második bécsi döntés sokak mellett Imreh István számára is a továbbtanulás lehetőségét hozta, hiszen az érettségi vizsga letételét követően, a Ferenc József Tudományegyetem visszatelepődése révén, Erdélyben is lehetőség nyílt magyar nyelvű felsőfokú tanulmányok végzésére. Imreh István egyetemi éveinek időszakában a kolozsvári egyetem mellett az EME, továbbá az újonnan létrehozott ETI biztosították a tudományos munkavégzéshez szükséges intézményes és személyi feltételeket. Az ezen intézmények mindennapi munkájába való bekapcsolódás mellett, diákeveinek időszakában forradalmi vérmérséklettől és idealizmustól hajtva, a KMDSZ és a Márciusi Kör aktív tagja, a parasztság és a székelység érdekeit felkaroló megmozdulások lelkes résztvevője volt.

A társadalmi és gazdasági rendellenességeket testközelből ismerő, továbbá a magyar népi mozgalom képviselőinek tevékenységét az 1930-as évek második felétől figyelemmel kísérő fiatal számára nem volt nehéz empátiával és érdeklődéssel közelíteni a korszak legégetőbb problémáihoz. A különböző szervezetek és mozgalmak keretében azonban jellemzően nem az első sorban állt. Sem egyetemi hallgatóként, sem később nem törekedett politikai babérokra. A közösségi elköteleződés, más szóval a „népszolgálat” igénye nála a kutató életforma szeretetével társult, így társadalmi hatást tudományos tevékenységgel kívánt elérni.

Ehhez szükség volt arra, hogy az akadémiai közeg is befogadja őt, minek hiányában a jelek szerint Imreh István a második világháborút követő időszakban tanár és kutató helyett sikeres gazdasági szakemberré vált volna.⁸¹⁰ Az egyetemi tanulmányokat megelőző kétévi gyakornoki tevékenység, illetve a második világháború végét követően vállalt tisztviselői szerepkörökben való helytállása legalábbis ezt látszik bizonyítani. Az 1947-ig fontos pozícióban lévő Venczel Józsefnek döntő szerepe volt abban, hogy

⁸¹⁰ Vofkori Mária: *Imreh Istvánról...* 313.

ez nem így alakult, s Imreh István 1948-ban tanári megbízást kapott a kolozsvári magyar egyetemen, így ettől kezdve megszakítás nélkül, a magyar nyelvű történelemoktatás 1983-as felszámolásáig, a Bolyai, később Babeş–Bolyai Tudományegyetem tanáraként működött.

Imreh István tudományos munkásságának „szárnybontogatásai” az 1940-es évek első felére esnek, első írásai azonban a Horthy-korszakra jellemző tudományos és közéleti diskurzus néhány elemének átvétele mellett is a marxista világnézettel mutatnak rokon vonásokat. 1948 utáni politikai megítélésének tekintetében előnyére vált, hogy korán belépett a Román Kommunista Pártba, amelynek a rendszer fennállásának végéig tagja is maradt. Az „elvtársak” rováására írták azonban a háború után nacionalista és sovinszta szervezetként nyilvántartott KMDSZ-beli tevékenységét és az 1947 után meghurcolt Venczel Józseffel ápolt barátságát is. Apjának kulákként való megítélésével kis híján egyetemi karrierje is derékba tört, a professzori kinevezéstől pedig végleg elesett.

Imreh István második világháborút követő időszakban való szakmai elismertségét segítette, hogy azon kevés történészek közé tartozott, akik a fénykorát élő gazdaságtörténet műveléséhez megfelelő közgazdaság-tudományi ismeretekkel rendelkeztek. Ez utóbbi volt a fő oka annak is, hogy nemcsak a kolozsvári magyar egyetem tanáraként, hanem a kolozsvári Történeti Intézet kutatójaként is működött, külső munkatársként pedig tagja volt annak a több román történészt és hét magyar kutatót magában foglaló munkaközösségnek, amely majd egy évtizedes munkával hozta létre az első marxista szellemben megírt, Románia történetét összefoglaló szintézist.

Az 1970-es évek közepén, 1980-as évek elején zenitjére jutó szakmai sikereihez a kutatásba fektetett töménytelen munka, na meg tehetsége mellett számos más tényező is közrejátszott. Erős székely és magyar öntudata, valamint az önrendelkezés princípiumába vetett hite megakadályozta abban, hogy a szocialista állam részéről indított modernizációs kísérletek mögé kritika nélkül felsorakozzon. Köteteinek 1989-et megelőzően számos olyan olvasata volt, mely a nemzeti megmaradást, a szabadságot és az önrendelkezést vagy a közösségi értékek előbbre valóságát hirdette. A körülményeknek tett engedmények mellett a történetírás kritikai apparátusának tiszteletben tartása miatt munkái ma is referenciaértékűek. A székely falu és faluközösség témakörében írt kötetei az erdélyi, illetve székelyföldi magyarság újkori történetének vonatkozásában éppúgy kiindulópontot képeznek, mint ahogyan a szociológia terén kifejtett tudománytörténeti és szervezői tevékenysége az erdélyi magyar szociológia fejlődésének perspektívájából fontos állomást jelentenek.

Az erdélyi magyar tudományosság rendszerváltást követő újjászervezésében Imreh István 1990-ben diagnosztizált betegsége ellenére is részt vállalt. Az EME és a Kriza János Néprajzi Társaság újjá-, illetve megszervezésében ugyancsak kivette a részét, s eközben számos cikket, tanulmányt és kötetet jelentett meg, amit a Ceușescu-éra utolsó évtizedében íróasztalfiókba süllyesztett kéziratok elővétele magyaráz.

Imreh István szakmai hagyatéka mára megkerülhetetlen az újkori székely és erdélyi magyarság története iránt érdeklődők számára. Nem csupán azért, mert legfontosabb művei – mint a *Székely falutörvények* (1947), *A rendtartó székely falu* (1973), *A törvényhozó székely falu* (1983), az *Erdély változó társadalma 1767-1821* (Csetri Elekkel közösen, 1980) vagy *A törvényhozó székely falu* (1983) – módszertani és szemléleti vonatkozásban megjelenésük idején rendkívül korszerűek és stílus szempontjából kiforrottak voltak, hanem azért is, mert az általuk nyilvánosságra kerülő töménytelen forrásbázis még számtalan új szempont bevonásával értelmezhető.

A biográfiák célja nem a példaképkeresés, jelen munka legalábbis nem ezért született. Mégis azt gondolom, hogy Imreh István életműve nemcsak szakmailag megkerülhetetlen, de emberi vonatkozásában is érdemes az utókor figyelmére.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

Levéltári források

A Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára:
Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella iratai

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára:
Benda Kálmán kézírathagyatéka

Az Akadémiai Könyvtár Speciális Gyűjteménye:
A Remény című diáklap

Arhivele Naționale Biroul Județean Cluj [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltsége]:
Colegiul unitarian, Cluj [Kolozsvári unitárius kollégium]
Universitatea Bolyai, Cluj [Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem]

Arhivele Naționale Biroul Județean Brașov [Román Nemzeti Levéltár Brassó Megyei Kirendeltsége]:
Liceul comercial reformat cu predare maghiară, Brașov [Brassói református felső-kereskedelmi fiúiskola]

Arhivele Naționale Biroul Județean Covasna [Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Kirendeltsége]:
Fondul familial Imreh (1687–1864) [A sepsiszentkirályi Imreh család fondja (1687–1864)]
Colecția de stare civilă parohiale [Egyházi anyakönyvi iratok]

Camera de Comerț și Industrie Târgu Mureș [Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara]

Școala generală, Sâncraiu [Sepsiszentkirályi elemi iskola]

Școala generală, Bodoc [bodoki elemi iskola]

Az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára:

Markos András kézirathagyatéka

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára:

Szabó T. Attila kézirathagyatéka

Árvay József és Imreh István levelezése. A leszármazottak tulajdonában.

Békés Megyei Levéltár:

Imreh István és Kovách Géza levelezése

Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára:

A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara

Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității [a Szekuritáté levéltára]

Ifjabb Imreh István megfigyelési dossziéja

Imreh István megfigyelési dossziéja

Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára:

Bözödi György kézirathagyatéka

Imreh István kézirathagyatéka

Jordáky Lajos kézirathagyatéka

Pataki József kézirathagyatéka

Hermann Ottó Múzeum:

Wellmann Imre kézirathagyatéka

Höhn Mária leckekönyve. A leszármazottak tulajdonában.

Imreh István leckekönyve. A leszármazottak tulajdonában.

Imreh István az EME örökös tiszteletbeli tagjává választásának dokumentumai. A leszármazottak tulajdonában.

Imreh István munkanaplója. A leszármazottak tulajdonában.

Jakabffy Elemér Alapítvány:
Puskás Lajos kézírathagyatéka

László Gyula és Imreh István levelezése. László Zoltán tulajdonában.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára:
Nemzetiségi és kisebbségi osztály
Szalay Béla miniszteri osztálytanácsos iratai

Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye:
Az Erdélyi Múzeum-Egyesületre vonatkozó iratok
Gunda Béla Márkos Andrásnak küldött levelei
Jakó Zsigmond Mályusz Elemérnek küldött levelei
Wellmann Imre Mályusz Elemérnek küldött levelei

Sepsibodoki református egyházközség:
A sepsibodoki református egyházközség presbitériumának jegyzőkönyve 1923. július 1-től 1930. augusztus 3-ig

Szabédi László Emlékház:
A Kriterion Könyvkiadó iratanyaga

Székely Nemzeti Múzeum:
Vendégkönyvek

Interjúk

Barabás Rozáliával készített interjú (Sepsibodok, 2014). A szerző tulajdonában.

Báthory Lajossal készített interjú (Kolozsvár, 2012). A szerző tulajdonában.

Benkő Samuval készített interjú (Kolozsvár, 2011). A szerző tulajdonában.

Csucsuj Istvánnal készített interjú (Kolozsvár, 2011). A szerző tulajdonában.

Egyed Ákossal készített interjú (Kolozsvár, 2011). A szerző tulajdonában.

Imreh István történész. Talentum. „Öncélúságon felüli értelem.” Portréfilm Imreh István történetéről. Szerkesztette: Sas Péter. 2001.

Imreh Máriával készített interjú (Kolozsvár, 2011). A szerző tulajdonában.
Imreh Rozáliával készített interjú (Sepsibodok, 2014). A szerző tulajdonában.

Kiss Andrással készített interjú (Kolozsvár, 2011). A szerző tulajdonában.

Rostás Zoltán Imreh Istvánnal készített interjúja (Kolozsvár, a kétezres évek környékén). Rostás Zoltán tulajdonában.

Sinka Júliával készített interjú (Sepsibodok, 2014). A szerző tulajdonában.

Szerkesztett források, segédkönyvek, honlapok

A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tájékoztatója. A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Diákvédő Hivatala, Kolozsvár, 1942.

A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1930/1931-es iskolai évről. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Kolozsvár, 1932.

A Lázár utcától a Postakert utcáig. Szabédi László naplófeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bartha Katalin Ágnes. Komp-Press, Kolozsvár, 2007.

A Magyar Szent Korona Országainak 1901–1910. évi népmozgalma községenként. 46. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 42. Budapest, 1942.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. 48. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913.

A székely történet kutatása nem jelent elkülönülést. Beszélgetés Imreh Istvánnal. Kérdezett Gaál György. *Aetas*. 1995/1–2. 233–239.

Adatbank erdélyi magyar elektronikus könyvtár – lexikon. <http://www.adatbank.ro/>, 2019. március 1.

Aki a tornác küszöbén állt. Imreh István történészprofesszorral beszélget Sebestyén Kálmán. *Honismeret*. 2003/2. 62–66.

Az 1990. október 27-i közgyűlés irata. Jakó Zsigmond elnöki megnyitóbeszéde. *Erdélyi Múzeum*. 1991/1–4. 183–190.

Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1942/1943-es tanév I. félévében. György Lajos jelentése. Kolozsvár, 1942.

Az Egyetemi Diákvédő Hivatal működése az 1943/1944-es tanévben. György Lajos jelentése. Kolozsvár, 1944.

Balogh Edgár: *Számadásom (1956–1993).* Komp-Press, Kolozsvár, 1993.

Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat (1935–1944).* Kriterion, Bukarest, 1978.

Bányai Éva: *Sikertörténetek kudarccokkal. Bukaresti életutak. Beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel.* Komp-Press, Kolozsvár, 2006.

Baross Károly (Szerk.): *Magyarország földbirtokosai.* Budapest, 1893.

Bárth János: A rendtartó székely falu. *Agrártörténeti Szemle.* 1975/1–2. 236–237.

Bárth János: Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. *Honismeret.* 1981/3. 51–52.

Benda Gyula: Erdélyi hétköznapiak; Falu, város, civilizáció. In: *Ráday Gyűjtemény Évkönyve.* 1981. 331–336.

Benda Kálmán: Az olomouci nemzetközi helytörténeti konferencia. *Századok.* 1963/6. 1437–1438.

Benkő Samu: A falusi írástudók vallomása a székelység múltjáról. *Utunk.* 1974/6. 1–2.

Benkő Samu: Az Erdélyi Tudományos Intézet. *Valóság.* 1992/4. 62–72.

Benkő Samu: Baltahajításnyi kicsi táj kötőereje. *Erdélyi Múzeum,* 2003. 1–2. 105–107.

Benkő Samu: Könyv a székely múltról. *Utunk.* 1956/35. 2.

Benkő Samu–Csetri Elek–Imreh István: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről.* Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1956.

Bethlen Gábor a Nagy-Homoród mentén. Imreh István kolozsvári történelemmel beszélget Cseke Péter. *Honismeret.* 1993/1. 41–45.

Bodor András: Történetkutatás a Bolyai egyetemen. *Utunk.* 1956/27. 2.

Bodor András–Cselényi Béla–Jancsó Elemér–Jakó Zsigmond–Szabó T. Attila (Szerk.): *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Tudományos Könyvkiadó, Kolozsvár–Bukarest, 1957.

Bokor Zoltán: A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége és a székelyudvarhelyi vándorgyűlés. *Székelység.* 1944/1. 11–13.

Bözödi György: A székely úrbéresek és a székely örökségföld kérdése. *Igaz Szó*. 1956/9. 1337–1344.

Bözödi György: *Székely bánja*. Mefhosz Könyvkiadó, Budapest, 1939.

Camil Mureșeanu *gyászbeszéde*. <http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2003&honap=3&cikk=7156>, 2018. január 19.

Csatári Dániel. *Századok*. 1957/5–6. 847–850.

Csetri Elek: Az erdélyi magyar történészek sajátos feladatai. Beszélgetés Csetri Elekkel. *Aetas*. 1992/1–2. 179–185.

Csetri Elek–Egyed Ákos–Kerekes Jenő–Somai József (Szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. I. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2001.

Csetri Elek–Imreh István: Erdély társadalmi rétegződéséről (1820–1848). In: Szabad György (szerk.): *A polgárisodás útján. Tanulmányok Magyarországon társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 377–413.

Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma (1767–1821)*. Kriterion, Bukarest, 1980.

Csetri Elek–Imreh István: Erdélyi városok feudalizmus alkonyán. *Korunk*. 1964/12. 1625–1632.

Csetri Elek–Jakó Zsigmond–Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. I. Kriterion, Bukarest, 1979.

Csetri Elek–Jakó Zsigmond–Sipos Gábor–Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok*. II. Kriterion, Bukarest, 1980.

Csőgör Lajos: Emlékeim a kolozsvári magyar egyetem megszervezéséről. In: *Erdély Magyar Egyeteme 1944–1949*. Custos, Marosvásárhely, 1995.

Dálnoki Szabó Dénes (Szerk.): *A Kriterion műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 1988.

Dankó Imre: *Ethnographia*. 1958/2. 311–312.

Darányi Károly: Diákszövetségünk munkaközösségei. *Március*. 1942/1. 6.

Demény Lajos: Két tanulmány Bethlen Gáborról. *Erdélyi Múzeum*, 1993/1–2. 102.

Demény Lajos: Nemzetiségtörténeti munkaprogram. In: Ritoók János (Szerk.): *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár, 1981. 50–54.

Demény Lajos: *Nemzetiségtörténeti munkaprogram*. *Korunk*. 1971/8. 1129–1132.

Diák művészek. *Keleti Újság*. 1933. június 15. 5.

Documentele privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. 12. aprilie 1848. – 29. aprilie [Dokumentumok a román fejedelemségek 1848-as forradalmára vonatkozóan. Erdély. 1848. április 12. – április 29.] II. Editura Academiei, București, 1979.

Documentele privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. 30. aprilie – 14. mai. 1848. [Dokumentumok a román fejedelemségek 1848-as forradalmára vonatkozóan. Erdély. 1848. április 30. – május 14.] III. Editura Academiei, București, 1982.

Documentele privind revoluția de la 1848 în Țările Române. C. Transilvania. 14. mai – 25. mai 1848. [Dokumentumok a román fejedelemségek 1848-as forradalmára vonatkozóan. Erdély. 1848. május 14. – május 25.] IV. Editura Academiei, București, 1986.

Egyed Ákos: A rendtartó székely falu. *Megyei Tükör*. 1974. február 3. 8.

Egyed Ákos: Gyászbeszéd Imreh István ravatalánál. http://eda.eme.ro/xmlui/bitstream/handle/10598/25673/EM_2003_1-2__015_Egyed_Akos-Gyaszbeszed_Imreh_Istvan_ravatalanal.pdf?sequence=1, 2018. január 19.

Éltes Enikő: Krónikáink. *Romániai Magyar Szó*. 1993. május. 2. 7.

Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 100. évfordulójára. Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara–Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Budapest, 2006.

Erdei Ferenc: *A magyar társadalom*. Minerva, Kolozsvár, 1945.

Évzáró kiállítás a kolozsvári unitárius gimnáziumban. *Ellenzék*. 1932. június 14. 7.

Faragó József (szerk.): *Szülföldünk. A KMDSZ Székelyföldi Munkaközössége székelyudvarhelyi vándorgyűlésének előadásanyaga*. Székelység Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet. Sepsiszentgyörgy, 1944.

Fekete Sándor: Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről. *Agrár-történeti Szemle*. 1957/3–4. 353–358.

„Felelőtlen román elemek” székekkel verték szét a brassói magyar főkonzulátus békésen vacsorázó vendégeit. *Ellenzék*. 1943. március. 3. 1.

Gáll Ernő: *A romániai polgári szociológia. Kritikai tanulmány*. Állami Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1958.

Gáll Ernő: *Napló, 1977–1990*. I. Sajtó alá rendezte Gáll Éva és Dávid Gyula. Polis. Kolozsvár, 2003.

Gáll Ernő: Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben. *Korunk*. 1970/10. 1526–1538.

Gáll Ernő: *Számvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*. Komp-Press, Kolozsvár, 1995.

Gáll Ernő: Társadalmi valóság és társadalomkutatás. *Korunk*. 1957/1. 7–17.

Gáll Ernő: Társadalomtudomány és önismeret. *Korunk*. 1969/6. 826–833.

Gazdasági önnevelés a Méhkasban. Beszélgetés dr. Kerekes Jenővel az erdélyi iskolaszövetkezetekről. In: B. Kovács András (szerk.): *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye: 1918; 1944–1948; 1996*. Kriterion, Bukarest–Kolozsvár, 1997. 274–281.

Gusti, Dimitrie: *A szociológiai monográfia*. Válogatta, fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Balázs Sándor. Kriterion, Bukarest, 1976.

Gyöngyössy Gábor: Milyen a székely ember? *Napjaink*. 1988/2. 32–33.

Gyűjtő Sándor: Munkások a magyar életben. *Március*. 1943/4. 3–4.

Hajdú Lajos: Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. *Állam és Igazgatás*, 1981/1. 90–93.

Hogyan dolgozik a parasztságtörténet kutatója. *Előre*. 1972. május 4. 3.

Húszéves a Kriza János Néprajzi Társaság. Kérdezett Könczei Csongor. *Korunk*. 2011/3. 3–16.

Igyekeztem jó tanár lenni, s igazat írni. *Szabadság*. 1998. szeptember 18. 9.

Ila Bálint: Az olomouci helytörténeti konferencia. *Levéltári Szemle*. 1964/1–2. 174–189.

Imreh István műveinek válogatott bibliográfiája. *Székelyföld*. 1997/1. 74–75.

Imreh István válogatott bibliográfiája. *Aetas*. 1995/1–2. 240–242.

Imreh István. *Az önértéktudat forrásai*. Kérdezett Cseke Péter. *Korunk*. 1992/4. 8–13.

Imreh István: A „téli legelőn” tartás. *Falvak Dolgozó Népe*. 1970/34. 7.

Imreh István: A Bálványosváraljai falukutatás módszerének vázlata. In: *Korunk Évkönyv 1979*. Kolozsvár, 1979. 20–30.

Imreh István: A bálványosváraljai falukutatás. *Korunk*. 1967/9. 1190–1197.

Imreh István: A bereckiek moldvai kapcsolatairól a 19. század első felében. *Studia Universitatum Victor Babeş et Bolyai*. 1958/2. 83–93.

Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1992.

Imreh István: A forradalmár Gábor Áron. *Előre*. 1955/2288. 2.

Imreh István: A gépgyártó Rajka Péter. In: Bitay Ödön–Bodor András–Bányai László (szerk.): *Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 155–180.

Imreh István: A győzelem és a függetlenség napja. *Utunk*. 1952/19. 1–2.

Imreh István: A Kolozsvár városában megbúvó falu. *Utunk*. 1974/25. 3.

Imreh István: A legeltetés régi rendje. I. *Falvak Dolgozó Népe*. 1969/38. 7.

Imreh István: A legeltetés régi rendje. II. *Falvak Dolgozó Népe*. 1969/45. 7.

Imreh István: A Móricz Zsigmond Kollégium ébresztése. *Korunk*. 1979/5. 345–349.

Imreh István: *A rendtartó székely falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadaiból*. Kriterion, Bukarest, 1973.

Imreh István: A robotoló jobbágyság és a társadalomfejlődés. *Korunk*. 1965/9. 1255–1260.

Imreh István: A szülőföld múltjának varázsa. A helytörténet-írás néhány kérdéséről. *Előre*. 1968/3. 6494.

Imreh István: A természeti környezet oltalmazása a székely rendtartásokban. In: Várkonyi Ágnes–Kósa László (szerk.): *Európa híres kertje: történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Orpheusz, Budapest, 1993. 122–140.

Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Kriterion, Bukarest, 1983.

Imreh István: A vagyonszerzés megítélése Sepsibodokon. *Társadalomtudomány*. 1946/2. 157–166.

Imreh István: Adatok Erdély gazdaságtörténetéhez. *Korunk*. 1957/1. 122–125.

Imreh István: Agrártörténet-írás. *Megyei Tükör*. 1970. november. 15. 1.

Imreh István: Az „úrdolgás világ.” Kossuth Lajos és negyvennyolc a bálványosváraljaiak emlékezetében. In: Dávid Gyula (Szerk.): *Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994. 49–57.

Imreh István: Az agrártörténet-írás és a székely múlt megismerése. *Aluta*. 1970/1. 157–167.

Imreh István: Az EME helytörténeti-honismereti pályázatáról. *Erdélyi Múzeum*. 1993. 3–4. 136–143.

Imreh István: Az erdélyi manufaktúraipar munkásairól. a 19. század első felében. In: *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1956. 45–96.

Imreh István: Az Erdélyi Tudományos Intézet és a táj kutatás. *Korunk*. 1994/9. 17–21.

Imreh István: Az otthon múltja. *Erdélyi Gazda*. 1995/5. 3.

Imreh István: Bălcescu az agrárpolitikus. *Előre*. 1969/6735. 3–4.

Imreh István: Bălcescu és Kossuth. *Irodalmi Almanach*. 1952/6. 673–688.

Imreh István: Bethlen Gábor és az erdélyi hétköznapiak. *Brassói Lapok*. 1982. január 5. 4–5.

Imreh István: Demokrácia és tradíció. *A Hét*. 1990/7. 9.

Imreh István: Éjjeli legeltetés, ökörtalimas, lóköthely. *Falvak Dolgozó Népe*. 1969/49. 7.

Imreh István: Emlékezés Ion Alușra. *Művelődés*. 1994/9. 39–41.

Imreh István: *Erdélyi eleink emlékezete 1550–1850: társadalom és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Teleki László Alapítvány–Polis, Budapest–Kolozsvár, 1999.

Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus korszakáról*. Kriterion, Bukarest, 1979.

Imreh István: *Határőr katonatisztek, székbeli elöljárók, falutörvények a Székelyföldön a 18. század végén*. In: Kisbán Eszter (szerk.): *Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 1994. 17–24.

Imreh István: Híradás Brassó szabadegyeteméről. *Utunk*. 1976/46. 1–2.

Imreh István: Itt vagyok otthon. *Székelyföld*. 1997/1. 58–59.

Imreh István: Jegyzetek néprajzról és történelemről. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Kriterion, Bukarest, 1976. 30–35.

Imreh István: Katonák, jobbágyok, jövevények. *Társadalomtudomány és Politika*. 1946/1. 42–67.

Imreh István: Kemény Dénes: Érdekegység. *Művelődés*. 1968/10. 60–61.

Imreh István: Közgazdászok Bálványosváraán. *Március*. 1943/5. 11–12.

Imreh István: Magyarországra oltott Európa. *A Hét*. 1991/5. 3.

Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején. Adatok a 18. század végi és 19. század eleji székelyföldi nagybirtok gazdálkodásáról és a paraszti földek kisajátításáról*. Állami Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bukarest, 1956.

Imreh István: Mezőgazdaság és történelem. *Falvak Dolgozó Népe*. 1968/22. 4–5.

Imreh István: Múltismeret és helytörténet. *Korunk*. 1969/4. 503–510.

Imreh István: Napszámosság vagy részesség. *Utunk*. 1946/12. 6.

Imreh István: Népi termelőeszközök. *Utunk*. 1948/1. 2.

Imreh István: Rajka Péter, az erdélyi mezőgazdasági gépgyártás úttörője. *Korunk*. 1958/10–11. 1487–1495.

Imreh István: Székely szabadságharcos hagyományok. *Utunk*. 1957/37. 4.

Imreh István: Székely történelem-magyar történelem. *Helikon*. 1992/1. 1; 4–5.

Imreh István: *Székelyek a múltó időben*. Magvető, Győr, 1987.

Imreh István: Székelyföldi paraszti jegyzőkönyvek pásztorlási határozatai 1717–1928. *Agrártörténeti Szemle*. 1959. 161–190.

Imreh István: Szociálpolitika a rendtartó székely falvakban. *Művelődés*. 1996/11. 19–21.

Imreh István: Születőben Kolozsvár munkás népe. *Utunk*. 1974/26. 3.

Imreh István: Tanulságok egy falu életéből. *Március*. 1943/4. 5–6.

Imreh István: Történeti statisztikai kutatások. *Korunk*. 1958/1. 138. 138–139.

Imreh István: *Újkori egyetemes történeti előadások. 1870–1918*. Tanügyi sokszorosító. Kolozsvár, 1959.

Imreh István: Válasz Böződi Györgynek. *Igaz Szó*. 1956/11. 1666–1670.

Imreh István: Válságirodalom és hagyomány. *Korunk*. 1971/11. 1679–1686.

Imreh István: Velcsuj Jusztina, a székelyek Varga Katalinja. *Korunk*. 1960/12. 1493–1495.

Imreh István–Pataki József: Hagyomány és korszerűség az állattartásban. *Korunk*. 1966/3. 356–361.

Imreh István–Pataki József: *Kászonszéki krónika 1650–1750*. Európa–Kriterion, Bukarest–Budapest, 1992.

Imreh István–Vágó Béla: A székelyek múltjának marxista feltárásáért. *Utunk*. 1955/42. 2.

Imreh Máriával készített interjú; Tizenöt éves a Rajka Péter Vállalkozók Szövetsége. <http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PArticleScreen.vm/id/56161>, *Szabadság*. 2011. április 5.

Imreh, Ștefan [Imreh István]: Adâncirea crizei feudalismului în Transilvania. Încercări de reforme (1822–1847). [A feudalizmus mélyülő válsága Erdélyben. Reformkísérletek (1822–1847)] In: *Istoria României*. III. Editura Academiei, București, 1964. 1005–1936.

Institutul de Gheorghe Barițiu al Academiei Române [A Román Akadémia Gheorghe Barițiu Történeti Intézete], http://www.history-cluj.ro/Istorie/Ro/startIstorie_istoric.htm, 2019. január 2.

Istoricul Imreh Ștefan la vârsta de 60 de ani [A történész Imreh István 60 éves]. Universitatea Babeș–Bolyai, Cluj–Napoca, 1979.

Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának múltja és feladatai. Erdélyi Tudományos Füzetek, Kolozsvár, 1942.

Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Kriterion, Bukarest, 1976.

Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Magvető, Budapest, 1985.

Kacsó Sándor: *Nehéz szagú iszap fölött*. Magvető, Budapest, 1985.

Kacsó Sándor: *Virág alatt, iszap fölött*. Magvető, Budapest, 1985.

Kakas István–Major László: Nyilatkozat. *Március*. 1943/3. 11.

Katona Szabó István: *A nagy remények kora. Erdélyi demokrácia 1944–1948*. Magvető, Budapest, 1990.

Katona Szabó István: *Életem Erdélyben*. Magyar Nemzeti Tájékoztató Alapítvány, Budapest, 2002.

Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999.

Kósa László: Könyvek a székelységről. *Könyvvilág*. 1984/7. 11.

Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1996.

Kunt Gergely–L. Balogh Béni–Schmidt Anikó (szerk.): *Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, levelek*. Libri, Budapest, 2018.

László Gyula: *1910-ben születtem... Egy 20. századot végigélt magyar ember emlékezései*. Életünk Könyvek, Szombathely, 1995.

Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1764. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1994.

Liberalizmus vagy hivatásrendiség? Beszélgetés Imreh István professzorral Venczel József eszméiről. Kérdezett Tánczos Vilmos. *Székelyföld*. 1997/1. 60–69.

Magyari András: Falusi írásbeliségünk értékes emlékei. *Korunk*. 1974/6. 790–792.

Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai. *Századok*. 1923–1924/1–6. 538–566.

Mályusz Elemér: *A népiség története*. In: Hóman Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. 237–269.

Markos András: A monografikus szociológia. *Társadalomtudomány*. 1942/4–5. 497–547.

Marosi Péter: Falukutatás Bálványosváralján. *Hitel*. 1940–1941/3–4. 285–306.

Marosi Péter: Ki a középosztályból. *Március*. 1942/1. 9.

„Mi székelyek – magyarok és európaiak vagyunk.” Találkozás Imreh István kolozsvári történésszel. *Új Magyarország*. 1994/241. 10.

Nagy Áron [Egyed Ákos]: A romániai magyar történetírásról. *História*. 1987/3. 29–30.

Miklós: Múlt – jelen – jövő. *Falvak Dolgozó Népe*. 1968/31. 5.

Ne tegyük most a históriát újból a politika rosszhírú és kétes erkölcsű cseledekéjévé. Imreh István és Balázs Sándor beszélgetése. *A Hét*. 1995. július 28. 1; 3–4.

Némedi Dénes: *A népi szociográfia*. Gondolat, Budapest, 1985.

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása: Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. III – Háromszék. Ráth Mór Kiadása, Pest, 1869.

„...pályám egy nagy kaland volt.” Beszélgetés Jakó Zsigmonddal. Kérdezett Lupescuné Makó Mária. Erdélyi Múzeum. 2006/3–4. 16–26.

Pászka Imre: Szemléleti kérdések a históriában. *Korunk*. 1981/4. 422–423.

Pataki József: Eredmények és feladatok a székelyek történeti múltjának feltárásban. *Korunk*. 1957/2–3. 329–334.

Pataki József: Feltárulóban a székely falu múltja. *A Hét*. 1974/6. 16–17.

Rajz és kézimunka-kiállítás az unitárius főgimnáziumban. *Ellenzék* 1933. június 20. 5.

Rajz és kézimunka-kiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Ellenzék*. 1932. június 5. 14.

Rajz és kézimunka-kiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Keleti Újság*. 1934. június 19. 8.

Rajzkiállítás az Unitárius Kollégiumban. *Ellenzék*. 1934. június 14. 8.

Ránki György: *Közgazdaság és történelem. A gazdaságtörténet választottjai*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977.

Régiektől a valóságig. Beszélgetés a hatvanéves Imreh Istvánnal. Kérdezett Beke György. *A Hét*. 1980/5. 9.

Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947). A bevezető tanulmányt írta és összeállította Fülöp Mihály. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Vincze Gábor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998.

Revoluția de la 1848 din Transilvania. 2. martie – 12. aprilie 1848 [Az 1848-as forradalom Erdélyben. 1848. március 2. – április 12.] I. Editura Academiei, București, 1977.

Romániai magyar irodalmi lexikon. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/>, 2018. január 15.

Szabó T. Attila: Emlékeztető az erdélyi magyar tudományos munkásság kérdésében. In: *Magyar Kisebbség*. 2013/1. 176–219.

„Számomra a szülőfalu egyfajta laboratórium szerepét töltötte be.” Beszélgetés Egyed Ákossal. *Aetas*. 2003/3. 157–162.

Szathmáry Lajos: Növeljük ipari és kereskedelmi pályára középiskolás ifjúságunkat. *Keleti Újság*. 1934. június 17. 4.

Száz éve született Dimitrie Gusti. Szociológia tegnap és ma. Beszélgetés Imreh Istvánnal. Erdélyi Lajos interjúja. *Új Élet*. 23. 1980/3. 14–15.

Székely falutörvények. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Imreh István. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1947.

Székely felkelés 1595–1596. Kriterion, Bukarest, 1979.

Székely Nép. 1943. április 1.

Székely Nép. 1944. január 11.

Székely Nép. 1944. január 4.

Székely Nép. 1944. január 5.

Székely Nép. 1944. január 6.

Székely Nép. 1944. január 8.

Tamás Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet. In: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos (szerk.): *Erdély Magyar Egyeteme. Az erdélyi gondolat és a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941. 409–416.

Tanügyi hírek. *Ellenzék*. 1931. július 18. 7.

Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Budapest, 1981.

Tóth Pál Péter: Az önkormányzó falvak. *Valóság*. 1985/7. 106–107.

Töredékek Imreh István emlékeiből. A szöveget gondozta Vofkori Mária. *Korunk*. 2014/12. 86–92.

Történészek műhelyében. Imreh Istvántól kérdezett Páll Árpád. *Új Élet*. 1982/21. 14.

Trócsányi Zsolt: A romániai magyar történészek újabb munkáiról. *Tiszatáj*. 1975/11. 80–88.

Trócsányi Zsolt: A törvényhozó székely falu. *Századok*. 1985/4. 1051–1053.

Trócsányi Zsolt: Imreh István: Erdélyi hétköznapiak. *Századok*. 1980/5. 864–865.

Tudós családba született... Beszélgetés Imreh István stockholmi kutatóval. <http://szabadsag.ro/-/tudos-csaladba-szuletett->, 2018. december 9.

Új könyvek. *Békés Megyei Népiújság*. 1981. december 2. 6.

Változó Valóság – változó szociográfia. *Korunk*. 1979/6. 440–454.

Változó valóság. I. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1979.

Változó valóság. II. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Egyed Péter. Kriterion, Bukarest, 1984.

Végh József: *Hogyan él ma az erdélyi magyar társadalom?* Nagy Nyomda, Kolozsvár, 1942.

Venczel József: *A falukutatás módszerének vázlata*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941.

Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 1935.

Venczel József: *Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Imreh István. Kriterion, Bukarest, 1980.

Venczel József: Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók. *Korunk*. 1970/6. 821–825.

Venczel József: Új székely kongresszust. *Hitel*. 1943/4. 238–240.

Vita Sándor: *A Hiteltől a Tisztelt Házig. Visszaemlékezés, napló (1943–1944), országgyűlési beszédek*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Hunyadi Attila Gábor. Polis, Kolozsvár, 2014.

Vita Zsigmond: Gusti professzor magyar tanítványai és az első falukutató munkatáborok. *Korunk*. 1977/1–2: 126–129.

Vörös Károly: Imreh István: A rendtartó székely falu. *Századok*. 1980/4. 694–695.

Wellmann Imre: Földközösségtől faluközösségig. Kutatások és felfogások Tagányi Károlytól Imreh Istvánig. *Ethnographia*. 1989/1–4. 278–302.

Wellmann Imre: Parasztnépünk múltjának feltárása. *Hitel*. 1944/4. 296–316.

SZAKIRODALOM

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politika a korai magas-kultúrákban*. Atlantisz, Budapest, 2004.

Bădina, Ovidiu: *Cercetarea sociologică concretă. Tradiții românești*. [Szociológiai kutatások. Román hagyományok]. Editura Politică. București, 1966.

Bădina, Ovidiu: *Dimitrie Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității sale* [Dimitrie Gusti. Adalékok az életmű megismeréséhez]. Editura Științifică, București, 1965

Bárdi Nándor–Éger György (Szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, Budapest, 2017.

Bárdi Nándor–Filep Tamás Gusztáv–Lőrincz D. József (Szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram, Budapest, 2015.

Bárdi Nándor–Pál Judit (Szerk.): *Székelyföld története. III. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum–Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2016.*

Benda Gyula: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2006.

Bódy Zsombor: „Polgárság” és „polgárosodás” fogalma Erdei Ferenc kettőtársadalom-konceptiójában és a társadalomtörténet-írásban. *Kommen-tár*. 2007/3. 3–16.

Bódy Zsombor: Mobilitás és iskolarendszer. A felső kereskedelmi iskolák helyéről a magyar iskolarendszer társadalomtörténetében. A Budapesti Kereskedelmi Akadémia diákságának rekrutációja és mobilitása, 1860–1906. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század elejéig*. Századvég, Budapest, 2006. 757–783.

Bódy Zsombor–Ö. Kovács József (Szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Budapest, Osiris, 2006.

Bognár Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2016.

Boia, Lucian: *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950* [A történelem csapdái. A román értelmiségi elit 1930 és 1950 között], Humanitas, București, 2012.

Both Noémi Zsuzsanna: „A székelyek múltjának marxista feltárásáért.” Programadó írások a szocializmus időszakából. In: Egyed Emese–Fejér Tamás (Szerk.): *Certamen. V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2018. 271–281.

Both Noémi Zsuzsanna: A „rendtartó- és törvényhozó székely falu” értelmezésének kontextusai Reflexiók Imreh István munkásságáról. In: Romics Ignác (szerk.): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19–20. századi történetéhez*. Komp-Press, Kolozsvár, 2018. 231–264.

Both Noémi Zsuzsanna: A bálványosváraljai kutatás recepciótörténete. In: Bodó Barna–Szoták Szilvia (szerk.): *Fiatal Tudomány – tudományunk fiataljai a Kárpát-medencében*. Külgazdasági és Külügyminisztérium, Budapest, 2017. 59–79.

Both Noémi Zsuzsanna: Diákélet a visszacsatolt Erdélyben. In: *BBC History*. 2016/5. 72–75.

Both Noémi Zsuzsanna: Imreh István gyermek- és ifjúkora. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Terek, intézmények, átmenetek*. Balassi Intézet–Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2015. 118–138.

Both Noémi Zsuzsanna: Jakó Zsigmond és Imreh István. In: *Értelmiségi válaszutak 1945 után: egy akadémiai ülészak előadásai*. Kossuth, Budapest, 179–195.

Both Noémi Zsuzsanna: Népszolgálat és kompromisszum. Életmű a szocialista Romániában. In: *Magyar Kisebbség*. 2012/ 1–2. 273–315.

Both Noémi Zsuzsanna: Service of the People and Compromise: A Life’s Work in Socialist Romania. In: Hunyadi Attila Gábor (ed.): *State and Minority in Transylvania. 1918–1989: Studies on the History of the Hungarian Community*. Columbia University Press, New York, 2013. 548–583.

Bottoni, Stefano: *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2006.

Bottoni, Stefano: Az elveszett centrum. Kolozsvár a második világháború után. *Rubicon*. 2005/ 2–3. 127–130.

Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*. Pro-Print, Kolozsvár, 2008.

Bourdieu, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág, 2002.

Brubaker, Rogers–Feischmidt Margit–Jon Fox–Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L’ Harmattan, Budapest, 2011.

Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába*. Komp-Press, Kolozsvár, 2009.

Csáki Árpád–Kinda István–Nagy Balázs–Tóth Szabolcs Barnabás (Szerk.): *Bodok. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2016.*

Faragó József–Incze Miklós–Katona Szabó István (szerk.): *Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai.* Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapest, 1996.

Faragó József–Incze Miklós–Katona Szabó István–Sebestyén Kálmán (szerk.): *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959.* Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete–Bolyai Egyetemért Alapítvány, Budapest, 1999.

Fejér Tamás: Szakembernevelés az Erdélyi Múzeum-Egyesület kutatóintézetében. *Erdélyi Múzeum.* 2017/1. 39–43.

Filep Antal: Kísérlet a néprajz és a társadalomtudományok terepkutatásainak megújítására 1935 után. A táj- és népkutató táborok, az egyetemi és a tudományos intézeti falukutatások. In: Keszeg Vilmos–Szakál Anna–Virginás-Tar Emese (szerk.): *Néprajzi kutatástörténeti örökség Erdélyben.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2017. 15–46.

Fodor János: Az 1989-1990-es fordulat eseményei Kolozsváron. In: Bárdi Nándor–Gidó Attila–Novák Csaba Zoltán (szerk.): *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990).* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2014. 153–191.

Fülöp Mihály: Bevezető. In: *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947).* A bevezető tanulmányt írta és összeállította Fülöp Mihály. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Vincze Gábor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998. 7–29.

Fülöp Mónika: A bálványosváraljai falukutatás. In: Keszeg Vilmos–Szabó Zsolt (szerk.): *Mezőség, történelem, örökség, társadalom.* Művelődés, Kolozsvár, 2010. 62–77.

Gaál György: A kolozsvári Unitárius Kollégium diáklapjai. In: Gaál György: *Műzsák és erények jegyében.* Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2001. 108–118.

Gaál György: Az Unitárius Kollégium a 20. században. In: Gál Kelemen–Benczédi Gergely–Gaál György (szerk.): *Fejezetek a kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből.* Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár, 2007. 139–266.

Gaál György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai.* Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kolozsvár, 2001.

Gaál György: Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. In: Dáné Tibor Kálmán–Egyed Ákos–Sipos Gábor–Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve: a 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár, 2001. 315–369.

Gidó Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopuláció Erdélyben 1918–1948 között*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2013.

Györffy Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*. Komp-Press, Kolozsvár, 2009.

Hobsbawm, Eric: *A történelemről, a történetírásról*. Napvilág, Budapest, 2006.

Hunyadi Attila: A különböző szövetkezeti típusok és a szövetkezeti értékrend kialakítása. In: Somai József (Szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007. 111–140.

Incze Miklós: Magyar történet- és társadalomtudományi műhelyek a kolozsvári magyar egyetemen (1940–1949). *Erdélyi Múzeum*. 1997/3–4. 370–377.

Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*, Kriza János Néprajzi Társaság–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2012.

Jauss, Hans Robert: *A recepció elmélete. Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris, Budapest, 1999.

K. Horváth Zsolt. Az életrajzi térről. Szempontok a biográfiai módszer és a szinoptikus szemlélet történeti alkalmazásához. *Korall*. 2011/44. 154–176.

Kiss Dénes: „... kiváló ember, a magyar ügyben következetes, de társaságban elviselhetetlen.” *Ion Aluș és a kolozsvári szociológia*, <http://bbteszocioblog.blogspot.hu/2012/12/kivalo-ember-magyar-ugyben-kovetkezetes.html>, 2015. március 12.

Kiss István: Magyary Zoltán tatai tevékenysége. In: Gyenisné Landes Edit–Somorjai József: *Tudományos Füzetek. 5. Magyary Zoltán munkássága. Az 1988. május 28-án Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Komárom Megyei Múzeumok Igazgatósága, Tata, 1990. 16–23.

Kozma Csaba: *Tanítsa írásra, szám vetésének mesterségére. Adalékok a bodoki oktatás történetéhez*. Bodoki Henter Károly Egyesület, Sepsiszentgyörgy, 2003.

- Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 2014.
- Kövér György: Biográfia és történetírás. *Aetas*. 2000/3. 150–157.
- L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyét. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. Akadémia, Budapest, 2012.
- Lejeune, Philippe: *Önéletírás, élettörtét, napló*. L'Harmattan, Budapest, 2003.
- Levi, Giovanni: Az életrajz használatáról. *Korall*. 2000/2. 81–92.
- Loriga, Sabina: Történet- és életrajzírás a 19–20. században. *Korall*. 2011/44. 5–29.
- Losonci Miklós: *Erdős László*. Dunántúli Kőolajipari Gépgyár Szakszervezeti Bizottsága, Szolnok, 1987.
- Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszereda, 2004.
- Máthé János: *Magyarhermány kronológiája (1944–1964)*. Közreadta, a háttér-tanulmányokat és a jegyzeteket írta Márton László. Pro-Print, Csíkszereda, 2008.
- Nagy Mihály Zoltán: Érdekképviselési lehetőség – integrációs alku. In: Nagy Mihály Zoltán: *Érdekképviselési lehetőség. Integrációs alku. Érdekképviselés vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009. 17–100.
- Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor: Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március). In: *Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Nagy Mihály Zoltán és Vincze Gábor. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Pro-Print, Kolozsvár–Csíkszereda, 2004. 19–107.
- Nathalie, Kálnoky: *A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2007.
- Novák Csaba Zoltán: A Ceaușescu korszak magyarságpolitikája 1965–1974. In: *Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája, 1965–1974*. I. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Novák Csaba Zoltán. Pro-Print, Csíkszereda, 2011. 11–122.
- Novák Csaba Zoltán: Magyarságpolitika a Ceaușescu-korszak második felében. In: *Holtvágányon: A Ceaușescu rendszer magyarságpolitikája, 1974–1989*. II. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Novák Csaba Zoltán, Pro-Print, Csíkszereda, 2016. 11–122.

Pál Judit: Az erdélyi társadalomtörténet-írás helyzete 1945 után. In: Erős Vilmos–Takács Ádám (szerk.): *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Eötvös Loránd Tudományegyetem–Ötvös Kiadó, Budapest, 2012. 43–56.

Pál Judit: Egyed Ákos nyolcvanéves. In: Pál Judit–Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Egyed Ákos születésnek nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár, 2010. 7–9.

Pál Judit: Jakó Zsigmond, a tudományszervező. *Erdélyi Múzeum*. 2017/1. 25–30.

Papp István: *A magyar népi mozgalom története. 1920–1990*. Jaffa, Budapest, 2012.

Pleșa, Liviu: *Istoriografia clujeană sub supravegherea Securității (1945–1965)* [Kolozsvári történetírás a Szekuritáté megfigyeléseinek tükrében. 1945–1965]. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017.

Pozsony Ferenc: A Kriza János Néprajzi Társaság. *Korunk*. 1991/1. 85–86.

Puskás Lajos–Puskás Attila: A kolozsvári Egyetemi Diákasztal, a Mensa Academica alapításának története. *Magyar Kisebbség*. 2005/1–2. 133–147.

Ricoeur, Paul: A narratív azonosság. In: László János–Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijárat, 2001. 15–25.

Roiban, Cristian: *Ideologie și istoriografie: protocronismul* [Ideológia és történetírás: a protokronizmus]. Editura Universității de Vest, Timișoara, 2014.

Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2006.

Romsics Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris, Budapest, 2011.

Rostás Zoltán: *O istorie nefardată a reabilitării sociologiei românești* [A román szociológia rehabilitációja – cicomázatlan történelem], <http://www.cooperativag.ro/o-istorie-nefardata-reabilitarii-sociologiei-romanesti/>, 2016. május 31.

Scurtu, Ioan: Parlamenti választások Romániában. Választások Nagy-Romániában (1919–1937). *Magyar Kisebbség*: 1996/1–2. 71–82.

Sipos Balázs: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban. Politika- és társadalomtörténeti vázlat*. Argumentum, Budapest, 2011.

Sipos Gábor: *Imreh István, a tanár*. Kézirat.

Sipos Gábor: László Dezső és Markos András, a kolozsvári Református Gyűjtőlevéltár megteremtői. In: Sipos András (szerk.): *Magyar levéltáros-életpályák a 19–20. században*. Budapest Fővárosi Levéltára, Budapest, 2004. 183–190.

Stoica, Stan: *Istoriografie românească între imperativele ideologice și rigurile profesionale* [Történetírás az ideológiai és szakmai elvárások között. 1953–1965]. 1953–1965. Meronia, București, 2012.

Székedei Levente: A romániai magyar szociológia átalakulása a második világháborút követő években. *Pro-Minoritate*. 2015/tavaszi. 40–47.

Szilágyi Márton: Mi haszna van az írói biográfiáknak? http://www.irodalomismeret.hu/files/2104_3/szilagyi_marton.pdf, 2018. szeptember 11.

Szlucska János: „Pütkösdí királyság”. *Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944*. Gondolat, Budapest, 2009.

Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. Athenaeum, Budapest, 1950.

Tánczos Vilmos: A Kriza János Néprajzi Társaság múltjáról, jelenéről, jövőjéről. *Korunk*. 2011/3. 17–21.

Telegdy Balázs: Venczel József módszertani felfogásának alakulása. *Pro-Minoritate*. 2015/ Tavasz: 28–39.

Thom, Françoise: *Limba de lemn* [Fanyelv]. Humanitas, București, 2005.

Veres Valér–Magyari Tivadar (szerk.): *Tanulmányok Venczel József munkásságáról. Az erdélyi magyar társadalomkutatás kezdetei*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 2004.

Veress Károly (szerk.): *Egyetem az idő sodrásában. A Bolyai Társaság szervezésében tartott Bolyai Egyetem Emlékkonferencia előadásai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2006.

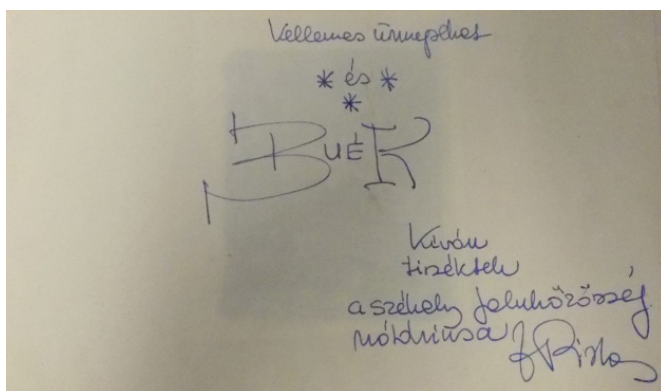
Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Státus, Kolozsvár, 1999.

Vofkori Mária: Imreh Istvánról. In: Csetri Elek–Egyed Ákos–Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*. II. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2004. 309–334.

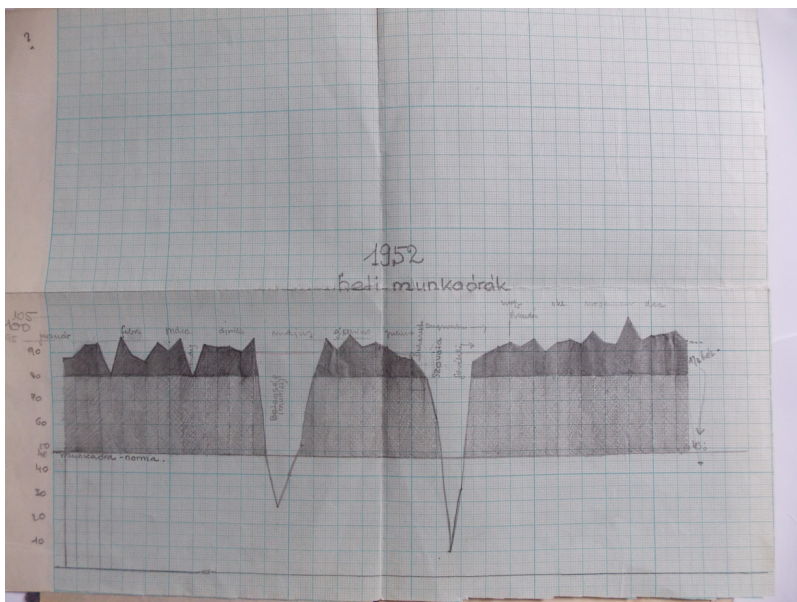
Vonyó József (szerk.): *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történeti életrajz módszertani kérdései*. Magyar Történelmi Társulat–Kronosz–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Pécs–Budapest, 2017.

Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Kalligram, Pozsony, 2009.

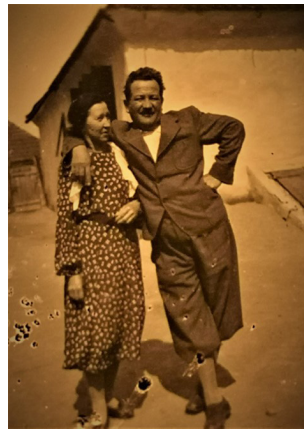
KÉPMELLÉKLET

Imreh István Tárkány Szücs Ernőnek küldött újévi köszöntője.
CSMLHL, Tárkány Szücs Ernő néprajztudós és felesége, Bihal Ella iratai.

*Imreh István munkával töltött óráinak 1952-es évi kimutatása.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Hajós Ősz Juliánna és idősebb Imreh István.
A leszármazottak tulajdonában.*

KÉPMELLÉKLET

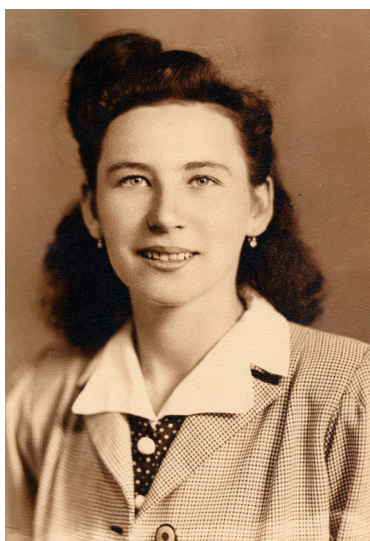
*Imreh István Piki nevű kutyájával, illetve nagyanyjával, Kupán Máriával (jobbról, feketében) és annak testvérével.
A leszármazottak tulajdonában.*

A sepsiszentkirályi Imreh-ház. Gámentzy Zoltán műve. 1980.

*Imreh Ibolya (balról) és idősebb Imreh István a bodoki vegyeskereskedés bejáratában.
A leszármazottak tulajdonában.*

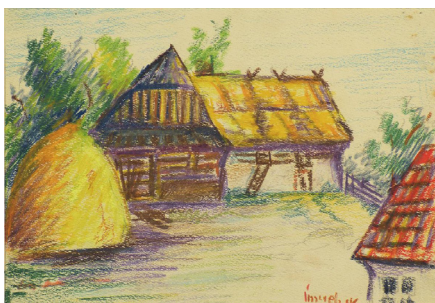
*Imreh Ibolya.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István (első sorban jobbról a második, csokornyakkendőben) a kolozsvári unitárius kollégiumban.
A leszármazottak tulajdonában.*

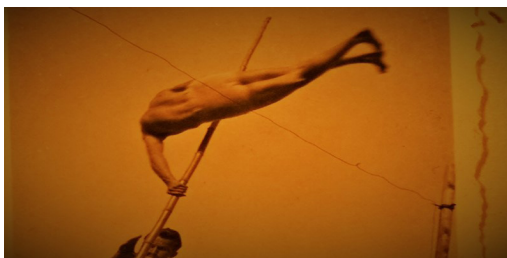
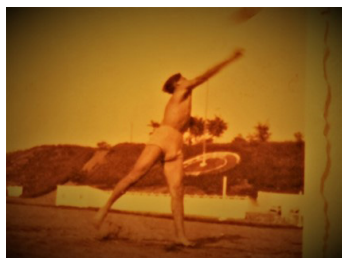
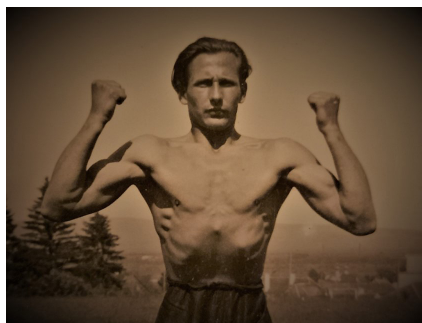

*Illusztráció a Remény című diáklap 1931-es évi 4. számából.
A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Speciális Gyűjteménye.*

*Imreh István rajzai.
Művelődés, <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=1489>, 2018. január 1.*

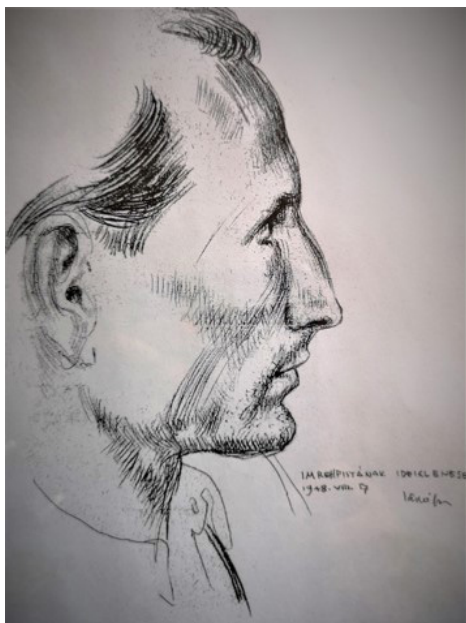
KÉPMELLÉKLET

*Imreh István testedzés közben.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István egyetemi indexének
fényképe.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István László Gyula által rajzolt
portréja.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Höhn Mária
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István és Höhn Mária.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István családja körében.
A leszármazottak tuajdonában.*

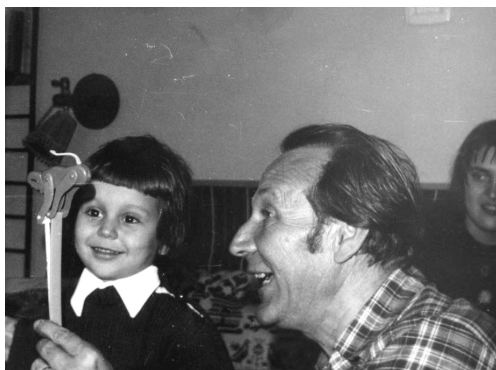
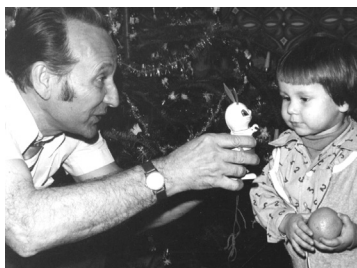

*Imreh István előadás közben.
A leszármazottak tulajdonában.*

KÉPMELLÉKLET

*Imreh István előadás közben.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István unokái társaságában.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István dolgozószobájában.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Kiránduló társaság.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István kollégái körében. Balról jobbra: Károlyi Dénes, Csetri Elek, Imreh István,
Jakó Zsigmond, Bitay Ilona, Egyed Ákos.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Jakó Zsigmond 60. születésnapja.
Sipos Gábor tulajdonában.*

KÉPMELLÉKLET

*Imreh István és Höhn Mária.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Imreh István dedikál a Vörösmarty téri könyvvásárban.
A leszármazottak tulajdonában.*

*Koccintás az Entz Géza-díj átvétele alkalmából.
A leszármazottak tulajdonában.*

REZUMAT

CRONICARUL COMUNITĂȚILOR SECUIEȘTI. VIAȚA ȘI OPERA LUI ISTVÁN IMREH

În cartea această cuprind condițiile specifice celei de a doua jumătăți a secolului XX. ale istoriografiei maghiare din Transilvania, și parcurgerea carierei unui istoric-sociolog care s-a implicat și în organizarea vieții științifice. Cercetând parcursul lui Imreh István, născut în 1919, de a lungul întregului secol XX, am fost preocupat în primul rând de modul în care, în timp ce mulți dintre colegii de breaslă au avut de suferit din cauza schimbărilor politice, acesta a reușit să-și păstreze funcțiile în viața publică prin schimbări de regim și de suzeranitate, și totodată să realizeze o operă credibilă și extraordinar de coerentă. Se poate anticipa că elementele răspunsului se pot căuta într-o constelație fericită a lucrurilor, dar de multe ori era nevoie și de concesiuni față de realitățile existente.

Prima parte a lucrării parcurge cronologic viața istoricului între 1919 și 1944. Perioadele 1944-48 și 1948-1989 sunt structurate tematic. Perioada de aproximativ un deceniu și jumătate de după Revoluție, l-am prezentat-o într-un capitol mai lung.

În lucrarea mea am pornit de la teoria ce poate fi legată de curentul *intellectual history*, care consideră că felul discursului istoric este determinat și de personalitatea istoricului, respectiv contextul realizării textelor. Faptul că am prezentat relativ detaliat cadrul mai larg (politic) și mai restrâns (instituțional și social) în care s-a realizat opera de istoric al lui Imreh István, și că, pe lângă descrierea rolurilor sale ca om de știință, m-am interesat și de modul în care s-a manifestat în cadrul familiei sale și în legătură cu persoanele apropiate, se explică pe de o parte prin lipsa cercetărilor de bază, pe de altă parte prin importanța care i-am atribuit mediului în care s-a format această operă. Mi-am structurat discursul de multe ori în concordanță cu epocile istoriei politice, luând în considerare modul în care regimurile totalitare s-au amestecat în viața privată a oamenilor de rând și mai ales în cea a elitelor.

ABSTRACT

THE SCRIBE OF THE SECLER VILLAGE
COMMUNITIES. THE LIFE AND WORK OF
ISTVÁN IMREH

In this book I provide insight into the typical characters of late 20th century Transylvanian Hungarian historiography, as well as to follow the life's work of a historian and sociologist who had been involved in the organizational aspect of scientific life as well. Researching the life of Imreh István, I was most interested in how the historian, born in 1919 and having lived through the 20th century, managed to both hold on to his public positions and leave behind a surprisingly coherent and reliable body of work, while most of his contemporaries were forced onto dead-end tracks or paths of no return by political changes. It is a given that individual elements of a multi-faceted answer are to be found in the interplay of a sequence of fortunate coincidences but holding on to public positions often also required a level of compromise in the face of circumstances.

The first part of my work follows Imreh István's life between 1919 and 1944 in a chronological manner. The periods between 1944–1948 and 1948–1989 respectively are grouped into thematic sections. The roughly one-and-a-half-decade post-revolution period of the historian's life is presented in one extended chapter.

I started my work from a theory linked to *intellectual history* which states that next to sources, the nature of historical discourse is also influenced by the character of the historian and by the context in which a body of text is created. My relatively extensive detailing of the broader (political) and narrower (institutional, social) context in which Imreh István's life's work developed is explained in part by the lack of reference studies, and by my curiosity for, the manner in which he interacted with his circle of friends and family, beyond the role he played in intellectual circles. The reason for organizing my writing into units based on epochs of political history stems from the nature of 20th century authoritarian regimes, which deeply impacted the lives of *average Joes* and intellectuals, the latter perhaps to an even greater extent.

A székelyföldi születésű, de Kolozsváron kiteljesedő Imreh István (1919–2003) az 1945 utáni erdélyi magyar tudományos élet egyik meghatározó egyénisége volt. A székelység újkori gazdaság- és társadalomtörténete vonatkozásában ma is referenciaként szolgáló publikációi mellett, a kolozsvári Bolyai, később Babeş–Bolyai Tudományegyetem tanáráként, tudomány-népszerűsítőként és tudományszervezőként is aktív szerepet vállalt. Életének és munkásságának a kontextusba helyezése az erdélyi magyar történetírás 20. századi történetét árnyalja, de az életút általános vonásai révén, intézmény- és társadalomtörténeti vonatkozásban is tanulságokkal szolgál.

ISBN 978-606-739-179-4

